

Období pobělohorské rekatolizace je stále neuzavřenou kapitolou našich národních dějin. Publicisté nekatolického a liberálního zaměření kladli perzekuci jinověrců výhradně na obecnou odpovědnost katolické církvi. Mezi jezuitskými misionáři, nařčenými z brutálního zacházení s jinověrci, je p. Koniáš pro celé generace českého národa takřka symbolem fanatického útlaku, cenzury a pokoření. Jeho jméno je dodnes synonymem jednoho z nejvýraznějších nástrojů protireformace v českých zemích, a přitom jeho činnost je jedním z nejvýmluvnějších dokladů o vnitřní síle českého baroka. Vyřadíme-li proto tuto skutečnost z historického obrazu pobělohorských českých zemí, nelze vysvětlit mnohé z našich kulturních dějin. Kniha na základě právně historických a církevně administrativních pramenů z domácích a zahraničních archivů a za použití bohaté literatury rekonstruuje Koniášův život na pozadí panoramatu složité doby, objevuje nová fakta a nové souvislosti jeho misionářského působení a myšlenkového světa, ve kterém se pohyboval. Autor se nespokojil jen s tím, že by z tradovaných obrazů Koniáše vyretušoval nejnápadnější chyby, předsudky a nenávistné deformace. Míří dál: ohledává a přezkuzuje prostřednictvím této postavy výrazné prvky národní paměti. Snaží se postihnout korespondenci mezi protikladnými jevy i mezi různorodými a navzájem rozpornými součástmi jednotlivých životních vzorců.

Jiří BÍLÝ (narozen r. 1954 v Jihlavě) vystudoval na Karlově univerzitě právo, historii, filozofii a klasickou filologii, na VŠE teorii ekonomického vzdělávání. Působil nejdříve na Ústavu státu a práva ČSAV, odkud byl v r. 1982 donucen odejít z kádrových politických důvodů. Poté pracoval jako úředník školské zprávy, právník podnikového řízení, středoškolský profesor ekonomických předmětů, od r. 1990 jako vysokoškolský učitel Karlovy university. R. 1995 obhájil na PF UK habilitační spis s tématem teorie středověké evropské monarchie a stavovství. Je autorem několika desítek odborných studií z oboru kulturních, právních a církevních dějin, publikovaných převážně v teologických a regionálních časopisech v ČR a zahraničí, knihy o významných osobnostech v dějinách regionu Českomoravské vysočiny, monografie o řemeslech a živnostech v tomtéž regionu v epoše feudalismu, autorem a spoluautorem učebnic a vysokoškolských učebních textů.

JEZUITA
Antonín
SONIÁŠ

*Osobnost
a doba*

HISTORICA

JIŘÍ BÍLÝ

VYŠEHRA D

JIŘÍ BÍLÝ

JEZUITA
ANTONÍN KONIÁŠ

VYŠEHRA D
PRAHA
1996

JEZUITA
Antonín
SONIÁŠ

*Osobnost
a doba*

HISTORICA

JIŘÍ BÍLÝ

Edice
HISTORICA

Typografie Zdeněk Stejskal
Vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.
roku 1996 jako svou 92. publikaci
Odpovědný redaktor dr. Břetislav Daněk
Vydání první. Stran 280.
Vytiskly Tiskárny Vimperk, a. s.

Doporučená cena 164,- Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.
Praha 2, Karlovo náměstí 5

©
Doc. dr. Jiří Bílý, CSc.,
1996

ISBN 80-7021-191-1

**„ENFANT TERRIBLE“
ČESKÝCH DĚJIN
ANEŽ
DRUHÝ ŽIVOT
VE DVOU STOLETÍCH**

[I

Období pobělohorské rekatolizace je stále neuzavřenou kapitolou našich národních dějin. Publicisté nekatolického a liberálního zaměření kladli perzekuci jinověrců výhradně na obecnou odpovědnost katolické církvi. Mezi jezuitskými misionáři, nařčenými z brutálního zacházení s jinověrci, je P. Antonín Koniáš (1691-1760) pro celé řady generací českého národa takřka symbolem fanatického útlaku, cenzury a pokoření českého lidu. O jeho působení je toho napsáno poměrně dost; žurnalistika si brouсила pero na jeho životním osudu, básníci a romanopisci si jej často brali „na mušku“, odborní historikové neopomenuli při líčení českých dějin 18. století zdůraznit jeho jméno jako jednoho z nejvýraznějších nástrojů násilné protireformace v českých zemích. Byl vyškrtnut z národa: nicméně právě činnost jezuitských misionářů je jedním z nejvýmluvnějších dokladů o vnitřní síle českého baroka. Tito misionáři jsou totiž jedním z mostů, spojujících dva břehy – dobu předbělohorskou a pobělohorskou. Misionáři umožnili vytvořit základ novému kulturnímu životu. Vyřadíme-li proto z historického obrazu předbělohorských a pobělohorských českých zemí činnost jezuitských misionářů, nelze vysvětlit mnohé z kulturních dějin.

Katalog jezuitů z roku 1760, Koniášova úmrtního roku, připouje k jeho jménu, zařazenému mezi jezuity-mecenáše pražské klementinské koleje, novou funkci: „pater spiritualis et confe-

I sarius“. Před časem zanechal již misií a stal se v klementinské koleji duchovním rádcem a zpovědníkem. Měl na starosti bratry laiky, kterým večer dával náměty (puncta) k rannímu rozjímání. Podle Elogia (posmrtného chvalo zpěvu) zastával tento úřad již od r. 1759.

Do Klementina přišel patrně na jaře či v létě r. 1759, a to z důvodu svého špatného zdravotního stavu. Elogium uvádí, že již tehdy nemohl chodit a nechával se v případě nutnosti vozit na metařském voze po Kamenném mostě a pražských ulicích. Z nepřesných údajů lze usoudit, že byl zpovědníkem v pražských jezuitských kolejích u Sv. Mikuláše na Malé Straně a Sv. Ignáce na Dobyčtím trhu, pozdějším Karlově náměstí. Poslyšme, co hovoří Elogium o závěru Koniášova života: *„Přístupme k jeho konci, který kdyby nebešťané zjevili před našimi zraky, spatřili (dobrý Bože!) paprsky svatosti tohoto zapadajícího slunce! Zlíbilo se vpravdě svrchovanému Pánu života a smrti vyjmout nejšťastnějšího Otce ze zákona nám všem lidem tajné a nenadále smrti, která mu totiž nebyla neočekávaná, takže jiným předpověděl, že přijde v několika nejbližších týdnech. V posledním měsíci jeho života jeden z našich studujících bohosloví – nevím, jakým znamením předvídaje, že mu smrt kráčí v patách – svěřil věc Otci Antonínovi. Ten, vraceje se (právě) z návštěvy Nejsvětějšího, jasně prohlašuje bez pochybnosti, že ne na onoho scholastika, ale na něho se ta znamení vztahují, že totiž zemře za několik týdnů. Totéž potvrdil den před svou smrtí svému starému druhu z misií, když k němu přišel za jistou záležitostí. S tváří naladěnou k úsměvu přivítal (ho) těmito slovy: Nejjasnější Otče, už dlouho spolu nepobudem na tomto světě; já brzy umřu a najdete mě mrtvého, nevědouce jak jsem odešel. Slova potvrdil fakt nám smutný, Otci Antonínovi přešťastný, neboť se na smrt připravil, jak celým velezáslužným životem, tak v neposledních dnech pečlivým vyznáním všech poskvrn duše.*

Dne 27. října r. 1760 v pondělí, vyzpovídav ještě ráno několik kněží, nalezen byl v půl druhé hodině odpolední ve svém pokojíku mrtev. Dne 29. října pak byl slavnostně pochován v kostele Svaté-

ho Salvátora. Bylo to více než 46 let po složení čtyř slavných slibů I
v srpnu 1724.“ (přel. J. B.) Dodejme, že jeho tělesné pozůstatky
spočinuly vedle Bohuslava Balbína.

Brzy po Koniášově pohřbu sepsal nejmenovaný jezuita nekrolog, uváděný pod titulem Elogium, ke kterému se budeme ještě několikrát vracet. Je to vlastně první Koniášův životopis. Autor Elogia počítá bez rozpaků Koniáše k nejproslulejším apoštolům vlasti a k předním světlům země pro „*přeslavné zásluhy apoštolských prací po celých Čechách a na Moravě*“. Vysoké mínění o Koniášovi měli i jiní jeho současníci. Hrabě Antonín Špork ho poctil řádem sv. Huberta, jakožto zasloužilého „lovce duší“. Vlastenecký učitel druhého buditelského pokolení Stanislav Vydra nemohl pochopit útoky „*na onoho nábožného a učeného muže Koniáše*“. „*Ne on, ne ostatní Tovaryšové P. Ježíše k snižení a opovržení jazyk český přivedli, ale sami světští nesmyslní Čechové, oni Boha se spustivše, cizího náboženství svých vyobcovaných od Ferdinanda II., císaře a krále, předkův se přidržíce z českých kněh nevíru, a jiní za svou mateřskou řeč se stydíce z cizích a francouzských nemravností a bezbožností se učiti osmělili.*“^{1/} Milčický písmák Fr. Jan Vavák charakterizuje Koniáše jako muže nábožného a svatého života, a chválí ho za to, že „*dobré české knihy vydal*“.^{2/}

Od konce 18. století se šíří charakteristiky nepříznivé. Zasloužili se o to hlavně František Martin Pelcl a Jan Rulík. Pelcl z pozic osvícenecké přezíravosti k minulosti vybájl, že Koniáš zbavoval svými kázáními lidi zdravého rozumu a že spálil 60 000 knih.^{3/} Rulík k tomu dodal, že to byly knihy výhradně české.^{4/} Jejich tvrzení autorizoval r. 1825 Josef Jungmann: „*Vyobrazením pekla nejedny z posluchačů o rozum přivedl. Na 60 000 knih českých spálil.*“^{5/} Od té doby byl Koniáš prohlašován za vzor děsivého fanatika a paliče českých knih. V podání F. A. Slavíka „*pověstný palič českých knih*“^{6/}, podle Karla Tieftrunka „*pověstný misionář a palič českých knih*“.^{7/} U Karla Adámka „*největší mistr ve slídění po zapovězených knihách českých*“.^{8/} „*Jakým fanatikem Koniáš byl,*“ vykládá František Bayer a opakuje slova o pověstném paliči knih českých.^{9/} „*Fanatický tento kazatel*“ vystupuje u Hynka Hru-

I bého.^{10/} Jan Jakubec ujišťuje, že Koniáš získal „*jméno nejzarytějšího jezuitského ničitele tajných bludů českých*“.^{11/} „*Smutně proslulý jezuitský slidič po českých knihách nekatolických*“ Mileny Michalcové byl odsouzen naším Adolfem Heydukem, Karlem Havlíčkem, J. P. Koubkem, Svatoplukem Čechem a Františkem Hamplm mezi škůdce a dobrodruhy a Zdeňkem Nejedlým do společnosti „*nenávistných nepřátel a škůdců českého lidu a národa*“.^{12/} „*Palič českých knih*“^{13/} (František Hrubý), „*fanatický Antonín Koniáš*“ (Ferdinand Menčík)^{14/} vrací se v literatuře znovu a znovu.

Shovívavěji posuzuje Koniáše I. J. Hanuš: „*Byl to nyní zlopo- věstný kněz řádu jezuitského, ač více horlivec nerozumný než zlomyslník.*“^{15/} Arne Novák v něm vidí „*vášnivého nadšence pro rekatolizaci Čech a pro bezohledné potírání veškerých bludů ka- cířských, jenž vynikal virtuozitou karatelskou, sebezapíravou obě- tavostí při misiích, jemž měl výborný smysl organizační, rozuměl lidové duši a jejím potřebám, vynikal českým uvědoměním ná- rodním a láskou k jazykovému dědictví, jež skvěle ovládal*“.^{16/} Jaroslavu Vlčkovi se jevil jako „*náčelník literární protireformace katolické*“.^{17/} Josefu Kotrčovi jako „*nejvýznamnější představitel náboženské protireformační literatury*“.^{18/} Pekařův Koniáš je „*ni- čitel kacířských knih*“.^{19/} Aleš Habrych ho prohlásil za „*doklad životnosti českého baroka*“.^{20/} Podle Emanuela Rádla je Koniáš jedním z nemnoha „*rázovitých typů*“ našich dějin.^{21/}

Ze spisovatelů, kteří se zabývali Koniášovou rehabilitací, za- sluhují zvláštní zmínky Karel Vinařický^{22/}, Josef Svoboda^{23/}, An- tonín Podlaha^{24/} a Josef Vraštil^{25/}. V jejich šlépějích se ubírali Tomáš Blatenský^{26/}, Blažej Ráček^{27/}, Augustin Neumann^{28/}, Če- něk Tomíško^{29/}, Josef Vaihal^{30/}, Šebestián Páral^{31/}, Alois Hlavin- ka^{32/} a jiní. Podle nich Koniáš nezničil tolik českých knih, kolik se dřív myslelo. Způsobené škody nahrazoval českými katolickými knihami, mezi nimi i svými vlastními spisy. Schvaloval sice záko- ny proti nekatolíkům a proti kacířství, ale dával přednost poučo- vání. K postavě Antonína Koniáše se vyjádřili příznivěji i sou- časní publicisté – Radomír Malý^{33/}, Alois Kánský^{34/}, Petr Voit^{35/},

Pavel Kosatík^{36/}. Poukazují na spornou kvalitu Koniášem ničeni- I
ných knih, na fakt, že v době, kdy měli jezuité v rukou cenzuru,
mohly vycházet protestantské zpěvníky, na to, že obecné mínění
stále dává přednost románům před historickými prameny. „*Přes
všechny objektivní soudy i méně hodnověrné představy o tomto
jezuitovi, jenž se stal – do jisté míry zásluhou dnes již čítankového
epigramu Karla Havlíčka Borovského – jakousi personifikací celé
protireformační činnosti, musíme poznamenat, že Koniáš cítil ja-
ko Čech a že v době velkého úpadku našeho jazyka užíval ve svých
literárních dílech krásné češtiny,*“ uvádí P. Voit.

Stalo se jaksi pravidlem u autorů učebnic dějepisu pro české
školy předválečné doby, o komunistických ani nemluvě, odvo-
lávat se na beletrii a básně, tvořené volně podle básnickovy fanta-
zie, jako např. na Herbenův Hostišov, na Macharovu knihu Apo-
štolové, na Jiráskovo Temno apod. V paměti celých generací
národa utkvěla např. scéna z Temna o pálení knih při misiích
v Dobrušce na Koniášův pokyn. Tato scéna je výplodem Jirásko-
vy tvůrčí obraznosti, v níž autor projevil bezpochyby schopnost
velké umělecké invence. V onom roce se však v Dobrušce žádné
misie nekonaly a není doklad o tom, že by tam Koniáš vůbec
někdy páčil knihy! Slouží Jiráskovi ke cti, že sám řekl r. 1920
benediktinovi Dr. Zimovi: „*Moje Temno není historie, to je jen
román.*“^{37/}

Arne Novákův mimořádně zdařilý rozbor Jiráskova Temna ve
Zvonech domova (1916) byl doplněn soudy dalších historiků a li-
terárních kritiků – F. M. Bartoše, Josefa Laichtera, J. B. Čapka,
J. V. Nováka, Flory Kleinschnitzové a bohužel i neznámého auto-
ra v katolickém deníku Čech, píšícího pod šifrou „v“ (stať Jirásko-
va kniha Temno, 20. 6. 1915). V zásadě, při vší umělecké invenci,
kterou Jirásek použil, dílo odpovídá představě o historické sku-
tečnosti na úrovni jejího vědeckého poznání v době vzniku
Temna, vyjadřuje zdařile ducha barokní mentality a zdržuje se
laciných ahistorických tendencí, tak živých v Jiráskově době.

Ponurý obraz jezuitů, který na nás však ze stránek románu
občas přece jen zavane, se vytvářel už od 17. a 18. století. V jejich

**Démonizovaný Koniáš
jako prototyp násilné rekatolizace
českých zemí. Ilustrace Adolfa Kašpara
z Jiráskova Temna**

neoblíbě a nenávisti k nim přinesli svědectví již J. A. Komenský I a další nekatoličtí historici (Jiří Holík, Martin Kopecký) ve vyhnanství 17. a 18. století či dopis pronásledovaných evangelíků sboru evangelických knížat na říšském sněmu r. 1735 a prosbou o ochranu před jezuitským terorem apod. „*Moje vlast česká po bitvě na Bílé hoře za pět let byla navrácena v lůnu církve katolické. Kazatelna, ze které zvěstováno býti mělo učení lásky, bylo tehdá popraviště, a hlasateli učení Kristova dragouni, ve spolku s jezuity,*“ prohlásil tvrdě F. L. Rieger v r. 1849 na kroměřížském sněmu, kde se skupinou českých poslanců podal návrh na ústavní zakotvení zákazu jezuitského řádu a jeho činností v celém habsburském soustátí. Promluvil tak za řadu generací českého národa před ním a po něm.

Přes kontroverznost přístupů ke Koniášově osobnosti a jeho době a s ostrými výhradami, které proti němu všichni máme, možno říci s absolutní jistotou jedno: při výkonu svého povolání nehledal pohodlí, ani osobní prospěch. Jednal vždy podle svého nejhlubšího přesvědčení a důsledně z pohnutky, kterou vyjádřilo Elogium slovy: „*Zahořel svatou touhou zachraňovat duše.*“ Činil to tak horlivě, že i vedení jezuitského řádu v Římě byla Koniášova horlivost vůči českým kacířům natolik důrazná, že r. 1747 navrhovali jeho odvolání z misijní práce.^{38/} Koniáš sám se charakterizoval jako „*spasení všech duší žádostivý ... missionarius z Tovařystva Ježíšova*“ a nezpochybňoval nikdy, pokud víme, správnost své činnosti a jím používané prostředky.

Z principu jistě nepokládáme za správné, když se duševně zdravým lidem brání číst to, co držitelé jakékoliv moci pokládají za nežádoucí. Známe to z dávných, ale i nedávných dob. Hovoříme o tom tehdy, když se určitá ideologie, určité náboženství prohlašovaly za státní a když se měřítkem hodnoty jedince stává jeho příslušnost k vládnoucí skupině (národu, rase, třídě, církvi apod.). Je známo, že tam, kde podřízená skupina určité hodnoty začne postrádat, začne je nejdříve relativizovat, potom ignorovat a nakonec i sama potírat. V tomto strastiplném procesu nejdříve zpravidla ochabuje víra, že pravda, byť sebevíc problematická,

vítězí, potom ochabuje osobní přesvědčení a posléze úcta k hodnotám, jež přesahují bezprostřední zájem.^{39/} Takto vyprázdnění a necitelní jedinci bývají již naplnitelní jakýmkoli obsahem. Kdo přestal hledat pravdu, přijal nakonec vděčně to, co se mu k věření předkládalo. Známe to ostatně z praxe minulých několika desetiletí komunistické totality. I

Nesrovnávejme však dvě období, časově a mentálně odlišná, byť se i vyznačovala několika společnými rysy. Přesto však i ti, kteří se snaží najít argumenty alespoň částečné obhajoby vítězů v pobělohorských zmatcích a namítají, že nelze pobělohorskou dobu soudit dnešními měřítky, by se měli zamyslet, jak jsme k těmto měřítkům došli.^{40/} Nelze zde nevidět i přínos reformovaných církví a jejich teologických kořenů. I díky jim katolická „totalita“ dospěla k zásadě, že též v otázkách víry je nakonec rozhodující svědomí jednotlivce, jak zní dekret Druhého vatikánského sněmu o náboženské svobodě přijatý v r. 1963. Dnes chápeme náboženskou svobodu jako právo na svobodný výběr kteréhokoli vyznání nebo na rozhodnutí zůstat zcela bez vyznání. V dnešním politickém a pluralitním systému nevystupují věřící z pozic své náboženské víry, ale z politických postojů, jak to diktuje křesťanský humanismus, pokud je slučitelný s politickou filozofií různých stran. Politicky se angažují všude tam, kde není programem forma nesnášenlivého ateismu a respektují se jejich ideová východiska založená na náboženské víře a morálce. Věřící tak v rámci plurality a demokracie prostupují politickou scénou od prava až do leva. V moderní a postmoderní době je usus – v lepším případě – budovat kultivaci generací na nekonfuzijním pojetí lidské důstojnosti a jejích předpokladů, které jsou jádrem všech historických forem jejího vyjádření. I v naší domácí filosofické produkci máme náměty pro takové pojetí, které je přijatelné jako základ porozumění lidské konečnosti. Naši předkové však až do konce 18. století potírání bludné, tj. jiné víry ani nátlak na plnění

◀ Německá karikatura jezuitů.
Litografie ze 40. let 19. století

I náboženských úkonů všeobecně za náboženskou nesvobodu nepovažovali. Česká národní tradice je až do osvícenství zároveň tradice náboženská.

Vážnou otázkou zůstává, zdali to, co se lidem v minulých stoletích vnucovalo k věření, bylo méně či naopak více hodnotné než to, co se jim odebíralo. Jinými slovy řečeno – zdali pokořené obyvatelstvo trátilo či získávalo. Otázka je natolik složitá v rozmanitosti možných přístupů k jejímu řešení, že na ni nelze jednoznačně odpovědět. Vlastně tvoří i jedno z patových témat této knihy. Dřív, než se jí začneme podrobně zabývat, je třeba si uvědomit toto:

Jezuitští misionáři, stejně jako kteříkoli jiní z katolických církevních řádů, se sice soustředili zcela upřímně na urychlenou rekonstrukci roztráštěného duchovního a společenského života našich předků, nicméně chvat v tomto počínání způsobil, že obnova nevyplývala z vnitřních zdrojů národa. Psychika lidí otřesená třicetiletou válkou, morové epidemie, pokles populace na polovinu původního stavu spolu s politickými důsledky nezdařeného stavovského povstání – jaké tvůrčí síly se daly v národě očekávat? Jaké torzo si mohli po tolika desítkách let bez řádné pastorace ponechat z uceleného světového názoru a své životní formy? Generace, která byla r. 1648 v mužném věku, vyrostla většinou bez náboženské výchovy, bez škol a po celý život viděla loupeže, pálení, vydírání a násilnosti všeho druhu. A i když se doma neválčilo, žilo se vlastně neustále v duchovním rozpětí války. Muži z českého národa odcházeli v 17. století na nejrůznější bojiště. Velké myšlenkové a citové zvraty, prožívané uprostřed bezohledných válečných zápasů, ve stínech smrti na bojištích, v plamenech spálených měst a vesnic, drastických loupežích a násilnostech i jiných hrůzách válečné vichřice, doléhaly aspoň nepřímo v zážitcích, vzpomínkách a vyprávěních nadmíru početných bojovníků do vnitřního života českého prostředí a jeho představ. Ubyl zájem o společné dobro a každý vrhal absolutní většinu životní energie do zápasu o holé přežití. Během rekatolizace se však poměry v tomto ohledu zjevně zlepšovaly. Např. v r. 1668 podle

provinciálový relace do Říma jezuité jen ve východních Čechách I dali do pořádku šedesát „divokých“ manželství a – což je vůbec podstatné – ubyly násilnosti a vraždy, byly vzácné sebevraždy. V postile Matěje V. Šteyera z r. 1691 už čteme, že „mnozí rodičové své dítky hned od dětství hře, připíjení, pejše, šperkům, tancům a těm jiným nešlechtnostem učí“. Někdejší jezuita a pozdější farář Bílovský si r. 1720 stěžuje na rodiče: „Nyní rodičové dětem svým ještě v kolíbce o ženichy a nevěsty se starají; nyní sedmi, osmi léty pacholátka a děvčátka namlouvati se smějí...“ Ač s rovinou vštěpované mravnosti to bylo u lidu, jak vidíme, všelijaké, přesto nám jezuité mimoděk sdělili cenné informace o životním názoru svěřených duší. Přes tvrdý život si právě venkovský lid zachoval určitou míru radosti ze života. Svědčí o tom pestrobarevné kroje, které nosil, písně, které skládal. Když např. historik zjistí, že procesí, putující r. 1729 z jižních Čech do Prahy, bylo provázeno jednatřiceti muzikami, musí uznat, že tento lid, alespoň z tohoto regionu, už rozhodně nebyl na dně propasti.^{41/} Co si však skutečně vzali jako křesťané z toho, co jim bylo nyní v katolickém rouše nabízeno, o tom bohužel nelze vynést jednoznačný soud. Utilitární politický cíl, jak o tom ještě bude podrobně hovořeno, předznamenal určitou povrchnost náboženské víry a stal se posléze také zákonitým zdrojem konfliktů mezi státem a církví, která chránila oprávněně svou samostatnost v duchovní sféře. Že tuto samostatnost v různých obdobích nedokázala uhájit a padla do státního područí, předurčilo církvi i její spoluvinu na pobělohorských deformacích, spáchaných na našem národě.

Nesmíme však zapomenout ani na záporné rysy barokní katolické pastorace. Složení starosti o spásu duše na ramena duchovní vrchnosti vedlo totiž k pohodlné nedbalosti u duchů průměrných a podprůměrných. Koniáš si ve své Postile horoucně přál, aby mnozí mohli „... v jisté a bezpečné, spasitelné, slovem Božím utvrzené církvi, v pokoji statečku svého beze všeho strachu prožívat a živu býti ... aby celou přímě s duchovní vrchností se poradili a na její ramena celou starost o spasení své složili“. U mnohých to však prohlubovalo závislost a iracionalitu. Vyvstává tak otázka

I historiky často kladená – do jaké míry byl Bůh také strážcem a laskavým pečovatelem o všední každodennosti? Nebo byl jeho hlas přehlušen sedmero andělskými kůry a tóny varhanních chorálů a fug, leskem chrámové nádhery baroka? Zdá se, že zde tvůrci rekatolizačního programu přece jen cosi podcenili. Vrchnostenská zvůle a selské vzpoury by byly toho jistým důkazem. Znevolněný lid, utiskovaný vrchnostmi a státním aparátem, se pokoušel bránit zoufalými akcemi. Nedostatečně vyzbrojené neorganizované vzpoury končily brutálními zákroky vojska a stovky lidí je zaplatily krutou smrtí. Šlechta si podřídila veškerý hospodářský život na venkově a podvázala hospodářskou svébytnost měst. Uvidíme však, že katoličtí misionáři, tito prostí pěšáci v bitevním poli, si i tyto skutečnosti uvědomovali. Ať však již hledáme zápory české protireformace sebesveřepějí, jedno tomuto procesu nelze upřít – že v katolickém rouše patně zachránil zemi a její národ před katastrofálním zpustnutím. Zatímco v předbělohorském období bylo cílem jezuitské mise v českém prostředí povznést v zemi katolicismus, po skončení třicetileté války šlo o mnohem více – zachránit zde kulturu vůbec. To je nutno mít stále na zřeteli, hodnotíme-li katolickou církev pouze prizmatem některých postojů a jevů, které se sice staly součástí jejích dějin, avšak neodpovídají duchu evangelia a tím její křesťanské podstatě. Celý tento proces v Čechách a na Moravě se nazývá nepřesně rekatolizací nebo protireformací. Zde však nešlo výhradně o zavedení katolického náboženského kultu zničením celého díla reformace. Tento prvek jako určující zde pochopitelně nepochybně byl. Zároveň však rekatolizátoři zahájili proces civilizační, tak, jak odpovídal parametrům doby. Budeme-li proto tyto technické termíny používat v této knize, je tím chápán jejich hlubší, kulturní význam ve smyslu pozitivním, nikoli pejorativním.

I když praktiky celých těchto několika těžkých století se nám dnes jeví po právu nestvůrnými, přesto zdravý rozum prokmiťavající u našich předků v těchto dobách byl – alespoň ve srovnání s jinými zeměmi – naší předností. V sousedním Německu hysterie iracionality v podobě zejména čarodějnických procesů byla přímo

epidemie, kterou rozvášnila ještě brutalita třicetileté války. Mentalitě doby podlehli i velcí duchové. Vidíme i u Komenského, jak mu jeho víra ve zjevení, předpovědi a proroctví odcizila většinu jeho přátel. Diskuse mezi německým lékařem Wierem a slavným právníkem Bodinem, humanistou a zakladatelem teorie mezinárodního práva, nás s údivem přesvědčuje o zpozdilosti velkého nizozemského učenice stran názoru na čarodějnictví a magii. A tak vedle Francise Bacona, Jamese Harringtona byli jejich kolegové – vzdělanci, učenci – naplněni náboženským subjektivismem, vírou v brzký konec světa, v brzký příchod zlatého věku, v brzké katastrofické přeměny apod. Jistě, u Komenského a jeho spolužáka Drabíka to bylo i zoufalství nad nedostatkem prostředků k tomu, aby přivedli k pádu „Babylón“ představovaný Římem a Habsburky. Proto také byl Drabík r. 1671 popraven jako politický provinilec, nikoli jako prorok či čarodějník.

Jaká cesta však vedla český národ k režimu náboženské nesnášenlivosti a násilí?

**VĚŘÍM
V JEDNOHO BOHA
ANEŽ
CESTA REFORMACE
A
PROTIREFORMACE
K ČESKÉ DUŠI**

[II]

Církev podobojí

Když utichly boje husitů, mocná a křižáky neporažená armáda „božích bojovníků“ se rozplynula a zmizela z politického jeviště. České historické země vstupovaly do nového období svých dějin.

Katolická církev zde ztratila v době revoluce své hospodářské pozice. Její majetek, hlavně pak její zemědělskou půdu zabrala šlechta a města. Zůstaly jen církevní državy na území, kde se před husity ubránili domácí feudálové (např. Chebsko) a městský patriát (Plzeň, Budějovice). V důsledku odlišného průběhu husitské revoluce byla situace na Moravě, ve Slezsku a obou Lužicích poněkud rozdílná. Zde církev v podstatě podržela své hospodářské pozice a patřila dále mezi největší feudální vlastníky zemědělské půdy (např. olomoucký biskup). Všude jinde byla vrchnostenská pravomoc církve zrušena a zemědělská půda byla sekularizována.^{42/} Postavení církve oslabovalo i to, že byly namnoze zrušeny církevní dávky a poplatky. I když se církvi postupně podařilo vybírání desátků obnovit, přece většina církevních poplatků obnovena nebyla. Největší část církevního majetku získala šlechta, a to bez ohledu na to, zda to byla šlechta katolická či kališnická. Kališníci šlechtici ovládli církevní dvorce a panství pod heslem „chudé Kristovy církve“, kdežto katoličtí páni se jich obvykle zmocnili jako „ochránci“ církevního zboží.

Katolická církev byla zeslabena i tím, že po smrti arcibiskupa Konráda z Vechty, který přešel ke kališníkům, zůstala církevní organizace bez hlavy. Papež nikdy neuznal Jana Rokycanu, jehož kališnické kněžstvo r. 1435 zvolilo arcibiskupem. Postupně se vytvořila v Čechách dvojí kolej církevní správy. Katolické kněžstvo řídili administrátoři, kališničtí kněží spatřovali svou hlavu v Janu Rokycanovi. Kališnická církev vznikla z husitské měšťanské opozice a učinila svým základem kompaktáta, což byly okleštěné čtyři pražské artikuly z r. 1420. Římem byla nejčastěji nazývána církví kališnickou. Kališníci vystupovali proti katolické církvi a proti papeži při výkladu pojetí mnoha dogmat a církevních řádů odlišně. Odpírali církvi právo vládnout pozemkovým majetkem, odmítali její vrchnostenskou pravomoc. Kališníci rovněž hájili požadavek přijímání podobojí, latinsky „sub utraque specie“, a proto sami sebe nazývali nejčastěji utrakvisty. Kalich byl pro ně symbolem všech reformních požadavků. Prohlašovali se za součást křesťanské církve, chtěli ovšem podržet celou řadu odlišností (např. v mešním obřadu, svátostech a organizaci kněžstva). Protože však tyto požadavky narážely na prestiž papežského dvora a protože by ústupky v dogmatice katolicismu mohly mít do budoucna neblahé následky, přestala nakonec římská kurie být vstřícná a požadovala, aby se kališníci bez výhrady začlenili do vrchnostenského a finančního systému katolické církve. Vypadnutí jediného článku z římskokatolické konstrukce dogmatu mohlo totiž znamenat nebezpečí jeho oslabení a napadení liturgické jednoty. Proto se symbol kalicha stal pro jedny symbolem pravověrnosti a pro druhé měřítkem kacírství. Proti symbolu kalicha postavila římská církev od počátku symbol kříže. A tak ve znameňní obou symbolů umírali vyznavači a bojovníci „jediné pravé víry“. Boj v peripetiích doby měnil jen svou kvalitu. Rozpory mezi papežským dvorem a kališníky se otáčely kolem úřadu pražského arcibiskupa. Jan Rokycana budoval organizaci kališnického kněžstva podle své libovůle. Za každou cenu však chtěl dodržet cestu kompromisů a „zlaté střední cesty“.^{43/}

Znovu a znovu byl na adresu katolíků opakován apoštolský

II výrok „*Více sluší poslouchati Boha než lidí*“ (Skutk. 5,29) a Písmo bylo stále kladeno nade všechny církevní doktory a učitele. Přese všechnen důraz na Písmo zůstávalo však husitské učení vlastně římskokatolické; přes všechny útoky proti papeži se nechtěli podobojí s papežstvím zásadně rozejít. Nepohrdli nikdy úsilím trvat i organizačně na jednotě Kristovy církve, která nesměla padnout. Husity poutalo učení o nadřazenosti římského biskupa jako Kristova náměstka, lpěli na tom, aby měli kněze svěcené biskupy, majícími apoštolskou posloupnost. Byli tak trpěnou menšinou v římské církvi. Do té doby se ještě dovedli ubránit náporu zvenčí; ale jak dlouho vystačí síly? Čekal je buď obmezený provincialismus, nebo zánik v nové vlně náporu horlivého katolictví, až se eventuálně římská církev vymaní z vlažnosti a poklesu, do něhož upadla na sklonku středověku.

Když však papež kompaktáta r. 1462 zrušil, byla kališnická církev postavena mimo církevní zákon. Uvnitř státu však bylo pro Řím nečekaně ujednáno vyrovnání a smír mezi oběma církvemi, jež se stalo skutkem na kutnohorském sněmu v r. 1485. Náboženský smír zajišťoval v zemi rovnoprávnost obou církví a byl stavy dojednan na 31 let. Byť byl přímo vynucen pod tlakem objektivních poměrů, znamenal významný čin v evropských dějinách. Zatímco v ostatních zemích zuřil boj proti kacírům, v Čechách se obě církve dohodly a to vytvořilo ovzduší relativního klidu, o to cennější, že se forma náboženského vyznání ponechala k svobodnému výběru i poddaným, aby mohli „spasení svého hledat podle důvěření svého“. I Řím se nakonec s českými poměry smířil. Při těchto zásadách tvořili kališníci téměř autonomní národní církve, ač se dočkali ze strany Říma opětne legalizace až za Ferdinanda I. Jurisdikce znovustanoveného arcibiskupa Antonína Bruse se vztahovala jen na katolíky, ale Ferdinand doufal, že se k jeho poslušnosti přihlásí i utrakvisté. Postupně se tak stávalo. Ti totiž trpěli takovým nedostatkem duchovenstva, že začali přijímat na své fary i římské kněze, čili jak se jim tehdy říkalo „jednušky“.

V zemi však rostla silná luterská strana, která tehdy ještě neměla pevnou organizaci, a jednota bratrská. Sympatizanti s těmito

Kamenná deska s kompaktáty ze zrušeného kostela Božího Těla v Praze

směry z řad utrakvistů, nazývaní později novokališníci, sami usilovali, aby byla odvolána jihlavská husitská kompaktáta, která již pro jejich program znamenala málo. Vítanou příležitostí bylo, když nastoupil vládu Maxmilián, panovník, který podle P. Stránského „*na pokoji nechával svědomí lidí, ne bezbožně o Bohu smýšlejících, a různice náboženské konejšil slovem, nikoli skutkem*“. Jako snad jediný z Habsburků měl smysl pro snášlivost. „*Kníže, který by si činil nárok na ovládnutí lidského svědomí, uchvacoval by boží trůn,*“ pronesl jednou před papežským vyslancem. Nebylo proto těžké přimět krále k tomu, aby splnil žádost stavů o vypuštění kompaktát ze zemských svobod, vtělených do zemských desk.

Luther a podobojí

V 16. století došlo k podivuhodné změně v sousedství Čech. Tam, odkud k nám někdy vycházely výpravy křižáků, se ozval nyní Lutherův hlas, nejprve proti kramaření s odpustky, pak proti autoritě církve a papeže – spasení je možno dojít i bez uznání papeže za hlavu církve! – poté proti neomylnosti církevních koncilů: na lipské disputaci prohlásil Luther (1519), že některé výroky, pro něž byl Hus kostnickým koncilem odsouzen, jsou zcela

II evangelické. Lutherovi odpůrci jásalí, že se Luther sám postavil vedle kacíře, že bude nyní již snadno jej jako usvědčeného kacíře zničit. Zatím však se nejen v Německu ozval široký souhlas s Lutherovým vystoupením; z nenadálého spojení se zaradovali zejména rozhodnější kališníci v Čechách. Viděli v něm pokračovatele Husova díla a Luther vděčně četl Husovu knihu O církvi, jako asi již dříve byl pro své vystoupení utvrzen četbou bratrské, latinsky sepsané Apologie. Lutherův vliv se v Čechách šířil velmi rychle. Např. kronikář Bartoš Písař se velmi radoval, že Luther seznámil Němce se „*zákonem Božím*“ a smířil je s Čechy. Těšilo ho, že toto smíření se událo bez válek a krveprolití. Překážky mu kladli ortodoxní staroutrakvisté, jimž se Lutherovo učení a změny v bohoslužbách zdály kacířstvím. V pozdějších desetiletích se však rozmohlo luterství v našich zemích tak silně, že byla u nás luterská augsburská konfese přijímána jako výraz vlastní víry a jako základ nové církevní organizace – zejména na Moravě. V Čechách byla vzata za předlohu pro sepsání vlastního českého vyznání, společného všem dědicům české reformace, tzv. České konfese. Jen zcela nečetná menšina husitů si přála nakonec v předbělohorských dobách sjednocení s Římem, bude-li jim ovšem při Večeři Páně ponechán kalich.

Udělalí podobojí dobře, že se dali cestou za Lutherem? Bývá jim to občas z mnohých stran vytýkáno. Nejen z důvodů národnostních, ale i v podstatě s takovou výčitkou: Kam jen dali husité oči, že opustili svůj vlastní náboženský a mravní program a dali za pravdu tomu saskému mnichu, který učil ospravedlnění z víry, beze skutků, bez mravního úsilí? Dříve tolik horlili pro Boží zákon, pro praktický křesťanský život; luterství však tvrdí, že záleží jen na víře a na čistém učení. Husité chtěli svobodu církve, svobodu svědomí – Luther však dal moc nad církví knížatům a v luterských zemích nesměl nikdo vyznávat nic jinak, než jak určili tzv. knížecí bohoslovci. Luterství bylo tedy pro českou církev krok zpět. Tolik jeden názor.

Zvídavý čtenář se však okamžitě ptá – jak to tedy bylo doopravdy s Lutherovou reformací? Podle evangelické zásady ne-

jsou lidé povoláni k tomu, aby ctili kteréhokoli člověka bez kritiky, řízené slovem Božím. Tato Lutherova zásada ovšem platí i o něm samém. V něčem jeho dílo nestačilo a správnou cestu neukázal. V jedné věci byl Luther jako učitel a teolog nový – a to v důrazu na opravedlnění z pouhé Boží milosti, kterou člověk přijímá toliko vírou, beze vší své zásluhy. Inspiroval se zde originálním chápáním některých výroků sv. Augustina.

Luther byl původně augustiniánským mnichem. Věrně plnil klášterní předpisy – a přece se nad sebou ustavičně trápil, jsa pln úzkostlivých výčitek svědomí. Jeho zburcovaná svědomitost jej vedla na pokraj zoufání. Poznal, že lidským úsilím prostě nelze naplnit vysoký Boží zákon. Děsila jej myšlenka na Boží spravedlnost a soud. Pak přišla spásná myšlenka. Bůh nestojí nad člověkem jako neúprosný soudce, nýbrž činí hříšného člověka ospravedlněného skrze Kristovu oběť na kříži, a to tím, že člověku přičítá zásluhu Kristovu. Od člověka pak nežadá nic, než aby té veliké milosti uvěřil. Svůj výklad novozákonní zvěsti Luther opřel o argumenty, na které kladl mimořádný důraz. Což nevedl apoštol Pavel zápas o to, aby v Kristově církvi platilo toto evangelium (1 Kor. 1,30), že Boží milostí jsme spaseni skrze víru – a to nikoliv sami ze sebe, ale ze skutků, aby se nikdo nechlubil (Ef. 2,8-9)? Tu si Luther konečně svobodně oddechl. Nyní již nemá hřích a smrt a ďábel nad ním moci, neboť Bůh se nad ním smiloval a on tomu pokorně věří.^{44/}

Všichni další radikální reformátoři radostně v této víře Luthe- rovi přisvědčili. A stejně zajedno byli s ním v rozhodném důraze, že jen samo Písmo obsahuje zjevení Boží pravdy; žádná církevní tradice a ustanovení nesmí rušit jeho výhradní platnost.

Důsledky Lutherova výkladu evangelia byly ohromné. Je-li Kristova milost všecko, pak není třeba se bát očištění, není proč se modlit za mrtvé a platit za takové modlitby kněžím; není třeba přímlov svatých; není vůbec světců jako osob, o nichž tvrdí katolická církev, že mají více zásluh, než sami potřebují, takže mohou být jejich zásluhy udíleny slabším věřícím. Milost je dána všem celá, volal Luther, padá rozdíl mezi knězem a neknězem, kněz

II nemá zvláštní svátostnou moc jako prostředník mezi člověkem a Bohem, nemá ji ani papež a řádné kněze si smí a má volit sám křesťanský sbor. Hlavou církve, byť neviditelnou, je Kristus sám a řídí ji svým svatým Duchem; nic neplatí papežovy nároky na vládu nad dušemi i těly a pryč s vymyšlenými církevními předpisy! I mnišství je smyšlený způsob pobožnosti; nemá základ v evangeliu. Naopak, Písmo svědčí, že Boží vůle žádá, aby věřící člověk plnil úkol, který mu Bůh dal v rodině a v občanském povolání. Na sněmu v Augsburku byla r. 1530 přijata Confessio Augustiana, jež byla po mnoha obměnách přijata náboženským smírem r. 1555 jako říšský zákon. Jím byli luteráni principem personality práva postaveni pod ochranu státní moci.

Čeští husité s velkým zájmem poslouchali. Nabízela se jim možnost opřít se o světovou reformaci a tak konečně vyjít ze svého osamění! Otevřely by se jim dveře k novému křesťanskému společenství.

I když miliony věří, že ve zvěsti reformátorů je církvi dán vzácný dar, pocházející z působnosti Ducha svatého v nich, je nutno počítat s tím, že se do tohoto programu vloudilo mnoho lidského. A jak známo, kde je člověk, tam je chyba. Osudné bylo i to, že valná část Lutherových následovníků i bohoslovců v Lutherových nedostacích spíše pokračovala, než aby je opravila. V luterské věrouce byl zákon nebezpečně oddělován od milosti. Luther sice vyložil Desatero ve svých obou katechismech a chtěl, aby křesťan žil celý život ve vědomí své závaznosti vůči Kristu, ale lekal se nového obřadnictví obávaje se, aby jistota spasení z pouhé milosti nebyla otřesena, kdyby se kladl důraz na povinnost dobrých skutků. Jeho stoupenci pak zase přestávali chápat víru jako živý vztah ke Kristu; šlo jim více o uznání, že slovo Písma má pravdu. Na křesťanský život plynoucí z víry nekladli dost váhy. A tak přese všechno, co pro reformu církve udělal, zůstávalo mnoho nedokončeného, jak i Komenský v Kšaftu s lítostí vytýkal. Luterské církve byly bez řádné církevní kázně a v přílišné závislosti na světských vrchnostech. Neměly samosprávu, nevychovávaly své věřící k odpovědnosti za sbory, nevy-

zbrojily se dost pro případ, co počít, když vrchnosti své stavovské II
povinnosti nepovedou řádně. A protože se Luther tak výlučně
zahleděl k otázce spasení, neměl ani dosti smyslu pro sociální
otázky a i pro budoucnost podepřel nechuť k sociálním reformám.

Českým a moravským podobojím z husitského dědictví mnohem jasněji zněla výzva dbát o reformu života, o řád v církvi, o to, aby i veřejný život byl podroben Božímu zákonu. Avšak i do české utrakvistické církve vešlo s luterstvím mnoho stinných stránek. Když hledíme na složité poměry této doby, zaráží nás, že se v této české národní církvi neobjevil po celá desetiletí ani významný původní bohoslovec, ani odhodlaný politický vůdce. Ale přesto lze říci, že důraz na životní důsledky evangelia, které ostatně ani v německém luterství nikdy zcela nebyly popřeny, zůstal Čechům jako husitské dědictví stále v dobré paměti. Česká konfese sice přijímá z konfese augsburské články o ospravedlnění pouhou věrou, ale zároveň dokládá, že taková víra „*není a nemůže býti při člověku mrtvá, ale ustavičně působí nový a věčný život, mrtví všeliké zlé žádosti člověka, zapaluje srdečné milování Pána Boha a bližního. Nebo jakž oheň bez horkosti a slunce bez lesku, tak i víra planá a Krista účastná bez obnovení, bez lásky a tak bez mnohých dobrých svatých skutků nikoliv a nikdy býti nemůže.*“^{45/} Když pod českými habsburskými králi nebylo možno vybudovat církve v celé zemi podle jednotného řádu, pokoušeli se o to jednotlivé vrchnosti, církvim však zůstávala mnohem větší samospráva, nežli bylo obvyklé v německých luterských zemích. Z české tradice zůstalo našim nekatolíkům velké poznání, že víra je dar Boží, a proto nemůže být vnucována. Z tohoto důvodu – ne z náboženské lhostejnosti - hájili zásadu náboženské svobody i pro poddaného člověka.^{46/} Pekař ve své Bílé hoře poukazuje na to, že „*kulturní prázdnota tehdejšího německého luteranismu byla špatnou náhradou za duševní bohatství doby husitské*“. Dodal bych, ještě doby Karlovy, neboť kladné hodnoty 15. století byly zbytkem duchovních zásob, nahromaděných v reformačních kvasu za panování Otce vlasti.

Wyznání Wiry swa-
te Křestianské / wšech Lřij Stawůw
Kralowstwů Czeskeho / z Wiry
Telo a Krew Křysta Pána pod Gboz
gů přigymagůch.

Genho

Jan xvj.

Sauffayce / yá gsem přemohl Swět.

K Rzimany m w IO.

Budessli zagisté wyznáwaci Dřty troymě
Křysta Bezjisse / a Srdcem troym wěřiti že
gest ho Buoh wzkřisyl z Mrtwých / Spasen
budeš.

Srdcem se zagisté wěřy k Spráwedlnosti /
ale Dřty wyznání býwá k spasenij.

Řeča Páne :

M. D. CCCXII
O. D. LXXX

Český protestantismus měl po celé 16. století ještě druhou významnou, byť nepočetnou složku, a to v jednotě bratrské!

Jednota tvořila církev pevně zbudovanou a dobře řízenou. Přijala mnoho z dědictví tábořské rozhodnosti, byť se zřekla meče a všeho násilí ve věcech víry. Zpřetrhala všechny svazky s římskou církví, když si zřídila si i vlastní kněžství. Řídila se důsledně Písmem sv. v učení i ve vlastních rádech. Kněze vysílal ústřední úřad (úzká rada) do pevně organizovaných sborů, v nichž po boku duchovních správců stála i řada sborových pracovníků. Jednota byla vnitřně svobodná od zasahování státu, jenž ovšem do ní často zasahoval pronásledováním. To však jednotu spíš tříbilo a vnitřně upevňovalo. Žila stranou od veřejného ruchu, dovedla se však vcelku ubránit sektářství. Čistota učení nebyla jednotě lhostejná; projevovalo se to již odmítáním všech katolických článků víry, pro něž nenašla zdůvodnění v Písmu sv. Ale víra jí znamenala zároveň poslušnost. Jednota vskutku vynikala praktickým pochopením evangelia a soustředěním se na všední život. Chvála, která jí pro to bývala později od pozorovatelů z reformačních kruhů vzdávána, byla oprávněná.

Když Luther započal svou činnost, postavila se k němu jednota obezřetně. Není divu. Nebylo hned vidět, co je v Lutherově učení přínosného; některé věci na něm a na jeho stoupencích Bratry dokonce zarážely. Luther sám si posteskl, že německá církev nedovede zavést do svých sborů takový řád a kázeň, jaký mají Bratři. Jednota však s radostí přijala morální posilu, které se jí vystoupením Lutherovým dostalo, neboť v rázném rozchodu s Římem v otázce ordinace kněžstva a v důsledné zásadě, že jen Písmo je pravidlem víry, zbavil jednotu její dosavadní izolace v těchto věcech. Nicméně za života Lukáše, organizačního tvůrce církve (do r. 1528), si zachovávala k luterství odstup.

Přitažlivost Lutherovy reformace se ovšem projevila tak silně, že v následujících letech jednota rychle přijala mnoho z Lutherova učení a z jeho důsledků: nekřtila již znovu nově přijaté členy,

II nezapovídala svým kněžím manželství, uznávala jen dvě svátosti, jmenovitě pak přijala učení o spasení z pouhé milosti. Ukázalo se však, že příliš bezvýhradný Lutherův vliv ohrozil bratrské řády a kázeň. Proto se vrátila jednota r. 1546 výslovně k Lukášově tradici, od učení o ospravedlnění pouhou vírou však již neodstoupila. Tak tedy dovedla spojit to, co měla sama vzácného, totiž radostnou poslušnost Božího zákona, zásadu svobody a péči o sbory vedené v kázni, s jádrem reformace. Když se pak v Německu luterství rozštěpilo na Flaciovy stoupence, kteří šli v některých člancích víry (např. o Večeři Páně) nesmiřitelně cestou svého výkladu Lutherova učení – a na Melanchtonovu stranu, která si přála shody reformačních směrů a kladla důraz na křesťanský život, přiklonila se jednota na její stranu, stejně jako většina českých novoutrakvistů. Jednota měla svou vnitřní vyspělostí – i poměrně velkým počtem svých členů z řad šlechty – tak velký vliv, že mohla do jisté míry působit i na velkou církev podobojí a stávala se jí vzorem. Společně přijímaný vliv luterství sblížoval obě církve. Stejně tak dal širokou základnu náboženskému společenství Čechů a Moravanů se Slováky, kteří se ve velkém počtu hlásili k luterství, i s luterskými Němci v českých zemích. Ozdobou jednoty byl moravský zemský hejtman Václav z Ludanic, který r. 1550 prohlásil, že *„Morava dřív v ohni a popeli zahyne, než by strpěla nátisk na svědomí“*. Trvalo ovšem dlouho, než ochabla stará nedůvěra podobojích k Bratřím. Nicméně však již při sepisování České konfese šlechta a potom (r. 1609) i duchovenstvo obojí strany se v Čechách sblížilo do té míry, že i Bratři přijali Českou konfesi a spojili se s ostatními evangelíky pod toužou konsistoří v Praze. Své sbory a zvláštní správu církve si však zachovali, dokud by i podobojí nedospěli k těm řádům a kázni, jakou jednota měla a nesměla opustit. K plnému sloučení v jednotnou církev evangelických denominací nikdy nedošlo. Bratři zůstali opodál, zejména když proti nim byly obnoveny Vladislavovy a Ferdinandovy dekrety.

Jednota již dlouho věděla o vzniku reformace v západní Evropě za vedení Kalvínova a jeho spolupracovníků. Zeměpisná vzdálenost a ohledy na politickou situaci ji sice zdržovaly – vyslovený kalvinismus byl v německé říši mimo zákon a i v českých zemích platil za kacířský – přesto však poznala velkou vnitřní příbuznost, která pojila kalvínskou reformaci se zásadami původní husitské reformace, zejména táborské, a s programem jí samé.

Jan Kalvín poznal Lutherovo učení z jeho spisů a plně přijal zásadu o spasení pouhou Boží milostí a spolu s ním, ba ještě důrazněji se obrátil k Písmu jako k jedinému zdroji a pravidlu víry a života. Z Písma mu vyvstal před očima víry především Boží majestát. Hlas Boží vůle mu byl přednější než odpověď na úzkostnou otázku po spasení a reformací církve rozuměl nejen radost ze spasení v srdci věřících, nýbrž na prvním místě podrobení všeho učení a řádu v církvi jediné Boží vůli. I víra musí být v duchu jeho učení poslušná. Církev má ve všem poslouchat výlučně svého Pána. I soukromý, církevní a veřejný život musí nést pečeť úplného poddání Božím řádům. O své spasení se neboj, volá Kalvín, vždyť je pevně založeno v Božím vyvolení, předurčení. Jen poslouchej Boží hlas a buď stále připraven k jeho plnějším pochopení, pracuj na tom, aby církev byla slovem Božím obnovena a vždy bedlivěji obnovována. Calvinismus byl v podstatě protestem proti jakémukoliv pohanství, ať už přicházelo ve formě mystické, náboženské nebo světsky kulturní. Tedy všude tam, kde chtěl člověk klást vedle Boha sebe, řekněme svoji pravdu, kde důvěřoval svým schopnostem. Tam toto náboženství protestovalo. Ale pozor, pouze ve svém božím, nikoli ve jménu práv a lidských svobod, nikoli ve jménu občanské mravnosti či určitého typu kultury. Nešlo zde prioritně o člověka, ale o vzkříšení biblického majestátu, kde se Bůh jeví v plné drsnosti a tvrdosti. *„Je rozhodně neteologické člověka stále jen navádět, aby se zabýval sám sebou, a nepřipomínat mu, aby horlil především o čest Boží ... neboť jsme se přece zrodili především pro Boha, a nikoli pro sebe samy.“*

II Je jasné, že se kalvinismus vyznačoval větší důsledností, určitostí, tvrdší pevností a ovšem výslovnějším důrazem na ukázněnou poslušnost Božích přikázání, než jak tomu bylo v luterství. Články kalvínské konfese byly sneseny v heidelberském katechismu z r. 1566 (*Confessio helvetica posterior*).

Bratři poznali, že kalvínství je jim daleko bližší než luterství. Zde našli bohoslovecky jasný a církevní praxí utvrzený výraz toho, co jim samým bylo odedávna drahé. Zaráželi se spolu s Kalvínem nad přílišným hloubáním o tajemství Božího vyvolení a trvali na tom, že má křesťan prostě přestat na učení Písma sv. o těchto Božích radách. Kázeň prosazovali sice laskavěji než v reformovaných církvích a vůbec jim znělo evangelium vroucněji než reformaci západní, ale vděčně využili vnitřní posily, kterou jim evropská reformace poskytovala. Je to zřejmé v jejich katechismech, v přijetí žalmů do kancionálu, zejména pak v poznámkách k Bibli kralické, kde se opírají o kalvínské bohoslovecké pojetí. Do zemí západní reformace odcházeli pak i na studie, navazovali zde přátelství a přinášeli s sebou domů podněty z tamního myšlenkového světa.

Vliv jednoty bratrské se projevoval i v tom, že touže cestou začali směřovat i mladí šlechtici podobojí. Viditelným výsledkem této silné orientace pak bylo zvolení Fridricha Falckého, předního reformovaného knížete v západním Německu, na český trůn r. 1619. Nebýt bělohorské katastrofy, patrně by kalvínský vliv vzrůstal. Moravský učený historik F. Hrubý zveřejnil doklady pro názor, že by se české země pod vládou Fridricha Falckého (jenž podle Gindelyho „*česky vůbec neuměl a každý den byl opilý*“) v několika letech úplně pokalvíňstily.^{47/} Pozdější spojení ostatků bratrských exulantů v Uhrách a v Polsku s tamními reformovanými církvemi, příklon značné části našich exulantů v 18. století k reformované církvi a přihlášení většiny tolerančních evangelíků k helvetskému vyznání byly pokračováním této orientace, zahájené jednotou bratrskou.

Je nepopíratelnou skutečností, že Lutherova reformace svou vášnivou zaujatostí proti všemu katolickému vedla v českých poměrech k ničení katolických památek, občasnému vybíjení kostelů a klášterů. Katolická menšina se stala ošklivým kačátkem v národě. Např. Vilém z Lobkovic na horšovskotýnském panství vyhnal katolické kněze a uvedl tam evangelické duchovní. Doksanský probošt byl r. 1604 po vybití kláštera protestanty tak zbit, že byl dovezen polomrtev na Strahov, kde skončil. Ondřej ze Šternberka dal v pěti chrámech zničit veškeré vybavení, 16 oltářů s cennými památkami starého českého umění dal spálit. Řeholníci bosáci byli při stavbě pražského kláštera u P. Marie Sněžné r. 1604 napadáni střelbou, r. 1609 několik mužů, poštvaných nekatolickými šlechtici a kazateli, vpadlo do kláštera, zneuctilo mariánský oltář a zpolíčkovalo řeholníky. Po jezuitěch bylo všude házeno kamením, v kolejích měli neustále vybita okna.

Nesnášenlivost a nenávisť vůči katolíkům se projevovala navenek i tím, že do oběhu byly dávány různé pamflety a karikatury. V Šumperku bylo r. 1612 přibito na šibenici šest obrazů představujících kardinála Dietrichštejna a jiné katolíky. Ve Šternberku měla na jaře r. 1610 vynášena smrtka papežovu podobu. Někteří nekatoličtí šlechtici jako např. Jiří Ryzvic z Kadeřína, sudí krnovského knížectví, nebo Jan Zelecký zakazovali katolickým poddaným „pod hrdlem a statky“ účast na katolických bohoslužbách, zakazovali jim zvonit při úmrtích a pochovávat zesnulé při nekatolických kostelích. Václav Bítovský z Bystřice zplnil na Hostýně poutní kostel Matky Boží a spálil její obraz. R. 1619 byl trýzněn litomyšlský děkan Daniel Hájek nepřetržitě devět hodin bitím, kopáním, kamenováním a ranami sekyrou; v Litrbachu byl farář Pankrác Skribe bit sekerou, kyjem a nakonec zastřelen; v únoru 1620 byl v Olomouci umučen Jan Sarkander. V Praze byl uvězněn a mučen kanovník Jan Ctibor Kotva z Freufeldu. Po vypuzení jezuitů z Čech r. 1618 byly vypáčeny dveře kaple v Kle-

II Zuto skladaťel knih przed Kraleem sedicym

potlonno se/podaraá genu knih/a prosy/aby wodiećnie priyal/omluwage se/ze mistr
nenij/ale Layt: Třeb by byl mistran ućarym/zeby rad chciel lepe/a ozdobićnij sloz
jca/a ućarai:

Otibor Tovačovský z Cimburka předává králi Jiřímu
své Hádání Pravdy a Lži. Z tisku z r. 1539.

mentinu, vše v ní rozbito a kaple byla přeměněna ve stáj. Stejně tak se stalo s kolejiemi v Chomutově a Kladsku. V Broumově byl jediný v klášteře zbylý benediktin ztýrán a klášter byl vydrancován. Na náměstí byl oblečen do řeholního roucha hastroš a pověšen na šibenici s nápisem „To je opat Wolfgang“. Potom byl ze šibenice sňat a vyhozen z okna jakoby při defenestraci. Na druhé straně nám zase protestantský pramen líčí např. karmelitána Dominika a Jesu jako fanatika, který, místo aby – jak se na kněze a křesťana slušelo – působil mezi armádami na bělohorské planině na smíření, rozpaloval svou vášnivostí v katolických řadách posedlost. Martinic dal na svém smečenském panství štvát sedláky nekatolického vyznání do kostela psy. V Holešově nechal

katolický farář vykopat mrtvolu evangelické šlechtičny Žofie Vilplerovny z Ušic, pohřbené na katolickém hřbitově. II

Mikuláš Kliment, krumlovský farář, se toho času vychloubal, že se do obce nikdo nepřijímá, kdo není katolíkem. Katolíky prý musejí být i ti, kteří hodlají vstoupit do stavu manželského. A skutečně za rok a půl, co tento katolický kněz byl v Českém Krumlově, nebyl přijat za měšťana ani jeden nekatolík. Na druhé straně stejné informace máme z královských měst, která kromě Plzně a Budějovic byla téměř všechna protestantská. Své převahy využívali protestanti pro sebe tím, že katolíky zbavovali možnosti získání měšťanského práva.

Evangeličtí rodiče v Mostě zase nedovolovali svým dětem uzavření manželství s osobami katolického vyznání.

Purkmistr a rada Nového Města pražského si r. 1626 stěžovali na královského hejtmana Sezimu z Vrtby, že jim vnutil za obecního písaře člověka správy obecních věcí naprosto nezpůsobilého, a to jen proto, že byl katolíkem.

Vláda vydala 11. prosince 1617 prostřednictvím české dvorské kanceláře dekret, kterým porušila tiskový řád platný z r. 1609. Tehdy byl defensorům vyhrazen dohled na tisk nekatolických knih. Nyní nemohli knihtiskaři vydat žádnou tiskovinu, dokud by „*místodržícím do kanceláře české ukázány a předneseny a odkud dovoleny byly*“. A takto bychom mohli ve vzájemných nářcích a stížnostech pokračovat dál a dál.

Kupodivu katolická menšina, pronásledovaná a opovrhovaná, se vzdor tomu mohla pochlubit v předbělohorském období několika zářnými osobnostmi, ovládanými duchem náboženské snášenlivosti. Už Zikmund Winter v Životě církevním v Čechách před Bílou horou uvádí o tom řadu dokladů z náboženské praxe. Víme např., že památný náboženský smír ujednaný už r. 1485 v Kutné Hoře byl z velké části dílem katolického administrátora Pavla Poučka, vatislavský biskup Jošt z Rožmberka vybízel r. 1461 Čechy k náboženské jednotě, děse se vidiny nových křížových válek. K dialogu znesvářených českých křesťanů volali katolíci Jan z Rabštejna, Jan Hasištejnský z Lobkovic, Tas Černo-

II horský z Boskovic, Vilém z Pernštejna, autor slavného výroku: „*S Římany věřím, s husity žiji, s bratřími umírám.*“ Jan z Pernštejna varoval r. 1539 před násilím v náboženské otázce. („*Víra je dar boží, a komu se jí od Boha nedostává, od lidí ji dostat nemůže.*“) Olomoucký biskup Jan Dubravius prosil krále Ferdinanda za propuštění bratrského biskupa Augusty, po porážce stavovského odboje 1547 osobně intervenoval u panovníka s prosbou, aby se s pokořenými protestanty mírně nakládalo. Nejvyšší hofmistr Adam z Valdštejna se v předvečer vypuknutí stavovského povstání ohrazoval proti porušování Majestátu a zavazoval se, že na svých statcích nikdy nechce ubližovat svým poddaným pro víru, což také dodržel. Náboženská tolerance se projevovala i u „neřimanů“. Ctibor Tovačovský z Cimburka, přední člen moravské utrakvistické šlechty, který napsal a věnoval králi Jiřímu z Poděbrad spis *Hádání Pravdy a Lži o kněžské zboží a panování jich*, zde ukazoval nejen rub římské pýchy, ale i českého náboženského vášně a doporučoval střední cestu.

Vývoj ovšem byl do jisté míry nesen a podporován tehdy módním humanismem s jeho volnějším mravními názory, které našly svůj odraz i ve značně volnější věrouce. Značná náboženská roztržštěnost v českých zemích vládla již před Lutherovým vystoupením. Mluví o ní český katolický humanista Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic. „*Všickni bludové do této země stekli se jako do louže. Mnozí Origena následující drží, že všickni lidé budou spaseni, někteří vedle (podle) smyslu Vigilanciova praví, že nemají ctění býti kosti nebo ostatkové svatých, mnozí, od Joviana jsouce naučeni, mnějí, že nic sobě postem nezasluhujeme. I těch se nedostává, kteří mnějí, že se všecky věci osudem dějí. Mlčíme o tom, že shrbilé babky a pošetilí starci na pivě nebo na víně sedíce tajemství sv. Trojice prokletými otázkami zpytují; pomíjím jiných mrzkostí, které (j)sou do této země z franské, z britanské země a od Řekův připlynuly.*“^{48/}

Locustarium františkánského bosáka Jana Vodňanského z r. 1524 jmenuje již za krále Jiřího a Rokycany hojně odštěpenců v Čechách: vilémovští, rota košátecká, štěpánovští, lucani (Lukášovci), šimoniáni (podle sedláka Šimona), johanniáni (podle vdovy

Johanny) a luciperiáni. Morava byla zachváčena sektářstvím ještě II
víc. Ve Slavkově prý žilo pohromadě 17 sekt, v Třebíči dokonce
20.^{49/} V každém městě bylo zpravidla čtvero až patero vyznání.
Když r. 1596 navštívil olomouckého biskupa Dietrichštejna pa-
pežský nuncius kardinál Caetani, nevycházel z údivu, když zjistil,
jak se v moravském prostředí profilovaly sekty a konfese z celé
Evropy. Celkem lze říci, že se nekatolíci u nás tříštili na dvacet až
třicet různých směrů. Římská a benátská inkvizice, které prostřed-
nictvím svých udavačů hlídaly Italy u nás usazené, z toho měly
pramalou radost a hlavně pořádně zamotanou hlavu. Stávalo se
pak, že podezřelým se stával kdekdo, jenž se zdržoval delší dobu
v českém prostředí a do spárů inkvizitorů padali i duchovní hod-
nostáři typu kapucína Valeriána Magniho, který zemřel během své
nedobrovolné cesty do Říma.

Náboženská roztržštěnost a názorová pestrost při výkladu křes-
ťanských povinností však sama ještě nestačí na vysvětlení obecně
nízkého mravního života, jímž lidé 16. století žili. Hrubost mravů
měla důvod i v náboženské nevědomosti a nevzdělanosti a byla
skvrnou především tehdejšího kněžstva. Po celé 16. století se
ozývají stížnosti na kněze. Nedbalost a pohoršlivé zjevy se ukazu-
jí až do Bílé hory. Nezřízený kněžský život se vyskytuje kromě
Bratří snad všude – u kališníků, katolíků i luteránů. Je to rys doby,
která byla nábožensky rozleptána a žila ve směsici věr, obřadů
a zvyků. Katoličtí biskupové a řádoví představení vizitovali a na-
pomínali, konzistoř vyslychala a trestala, ale všechno to zdánlivě
nepomáhalo. Náboženský zájem neutuchal, ale nevážnost kněž-
ského stavu byla povážlivým znamením doby. Příčiny neúcty ke
kněžím nelze hledat jen v reformaci, která zamítla kněžstvo jako
zvláštní stav, nýbrž i v jeho nedůstojném životě. Kněží vešli do
lidových pořekadel a zpívaly se o nich dokonce posměšné písně.
Byli podle nich nedbalí, leniví, neučení, pověřčiví, nepořádní,
nestřídmí, lakomí, hašteřiví, hráči karet, kuželek a kostek, záletní
a nemravní. Bylo tehdy přísloví: Kolik mlynářů, tolik měr, kolik
farářů, tolik věr. Kněží sami si obřady upravovali, tu zkracovali,
tu přidávali, často proto, aby vyhověli všem. Lidé tak žili v těžko

II odlišitelné směsi rozličných křesťanských věr a stále živého pohanského folklóru.

Český humanista Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic po návštěvě v Praze r. 1502 píše: „*V náboženství je tu nesmírná rozháranost. I když pomím vikleřisty a pikarty, jsou tu ještě i takoví, kteří božství našeho Vykupitele popírají, kterým duše s tělem umírá, kteří se domnívají, že jakákoliv víra je dobrá a stačí k spasení, ano i takoví, kteří i peklo mají za bajku. Těchto domněnek přidržuje se jednotlivců bezpočtu; nejen tajně, nýbrž i veřejně se to hlásá. Starci, chlapci, muži i ženy se hádají o věcech víry, vykládají si Písmo sv. tak, jako nikdy se neučilo. Každá sekta má tu své přátele, tak veliká je touha po novotách.*“^{50/}

Co papežský nuncius Commendone napsal r. 1561 o bídnych poměrech katolického náboženství v Německu, platilo o našich zemích ještě více, neboť rozklad u nás začal dokonce dříve.^{51/} R. 1550 si stěžuje Píšek či Scribonius z Horšova Týna, probošt kapituly hradčanské a správce arcibiskupství, v listu Juliu Pfluggerovi, biskupu naumburskému, takto:

„*Nemáme kněží učených, nemáme ani katolických správců škol. Větší část škol řídí buď husité nebo luteráni, což nejvíce škody církvi přináší, když od takových učitelů útlá mládež se napájí jak pravidly mluvnickými tak i názory nekatolickými.*“^{52/}

Potřeba vlastního bohosloveckého učiliště a škol, z nichž by vycházelo katolické učitelstvo, se stávala stále naléhavější. Svatovítská kapitula vynakládala všechno úsilí, aby došlo k uspořádání poměrů. Bylo nutno obsadit arcibiskupský stolec, zřídit školy pro duchovenstvo. Na krále Ferdinanda bylo několikrát apelováno z řad katolické menšiny – k žádostem metropolitní kapituly se přidalo jedenáct katolických šlechticů (mezi nimi páni z Lobkovic, z Rožmberka, ze Šternberka a z Kolovrat). Tehdy (r. 1552) se také výslovně uvádělo, že je nutno, aby byla v Praze zřízena katolická akademie s bohosloveckou fakultou, jejíž správou by byli pověřeni jezuité.

Původně nebylo pomýšleno zřídit separátní školy; na utrakvistické univerzitě mělo být několik katolických mistrů, kteří by

přednášeli bohosloví a filozofii. Leč pro odpor podobojích k tomu II
nedošlo. Sami utrakvističtí stavové uznávali, že Pražské učení
potřebuje, aby byly odstraněny závažné nedostatky, které vlastně
vysoké učení degradovaly na ústav druhého řádu. Zůstalo však
pouze při vysloveném přání. Když k nápravě nedošlo, rozhodl se
Ferdinand vyřešit celou otázku tím, že zřídil v Praze samostatný
vzdělávací ústav, jehož správou pověřil jezuity.

Tak vlastně jenom lehkomyšlným nezájmem nekatolické větši-
ny byly položeny základy ke katolické koleji, která měla zpočátku
sloužit potřebám katolické menšiny.

Založením jezuitského řádu a tridentským koncilem začíná je-
den z největších převratů v katolické církvi. V Čechách k tomu
přistoupilo ještě znovuoživení arcibiskupského stolce, 140 let
osiřelého. Byl to skutek velikého dosahu. Působením nových arcibiskupů a jezuitských škol nastával mezi katolíky obrat a sice, hledíme-li k předešlému rozkladu, neobyčejně rychlý a rozhodný. Zevně sice katolíkům vyznavačů mnoho nepřibývalo, zato ti, kteří se k církvi hlásili, se dokázali pevně zorganizovat. Ideovou oporu našli v definování katolické podoby křesťanské víry, jak to učinil tridentský koncil (1545-63). Věřícím byla předložena v stručné verzi římského katechismu r. 1566.

Jezuité v českých zemích

Král Ferdinand I. Habsburský, zvolený českými stavy v r. 1526, byl jezuitům velmi nakloněn. V zemi, jejímž králem se stal, požívali stavové a královská města velkých svobod a autorita panovníka byla jimi silně omezována. Ferdinand si od samého počátku uvědomoval, jak nesnadná je jeho vlastní pozice, a hledal všechny možné cesty k jejímu upevnění. Rychle rozpoznal, že nový řád, založený sv. Ignácem, může velmi silně podporovat jeho snahy. Po úspěšném vyjednávání s Petrem Canisiem a Ignácem z Loyoly v Římě se v r. 1554 přikročilo k realizaci uvedení jezuitů do Čech. Ferdinand zdůvodnil svůj čin v zakládací listině tím, že „povolání

REGIS FERDINANDI CONTRA,

FACTURA. ANNO DOMINI. M. D. XLVIII.

Portrét Ferdinanda I. Soudobá rytina. Lucas Cranach ml.

jezuitů je nezbytné k podpoře toho, co ještě zbývá z katolického náboženství v Čechách". Reagoval tím vlastně na žádost metropolitní kapituly z r. 1552. II

Založení jezuitské koleje v Praze bylo ovšem jen jedním z opatření, kterými Ferdinand zahájil katolickou protireformaci v Čechách. Jiným z nich bylo potvrzení kompaktát, které se mu podařilo dosáhnout od Pia II. podobně jako jmenování pražského arcibiskupa; podařilo se mu rovněž obratným manévrováním dosáhnout žádoucího vlivu při výběru utrakvistické konzistoře. Bohužel tato opatření přišla příliš pozdě. Dědicové české reformace se už nacházeli pod silným vlivem luterství. Luther odmítl účastnit se tridentského koncilu, vyjadřuje se o něm krajně mrazivě, a to předurčilo i postoje jeho přívrženců a následovníků k vlastní katolické reformě.

Jezuitská komunita byla zpočátku cizím tělesem v městě i v zemi, prožívající rozhodující období svých dějin. Malá skupinka s představeným, jenž nemluvil ani česky ani německy a který byl zavalen starostmi o to, jak zajistit přežití celé rezidence, byla zcela odkázána na blahovůli svých několika vzácných příznivců, kteří však sledovali své vlastní cíle i ve spolupráci s ní. K navázání přímého kontaktu s hnutím české reformace bylo zapotřebí proniknout především do prostředí měšťanstva a v neposlední řadě chudiny, která byla skoro zcela česká. V luterství a kalvínství viděli čeští katolíci od začátku dvojí nebezpečí, věroučné a jazykové. Již administrátor arcibiskupství Jan Žák na ně upozornil. 18. dubna 1526 psal do katolické Plzně a vybízel, aby se čelilo novotářské víře českými kázáními, „*aby se raději Němci česky učili, nežli by české, tak znamenité město se zněmčiti mělo, a kdež prve od bludných jazykem přirozeným nakaženi býti nemohli, již německým a cizím v pohoršení nebyli uvedeni*".^{53/} Do nižších vrstev obyvatelstva jezuité však dlouho prostě nemohli proniknout, v neposlední řadě pro své materiální starosti, které je nutily vyhledávat podporu mocných a bohatých, a pro obtíže jazykové, které se dlouho přes všechnu snahu nedařilo vyřešit.^{54/}

Výsledná situace jezuitů byla za těchto okolností mimořádně

II vratká a jediným východiskem bylo opřít se ještě mocněji a bezpodmínečněji o panovníka, ostatně téměř trvale ve městě i zemi nepřítomného. Tím se nová komunita dostala do proudu, v jehož čele stál Ferdinand Habsburský a který se srážel urputně s proudem představovaným šlechtou, zemskými stavy a velkými městy v Čechách. K tíze náboženského konfliktu přibylo břemeno sporů politických a v neposlední řadě i hospodářských, které vlastně jediné přiváděly panovníka občas do země. Praha se stala kolbištěm, ve kterém se už na přelomu 15. a 16. století střetávaly dva světy: novější z nich, představovaný upevňující se novou skupinou bohatých měšťanů a obchodníků, využívajících hospodářské prosperity země (nedlouho předtím se začalo ve větším měřítku těžit např. stříbro v Jáchymově a v Kutné Hoře), a starší, představovaný především obnovenou autoritou panovníka. Řemesla a obchod pochopitelně potřebovaly co nejvýhodnější podmínky pro svůj rozvoj a postupně vydobyté stavovské svobody. Panovník naopak usiloval o jejich omezení, v zájmu upevnění vlastní moci, která byla v zemi v polovině 16. století opravdu velmi malá. Vysoká šlechta, ostatně rozdělená na stoupence panovníka na jedné straně a jeho odpůrce na straně druhé, se mu nakonec podrobila, nebo byla jím smetena a nahrazena novými, z ciziny přizvanými rodinami.

Ferdinand ztělesňoval bezpochyby absolutistický ideál, který můžeme při troše zjednodušení nazvat „gotickým“, pro jeho vzepětí od země k nebi. Jeho protivníci představovali směr liberalizující a do jisté míry „demokratický“ (nikoli ovšem v moderním smyslu slova – pro chudinu ani v jednom ze systémů nezbývalo příliš místa). Tato „demokratická“ tendence ovšem představovala spíše element decentralizační a až k chaosu směřující. V Evropě se právě začínaly tvořit větší a větší celky, jediné schopné čelit nově vzniklým problémům, přesahujícím značně rozsah i velkého města nebo hrabství, a tak měla naději na úspěch od samého počátku spíše tendence, představovaná Ferdinandem.^{55/} Česká reformace, trpící zpočátku osamoceností, se později pod vlivem situace v zemi opřela silně o Luthera a jeho dědice, kulturně chudší a hlavně ve vztahu k lidovému náboženství strohé.

To však tvořilo jádro českého reformačního proudu. Navíc – jaká II
ironie! – vliv augsburské konfese posiloval německý prvek v zemi
a tím se stával spojencem germanizačních snah Habsburků, hlav-
ně v pozdějších dobách.

Jezuité, které Ferdinand s sebou přivedl do země, představovali nejvyhraněnější oporu absolutistické, centralizační a rekatolizační vlády Habsburků. Nad své okolí vynikali jistými ctnostmi, zvláště pokorou a poslušností, dále vzděláním, organizačními schopnostmi, politickým rozhledem, promyšleným plánem, jednotným postupem a nade vše obětavostí a nadšením. V Čechách nebyli už domorodci zvyklí na tak heroické zapření u kněze, jaké ukázal první rektor koleje Pavel Hofaeus, který se údajně r. 1560 postavil na dnešním Karlově mostě u nemocného žebráka a hlasitě za něho žebral. Dvakrát týdně chodili do pražských špitálů, kde konali nemocným všechnu posluhu. Na rozdíl od kališnických a bratrských kněží doprovázeli i každého odsouzence až míli cesty k popravišti. Kališníci tvrdili, že by tím zlehčovali své kněžské poslání a lidé by se jich štítili, a Bratři našli výmluvu ve rčení, že nemá být těšen ten, koho Bůh netěší.^{56/} Šimon Ennius Klatovský vypravuje ve své kronice o dojmu, kterým podle poslechu působili jezuité: *„Ti kněží a Jezuité mají svůj nějaký zvláštní mezi sebou řád a zákon. Mají také mezi sebou nějakou svou obzvláštní jako sic jiní mniši disciplinu a observanci, neb obzvláště jakž o nich praví, každý z nich za stolem jí z misky své, v jídle a v pití jsou skrovni, na nichž není viděti pejchy a nádhernosti jaké, v rozmlouvání že by byli vlídní a přívětiví. Chtí tomu také, že jsou učení a zběhlí v svobodných uměních a zvláště v gramatice, rhetorice a dialektice; a v theologii nadto že by byli učení a zkušení, kteréž učí tím způsobem, jak v církvi římské za obyčej jest, a tu také podle jiných Římanů zastávají. Procházek a zahálek bezpotřebných mnoho nehledí. Dítka a mládež, která se k nim dostane, ve svých kolejích gramatice i jiným uměním s pilností učí, jimž také i theologii čtou a pod kázní discipuly své mají, k rozpustilostem nemnoho jim folkův a prostranství pouštějí.“^{57/}*

První jezuité byli ovšem cizinci – Italové, Němci a Belgičané.

II Rubem této „nadnárodnosti“ bylo, že se řád orientoval v nečeském duchu, jak víme ze stížnosti P. Hostounského. Je vlastně prvním kritickým hlasem z řad jezuitů v Praze, z vlastních řad a jde o dopis P. Balthasara Hostounského tehdejšímu jezuitskému generálovi F. Borgiovi. Klíčová pasáž zní v českém překladu takto: *„Měšťané a lid nám neprojevují žádné sympatie, spíše naopak. Kdyby nás císař nechránil, nic by nás nezachránilo před zkázou. Jen málokterý Čech vstoupí do našeho řádu a ti, kteří vstoupí, se cítí nešťastní a zase odcházejí... Co se mě týče, myslím, že příčinou je to, že celý dům v Praze je řízen a spravován tak, jako bychom byli v srdci Německa a nikoliv v Čechách. Všechno je německé... češtinu je slyšet jen velmi vzácně... Doufám jen, že (provinciál) udělá ještě mnohem více pro to, aby naši v Čechách, jak je to přirozené, byli co nejbližší Čechům, aby se vžili do poměrů... Češi a Němci se v Praze mají rádi jako pes s kočkou... Proto je slyšíme říkat: „Co to má být? Jezuité nás chtějí poněmčít. Pošleme je tedy do Německa.“^{58/}*

Jezuité však byli příliš zkušený diplomaté, než aby proti sobě popouzelí národ, jež chtěli získat, a komplikovali si tak poměry pro ně beztoho nepříznivé. Ba možno říci i více: jezuité se snažili naklonit si český národ a jako ke všemu našli i k tomu občas vhodné cesty. Jezuité, patres zvaní, vystupovali při každé příležitosti s neobyčejnou okázalostí. Slavnostně zahajovali a končili školní rok jednak živými obrazy, jednak zpěvy a tanci. Při Božím těle pořádali velké průvody k oltářům, na nichž klečeli ověncení studentíci, přestrojení za andělíčky, kteří se na pokyn svého učitele rozezpívali. V dramatech pořádaných jezuitů byli šašci a ďáblové, byl v nich balet, umělý oheň, v přestávkách prodáváno bílé pečivo, třešně a nápoje. Např. r. 1568 sehráli se svými žáky českým jazykem truchlohru „Svatý Václav mučedník“ a tímto představením si naklonili shromážděné obecnstvo, že prý lidé jdouce z divadla si nadšeně pochvalovali: *„Nyní jesuité zasluhují náš český chléb. Necht' tedy tak pokračují, jak počali, vše ostatní se poddá samo sebou.“^{59/}* Tuto epizodu s oblibou zmiňovali četní historikové. *„Již malí chlapci, kteří se ještě drželi matčinych*

sukní, se s úžasem rodičů odvažovali pípat a štěbetat latinsky a důvěřujíc svému vědomostem vyzývat studenty Karlovy univerzity k rozmlouvám. A oni vyklizovali pole beze slov, takže na veřejnosti začal pak kolovat popěvek, nemilý husitským studentům, že se žáci naučí za tři měsíce u jezuitů tolik, kolik se nemohli naučit u dřívějších mistrů za dvě léta.“ (Z latinsky psané Historie Jezuitské koleje u Sv. Klimenta v Praze.) R. 1558 byly v pražské jezuitské koleji zavedeny každodenní hodiny české konverzace, v r. 1583 dal řádový vizitátor P. Oliver Manaraus pražské klementinské koleji nařízení, které znamená již pozitivní zlom a jednoznačné vkročení do domácí kulturní tradice. II

„1. Aby se Čechám více pomohlo, rektor koleje spolu s provinciálem se postarejte, aby v nižších třídách gymnazijních, od 1. do 4., byli za učitele ustavováni jen „Bohemi naturales“, tj. takoví, kteří ovládají češtinu jako jazyk mateřský; není-li takových v řadě, ať se vezmou za profesory učitelé odjinud, jen když jazyk český dobře znají. V koleji musí býti nejméně tři Čechové neb Moravané, kteří jsou schopni k úplné spokojenosti posluchačů česky kázati.

2. Budtež vydávány české knihy aneb aspoň krátká pojednání (tractatus – brožurky) náboženského druhu – někteří dobrodinci, jako např. Vilém z Rožmberka, zaplatí náklad, a rozdávejtež se zdarma.

3. Poněvadž se bez znalosti jazyka českého málo prospívá lidu věřícímu, ať provinciál vážně nad tím bdí, aby jazyk český zvláště v tomto kolegiu vzkvétal a měl první místo. Jazyk český budiž v této koleji obcovací (sermo communis), vyhlášky v refektáři a tak zvané rekreace budtež vedle rekreace latinské i v jazyce českém. U stolu ať se vždy něco předčítá po česku.

4. Mladí členové řádu, rodilí Čechové aneb z jiné slovanské národnosti, jako jsou Poláci a Chorvati (Dalmatas), ať se denně cvičí ve svém mateřském jazyku, nejen sami, ale ať mají při sobě zkušeného učitele, který by je dále zdokonaloval. Mezi sebou ať mluví pilně česky.

5. Vrátný a kostelník (bratři řádoví) ať jsou vždy rodilí Čechové aneb takoví, kteří dobře umějí česky.

II 6. *Konečně at' se přísně nastupuje proti těm, kteří by si jazyka českého nevážili aneb jej tupili.* "60'

Řekne-li se, že jezuité měli naprosto nezanedbatelný podíl na vzniku českého divadla, vývoje českého malířství a vůbec vývoje českého ducha v baroku, je tím jen vágně řečeno. že se jezuitismus stal na téměř dvě století rozhodující ideologickou, mravní, estetickou a vůbec všestranně formativní silou českého lidu žijícího v habsburském soustátí. Mnohovýznamný výrok Petra Canisia po jeho příchodu do Prahy o tom, že je lepší kolej bez vlastního chrámu než škola bez vlastní knihovny, již předznamenal budoucí místo jezuitů v kultuře země. Hustá síť rezidencí a kolejí, které piaristé, kapucíni a další řeholníci nemohli zásadně konkurovat, vytvořila s katolickými dvořany a úředníky pevný šik, navazující politické partnerství i za hranicemi. O evropském dění byli Čechové ostatně sice všelijak, ale přesto informováni. Není divu, vždyť první noviny v Evropě vůbec vyšly právě v Praze – v září roku 1597. Vydával je Daniel Sedlčanský podle privileje, vydané Rudolfem II. (až o 18 let později vyšel druhý periodický časopis ve Frankfurtě, o 25 let později v Anglii a o 35 let později v Paříži).

Stále ještě málo známe jednu z nejzajímavějších a nejslavnějších kapitol církevních dějin 17. a 18. století – práci českých jezuitů v zámořských misiích – šíření osvíceného humanismu, civilizace a kultury v nejušlechtilejším slova smyslu. Jsou to celé životní romány našich rodáků, kteří vedle vlastního náboženského poslání prosluli jen tak mimochodem jako lékaři, vědci, stavitelé, botanici, vynálezci, ekonomové při putování mexickými rovínami, pralesy nad Amazonkou, průsmyky v Andách, čínskými městy, arabskými pouštěmi. Sám Voltaire, ač krajní nepřítel jezuitského řádu, neváhal nazvat českou jezuitskou misii v Paraguayi „vítězstvím humanity“. Dějiny a průběh české účasti na misiích představují celou jednu kapitolu v dějinách národní energie a současně jedno z nejpádnejších poučení o tom, že národ vyčerpaný třicetiletou válkou a mnoha dalšími ranami neztratil alespoň v některých složkách svoji vitalitu.

Vlastní jezuitská tvorba v češtině, tak významná pro pozdější

Petrus Canisius S.I. Belga, perpetuus Hæretico

Svatý Petr Canisius

II obrození, však nemohla vyrůst z ničeho; na počestění Tovaryšstva v Čechách se muselo čekat od jeho příchodu skoro sto let, a tak se nejevila činnost jezuitů v dozrávání času 16. století jako jednoznačně vlastenecká: především analyzovali a kritizovali druhé. To všechno v zemi, které vládnul král a císař katolík, jehož země však byla z 80-90 % protestantská. Na sklonku 16. století byla však již česká provincie téměř vsutku česká, tj. byli zde již domácí jezuité, kterým prospěch národa byl totožný s prospěchem církve. I mezi katolickými laiky již byla nová generace, vyšlá z jezuitských škol; horlivá, nebojácná. V zemských úřadech se dostávají na významná místa muži, kteří ani v tomto prostředí, donedávna téměř vyhrazeném nekatolíkům, neslevovali ze svých zásad, vštípených jim na jezuitských školách.

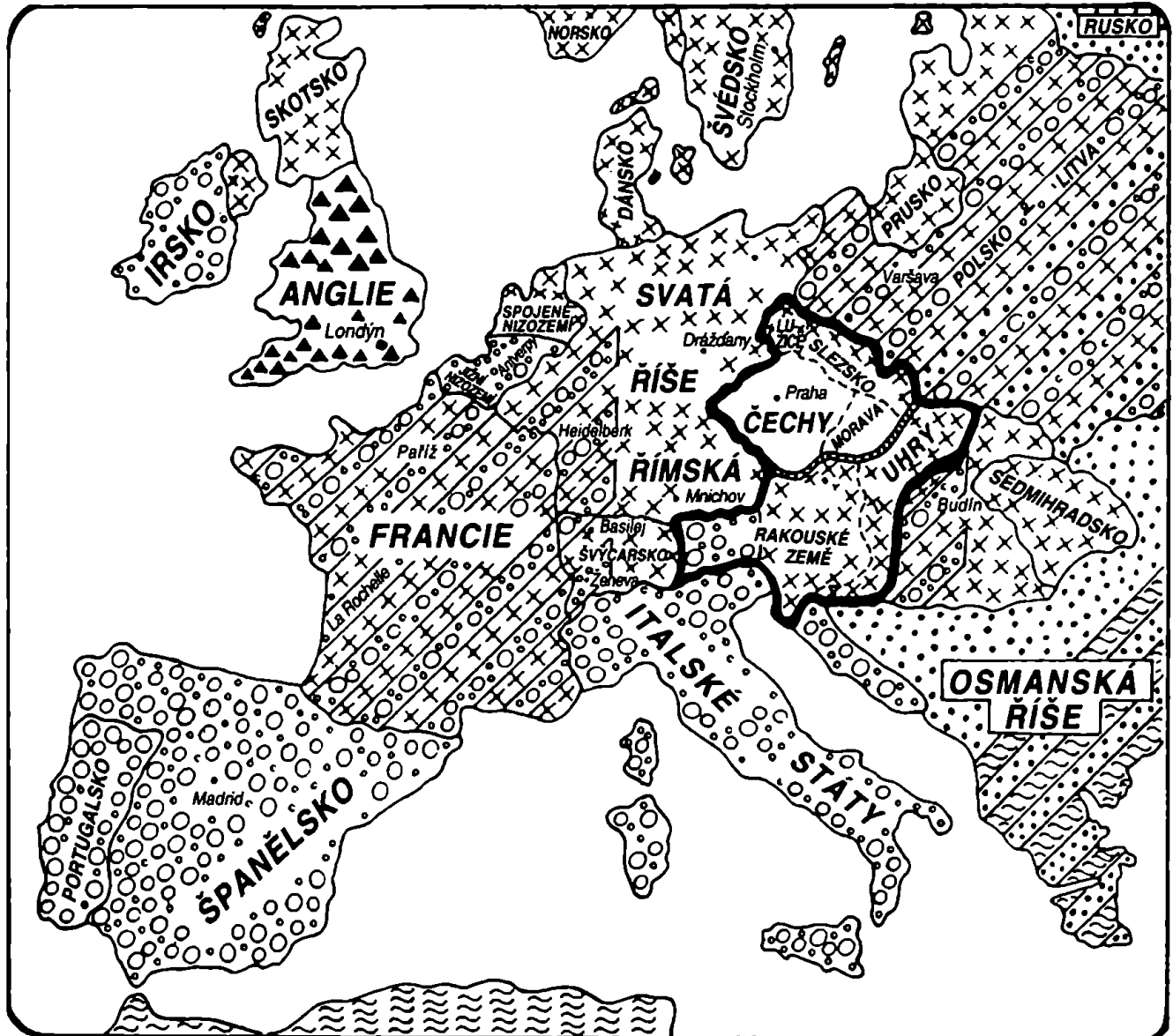
Drtivá většina obyvatelstva se katolicismu vzpírala, nemohla však nic změnit na skutečnosti, že české země mají klíčovou pozici v říši a mají krále, opírajícího se o reformované papežství. Císař si nemohl politicky dovolit vládnout bez podpory zvenčí a tak sám neměl příliš na vybranou – velmi dobře se to odráží ve zdánlivě dvojakém postupu císaře Maxmiliána, kdy politický charakter jeho katolicismu vystoupil dosti zřejmě na povrch. Jezuité byli čelnými představiteli katolicismu a dokud nedokázali stát na vlastních nohou, bylo pro ně prakticky nemožné se distancovat od čehokoliv, co Habsburkové v zemi konali. Na přelomu 16. a 17. století se sice množily konverze, ale s nimi rostla také nenávisť k jezuitům a docházelo k opravdovým revoltám, jako např. v Chomutově v r. 1591, v Praze r. 1577, 1609 a 1611. Nepokoje byly motivovány nechutí vůči politické moci a jí reprezentované státní správě a i proti jezuitům, kteří byli obviňováni z úzkého spojení se státní mocí a z praktik a úkladů českému národu. R. 1569 citelně pozbyli vážnosti, kterou dosud požívali u mnohých nekatolíků, tím, že jejich působením byl v Praze jat a v Římě uvězněn a usmrcen Jakub Palaiolog. Byl mnichem dominikánského kláštera v Římě, odkud odešel, když se odchýlil v mnohých člancích od katolické víry. Rozšiřoval své názory v Německu a po mnohém pronásledování našel v Praze útočiště.^{61/} Zemřel na kacírské hra-

nici zrovna tak jako Giordano Bruno (1600), který též našel v ru-
dolfínské Praze dočasný útulek, což mu umožnilo vydat zde svoje
dvě práce. Pověsti jezuitů neprospěla ani jejich nezřízená spo-
řivost, kterou přehnali r. 1590. Tehdy nechali za kruté zimy ve
školách mrznout své žáky a přikázali jim, aby si vymohli na
rodičích peníze na dříví, potřebné na vytápění školních místností.
Měšťané jim tehdy vytýkali, že shromažďují peníze na vlastní
potřeby. Náměstek panovníka arcikníže Ferdinand tehdy jezuitu
přísně pokáral, vytýkáje jim, že nemají zapotřebí vydírat na žácích
peníze, když sám král poukazuje ročně na potřeby koleje 1 400
tolarů.

Tato epizoda v jistém smyslu naznačuje příčiny úspěchů jezui-
tů ve školství; nebyly to do jisté míry ani tak progresivní metody
výuky, jako spíš jejich snaha o materiální a technické zabezpečení
systému. Jezuité podporováni královským dvorem a katolickou
šlechtou, shánějící prostředky, jak vidno téměř za každou cenu,
byli v této situaci na tom nesrovnatelně lépe než univerzitní mistři.
Tito byli vesměs nekatolíci a jako takovým se velmi ztěžka dostá-
valo oficiálních podpor.

Pod příkrovem faktů však nabývají mimořádné důležitosti
zdánlivě nepodstatné údaje, které však přesahují do nedaleké bu-
doucnosti českého národa. R. 1616 konvertovalo u jezuitů, přes
všechny více i méně oprávněné výhrady k nim, v Praze 300,
v Krumlově 70, v Chomutově 32, v Jindřichově Hradci 30, na
Moravě v Olomouci 204, v Brně 136 a v Kladsku (ve Slezsku) 25,
celkem tedy 797 lidí a jedna celá ves se 70 rodinami u Olomouce.
R. 1617 konvertovalo v Praze 382, v Chomutově 10, Krumlově
90, Jindřichově Hradci 13, v Brně 180, v Kladsku 20, v Olomouci
190, celkem 885 lidí.^{62/} Mravenčí, neromantická práce jezuitů
v českém národě chtě nechtě prokázala oprávněnost výroku pro-
testantského historika T. Lindnera, který nazval jezuitskou misi
*„největším mistrovstvím duševní kázně k tomu cíli, aby sebeovlá-
dání byla probuzena a duchovní posila i klidná rovnováha duše
dána“*.^{63/} Dodejme ovšem pro úplnost – s potlačením jakýchkoli
projevů „liberalismu“.

KONFESIJNÍ ROZDĚLENÍ EVROPY ve druhé polovině 16. století

XXXX **PROTESTANTI**
(luteráni a reformovaní)

OOOO **KATOLÍCI**

▲▲▲▲ **ANGLIKÁNI**

●●●● **PRAVOSLAVNÍ**

~~~~~ **MUSLIMOVÉ**

||||| hranice Českého státu

———— hranice habsburské monarchie

Ráz rekatolizace v tomto údobí má dvojí stránku, státní i církevní. Zúčastnili se na ní dva rozdílní činitelé, stát a církev, rozdílní v zájmech, názorech a hlavně způsobu provádění tak zvané protireformace. Vymezit církevní oblast a tím i určit zásluhy církve, popřípadě její vinu tam, kde se postup proti nekatolíkům nedál v duchu křesťanské mírnosti a lásky, lze velice obtížně.

Do náboženského zápasu mezi reformací a rekatolizací se v našich zemích stejně jako jinde od počátku mísil prvek politický a mocenský, jenž nakonec převážil a přivedl český národ na Bílou horu. Bílá hora představuje vedle Husovy smrti druhý nejosudovější mezník českých dějin. Po stránce náboženské je Bílá hora vítězstvím katolické věci a pevnou základnou návratu českého národa k původní víře. Avšak po politické stránce se Bílá hora stala téměř hrobem českého národa. V tom spočívá její tragika a jedno z největších traumat našich národních dějin, ke kterému nelze přistoupit bez náboženského, národnostního, mravního a kulturního zaujetí. Všechny tyto jevy se v něm bezprostředně prolínají. V zájmu objektivit je však nutno říci, že církev vinu na poškození zájmů českého národa do určité míry má. Není třeba ji však démonizovat. Otazníky nad Bílou horou svými paradoxy mohou vypovídat i pro církev, např. Bismarck, pruský „železný kancléř“ známý svým zuřivým protikatolickým „kulturním bojem“, prý nemohl jednu noc rozrušením oka zamhouřit, když si představoval, jak jinak a pro Němce lépe mohla vypadat mapa Evropy a hlavně Německa, kdyby se přiklonilo bělohorské vítězství na opačnou stranu. O porážce „národní“ není správné mluvit už proto, že šlo o válku občanskou, jedné části národa proti druhé, a třebaže se vítězem stala nakonec menšina, nešlo o válku typu řeckně koloniálního. Navíc sám pojem „národa“ je v tomto kontextu neadekvátní. V této době, která ještě neznala definice národa, jak je používáme dnes (i když Komenského důraz na duchovní složku této lidské pospolitosti již předznamenává mo-

II derní dobu), bylo speciálně obyvatelstvo Čech směsicí mnoha elementů, z nichž dva, český a německý, vedle sebe žily a tvořily základnu jednoho politického útvaru. Jak význačnou roli hráli Němci při všech počinech od r. 1609 až do tragédie na Bílé hoře, čteme u Pekaře^{64/}, kde poukazuje na okolnost, že „*r. 1618 poprvé od té doby, co stavovský sněm český trval, zahajována byla jeho jednání vedle nábožné písně české písní německou*“. F. Hrubý poukazyval na to, že „*vůdci odboje se neuměli ani česky vyjadřovat, že za vlády directorské vedli všechny zápisy v němčině a že v době povstání jejich vyšší důstojníci jednali německy*“.^{65/} Neznalost českého jazyka vzbuzovala proti Thurnovi nevoli i tehdy, když byla uznávána jeho politická autorita. Ve stížnostech Kutnohorských z r. 1618 se o Thurnovi říká: „*Item, že to hrabátko cizozemec do Čech se vloudil a námi Čechy vládnouti chce*.“ Nebyl to vůbec hlas ojedinělý. Již Daniel Adam z Veleslavína si stěžoval, že „*den po dni se v Čechách cizí národové osazují s nemalým přirozených obyvatelů utištěném a příkoří*“. Na Moravě roku 1609 a v Čechách roku 1615 byly přijaty zákony na ochranu české řeči a nebylo náhodou, že v roce 1620 vydal Pavel Ješín z Bezděvce znovu Dalimilovu kroniku. V jejím úvodu vřele připomíná, že je jeho snahou posloužit Čechům k tomu, „*aby znali, že předkové jich od počátku osazení se v zemi této nic po Bohu a duši milejší než vlast, svobodu a jazyk svůj jsou neměli*“. O tom, že habsburský vítěz cítil i tento podtext motivace rebelie, svědčí to, že v roce 1621 byl celý náklad Ješínova vydání Dalimilovy Kroniky zabaven a – až na několik exemplářů – spálen katovou rukou.

Není pochyby, že vítězova pomsta nad poraženými stavy, vyvrcholivší strašlivou staroměstskou exekucí 21. června 1621 na Staroměstském rynku a pak obrovskými konfiskacemi, které postihly v letech 1621–24 valnou část nemovitého i movitého majetku svobodného českého obyvatelstva, byla nad pomyšlení krutá. Kapucín Sabinus při slavnostním kázání nabádal přítomného císaře, aby proti Čechům jednal nemilosrdně, aby se řídil Kristovými slovy: Roztlučeš je prutem železným a jako nádobu hrn-

čírskou je roztržitš... A přitom nic není tak nepravdivého a ne-
 spravedlivého jako interpretovat stavovské povstání v českých
 zemích co by spor celého národa s Habsburky. Potomné před-
 sudky vídeňského dvora, dívající se na přítomné Čechy skrz prsty
 jako na příslušníky rebelantského národa a potenciální zrádce,
 nebyly odůvodněné. Spor kolem protestantských kostelů v Brou-
 mově a Hrobech byl sporem německých farníků a pražského arci-
 biskupa německé národnosti, vedení stavovské opozice bylo v ru-
 kou německého šlechtice, naopak zastánci legitimacy habsburské
 vlády, kteří svoji věrnost trůnu při defenestraci měli zaplatit živo-
 tem, byli Čechové. A široké vrstvy národa zůstaly k stavovské
 politice lhostejnými. Šlo tedy o spiknutí části státotvorných čini-
 telů obojí národnosti proti panovníkovi ve smyslu zemského vlas-
 tenectví, nikoli nacionálního. Úvodní patent k Obnovenému zříze-
 ní zemskému z roku 1627 tvrdil, že odboj proti zákonnému králi
 v letech 1618-1620 se dal "in forma universitatis" a vyvozoval
 důvod k potrestání celého království zrušením jeho svobod. Slava-
 ta stále zdůrazňoval, že pochybila pouze jedna strana a nikoli celé
 království. Prohrál ovšem. Prohlásil poté, že původci nového zá-
 koníku se budou jednou cítit zahanbeni stejně jako původci Ma-
 jestátu. Někteří radili, aby císař dal bez rozdílu všechny Čechy
 povraždit, aby tak byl kacírský národ vypleněn do kořene. Nabí-
 zela se paralela s válkou proti albigenským: vyvražděte je vše-
 chny, Bůh své věrné pozná... Vévoda Maxmilián bavorský žádal
 císaře, aby odstranil jen vůdce. Činy Ferdinanda II. musíme plně
 odsuzovat. Nicméně v zájmu spravedlnosti historického pohledu
 snažme se je interpretovat v rámci tehdejších událostí a mentality.
 J. Kalousek, znalec českého státního práva, dospěl po dlouhých
 a kritických studiích k názoru, že *„české povstání bylo jednak
 zbytečné, protože r. 1609 stavové mohli dobře uhájit svých zájmů
 náboženských a politických cestou zákonnou, jednak zavržitelné,
 protože jeho zdarem by se byly zhoršily poměry, takže záhuba
 státu by nastala dříve nebo později, protože vůdcové odboje byli
 sprostí sobci bez obětavosti, král Bedřich Falcký neschopný, spo-
 léhající na beznadějně aliance, a všechen základ povstání vratký*

II *pro nedostatečnou účast měst a naprostou neúčast lidu selského*.^{66/} Státní převrat může být totiž úspěšný buď tam, kde je výsledkem obecného nadšení (nebo rozhořčení), nebo tehdy, když je pečlivě předem připraven a zorganizován, finančně zajištěn, anebo konečně tehdy, když dostane silnou podporu zvenčí. V době, kdy čeští radikálové šli do povstání, nebyla ani jedna z těchto podmínek splněna. Předáci povstání byli vzděláním humanisté a literáti, nikoliv politici. Evropa tak, jak si ji představovali, zanikla již smrtí Jindřicha IV., a poslední velmož, který o ní byl důkladně informován, byl Petr Vok z Rožmberka. Ten však zemřel již před povstáním. Schůzky v domě Smiřických 21. května 1618 za účelem dojednání vraždy místodržitelů se zúčastnili Thurn, Albrecht Smiřický, Budovec a Oldřich Kinský. Dodatečně byli do úmluvy zasvěceni Linhart Colona z Felsu, Václav Vilém z Roupova a Martin Fruewein. Nikdo jiný o přípravě násilné akce až do okamžiku defenestrace nic nevěděl.

Rovněž J. Pekař vyslovuje podiv nad tím, proč vlastně nekatoličtí stavové odboj začínali.^{67/} Ferdinand II. chtěl učinit po smrti císaře Matyáše (14. dubna 1619) se stavy porovnání; potvrdil jim Majestát, a to s výkladem, jaký mu dávali protestanté, potvrdil jim všechny svobody a privilegia, zval je do Vídně k jednání, při němž měli být prostředníky říšská knížata Maxmilián Bavorský a Jan Jiří Saský – tedy katolík a luterán. Direktoři před veřejností tajili, co jim panovník nabízel, aby se národ nebouřil, že si zemští správcové zahrávají s jeho osudem. Nekatoličtí stavové byli tak vášnivě zaujati proti katolictví Ferdinanda II., že nedokázali překlenout ani tuto osudovou chvíli akceptací nabízeného smíru. Celou záležitost dovlekli však nakonec tak daleko, že protestanská Praha otevřela po vcelku vojensky nevýznamné přestřelce na Bílé hoře z obavy před násilnostmi vlastních žoldnéřů brány a raději vpustila císařské.

V pravdě prorocký a proti duchu doby znějící projev pronesl 22. června 1618 Jan Sferýn, katolický radní Nového Města pražského: „*Já plně povinností konšelskou jsem zavázán císaři i dědicům jeho přísahou. I pokud se nejedná proti císaři, proti koru-*

nování krále a svědomí mému než pro obhájení krále, země a nás II
všech, hotov jsem se všemi živ, i mrtev zůstat. Též se modlím
upřímně k Pánu Bohu za všechny stavy i pány direktory, aby
všechno dobře řídili, jen aby v tom něco nebylo proti druhé straně.
Já jsem pod obojí té staré víry a pak jsem přijímal, pokud byli
pořádní kněží od biskupa svěcení, ale když v tom se proměna stala,
musel jsem se ke katolíkům obrátit. A cožpak to na přijímání pod
obojí nebo pod jednou záleží? Záleží na lásce a milování. Toho
nebudeme-li míti, žádná dohoda mezi námi nebude.“ Kolik bylo
v Evropě takovýchto lidí, kteří zachraňovali pro budoucí pokolení
čest svých národů a snažili se podepírat pukající zdi křesťanské
civilizace? Jak mnoho a jakými prostředky se dalo mnohé z toho
prosadit v nenávistné době? Odpověď je velmi nesnadná.

Pro veřejnost, rozjitřovanou neustálými náboženskými boji,
byl jako původce neklidu označován jezuitský řád. Proti Tova-
ryšstvu byla skládána posměšná říkání, byly o něm zpívány po-
tupné písně, jež byly rozhazovány a lepeny po zdech. Tiskař Sixt
Palma vydal např. píseň o Husovi vlastního skládání, v níž nadává
jezuitům. Z nejmírnějších výrazů snad možno citovat verš: „*Ó Pra-
ho milá, škaredé ptáky máš!*“ Nelze se divit, že pan nejvyšší
kancléř Zdeněk z Lobkovic, příbuzný arcibiskupa Berky, se sám
zajímal o činnost impresora a osobně se zúčastnil prohlídky v jeho
dílně.

Vyvinula-li katolická strana čilejší činnost, je třeba hledat pří-
činu v tom, že se do popředí dostává již generace vyšlá z jezu-
itských škol, kde byli vychováváni k živému vědomí katolické
příslušnosti. A to vyžadovalo, aby v duchu a smyslu tehdejších
poměrů také katoličtí majitelé panství usilovali o takové uzpů-
sobení náboženských poměrů na svých panstvích, jaké již několik
let prosazovali nekatoličtí páni. Jestliže nahradili kvietismus
svých otců horlivostí, mohli tím pobouřit nekatolíky, kteří byli
přesvědčeni, že osud katolické menšiny již nic nemůže změnit.
Vyvolala-li proto aktivita české katolické šlechty neklid v druhém
táboře, nelze říci, že byli protestanté přímo hnáni k zoufalé obra-
ně. Příčiny pozdějších bouří jsou, jak už jsme řekli, širší, než jak

II se někdy stále ještě soudí. Bouře, které se později rozpoutaly, pramení ve středoevropských politických poměrech, a také původ protijezuitské kampaně nelze hledat jen a jen na domácí půdě. V Čechách si r. 1603 opisují zprávu z patentu saského knížete, kde se čte, že „*působením té nepokojné sekty Jesuitův na mnoha místech těch, kteří augšpurskou konfessi vyznávají, vypovídání a vybíjení se děje*“.

Vilém Slavata ve svých Pamětech líčí druhou stranu poněkud jinak: „*Nejprve mezi katolickými žádají dovolení, aby v svých svědomích nebyli stěžováni, aby pokojně mohli věřiti, jak P. Bůh jim dá poznati; když to dostanou, tehdy se snažují dosáhnouti, aby mohli dostati dovolení k provozování svého náboženství; dostanouce, ihned se snažují, aby mezi nimi a katolickými rovnost byla, aby v těch městech, kde jsou, tak mnoho kostelů jako oni k provozování svého náboženství míti mohli; dostanouce to, snažují se, aby mohli mocnější býti, nežli katoličtí; dovedouce sobě to, nechtějí víceji katolickým k provozování jich pravé víry ani kostelův, ani jiných míst dovolovati, pravíce, že jich víra jest modlářství.*“

Náboženské věci dostávají stále zřetelnější politický ráz. Příčinují se o to nejen domácí lidé, ale stále zjevněji vystupují i cizí zájmy. Ve stavovské apologii z r. 1618 se výslovně říká, když se mluví o místodržících, že prý jsou ve vleku jezuitů, „*té tomuto království nejškodlivější sekty*“. Apologie klade jezuitům za vinu, že stálým podněcováním katolíků vlastně přivodili nynější situaci.

A tak když došlo k defenestraci místodržících a byla nastolena nová vláda, postarala se v první řadě o jejich odstranění. Počátkem června (1.6.) byl vydán rozkaz jezuitským kolejím, aby jezuité do týdne opustili království. 9. června pak byl publikován dekret, v němž se vykládaly obšírně důvody a příčiny, proč se synové sv. Ignáce na věčné časy vypovídají. Vypisují se v něm domnělé cíle Tovaryšstva vůbec a v českých zemích především. Přitom byly vypleněny jejich koleje v Krumlově, Chomutově a Kladsku. Přední snahou jezuitů prý je všechny panovníky a jejich země podrobit moci Říma. Za tím účelem rozeštvali proti sobě krále a stavy, vrchnosti a poddané, dopouštěli královraždu a hlásali vyhlazení

Ptažská defenestrace
Soudobá rytina Khevenhüllerových Análů

protestantů, jež nazývali kacíři. Jejich škodlivost i jinde byla poznána, a proto již byli z mnoha zemí vypovězeni. A v Čechách nebylo prý jejich působení lepší: Majestátu dávali výklad stranický, platnost mu upírali, stranu podobojí haněli a utiskovali, protestantské kostely zavírali a bořili, takže nemohl nastat mír, dokud by ta „jedovatá řehola“ v Čechách byla trpěna.

Odpovědí na tuto apologii byla Informací, vydaná v červenci r. 1618 ve Vídni. Autorem bývá označován odchovanec pražské jezuitské koleje, význačný ingolstadtský teolog Adam Tanner, který se snažil při obraně svého řádu vyvrátit jednotlivá obvinění.

V prosinci téhož roku byla pak vydána větší apologie, která nás zajímá tím, co se v ní o jezuitech píše. Opakuje se tam téměř totéž, co je již v „krátké zprávě“, a polemizuje se s Tannerovým názorem na Majestát. Německý text má partie, jež chybějí českému originálu, např. exkurs o jejich výborném hmotném postavení

II v Čechách, přičemž je opětne přetřásána látka, obsažená v „důvodch“. Zde se také dočteme boccacciovsky znějící historiky o frejříkách jezuitů; v českém znění však se o tom nedočteme ani slova.

Jezuité nelenili a pověřili svého spolubratra Šebestiána Berličku z Chmelče, aby odpověděl. Podává (v Refutatio Apologiae secundae de regno Boemiae) přehled dějin vzájemného zápolení katolíků a protestantů od husitských válek až do r. 1618. Tanner vydal znovu rozšířenou apologii Tovaryšstva v němčině. Konstatuje, že stavové poněkud zmoudřeli, vypustivše v druhé obraně několik žalob na jezuitu o pobuřování poddaných proti vrchnosti, o vyzvídání tajností skrze zpověď apod.

Pozoruhodné je, jak jezuité znali velmi dobře české národní dějiny a pochopili jejich výchovný význam a morálněpolitický akcent. Zásadní význam měly causy o protiprávnosti revolučních stavů v protihabsburském povstání stejně jako oprávněnost těch, kteří byli na opačné straně fronty. Historické úvahy Tannerovy polemiky jsou vztaženy až na Žižkovu dobu a choulostivé ožehavé kapitoly z husitských válek a poděbradského období, pronikání luterství do českých zemí atd. Své zásluhy, zejména v školství, dokázali jezuité jaksepatří ovšem zdůraznit.

Po jezuitech zůstala v Praze klementinská kolej, do níž se chtěli nastěhovat profesori utrakvistické univerzity. Rektor Jesenius latinsky, česky a německy odsuzoval ve své žádosti všecko učení jezuitské, vykládaje, že *„rodičů myslí šálili jakousi v řeči i v posuncích úlisností, zvláštní pobožností křtalt na sebe berouce, že darmo chtějí učiti, i tudíž pak jim pod larvou křesťanské dobroty chtějí učinění ten boží peníz v hory zlaté se proměnil, když oni úrodných popluží, stavení nových a veselých librářů hojných a jiných věcí dostali“*.

Vzájemné útoky byly řečnický obratně předkládaná sofismata, hlídající zorné pole svých zájmů. Mnoho zla způsobily výtky vůči jezuitům, když je obviňovaly, že otcové navštěvují zločince ve vězeních a slibují jim mírnější tresty, pokud přestoupí ke katolické víře. Soudní akta apelačního soudu později dopadených delikventů, kteří již využili jezuitských přímluv u justičních orgánů, tyto

intervence potvrzují. Dnes bychom moderně řekli, že patres jezuité narušovali právní pořádek. Je zarážející a bezpochyby v rozporu s příkazy evangelia, jak se tehdejší jezuitská generace rozptylovala politickými záležitostmi. Využití politického vítězství, které padlo Habsburkům do klína, vrhlo posléze na celý jezuitský řád a potažmo na celou katolickou církev v českých zemích těžký stín – preference úzce konfesijního zájmu i za cenu pádu dalších civilizačních hodnot. Dlužno však říci, že další jezuitské generace toto podezření přece jen rozptýlily. Že však i pro druhou stranu byl právní řád jen kusem papíru, kterým se musí řídit všichni ostatní, jen ne ti, kterých se to bezprostředně týká, potvrdila jedna causa. Teobald Hock ze Zweibrucku, tajemník Petra Voka z Rožmberka, sepsal na rozkaz svého pána jeho poslední vůli. Poté, když byla Vokem schválena, vytrhl z ní údajně několik listů a vložil do ní podvržené odkazy pro sebe. Byl zažalován, uvržen do vazby a při jeho vyšetřování se objevil ještě jiný Hockův zločin; Hock totiž r. 1606 obdržel na intervenci Petra Voka inkolát (občanství) v českých zemích na základě falešně prokázaného šlechtictví. Causa zfalšování Vokova testamentu se nikdy plně neprokázala, podvržené šlechtictví však ano. Jeho poprava se uvažovala právě v týdnu, kdy vypuklo české povstání. Tato skutečnost mu zachránila život. Hock byl důvěrným přítelem knížete Anhalta, který jej využíval při vyjednávání s Rožmberkem, aby ho získal proti Habsburkům. Thurn, velitel stavovského vojska, si chtěl pojistit Anhaltovu přízeň, a tak nejdřív znemožnil vykonání ortelu a nakonec si vynutil propuštění odsouzeného na svobodu. Že došlo k nejhrubšímu poškození právního řádu, se nedoporučovalo říkat nahlas.

Thurn si kromě platu dal přiřknout znovu i příjmy karlštejnského purkrabství a ze statků zabavených nepříteli získal některé statky pražského arcibiskupství a hodonínské panství na Moravě. Nemohl si rozhodně stěžovat, že by mu účast na povstání nepřinesla užitek, ale v tom nebyl výjimkou. Obohacovali se i jiní povstalci. Po porážce povstání byl jeden z prvních, kdo pospíchali vyjednat s císařským dvorem o milost, aby zachránili své statky

II před konfiskací. (Na hrdelní tresty v těch prvních dnech kupodivu nikdo ještě nemyslel.) Neuplynulo ani pět dnů od bělohorské šarvátky, když se Budovec, Harant, Říčan a V. V. z Roupova podepsali na ponižujícím roudnickém dokumentu, za který se pak tolik styděl Palacký jako Čech a jako protestant a žádal, aby byla tato listina raději utajena. Válka, počatá v Čechách, byla příznačně okomentována Mikulášem Dačickým. Ve svých pamětech se zmiňoval o tažení „*pana Hendrika Matese hraběte z Thurnu, principála stavuov českých spolčených*“ nepříznivě. „*Nebo když se vadí a rvou páni, nastavte vlasuov nebozí poddaní.*“

Otázka pobělohorských konfiskací je neméně zajímavá. Majetkové konfiskace představovaly v starém českém právu běžně používaný prostředek trestní represe. Za Rudolfa II. si vymínili stavové, aby na šlechtice se tento trest nevztahoval. Nicméně za stavovského povstání se nerozpakovali tento prostředek použít proti svým odpůrcům, načež bělohorský vítěz je napodobil. I sám Žerotín, ač nekatolík, neschvaloval proto vypovězení jezuitů ze země a majetkovou konfiskaci jejich souvěrců – Valdštejnovi, Riesenbergoi, Slavatovi, Martinicovi, Kolovratům apod. 7. prosince 1619 na sněmu ve Vratislavi bylo rozhodnuto, že budou zabaveny všechny statky, jež drží ještě odpůrci krále Fridricha, zrušeny u nich jejich lenní systémy a všem katolíkům byla uložena přísaha na konfederaci. Po Bílé hoře se tedy karta pouze obrátila. Císařovým rádcem v otázkách represálií vůči vzbouřencům byl Pavel Michna z Vacínova; na otázku, zdali vypudit poražené ze země hned nebo potom, doporučoval vyhnání odložit. Nekatolíci prý mají ještě mnoho majetku, mnoho peněz by s nimi odešlo ze země a také by prý vyhnanství snáze snášeli. Je výhodnější je nejdříve na majetku potrestat a pak vyhnat. Nelze také dost dobře říci, že konfiskacemi byla ožebračena výhradně česká šlechta. Účastníci odboje byli z dobré poloviny Němci a konfiskacemi byly postiženy, jak uvádí Pekař v Omylech a nebezpečí pozemkové reformy, okrajové oblasti státu, zejména sever, tedy končiny osídlené německou šlechtou.^{69/} Konfiskační komise odsoudila tehdy 680 osob, z nichž 166 bylo zbaveno všeho jmění.

Tak bylo zkonfiskováno v Čechách stavům statků a jistin v úhrnné míře řádově kolem několika desítek miliard korun nynější měny, na Moravě asi o polovinu méně. Případ, jemuž rovného neviděla Evropa od vpádu Normanů do Anglie v 11. století. II

Že církev byla ve středověku úzce spojena se státem, je všeobecně uznávanou skutečností. Byl to však vztah vyvážený, určený dělbou moci uvnitř a vně. Vznikem absolutistického státu však tato rovnováha vzala za své. Hobbesovým a Bolingbrookeovým teoriím z 17. století o oprávněnosti a odůvodněnosti státního absolutismu předcházeli Florentin Niccolo Macchiavelli s „biblí“ absolutistické myšlenky, totiž pojednáním z r. 1532 *Libro del Principe*. Stát reprezentovaný svým světským vladařem je podle něho všemocnou institucí, která se nemusí řídit zásadami morálky, jedná-li se o prosazení jeho zájmu. Evropské státy 17. a 18. století neviděly možnost jiné argumentace než z biblických zdrojů. Viděly-li nutnost argumentovat pro rodící se centralismus, musely sáhnout k církevním konfesím.^{70/} Panovníkům, kteří tento absolutismus zaváděli, i jejich rádcům se to zdálo být tak samozřejmé a spravedlivé, že ani nepociťovali potřebu hledat hlubší juristické zdůvodnění pro tyto své snahy. Mihně-li se např. v Slavatově spise jednajícím o chystané změně zemského zřízení v Čechách zmínka, že změna má prospět obecnému dobru, zjednat v českém království pokoj a blahobyt, je to jen obecná fráze. Pro Bourbony, bavorské Wittelsbachy a Habsburky to bylo katolictví, pro velké části Německa a skandinávské státy luterství a pro některé regiony Francie, Švýcarsko, Skotsko a Nizozemí kalvinismus. Proces sbližování konfesí se státní mocí se ukončil kolem r. 1580 a v ohni stále prudší teologické polemiky se čekalo již jen na záminku ke konečnému střetu mocenských bloků; ten vypukl třicetiletou válkou v Čechách.^{71/} Po jejím ukončení vestfálským mírem r. 1648 se stabilizovaly hranice velmocí a stabilizovaly se hranice konfesí. Nemravná zásada *cuius regio, eius religio*, jak ji vyslovil luterský právník Stephani, se stala zákonem. O tom, které náboženství je platné či naopak postavené mimo zákon, nadále rozhodoval vladař země či městský magistrát. Stát přebíral od církve část činnosti

II nebo naopak sám direktivně určil, které své dosavadní funkce sám církvi popustí. Ochrana „státního“ náboženství byla ovšem jednou z funkcí státu, jako religio-vinculum societatis. Postátnění církve bylo v nekatolických zemích dokonce obsáhlejší a dusivější než v katolických teritoriích. V obou případech se však hledělo na církvev jako na nedílnou součást státní správy.

Císař Ferdinand III. (1637–1657) nutil dokonce své úřednictvo o své vlastní újmě k přísaze, že věří v neposkvrněné početí Panny Marie, ač to ještě nebylo církevním dogmatem. R. 1641 však zakázal publikovat papežské buly bez předchozího panovnického souhlasu. Kardinál Harrach nemohl bez souhlasu císařských úředníků ani svolat k poradám kněžstvo podle vikariátů. Biskupství a výnosné prelatury se stávaly odměnou za dobré služby prokázané panovnickému domu. Poměr církve a státu vyjádřil ostatně velmi výmluvně sám císař Karel VI. r. 1721: „*Máme svou nejvyšší moc a právo bezprostředně od samého Boha, přičemž Nám však zase z druhé strany bude vždy záležet na tom, abychom vykonávali Officium supreme advocati et protectoris ecclesiae (tj. Úřad ochránce a protektora církve).*“⁷²¹

Historikové, zabývající se dějinami protireformace, vysvětlovali občas její vznik zbožností habsburských panovníků. Je to naivní omyl. Ferdinand II., hubený, malý, ryšavý, stále se usmívající muž, myslící málo, mluvící málo, který nechal vykonat krvavý masakr na Staroměstském náměstí, dal zavraždit Valdštejna a ani jinak nešetřil životy svých poddaných, nemohl být zbožným člověkem v pravém smyslu slova. „*Býval jsem mezi barbary a takového tyranství jsem neviděl, ani o něm neslyšel, aby nás čtvrtili, hlavy jinam, čtvrti také jinam vystrčili.*“ zhrozil se při vynášení rozsudku Ota z Losu, jeden ze sedmadvaceti popravených při staroměstské exekuci. Večer před popravou tehdy matky, ženy a děti odsouzenců klečíce na kolenou prosily Lichtenštejna za milost pro své syny, manžely a otce. Ale Lichtenštejn, předseda hrdelního soudu, odpověděl krátce: *Žádná milost!*

Měl-li se např. císař Rudolf II. zpovídat, pak jeho nadávání nebralo konce a člověk se musí s podivem ptát, jak tento monar-

**Císař Ferdinand II.
Olejomalba neznámého autora**

II cha plný nechuti vůči církevním výkonům mohl vydávat mandáty proti kacířům. O přízni Habsburků ke katolicismu rozhodovala – pod vnějšími náboženskými formami – především politická kalkulace. Panovnický absolutismus, který měl zvítězit nad dosavadním stavovským zřízením, obratně zinkasoval onen důraz na princip řádu, který zdůrazňoval katolicismus. Co mohlo být účinnějším prostředkem proti stavovskému sebevědomí než gradace požadavku řádu a kázně, viděného v perspektivě odrazu Boha a jeho pořádací vůle zde na zemi. Šlo o konfrontaci zásad, podložených na jedné straně stavovskou myšlenkou a protestantským subjektivismem, na druhé straně tuhým královským absolutismem a katolickým centralismem.

Bylo by však velmi nesprávné, kdybychom chtěli otázky náboženství a víry posuzovat jen v souvislosti s politickými plány vídeňského dvora. Obnova řádu v českých zemích neodpovídala jen absolutistickým choutkám Habsburků. Celý český politický život od počátku 16. století projevoval známky značné rozkolísanosti a třicetiletá válka tuto rozkolísanost vystupňovala v úplný chaos. Tak vnitřní logikou vystupovala z chaosu bouřného času i touha po obnově řádu jako předpokladu obnovy života vůbec. V tomto smyslu náboženský, myšlenkový a citový svět, představovaný katolickou vírou, přinášel české společnosti mnohem víc než politickým úmyslům Habsburků. Princip řádu byl Habsburky a státní mocí spíš zneužit než využit. Je to bohužel v těchto dobách obvyklá panovnická praxe. Je proto zavádějící chápat tento spor jen jako polemiku mezikonfesijní. Pravda, vedle Rudolfova Maještátu v Čechách byl např. Nantský edikt ve Francii, ale zpočátku politika náboženské nesnášenlivosti Viléma Oranžského v Nizozemí a podobně usnesení uherského sněmu z r. 1608. Vedle zemí, kde buď katolická nebo protestantská vláda uplatňovala zásadu „*cuius regio, eius religio*“, byly zde tedy země, jejichž politika představovala nadějnější alternativu, než byla ta, která se poté prosadila třicetiletou válkou. Avšak tuto nadějnější perspektivu nedokázala ani katolická, ani nekatolická skupina trvale garantovat. Obě strany bitevního pole se občas prosazovaly zločiny a do-

kázaly-li i uvnitř jednoho státu uzavřít náboženský status quo, II
jako např. v předbělohorských Čechách, přesto ať měšťan, rytíř,
pán, církevní feudál, všichni utlačovali poddaného. Bez účasti na
státní správě, utištěn tuhým poddanstvím, ztrácel obecný lid zájem
na veřejných záležitostech a nacházel útěchu v náboženském
hloubání. Když r. 1581 sedlák Jakub Kubata ze Zbudova u Hlubo-
ké se neohroženě postavil proti panské vůli a byl jako rebel
popraven, pronesl před smrtí prorocká slova: „*Přísahám, že naše
právo je svaté a Bůh smyje mou nevinnou krev, která padne na
nespravedlivé soudce.*“ Nikdo netušil, jak tato odplata bude za 40
let krvavá a jakou roli v ní bude hrát náboženská konfese.

Jiří Rakoczy, zakladatel rodu sedmihradských knížat, byl bezo-
hledným kalvinistou, který r. 1619 dal nelidsky umučit dva jezuity
– Melichara Grodeckého a Štěpána Pongráce a ostříhomského
kanovníka Marka. (Všichni tři byli blahorečeni Piem X. a sva-
tořečeni roku 1995 Janem Pavlem II.) Přesto se Komenský o rod
Rakoczyho opíral a vkládal v něj velké naděje, že zničí Habsburky
a papeže. Další panovník velebený protestantským světem a Ko-
menským byl Gustav Adolf Švédský, jenž přísahal při svém na-
stoupení, že nenechá ve státní službě žádného jinověrce. R. 1620
vydal zákon, vypovídající všechny katolíky ze země. Když za
Marie Tudorovny byli v Anglii popravováni nekatolíci, nacházeli
útočiště v českých zemích, ze Alžběty I. byli zase popravováni
katolíci a opět nacházeli útočiště u nás. Učenec Messenius byl
r. 1616 obviněn, že udržuje tajné styky s jezuity, poté bez důkazů
odsouzen a uvězněn v pevnosti Kajaneburku, kde zemřel v dů-
sledku útrap r. 1635. Ze stejného důvodu byl popraven lékař
Henrik Hamerus. R. 1572 bylo v Holandsku umučeno od kalvi-
nistů 19 katolíků a čtyři luteráni (!). Jen v letech 1541–1546 bylo
kalvinskými instancemi v Ženevě odsouzeno na smrt 58 osob.
Podle Kalvína se nemělo spoléhat na boží dobrotu, jak chtěl Lut-
her, ale bylo nutno se starozákonní nesmlouvavostí Boha poslou-
chat a vykořenit vše, co se boží vůli, reprezentované vrchností,
protivilo. Obraz náboženské harmonie, jak jej líčily některé publi-
kace při pohledu na dobu evropské renesance a J. A. Komenského,

[Faint, mostly illegible handwritten text in a historical script, possibly Czech or Slovak, covering the majority of the page.]

Archiv
ministrstva vnitra
v Praze

[Faint handwritten text at the bottom of the page, possibly a signature or date.]

je vysněnou idylou. Pronásledování vědců a filozofů v evangelických zemích z – pro moderního člověka malicherných – náboženských důvodů nebylo menší než pronásledování z politických důvodů v katolických zemích. Pod záštitou boje za vítězství té „nejlepší víry“ se ukrývaly často velmi prozaické tužby a cíle. Mezi evangelickými a katolickými stavy nebylo podstatných rozdílů ve smyslu světla a stínů. Byly jenom zaviněné důsledky pro nevinné lidi a národy, velcí duchové a ničemové na obou stranách, kteří si ze svého náboženského systému vybrali jen to, co právě potřebovali. II

Český stát nebyl ve své podstatě bělohorskou porážkou dotčen. Jeho samostatnost rozhodnutími vítězného Ferdinanda II. nebyla umenšena. Jen uvnitř státu byl proveden rozhodný převrat v tom smyslu, že převážná část politické moci v zemi, kterou dosud rovnoměrně sdílel král se stavy, byla přesunuta na panovníkovu stranu. Stavům bylo ponecháno jen důležité právo povolovat berně, k němuž později přistoupila zákonodárná iniciativa v věcech drobnějších, majestátu královského se nedotýkajících. Dotčena byla však česká státnost. Lze ji definovat jako vědomí o existenci státního celku se spojením s vůlí tento stát udržet a rozvíjet. Habsburkové měli zájem na existenci českého státu mimo jiné i v souvislosti s udržením kurfiřtského práva, spojeného s českým královstvím. Vypuzením šlechtických a měšťanských složek ze země po Bílé hoře však odešli ti, kteří měli bytostný zájem na tom, aby se český stát rozvíjel.

Není rovněž pochyby, že Bílá hora přinesla do českého života hlubokou proměnu – hlubší než kterákoli dějinná událost před tím i po tom. S vítězstvím katolického panovníka a katolické dynastie ve státě zvítězilo na naší půdě plně i protireformační úsilí. Všichni svobodní obyvatelé království, kteří se nechtěli s panovníkem srovnat v náboženství, byli náboženskými mandáty ze země vypovězeni. Tím odešla ze země valná část české šlechty a městské inteligence, jež byla doposud hlavním nositelem kulturního živo-

---

◀ Účet kata Mydláře za popravu.
na Staroměstském náměstí 21. června 1621

II ta. Navíc to byla nejzámožnější složka obyvatelstva, která podporovala domácí obchod a průmysl. Cizinci, kteří sem přišli, odváděli kapitál z Čech většinou do ciziny. Římskokatolická církev nebyla ani v době husitské postavena mimo zákon, což se nyní nekatolickým církvím stalo. I na tuto formální stránku je třeba upozornit. V českém kulturním vývoji nadchází nutně zlom, jehož předěl je tím patrnější, že zároveň katolicismus neměl dostatek opory v domácích silách, a proto chtěl nechtěl musel povolát k misionářské a pastorační práci v české koruně příslušníky cizích národů: Němce, Italy, Poláky, Jihoslovany, Španěly i Francouze. S touto novou inteligencí vstoupily k nám v daleko větší šíři duchovní prvky, kolidující s dosavadním katolickým vývojem. Na místo emigrovavší šlechty pak nastoupila šlechta z cizích zemí, hlavně románských, vybavená opět kulturním bohatstvím svého domova. S ním ovšem vnesla do českých zemí i své politické a právní představy o státu a jeho správě. Bohužel absolutismus, jenž u nás zvítězil nad stavovstvím, neměl v sobě žádané pokrokové prvky, nezlepšil ani státní správu, ani sociální poměry hospodářské a politické. Zájmy panovníka a církve se v hlavních rysech shodovaly. Stát poskytl svoji exekutivu, církev ji zmírnila a zjemnila svou pastoračí.

„Dík Jiráskovu Temnu a jiným dílům se udržuje legenda, že protireformace v Čechách byl jeden řetěz čistého hrdinství, rezistence, vzpour, tajného modlení, věrnosti líše, víře, lásky a ideji, krásná bitva malého kladného lidového Čecha proti stádu skrz naskrz černých saní. Je to nadmíru zjednodušující legenda. Malý lidový Čech uměl úspěšně podpálit vrchnosti dvůr před nosem, ale uměl i přijmout katolictví s celým jeho repertoárem. Ani saně nebyly tak naveskrz černé; mezi šlechtou i prelátstvem nechyběli mužové s rozsvícenou hlavou, jezuitskému školství měla za co děkovat ještě i prvorepublikánská gymnázia a pražského baroka by bylo sotva půl, nebýt synů svatého Ignáce.“⁷³

Byl velký rozdíl mezi postupem církve a rekatolizací státní, nařízenou císařem, který viděl v protestantství politický zločin a útok na své panství. Mezi názory státní správy, prezentovanými

vládou, a církevní správy, zastoupenými pražským arcibiskupem kardinálem Harrachem, vznikl vážný spor. Arcibiskup a jeho rádce kapucín Valerian Magni viděli smysl obnovené práce v dlouhodobém obětavém misijním působení na lid; téhož názoru byla i většina jezuitů. Podobně si počínal Dietrichštejn na Moravě.^{74/} II

Je ovšem smutné a pro církevní hierarchii velmi nedůstojné, že nejvýznamnější z osob, jejichž názory zvítězily u císaře, byl vídeňský nuncius Karel Caraffa. Císař byl podle něho povinován díky za zázračné přispění, jehož se mu dostalo na Bílé hoře, a jen úplným vyhlazením kacířství všemi prostředky se mohou Bohu díky vzdávat.

Formální postup protireformace byl v začátcích stejný jako u protireformace provedené ve Štýrsku. Nejprve byli kazatelé přiznávající se k České konfesi vypovězeni z Prahy a královských měst. Stalo se tak dekretem z 13. prosince 1621, jímž byla zahájena řada protireformačních mandátů. Nekatoličtí kněží byli vypovídáni ne proto, že by hlásali jiné náboženství, nýbrž proto, že byli – dle slov vypovídacího dekretu – hlavní původcové minulého pozdvižení a rušitelé obecného pokoje. Protireformační princip, že císař nehodlá ve svých zemích připouštět jiné náboženství než katolické, zde dosud nebyl vysloven. Vypovězení vyplynulo z politických motivů, nikoliv náboženských. Proto také patronátní práva šlechty zůstala netknuta, neboť dekret se vztahoval pouze na královská města, tedy královský majetek, nikoliv na statky šlechty.

Pražský arcibiskup kardinál Harrach zastával proti Caraffovi názor, že protireformaci je nutno provádět mírně, více mírným domlouváním a poučováním než užitím násilí, jak si je oblíbila doba. Měl námitky i proti vypovídání protestantů, neboť „je to k hanbě díla apoštolského, nad čímž se náboženství křesťanské rdítí musí“. V tomto smyslu vypracoval tento význačný muž instrukci, kde mj. nařídil, aby vizitátoři postupovali s blahovůlí co možná největší. Nicméně ze zpráv, které se vyměňovaly mezi arcibiskupem a vizitátory, lze vidět, že vizitátoři si Harrachovo napomenutí nebrali příliš k srdci. Trpělivost a mírnost byla jejich nejmenší ctností. I dějepisec tak chladný jako Gindely se nemůže

II ubránit rozhořčení, když vypisuje řádění takového setníka Wolfstirna, který prostřednictvím mušketýrů prováděl rekatolizaci měšťanů v Čechách. Je dosud záhadou, na čí přímý pokyn byla rekatolizace takovým způsobem prováděna. Jezuité neradili k násilnému pokatoličtění obyvatelstva; radili spíše k oportunnímu postupu. Císařův zpovědník jezuita Lamormain se shodoval v názorech zcela s kardinálem Harrachem.^{75/} Arcibiskup se při jednání o dalším provádění rekatolizace r. 1626 ve Vídni prudce ozval proti způsobu, jímž náboženství bylo lidem týráním vnučováno. V Komenského Historii o těžkých protivenstvích církve české máme o takových případech četné zprávy a ačkoliv nesmíme zapomínat, že Historie je spisek krajně tendenční, který barví skutečnost černěji, než byla, přece jen to, co se dovídáme i odjinud, např. též z úředních pramenů, stačí, abychom se bez rozdílu vyznávané církevní denominace otřásali nevolí a odporem. Např. r. 1626 obyvatelstvo z Lysé před blížící se dragonádou raději samo zapálilo své domy a odešlo do vyhnanství, než aby se nechalo týrat. Ale vraťme se zpět k jezuitům.

R. 1621 se vrátili jezuité do Čech a na Moravu. Řádu nastala doba největšího rozvoje vnitřního i vnějšího a rekatolizaci kvalitativní posun. Nemáme dodneška důvod nevěřit P. Bohuslavu Balbínovi: *„Beze všeho vychloubání volám za svědky všechny, kdož věkem jsou již pokročilí, jakož i všechny historické památnosti našeho národa: že náboženství katolické v Čechách bylo zachováno a obnoveno jen zásluhou Tovaryšstva Ježíšova. A kdo by se nad tím pozastavoval a žádal důkazy, ukázal by, jak velmi málo zná dějiny české.“* Jen je třeba k tomu dodat, že menší měrou k rekatolizaci přispěly i jiné řádové skupiny.

V rozrušené atmosféře doby se plodily ovšem těžké stíny. Rekatolizačnímu procesu není ke cti způsob, jakým zatočili tvůrčové nových pořádků s pražským utrakvistickým farářem Janem Locikou. Ač byl Locika s římskou církví sjednocený již ve všem kromě přijímání pod obojí způsobou, byl vyzván, aby i v tomto bodě ustoupil. Když odmítl, císařský rychtář uvedl násilím do kostela římskokatolického kněze podjednou. Způsob, kterým to

Vystěhovalci v době Ferdinanda II.
Soudobá rytina

však provedl, byl krajně drastický. V průběhu bohoslužby vpadli biřici do chrámu, dav poděšených lidí prchající ven ušlapal dítě přinesené ke křtu. Locika byl z kostela v poutech odvezen na Křivoklát a tam byl údajně sťat. Ne že bychom znevažovali Balbínovo tvrzení o velkých zásluhách jezuitského řádu na rekatolizačním procesu, ale proces měl i své padlé a mnohdy zbytečně prolévanou krev. V zájmu pravdy a objektivnosti pohledu je jistě nutné shromažďovat důkazy i pro odvrácenou, bolestivější stránku problému.

Pro vnitřní rozvoj bylo zvláště významné, že roku 1623 byla zřízena zvláštní řádová česká provincie, kdežto před tím byly domy Tovaryšstva počítány k hornoněmecké provincii se sídlem ve Vídni. Do roku 1625 úřadoval provinciál ještě v Klementinu, odkud se přestěhoval do tzv. profesního domu na Malé Straně.

Rozvoj vnější moci řádu se jeví nejlépe v počtu kolejí a fun-

II dačních statků. Na půdě nynějšího našeho státu měli jezuité dvě koleje s univerzitami v Praze a Olomouci: Klementinum od roku 1622 se čtyřmi fakultami v Praze, v Olomouci s obvyklými dvěma fakultami a od r. 1670 také s fakultou právníkou, kterou si však moravští stavové sami platili. V téže době jim byla odevzdána také vratislavská univerzita. V koleji sv. Klementa bylo jako dříve šestitřídní gymnázium, při němž měli jezuité konvikt pro studenty, kteří v něm měli celé zaopatření. R. 1660 byl tento konvikt převeden do nově zakoupených domů v Konviktské ulici a podle kostela u něho byl r. 1700 nazván konviktem sv. Bartoloměje. Zároveň při téže koleji byl alumnát chudých studujících (i šlechticů) nazývaný seminářem sv. Václava. K téže koleji se počítaly založené rezidence v Liběšicích, Tuchoměřicích, Opořanech a v Staré Boleslavi.

R. 1625 byl zřízen u Sv. Mikuláše na Malé Straně dům profesorů, s nímž byla spojena druhá pražská kolej, a to pro malostranskou mládež.

V Novém Městě pražském byla zřízena nejprve rezidence u kostela Božího Těla na Dobytčím trhu (Karlovo náměstí, r. 1628); z ní vyrostla u Sv. Ignáce (1632) třetí pražská kolej se seminářem sv. Františka Xaverského (1646). Další koleje Tovaryšstva v Čechách byly: 4. kolej v Krumlově s misijním domem v Římově (1650), 5. kolej v Chomutově, k níž se počítala rezidence v Bohosudově, 6. kolej v Jindřichově Hradci, 7. kolej v Jičíně, založená Albrechtem z Valdštejna, 8. kolej v Kutné Hoře (1626) s rezidencí v Golčově Jeníkově (rezidencí byl menší dům Tovaryšstva, kde řádoví kněží pracovali jen v duchovní správě), 9. v Žampachu (1629), z níž byla zřízena kolej v Hradci Králové (1634), ke které se počítala rezidence na Chlumku u Luže; 10. kolej v Chebu, 11. kolej v Litoměřicích (1630), 12. kolej v Klatovech (1636). 13. kolej v Březnici (1650), k níž patřila rezidence u poutního kostela Panny Marie na Svaté Hoře. Mimoto v závislosti na vídeňské koleji byly ke konci 17. století zřízeny rezidence v Žirči a Žaclěři. R. 1756 byla založena rezidence v Doupově.

Na Moravě kromě koleje olomoucké (k ní náležela od r. 1625 též rezidence v Holešově) byla založena kolej v Brně (1572–81)

s rezidencí v Tuřanech a později také v Čejkovicích, v Jihlavě (1624), ve Znojmě (1624), v Kroměříži 1636 (odkud ji však jezuité přeložili r. 1644 do Uherského Hradiště), v Telči (1651). II

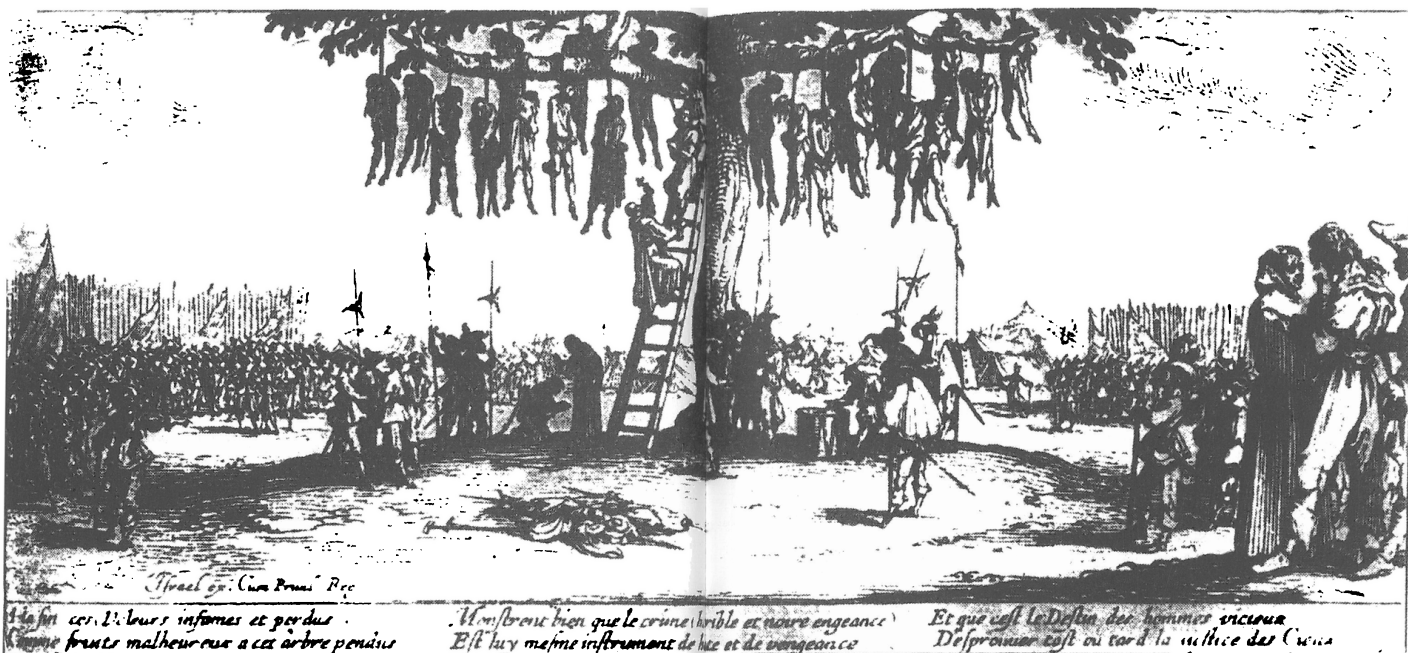
Ve Slezsku bylo sedm kolejí a šest rezidencí. Když roku 1745 mírem drážďanským byly Kladsko a větší část Slezska definitivně od Rakouska odtrženy, ztratila česká provincie všechny slezské koleje a rezidence až na kolej v Opavě a rezidenci v Jemeticích a Těšíně.

Jako organizačně administrativní nástroj rekatolizace byly v Čechách a na Moravě zřízeny tzv. reformační komise, jejichž předsedy se stali Harrach a Dietrichštejn. Mělo zde jít o společný podnik vlády a církve. Oba dva subjekty se však, jak již řečeno, rozcházely v názoru na formu přechodu jinověrců ke katolicismu a přístupu k nim v duchu základního dilematu, jak je v r. 1512 na 5. lateránském koncilu označil generální představený augustiniánů Edigius z Viterba – totiž že je nutno reformovat „homines per sacra, non sacra per homines“.

Ústřední komise zahájily svou činnost r. 1624. V krajích působily komise krajské. Jejich členové měli nekatolické vrchnosti navštěvovat a přemlouvat, aby se srovnaly s císařem v náboženství; jinak hrozili vládními patenty proti zatvrzelým. Pátrali po predikantech a do zabraných katolických kostelů dosazovali katolické faráře.

Komise narazily někdy na zjevný i ozbrojený odpor. R. 1625 přikázal císař komisařům 1 000 vojáků, v jejichž doprovodu měly komise konat své poslání. Protože se proti jejich násilnostem r. 1626, jak již bylo zmíněno, důrazně ozval arcibiskup Harrach, sekundován svým rádcem kapucínem P. Valerianem Magni, dostaly krajské komise pokyny, že vojsko je určeno pouze k ochraně komisařů a misionářů a nemá ho být používáno k zastrašování a trestání nekatolíků (r. 1629 byl sedláky u Libuně zabit misionář Matěj Burnatius). Trestní ubytování vojáků v domech zatvrzelých kacířů známá pod jménem „dragonád“ (ač šlo jen o pěší vojáky) byla další represí vlády vůči nekatolíkům.

Ani za tyto dragonády nenese odpovědnost církev, která je neiniciovala a nikdy s nimi nesouhlasila. Znamé bylo odmítavé

*Voilà ces V. leurs infames et perdus
Comme fruits malheureux à cet arbre pendus*

*Monstrent bien que le crime horrible et noire engeance
Est luy même instrument de hie et de vengeance*

*Et que cest le Destin des hommes vicieux
De s'offrir tost au tard à la justice des Cieux*

Popravy za třicetileté války
Mědiryt J. Callota z cyklu Bída války, r. 1633

II stanovisko papeže Innocence XI. ve vzkazu k francouzskému králi Ludvíku XIV., když nařídil dragonády vůči hugenotům: „*Li-dé se mají do kostela vodit, nikoli vláčet.*“

Selský lid, který byl stále více přidržován k robotám a daním, spojoval svou nechuť ke katolickým misionářům s odporem proti vládnoucímu režimu. O misionářích se šířily nejnížší pomluvy. Jezuita dr. Teubner psal r. 1628 z východních Čech arcibiskupovi Harrachovi: „*Hrozně jsme tu od predikantů rozkřičeni, takže lid před námi utíká. Nalhali o nás, že jsme kleštěmi otevírali ústa k sv. přijímání a cpali do nich sv. hostie; že prý holemi, železem, pouty, žalářem, smrtí a vyhrožováním k církvi katolické nutíme, což však od lživých křivověrců vyháno jest. Způsobem co nej-laskavějším jsme s každým jednali, a v takové dobrotě je o pravdě víry usvědčili a k ní přivedli, že nám i mnozí děkovali.*“^{76/}

Z. Kalista ve spise Mládí Humprechta Černína vykládá, že u českého národa byla v 17. století „*tendence k jednotě, jejíž působení přibíralo tím více na intenzivnosti, čím více se uplatňovaly v soudobém protestantismu důsledky individualistních a atomizujících sklonů*“. Již dříve upozornil na tuto okolnost A. Denis^{77/} a potvrzují to i mé výzkumy.^{78/} Pro mnohé se stávalo v této době sloučení národa v jediném církevním ovčinci přímo vlasteneckou povinností, boj proti dělicím tendencím jim byl v tomto smyslu bojem za lepší národní budoucnost. U misionářů se vytvořilo rovnítko – kdo milují národ, chtějí jej pokatolčit; snaha o rozkvět víry jim byla vlasteneckou snahou a tak horliví katolíci byli zároveň i horlivými vlastenci. Avšak stejné rovnítko se vytvořilo i u tajných nekatolíků a predikantů, kteří přecházeli hranice, aby povzbuzovali „skryté semeno“, neboť i oni byli přesvědčeni, že dobře slouží svému národu, jestliže jej udržují ve víře, kterou oni měli za pravou. Vytvořil se tragický paradox, kterých jsou církevní a náboženské dějiny evropského lidstva plny: na obou stranách bitevního pole strašlivého zápasu o duši národa stojí lidé, naplnění šlechetnými úmysly, jenom prapory politických seskupení a ideologií byly různé. Tyto lidi spojovala úcta k právům a zájmům jejich státu a národa. Tím se v českém pro-

středí stalo, že ani strašné duchovní a mravní násilí uvržené Bílou horou na duševní život národa neubilo v tomto národě jeho vůli žít. Slouží jaksí ke kladnějšímu hodnocení doby pobělohorského „temna“, že velké procesy, jak je známe např. z Francie, Španělska, Itálie, nebyly oblíbenou zbraní české protireformace. Asi deset let po Bílé hoře uvažoval kardinál Dietrichštejn o tom, že zřídí na Moravě inkvizici a svěří organizaci její mašinérie dominikánům. Po zvážení všech ohledů však od tohoto úmyslu upustil.

Reformační komise byly znovu obnoveny po třicetileté válce. V letech 1651–54 opět procházely českými zeměmi, kde bylo podle odhadu jezuitů stále ještě 2/3 nekatolíků. Proti této kvantitě se postavila armáda zanícených, odborně zdatných členů misijních řádů, jdoucích vstříc každé těžkosti.

Mnoho dokladů svědčí o jejich apoštolském působení. Balbín získal jenom na Žambersku 1 500 duší, s velkým úspěchem působil další jezuita Hubatius na Kunvaldsku. A. Neumann v díle *Piaristé a český barok* zpracoval z materiálu piaristického generalátu obraz o blahodárné činnosti piaristů mezi českým lidem od r. 1631, kdy celé kraje (Valašsko, Kroměřížsko, Přerovsko, Strážnicko, Litomyšlsko) konvertovaly ke katolictví,

Víme o mírné rekatolizaci na Chýnovsku^{79/}, ve Vackových Pamětech král. města Velvar jsou zprávy o apoštolské činnosti děkana Peita, v Beckovského Poselkyni starých příběhů českých II. sv. 3 najdeme líčení rekatolizace v Hradci Králové za působení šlechtetného arciděkana Jana Coelestina. O mimořádné osobnosti jezuitu Albrechta Chanovského píše J. Vašica: *„Třeba se začísti do životopisu tohoto kněze, věčně putujícího ode vsi ke vsi, stále v živém styku s osobami všech vrstev, nespokojeného šablonou, aby se konečně pochopilo, že tu nešlo o vnější obrácení a číselný úspěch, nýbrž i přesvědčení a vnitřní obrodu pravdou. I kdyby se byla doba pobělohorská neprojevila jinak než tím, že dala národu misionáře typu Chanovského, museli bychom jí přisoudit rys velikosti.“*^{80/} Chanovský apoštoloval 20 let zejména v jižních Čechách, kde bylo jeho zásluhou rekatolizováno Sušicko a Klattovsko. Světlymi postavami byli i jezuité Adam Kravařský a Bed-

II řich Bridel. J. Vašica vypráví o Bridelovi, jak se setkával na polích a stráních s pastýři, dával se s nimi do řeči a modlil se s nimi, kleče na holé zemi. Na samotách se občas setkával i s predikanty, kteří přicházeli do českých zemí až z Uher. V lese Hrádku u Semtěše na Čáslavsku jeden z predikantů vyryl do stromu nápis: „*Zde jsem měl půtku s paterem Brideliusem, přemohl mě slovem božím.*“^{81/}

Většina z misionářů se řídila pokyny kardinála Harracha, obsaženými v jeho pastýřském listě z 20. března 1652: „*Obcujte s kterýmikoli jinověrci, aby bylo patrné z otcovského a bratrského se chování, jež sdruženo býti má s pokorou a trpělivostí, že vše děje se z toužebnosti po jejich spáse, cokoliv se počíná s nimi. V úkonech svých at' zachovávají slušnou obezřetnost, vyznačují se zbožností a čistým svědomím a tak příkladem života svého táhnou jinověrce k náboženství katolickému. Nechat' nikdy nevystupují z mezí skromnosti a mírnosti a varují dávat příležitost špatného příkladu.*“^{82/}

O vývoji a tendencích ve vnitřním pohybu jezuitského řádu vypovídá mnoho i následující statistika:

Dle údajů z Katalogů jezuitů působilo r. 1616 v českých zemích celkem 278 členů Tovaryšstva, a to v Praze 55, v Olomouci 51, v Brně 100, v Krumlově 22, v Chomutově 17, v Jindřichově Hradci 17 a v Kladsku 16. R. 1677 měla jezuitská česká provincie celkem už 1 072 členů, z nichž bylo 479 kněží, 276 magistrů a scholastiků, 230 bratří-laiků a 87 noviců. Z těchto všech bylo mimo provincii 11 členů. Školy Tovaryšstva měly 5 600 žáků. Když Klement XIV. ohlásil r. 1773 zrušení Tovaryšstva, náleželo k české provincii 1 125 členů (653 kněží, 250 scholastiků, 222 bratří-laiků), z nichž v Čechách přebývalo 631 členů (v Praze 220), na Moravě 376, ve Slezsku (rakouském) 40 a ostatní působili v zámořských misiích. R. 1736 zde bylo 746 kněží, 248 učitelů a profesorů, 283 koadjutorů, kteří v tom roce vyzpovídali 2 728 819 osob, vyučovali 10 730 studujících, 957 seminaristů a 279 konviktistů, v roce celkem 15 379x kázali. Roku 1747 bylo celkem 1 303 a roku 1766 1 155 jezuitů. V domě profesorů u Sv. Mikuláše v Praze r. 1747 bylo 34 a roku 1767 38 členů.

P. Fredericus Bridelius, Boëmus AltoMautensis Soc. Iesu
 Orientalem Boëmiæ partem in pluribus ejus Districtibus
 annis plusquam 20 percursum, ab auresum reliquis &
 facibus percussit. Non modo rusticorum, sed & Nobilium men-
 tis sine affectu condidit, et ab His cum fame ac siti tur-
 bere via fraude solutus, solo animum huc tu suetur. Quod is
 cum alijs rebus in obsequio postipere Kutenis in Boëmiæ

P. Bedřich Bridel při hovoru se sedláky
 Mědirytina Jana Jiřího Heinscheho
 z Bridelovy knihy Křesťanské učení veršem vyložené z r. 1680

Po vyhlášení tolerančního patentu opustilo v Čechách, na Moravě a v rakouském Slezsku katolickou církev asi 80 000 osob, ze 4 400 000 obyvatel. Můžeme tedy říci, že katolická církev ztratila v zemích České koruny přibližně dvě procenta věřících, Tato skutečnost je svědectvím, že naše předky nedržely v katolické církvi jen nesnášenlivé zákony a násilí, že na obnovu a utvrzení katolické víry neměl vliv jen vládní nátlak, ale větší měrou působila řada kladných činitelů. V této souvislosti uvedme dvě poznámky: R. 1622 byla odevzdána jezuitům pražská univerzita a Betlémská kaple. Bylo shledáno, že z 4 500 rukopisů, jež měla univerzita před husitskými válkami a o které měli husitští mistři pečovat, jich chybí tři čtvrtiny. Jezuité uchovali neporušené starobylé památky husitské doby v Betlémské kapli, kterou drželi až do r. 1780, kdy ji museli na rozkaz císaře Josefa II. odevzdat státu. Ten ji zbořil a na místě, kde stávala, bylo zřízeno skladiště. Ferdinand Hrejsa, profesor Husovy bohoslovecké fakulty v Praze, ve své knize *Betlémská kaple*, poukázal na to, že jezuité památky po Husovi nezničili, ale naopak snažili se věci zachovat pro příštím pokolením. Hrejsa, odvolávaje se na zprávy autorů 17. a 18. století, vypočítává různé předměty z Husovy doby jezuitů opatrované a jmenuje také dřevěnou zdobenou Husovu kazatelnu. V učebnici dějepisu Gebauerové-Jiráka-Reithra III. díl z r. 1937 na str. 27 je však tvrzeno o této kazatelně, že byla „v *Betlémské kapli rozbita*“. Naproti tomu blíže neznámý jezuitský fanatik r. 1626 zničil v kutnohorském kostele sv. Barbory překrásný gotický portál jen proto, že na něm byl zhotovený městský znak, udělený králem Jiřím z Poděbrad.

Sebevědomí rekatolizace

Při obnově katolického náboženství (rekatolizaci) v českých zemích sehrála, jak už bylo řečeno, samozřejmě velkou roli církevní organizace. České království, tedy vlastní Čechy, bylo po třicetileté válce rozděleno na jednu arcidiecézi (Praha) a dvě die-

céze (Litoměřice od r. 1656 a Hradec Králové od r. 1664). Diecéze spravovali biskupové v Litoměřicích od r. 1656 a v Hradci Králové od r. 1664. Toto rozdělení mělo však vážný nedostatek ve velké rozloze pražské arcidiecéze, k níž patřily celé střední, západní a jihozápadní Čechy. Teprve r. 1783 připadly kraje bydžovský, chrudimský a čáslavský k diecézi královéhradecké, kraje žatecký a mladoboleslavský k diecézi litoměřické a roku 1784 dostaly jižní a jihozápadní Čechy biskupství v Českých Budějovicích. Kromě toho k pražské arcidiecézi náleželo církevně Kladsko, ačkoli r. 1742 přestalo být součástí zemí České koruny a připadlo Prusku. Odpovědnost pražského arcibiskupa zvyšovala povinnost dohledu na celou českou církevní provincii, k níž kromě celých Čech náleželo i markrabství moravské. Až r. 1777 vznikla na Moravě nová církevní provincie povýšením olomouckého biskupství na arcibiskupství, jemuž bylo podřízeno nově založené biskupství v Brně. II

Roku 1700, v době, kdy Koniáš vážil svůj budoucí život, žilo v Čechách 1 586 800 lidí v 850 farnostech. Roku 1754 měly Čechy 1 126 farností pro 2 100 000 obyvatel, tedy v průměru 1 865 lidí na každou faru.^{83/} Nebyl to nejhorší poměr, ale potíže působila rozlehlost mnohých farních obvodů, špatné cesty a nízká úroveň dopravních prostředků. Na voze taženém koněm, koňmo nebo pěšky po nevalných silnicích a polních cestách za každého počasí spěchali duchovní do vzdálených obcí na křesťanská cvičení, k zaopatřování nemocných a k doprovodu zemřelých. Naštěstí nepřibývalo jen far, nýbrž i kaplanů. Roku 1741 působily v Čechách necelé 2 000 mimoklášterního duchovenstva, ale r. 1750 už 2 250 a r. 1760 asi 2 500.^{84/} Ovšem vzdálení osadníci mohli navštěvovat kostel jen s velkými oběťmi. Rozhodně je však třeba odmítnout představy živené donedávna lacinou historizující literaturou o bojkotu bohoslužeb obyvatelstvem, naháněných do kostelů násilím. Naopak, o církevní akce byl živý zájem, až kapacita chrámu kolikrát ani nestačila a přistavovaly se žebříky, improvizované tribuny apod.

O hmotné zabezpečení kurátního (mimoklášterního, světského)

II duchovenstva bylo postaráno několikerým způsobem. Největší položku tvořil výtěžek z farních pozemků, získaných darem, odkazem nebo koupí. Dále tu byl výnos z nadací, zřízených šlechtici, kněžími, měšťany i zámožnějšími sedláky, kteří za to ukládali uživatelům sloužení mší nebo jiné pobožnosti. K tomu přistupovaly peněžité nebo naturální dávky, odváděné farářům a děkanům vlastníky nemovitého majetku. Těmto dávkám se říkalo desátek, ač dosahovaly průměrně šesti procent. Jiné naturálie poskytovali patroni kostela a fary, např. pivní dávky. Část příjmů tvořily štólové poplatky za mše, křty, úvody matek, oddavky, pohřby a úřední listiny. Kde všechny tyto příjmy nestačily, dostával kněz příplatek k slušné obživě čili kongruu ze státní pokladny. Se stoupajícími duchovenskými příjmy rostly i povinnosti: udržování budov, platy zaměstnanců, režie spojená s hospodařením, reprezentace, podpora dobrých účelů, mimořádné daně za válek, daně pravidelné, které se pohybovaly mezi 1 000 zlatými u arcibiskupa a 3 zlatými u chudého kaplana. Už to mluví o křiklavých rozdílech v kněžských příjmech, o kterých rozhodovaly více než služební stáří místní a patronátní poměry.

Každý katolický kostel měl dva patrony neboli ochránce: světce, jemuž byl zasvěcen, a osobnost obdařenou patronátními povinnostmi a právy. V řadách pozemských patronů spatřujeme arcibiskupa, biskupy, kapituly, kláštery, opaty, panovníky, šlechtice a města. Patroni stavěli kostely, pečovali o jejich stavební stav, přispívali na kostelní potřeby, budovali fary, školy a hřbitovy, podíleli se na výživě kněze, učitele a kostelních zaměstnanců, obhospodařovali nebo pronajímali kostelní pozemky. Všichni patroni nebyli stejně zámožní, pečliví, štedří a nezištní. Vedle nádherných chrámů nacházíme prostinké kostelíky, vedle bohatých far fary chudé, vedle vybavených škol školy ubohé. S patronátními povinnostmi souvisela patronátní práva: přední místo při kostelních bohoslužbách a církevních průvodech, hrobka v kostele nebo čestné místo na hřbitově a vliv na obsazování far. Při této praxi dbal leckterý kněz, aby si nepohněval svého patrona, přezíral někdy nekřesťanský způsob patronova života, mlčel k přehma-

tům vrchnostenských úředníků. Nesmíme však takové případy II
zevšeobecňovat. Bylo mnoho šlechtických patronů a patronek
a našli se různí duchovní, kteří dovedli promluvit tam, kde bylo
třeba. Tak např. Koniášův vrstevník a jeho řádový spolubratr
Tomáš Xaver Laštovka (* 1688) zaujal tvrdé pozice při obraně
sociálních práv poddanského lidu (sbírka kázání Čtvrtý článek
víry katolické z roku 1748), břístevský farář Matyáš Kupšina
(† 1765) se ujímal ochotně utiskovaných poddaných proti pan-
ským úředníkům, plaňanský farář Jan Bertl svedl r. 1766 tuhý boj
s nespravedlivým ředitelem panství Františkem Kohoutem a do-
sáhl skutečně jeho sesazení, líbeznický farář a národní buditel Jiří
Paroubek († 1778) intervenoval nejednou úspěšně u vrchnosti za
své farníky. Jeho Paměti (1740–1774), vydané V. B. Třebízským
r. 1884 v Rezkově Sborníku historickém, podávají obraz života
a myšlení těchto – bohužel – většinou už bezejmenných, ale v pra-
vém slova smyslu ušlechtilých osobností. Nelze tedy uvádět jako
pravidlo, že *„vesnický farář stál uprostřed osadníků jako cizinec,
který jejich materiálním potřebám nerozuměl a měl jejich snahy
o lepší za opovázlivost“*.^{85/}

Společenský odstup mezi vyšším a nižším duchovenstvem byl
velký. Biskup, arcibiskup byl nejen církevním hodnostářem, ale
zároveň patřil k vládnoucí skupině také společensky. Stal-li se
biskupem člověk neurozeného původu, byl ihned povyšován do
šlechtického stavu. Byl to manévr, ověřený bezpečně staletími,
aby nový hodnostář zpřetrhal všechny svazky, zejména morální,
k předchozímu prostředí, pokud ještě nějaké měl. Olomoucká ka-
pitula si v osmdesátých letech 18. století odhlasovala rovnou
šlechtickou výlučnost svých členů. Biskupové a vyšší preláti pěstovali
nádheru svých rezidencí a považovali se za skutečné samo-
vládce v církevním životě. Panovnický absolutismus a nádhe-
rymilovnost měly pak vliv na myšlení církevních hodnostářů.
Doba, milující přísnou společenskou diferenciaci, ještě zvyšovala
autoritu děkanů, vikářů, stejně jako vykazovala nemalý odstup
mezi farářem a jeho kaplanem nebo kooperátorem. Na těchto
pomocných kněžích, kteří byli v přímém styku s lidem, spočívala

II celá tíha duchovní správy. Tehdy vznikl vtipný výklad jména kooperátor: „*Cuncta opera operans, escas raras anhelans, toto ore rebellans*“ (Všechnu práci vykonává, málo jídla dostává, plnou hubou nadává).^{86/} Ale právě bezprostřední sepětí s lidmi, dialogy s těmi, kdo byli na nižších žebříčcích společenské hierarchie, udělalo z těchto kněží garnituru lidovýchovných vlasteneckých pracovníků, již se tak mimořádně zasloužili o naše národní obrození. Známe je a máme je rádi díky klasickým dílům Jiráska, Němcové, Raise, Baara, Haise-Týneckého a dalších.

Církevní hodnostáři na jedné straně byli sice horliví správci svých diecézí, stavěli a opravovali kostely, zakládali bohaté knihovny, obrazárny, hudební ansámby, byli štědrí mecenáši, na druhé straně však dokázali podepisovat hanebné rozsudky smrti nad vzbouřenci ze svých panství, kteří již nemohli dále snášet hospodářský a sociální útisk své církevní vrchnosti. Např. kardinál Harrach, bezpochyby světlá postava rekatolizačního procesu v Čechách, vydal r. 1633 pro své červenořečické panství řád, ve kterém kromě velkých peněžitých pokut byly stanoveny i kruté tělesné tresty. Vidíme tu dvě typicky rozporuplné tváře barokní doby. Která z nich byla doopravdy křesťanská?

Vedle kněží z veřejné duchovní správy pečovaly o rozvoj náboženského života mužské a ženské kláštery. 17. a 18. století se různými řeholemi pestřila. Největším počtem klášterů se honosila Praha; k roku 1770 měla 31 mužských a 9 ženských klášterů. Ale kláštery byly rozesety i po mnoha jiných městech, městečkách, vesnicích a samotách. Před r. 1773 žilo v Čechách asi 4 800 řeholníků a řeholnic ve 200 klášteřích a malých řeholních domech s nejrůznějším množstvím osazenstva, které se věnovalo modlitbě, bohoslužbám, duchovní správě, tělesné práci, studiu, umění, spisování, vyučování, nemocným a misiím. Mohli poskytovat zdarma chudým nemocným stravu, léčení, ošetřování a léky. Mohli živit zadarmo studenty, kupovat učební pomůcky, odměňovat internátní a školský personál, platit 200–800 zlatých ročně řádných daní. Jen žebravé řády (např. dominikáni a františkáni) byly od daní osvobozeny, pokud nevlastnily polnosti, lesy nebo

II
domy. Nejpočetnějším řádem byli jezuité. Jejich povznesenost nad honbou za tituly a majetkem i vynikající kázeň přitahovala citlivé a zjitřené duše. Právě odtud pramenila jejich obliba u mládeže a také důvěra u císaře a papeže. Čeští jezuité se dovedli vyhnout neplodným jurisdikčním sporům s biskupy (jak tomu bylo u benediktinů a cisterciáků), jejich svědomitá horlivost však šla někdy do extrémů, zejména v přesvědčení, že ke všemu jsou povoláni jakoby jen oni „soli ipsi“, jak se posměšně říkávalo. Je tedy pochopitelné, že brzy proti sobě popudili jak světské duchovenstvo, tak i ostatní řeholní skupiny.

Řeholníci byli často žádáni o výpomoc v duchovní správě a přicházeli na neřeholní fary jako dočasní kaplani nebo jako administrátoři před nastoupením nového faráře či po odchodu nebo smrti faráře předcházejícího. Někde žádali řeholníky o přispění farářů velkých osad, jinde zas farářů staří nebo nemocní. Často zvali duchovní správcové kněze z klášterů, aby zpovídali a kázali o poutích a posvícenských slavnostech.

Po Bílé hoře sem zasáhl stát. Uložil vrchnostem, aby se postaraly o tzv. reformační misionáře, jejichž úkolem bylo obracet nekatolíky na katolickou víru. Byli jakýmisi putovními faráři. K nim přibyli v třicátých letech 18. století penitenciáři, tj. hlasatelé pokání, zvaní lidově „kající vyslanci“. Pocházeli vesměs z Tovaryšstva Ježíšova a přicházeli ve skupinách, obvykle čtyřčlenných. Jedna skupina byla určena pro Čechy, druhá pro Moravu, třetí pro německé pohraničí. Jejich úkolem bylo kázat v rozličných městech, která si sami zvolili a oznamovali konzistořím. Na zvoleném místě se zdrželi asi týden a po skončení misie podávali konzistoři zprávu o výsledku. Podobné zprávy podávali konzistořím též misionáři krajští a velikonoční. Dopravu, ubytování, stravu a jiné potřeby misionářů platila dílem státní, dílem farářská pokladna.

Sledujeme-li dále činnost řeholníků a řeholnic v této době, nutno vysoce ocenit skutky milosrdenství, kterými kláštery vynikaly. Denně poskytovaly nocleh pocestným a obědy chudým. Na Zelený čtvrtek a na některé velké svátky dostávali chudí také peněžité dárky. Klášterní lékárny Milosrdných bratří v Kuksu,

II benediktinská na Sázavě, františkánská v Hájku a mnohé další vydávaly zdarma léky nemajetným nemocným. Zejména však zde byly špitály! Nazývaly se tak útulky pro pocestné, chudobince, starobince, sirotčince, nemocnice, chorobince pro invalidy a nevyléčitelně nemocné. Za svůj vznik a udržování vděčily špitály státním prostředkům, klášterům, městům, šlechticům a jiným dobře situovaným soukromníkům.^{87/}

V Řádu špitálníním bylo nařízeno, že nalezcenci a sirotci byli sem přijímáni bez rozdílu náboženství, později i vyučováni. Hoši se dávali v 14. a 15. roce na řemeslo, náklady na ně nesl špitál. Dívky se v 15. roce posílaly do služby a provdaly-li se, obdržely ze zvláštní nadace věno. *„Jednou z nejkrásnějších výsad, jichž tyto dívky požívaly, bylo, že at' dány do služby kterékoliv vrchnosti – nemohly být nikdy uvedeny v poddanství, nýbrž zůstaly navždy svobodnými osobami.“*^{88/} Z klášterních špitálů byly věhlasné benediktinské v Broumově a v Polici, ze šlechtických Špokův špitál v Kuksu a smečenský Marie Terezie Savojské, z městských špitály v Plzni a v Rokycanech, z malých ústavů špitály v Sadské a v Kostelu u Orlíku, fundované místními rodáky z kněžských řad. Léčení a obsluze nemocných se věnovaly některé řehole z povolání, např. alžbětinky, milosrdní bratři a křižovníci s červenou hvězdou, kteří měli kromě špitálů četné fary. Z některých klášterů docházeli za nemocnými občasně. Sem patřili např. jezuité, kterým stanovy ukládaly vedle jiných povinností také obsluhu nemocných v lazaretech, ve špitálech a v soukromých domech: *„Jezuité chodili dvakrát týdně brzy po svém příchodu do Prahy do pražských špitálů, stlali chudým postele, smetali pavučinu se zdí, omývali špínu, metli, a když všechno spravili, dali se do kázání.“*^{89/} Mnohý z ošetřujících zaplatil pak svou obětavost životem. R. 1680 podlehl v české provincii při obsluze nakažených morem celkem 51 jezuitů. Pražská klementinská kolej v srpnu t.r. vyslala do špitálů 24 svých členů, z nichž se vrátil pouze jediný. Jednou z obětí byl i velký básník a již zde zmíněný misionář P. Bedřich Bridel, jenž se k této službě dobrovolně přihlásil. Od září 1713 do ledna 1714 zemřelo v samotné Praze 15 jezuitů, kteří obsluhovali

morem postižené. V Brně bylo dokonce několik epidemií za sebou; r. 1584 zemřelo při ošetřování nemocných 12 z 34 jezuitů, kteří se vydali sloužit do špitálů. Další morová rána vypukla v Brně po marném dobývání Švédy z r. 1645, kdy na obraně města se podílel Martin Středa, zdejší rektor jezuitské koleje. Při obsluhování nemocných zde zemřelo sedm jezuitů. Odvaha a nasazení pro bližní, kterou tito mužové předvedli, vzbudila velmi kladný ohlas u celé společnosti a velmi posílila autoritu řádu, na kterou bylo náboženskou a politickou opozicí neustále a neúnavně útočeno.

Viděli jsme, že o zásluhy na charitativním poli se podíleli zámožní katoličtí laikové, světští kněží a osoby řeholní.

Stejně tomu bylo ve školství. V celých Čechách existovala do roku 1815 jediná vysoká škola – Karlo-Ferdinandova univerzita se čtyřmi fakultami. Filozofická fakulta (svobodných umění) připravovala ke studiu na ostatních fakultách. Na filozofické fakultě přednášeli jezuité, kterým byla až do zrušení jejich řádu roku 1773 svěřena také fakulta bohoslovecká a cenzura nad vydávanými knihami. Na fakultách právnické a lékařské a na nemnoha odborných školách učili nekneží vesměs katolického vyznání. Mimo univerzitu se přednášela filozofie a teologie na arcibiskupském učilišti v Praze, na biskupských učilištích v Litoměřicích, v Hradci Králové, od roku 1785 po zřízení tzv. generálních seminářů též v Českých Budějovicích a na několika dalších řádových učilištích. Střední školy měli zcela v rukou řeholníci. Střední školy, zvané koleje nebo gymnázia, měly šest, ale i méně postupných ročníků. Studenti buď na vyučování docházeli nebo bydleli v kolejích, někteří v mimokolejních internátech, známých pod jmény chlapecké semináře nebo konvikty. Zámožní si pobyt v kolejích a v konviktech platili. Dosti bylo těch, kteří studovali za úroky, plynoucí z nadací, uložených šlechtickými, měšťanskými a kněžskými dárci. Mnoho chudých nadaných žáků vystudovalo na účet řádu, který je do koleje přijal. 8. července 1622 psal jezuita Vilém Lamormain ke kongregaci do Říma, že za nejhorší zlo v Čechách považuje, když poddaní nesmějí bez vůle vrchnosti studovat, a naléhal, aby císař pomohl zjednat nápravu.^{90/} Chudým studentům

II přišla proto vhod bezplatnost vyučování na všech jezuitských ústavech. Pražský seminář sv. Václava při Klementinu za celou dobu svého trvání vyživil a vychoval bezplatně 7 000 žáků.^{91/} Dívčákům nebyly střední ani vysoké školy přístupny. O všeobecné a rodinné vzdělání měšťanských a šlechtických dcer se staraly anglické panny, uršulinky, premonstrátky, benediktinky aj.

Zatímco o střední školství bylo postaráno dobře, o základním stupni to říci nelze. Stavba a udržování elementárních farních škol bylo věcí patrona a ty tedy závisely na jeho majetkových poměrech, šlechtnosti a smyslu pro vzdělání. Odtud velké rozdíly mezi školními budovami a v učitelských příjmech. Rozdíly se jevily i ve kvalitě vlastní školní práce, neboť učitelé se v nejlepším případě stávali absolventi kolejí, univerzitní bakaláři, světští kněží, řeholníci, ale ve většině případů zběhlí studenti, vysloužilí vojáci, řemeslníci a zemědělci.

Některé řehole se dělily na mužské a ženské větve, jinými slovy na první a druhý řád. U františkánů, dominikánů a karmelitánů se vytvořil ještě třetí řád, sdružující muže a ženy, žijící mimo kláštery, ale toužící plnit aspoň část pravidel zvoleného řádu. U jezuitů třetí řád nebyl, ale v pobožnostech a v charitativní horlivosti závodily s třetími řády mariánské družiny při jezuitských chrámech.

Český lid s velkým nadšením zpíval kostelní písně v mateřské řeči. Lidový kostelní zpěv měl vysokou úroveň. Napomáhalo tomu několik významných činitelů. Na prvním místě spolupráce kostela, rodiny a školy, neboť náboženské písně se nezpívaly jen v kostele, nýbrž také v domácím zbožném prostředí a ve škole. Učitel byl zároveň kantorem, tj. kostelním zpěvákem, varhaníkem nebo ředitelem kůru. Ve většině kostelů doprovázely zpěv varhany. V kostelích bez varhan a při mimokostelních pobožnostech předříkával a předzpěvoval zkušený zpěvák s dobrým sluchovým a hlasovým fondem. Mnozí věřící vlastnili některý z tištěných kancionálů, ať už to byl kancionál Rossenplutův, Berličkův, Hlohovského, Šípařův, Michnův, Šteyerův, Holánův, Božanův, Koniášův či jiný z ostatních 25 velkých kancionálů, vydaných v letech

1621–1773. V tomto rozmezí vyšlo dále tiskem přes 600 malých II
sborníčků katolických písní náboženského obsahu a na 1 100 jed-
notlivých katolických náboženských písniček.

Také o českou náboženskou četbu bylo vydatně postaráno. Jezuité Jan Barner, Jiří Konstanc a Matěj Šteyer přeložili z latiny do češtiny celé Písmo svaté a pod titulem Bible svatovláclavská je v letech 1677–1715 vydávali. Druhé vydání vyšlo v letech 1769–1771. Mezi tím vycházely některé části bible, např. Nový zákon r. 1733. Častěji vycházely perikopy čili biblické výňatky, předcítané v kostelích při nedělních a svátečních bohoslužbách. Na perikopy navazovaly výklady, známé postily, protože následovaly po oněch (post illa) slovech přečteného biblického úryvku. Postilám stojí blízko tištěná kázání. Nechyběly ani knihy věroučné a mravoučné, jejichž látku ve zhuštěné formě podávaly katechismy. Sporná témata probíraly uměle sestavené dialogy nebo útočné polemiky. K mravoučným spisům se přimykala asketická díla, uvádějící do základů křesťanské dokonalosti.

Velké oblibě se těšily sbírky modliteb a písní. K nim se družily epické a lyrické básně a náboženské divadelní hry. Často se tiskly církevní dějiny, historie poutních míst a životopisy svatých. Tyto historické práce sice nevynikají mimořádnou učeností, ale vyznačují se prolínáním katolického a národního uvědomění.^{92/} Některé dokonce vyznívají jako záměrná oslava českého národa a jazyka. V tomto ohledu se často uvádějí literární práce Tomáše Pešiny z Čechorodu, křižovníka Jana Františka Beckovského, Jana Tannera a Jana Kořínka. Méně známá je anonymní Země dobrá z r. 1754 z pera nejmenovaného cisterciáka ze Sedlce u Kutné Hory. I přes dálku století z ní cítíme vanutí ducha a tep života. Na ni navazovaly známé obrany české řeči a českého národa na sklonku 18. století. To, co se často paušálně popisuje jako úpadek jazyka, je v podstatě jeho zlidovění. Je to naprosto přirozený jev, uvážíme-li mimořádně aktivní angažovanost misionářů, hlavně a především jezuitských, v misijní a rekatolizační práci, jejich spjatost s širokou základnou národa. Národ se v Koniášově době redukoval v podstatě na drobný venkovský lid. Když pro tuto sociální

II vrstvu katoličtí intelektuálové této doby psali. museli samozřejmě brát v úvahu její zvláštnosti, mentalitu apod. Kvantita této produkce je stejně tak obdivuhodná jako její kultivovanost estetická, výrazová i myšlenková. Na tento jev ostatně právem již poukázali A. Novák, F. X. Šalda, V. Černý, B. Ryba, A. Škarka. Česky psali autoři dnes už zapomenutí – jezuita Tobiáš Čakert (1669–1728), František Žalkovský z Žalkovic, farář a děkan, který r. 1696 vydal *Růže duchovní líbeznosti* a v r. 1698 *Kvítek májový uvadlý* (tj. kázání při pohřbu želivského vlasteneckého opata Švendy), strahovský mnich M. J. Hubatius z Kotnova (1660–1726), jenž vydal r. 1699 mysticky vznícenou, poeticky rozkošnou *Hvězdičku růžencovou*. Antonín Frozín, plzeňský vladyka, prochodil kolem r. 1700 během třiceti měsíců jako mariánský poutník celou českou vlast. Sledoval zde kromě mariánských obrazů a soch také proces ústupu českého jazyka. Výsledky svého pozorování uložil r. 1704 do předmluvy k překladu *Obroviště Mariánského Atlanta*, svět celý *Mariánský* v jedné knížce nesoucího od V. Kumpenberka. Jeho poznatky, přejaté mimochodem i F. M. Pelclem do jeho *Kroniky*, jsou truchlivým svědectvím o ústupu češtiny z někdejších předbělohorských pozic. Čeština ustupovala z královských listin, ze soudních a správních orgánů, z ústředních vojenských úřadů, z patrimoniálních úřadů, z městských knih, soukromých listů, až r. 1774 panovnickým nařízením byla čeština vyhoštěna i ze všech škol a úřadů, dosud aspoň částečně českých. Mezi r. 1615, kdy čeština nabyla výhradní platnosti zemským zákonem, a r. 1774, kdy byla nadobro vytlačena z veřejného života – jaký to ohromný obrat způsobený bělohorskou bitvou.

Při hodnocení rekatolizačního procesu v českých zemích je proto nutno citlivě hodnotit i jednu z jeho složek, směřující k zachráně české řeči a národnosti. V duchu katolického světového názoru byly česky psány i knihy světského obsahu: herbáře, mluvnice, kalendáře, učebnice, noviny, spisy přírodopisné, zeměpisné, právnické, výchovné, politické a jiné. U duchovních i světských knih šlo o díla původní i přeložená, o díla nová i starší znovu vydávaná.

Nábožná vzdechnutí k Pánu Ježíši
Ze Šteyerovy edice ze 17. století

Proto paušální psaní o hlubokém úpadku české řeči co do její kvality v 1. polovině 18. století, jakkoli je v něm hodně pravdy, nevychází ze znalostí tehdejšího knižního bohatství, které sloužilo z největší části širokým lidovým vrstvám. To je třeba vždy nutno specifikovat. Venkovským a maloměstským čtenářům zhusta zprostředkovali nákup knih nebo knižní dary kněží a učitelé, kteří také často knížky půjčovali. Jméno Koniášovo a Šollínovo, jak později uslyšíme, zde nepadají náhodně. Šíření katolické literatury bylo rovněž součástí misijního programu, a to hned od počátku katolické reformace po Bílé hoře.

Když hovoříme o rozšíření katolického tisku, nelze pominout o Svatováclavském dědictví. Byla to literární matice, která si vzala za úkol vydávat tiskem nebo nakupovat a chudým zdarma rozdávat české katolické knihy. Měla tedy udržovat a upevňovat dvojí vzácné dědictví po svatém Václavu: českou řeč a katolickou víru. Odtud pojmenování Svatováclavské dědictví. Založil je pražský rodák, jezuita Matěj Šteyer (1630–1692). O jeho spolupráci

II na překladu Svatováclavské bible už jsme hovořili. K původním Šteyerovým dílům patřil Kancionál český, Postila katolická, Zrcadlo svaté a Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti. Do konce 18. století dočkaly se tyto spisy dohromady sedmnácti vydání. Šteyer vynikl též jako mistrný překladatel z italštiny. K založení Svatováclavského dědictví dal podnět r. 1669, ovšem nejen podnět, ale i peněžní částku ve výši 800 zlatých. Jeho matka Marie přidala 500 zlatých úspor z výnosu svého pekařství. Pozdější generální představený Tovaryšstva Ježíšova František Retz daroval 900 zlatých. Ze svých autorských honorářů přispěli jezuité Bohuslav Balbín, který se vzdal veškeré odměny z tržby své knihy Přepodivná matka svatohorská Maria, vydané r. 1666 v Litomyšli, Jan Tanner, Matěj Tanner, Jiří Kruger, a pražský světící biskup Matouš Zoubek. Našli se i další dobrodinci a tak r. 1670 rozdalo zdarma Svatováclavské dědictví nemajetným čtenářům prvních 825 knih. Přes 100 let své existence pořizovalo ze svých vkladů ročně průměrně úctyhodnou sumu 1 000 knih. Nelze ovšem bezpečně říci, jaké konkrétní knihy čtenáři vlastnili, jak byly tyto knihy čteny a jak tedy působily v genezi a procesu utváření kořenů národního obrození. Je to úkol těžko splnitelný. Po zrušení jezuitského řádu r. 1773 Dědictví upadalo a nakonec úplně zaniklo.

Vedle filozofie, bohosloví, lékařství a práv se těšilo velké oblibě studium cizích řečí – hebrejštiny, latiny, řečtiny, němčiny, francouzštiny, vlaštiny a španělštiny. S cizojazyčnými knihami přicházejí nové myšlenkové proudy. A tu nás zaujme zvláště katolické osvícenství na historickém poli, zdůrazňující pomocné vědy historické, kritické hodnocení pramenů a znalost odborné literatury. Tato linie děkuje za svůj vznik belgickému jezuitovi Janu Bolandovi (1596–1665) a francouzskému benediktinu Janu Mabillonovi (1630–1707) a jejich odchovancům, známým jako bolandisté a maurini (podle benediktinského světce Maura). Zásady a pracovní způsoby bolandistů a maurinů uváděli na české půdě v život vyšehradský kanovník Jan Berghauer (1648–1760), benediktin Magdonald Ziegelbauer (1689–1750) a Josef Pitter (1708 –

1764), augustinián Eliš Sandrich (1709–1772), piarista Gelasius Dobner (1719–1790), jezuita František Pubička (1722–1807), jmenovaný r. 1772 historiografem Království českého, kteří razili cestu pozdějším osvícenským dějepiscům, stojícím ve službách národního obrození, jako byli např. exjezuité Ignác Cornova nebo autor katalogů klementinské knihovny J. L. Seršník, který první vystoupil s názorem o 60 000 knih spálených Koniášem. Vůbec lze říct, že evropské kulturní a duchovní niveau této doby by se v mnohém nemuselo za české země jako svou integrální součást rozhodně stydět. Ba přímo naopak. Česká jezuitská provincie se mohla chlubit mnoha osobnostmi mimořádných kvalit, které by byly ozdobou jakéhokoliv jiného království či jiného vysokého učení, což se nedá paušálně říci o pražské univerzitě v předbělohorské době.^{93/} Postupné oslabování a mizení české umělé literatury není způsobeno nijakou úpadkovostí katolicismu, jezuitismu apod., jak se ještě často lacině vykládá. Příčina spočívá v hloubce politických, státoprávních poměrů domácích a zahraničních, jejichž logika se neúprosně uplatňovala v středoevropské situaci stejně jako u nás. Vymizely totiž vrstvy, jejichž poptávka po konkrétním literárním žánru, psaném v češtině, byla určující pro vznik a rozvoj této literatury. To platí vždy a všude. Proces absolutizace státní moci, jejíž těžiště spočívalo vně českých zemí, byl stále výrazněji doprovázen germanizačním tlakem. Nelze přičítat církvi podíl na tomto procesu, a rozhodně ne u příslušníků čtvrté jezuitské generace, k níž patřil Antonín Koniáš. Vinu lze vznést nanejvýš zprostředkovaně, že totiž v rámci habsburské totality si zajistil katolicismus v českých zemích svoje právo na existenci. Vynikající úroveň dosáhlo naše literární baroko na poli historiografie, jazykovědy, lyrické poezie a náboženské prózy. Hagiografie, homiletika, meditativní próza jsou bezesporu na světové úrovni. Komenského Labyrint, který stojí na počátku této epochy (1623) a Koniášova katolická homiletika, která tuto epochu uzavírá, jsou svým způsobem zajímavé symboly z hlediska nábožensky konfesního. Mezi nimi stojí velikáni Michna, Kadlinský a Bridel. Spolu s hudbou a výtvarným uměním „je baroko

II *jistě již plně rehabilitováno. Dnes bude tedy už stěží někdo tvrdit, že baroko je souznačné s „temnotou“ českého ducha... Obecně vzato, je u nás baroko dobou, kdy česká tvořivost přináší na dlouhé časy naposled náš vlastní a originální příspěvek do obecného a společného fondu evropské kultury.*“ (Václav Černý v úvodu ke studii Generační periodizace českého baroka)

To však nic nemění na kruté ironii dějin, že následky politických bojů v 17. století byly pro český národ ze všech zúčastněných evropských zemí nejtragičtější. Vnější zásahy do politické, hospodářské, náboženské a kulturní struktury českého státu po Bílé hoře neměly v evropských dějinách obdoby, kromě podobných přesunů v anglické společnosti po bitvě u Hastingsu v r. 1066. Anglický národ však zastihla obdobná katastrofa v období kladení základů vlastní civilizace, v období, kdy o jasné strukturu Evropy ještě nemohlo být řeči. Vznikající národní civilizace v následujících stoletích jako by nabíraly dech, aby pozvedly svůj hlas při tříbení ducha a zápolení hodnot. Na přelomu 17. a 18. století začal boj o zásadní tvářnost Evropy, nástup soustředěných evropských sil k řešení velkých světonázorových problémů. Dějinnou katastrofou Čechů bylo, že národ byl vykázán na okraj tohoto velkého zápasu, byť nikdy nebyly přerušeny jeho souvislosti s kontextem společenského, politického a kulturního vývoje celoevropského. Když se zotavený Evropě v 19. století vracel, musel národ vyplýtvat mnoho energie, aby vyrovnal krok. U generací českého národa se projevil pocit jakéhosi komplexu dějinné frustrace, který se dosud nezahojil... Přesto pojem temna, který použil Alois Jirásek ve svém patrně největším díle, je nutno brát velmi rezervovaně. Týká se to jednak civilizačního obsahu, který může tento pojem zahrnovat, jednak období, na které se může vztahovat. Jiráskův román zahrnuje období 1723–1729. V těchto a následných desetiletích umělá literatura psaná v češtině maximálně zchudla. Proč a jak vyschly její inspirativní zdroje, jsme hovořili. Navíc od poloviny 18. století i v nejpokročilejších zemích Evropy nastává soumrak barokních mentalit, které se vyžily i v českých zemích. Přichází nová epocha, epocha osvícenství.

V těchto dobách asi nejvíce rozněcovala zvědavost astronomie se svým sporem mezi zeměstředným (geocentrickým) a sluncestředným (heliocentrickým) názorem. Úřední kruhy křesťanských církví odmítaly Koperníkovu soustavu, poněvadž prý odporuje bibli, která mluví o východu a západu Slunce. V církevních školách se vykládaly nové názory o světě jen jako domněnka. Až po roce 1757 dochází ve školních přednáškách ke změně, kterou si vynutila fakta, ověřená pozorováním čtených hvězdáren. V pražském Klementinu měli hvězdárnu jezuité od r. 1722 a v následujících 50 letech ji zdokonalovali. Mezi zasloužilými pracovníky této hvězdárny vynikli zvláště jezuité Josef Stepling (1716–1778) a Jan Tesánek (1728–1788), oba známí kladným poměrem ke Koperníkovi a k Newtonovi.

Zbožné úmysly nepřestávalo budit výtvarné umění: bylo nutno opravovat starší románské, gotické a renesanční kostely, avšak počtem je předčily nové barokní chrámy, kaple, kláštery a prelatury. Jejich krása nepoznamenala jen hlavní město, nýbrž i venkovská města. Práce barokních sochařů a stavitelů zdobily portály budov, zámky, zámecké parky, hřbitovy, mosty, rozcestí a romantická zákoutí. Někde to byly ojedinělé sochy, jinde sousoší nebo skupinky, někde celé aleje soch, jako na Karlově mostě, v Kuksu, v Lysé nad Labem nebo v Manětíně na Plzeňsku. Sochařská díla představovala mužnou sílu, ženskou krásu, lidské ctnosti i neřesti, Svatou Trojici, trpícího Krista, Pannu Marii, anděly, oblíbené světce a světice. Tytéž náměty zobrazovali Brandl, Nosecký, Raab, Reiner, Škréta a ostatní barokní malíři, jejichž plátna a fresky obdivujeme nad oltáři, na chrámových stěnách a klenbách, v biskupských a opatských sídlech, v klášterních refektářích, ambitech, chodbách a knihovnách. Úchvatný dojem z barokní krásy tlumí vědomí, že prostředky k financování uměleckých děl získávala duchovní a světská vrchnost z robotní práce a kontribucí vysávajících nevolný lid. Musíme si však k tomu uvědomit několik závažných okolností: Každá vláda opatřuje kulturní hodnoty z práce zaměstnanců a z peněz poplatníků. Umění umožňovalo vždy existenci mnoha profesí, od stavebních dělníků a jejich rodin

II až po výkonné a tvůrčí umělce. Kostely a klášterní školy nesloužily jenom vrchnostem. Umění povznášelo a zušlechťovalo i nejširší lidové vrstvy. Na jiné úrovni to platí i o četných devocionáliích. Nástěnné a stolní kříže, domácí oltářičky, sošky v domovních výklencích a v obytných domech, posvátné obrazy a malé obrázky, ozdobné svíce a voskové figurky, růžence, kroupky a jiné výrobky neměly sice často moc společného se skutečným uměním, ale vyhovovaly vkusu doby a oživovaly zbožnost. I zde se setkáváme u barokního člověka s jeho základním zážitkem – pocitem přiblížení se Bohu skrze tento svět.^{94/}

Velký význam pro barokního člověka mělo také prožívání církevního roku; a katolíci 17. a 18. století jej prožívali skutečně intenzivně. Pracovním klidem, účastí na mši svaté, jinými pobožnostmi, četbou, návštěvou sousedů, příbuzných a nemocných světili kromě 52 neděl 39 zasvěcených svátků. K nim přistupovalo 18 polosvátků, o nichž se mohlo po návratu z bohoslužeb pracovat, ale robotovat se nesmělo. Marie Terezie vymohla na papeži zrušení 24 svátků, které se staly polosvátky, kdežto dřívější polosvátky se změnily ve všední dny. O nových polosvátcích se nerobotovalo, ale farářům zůstala povinnost obětovat zdarma mši za lid jako o nedělích a zasvěcených svátcích. Nová úprava vstoupila v platnost 1. září 1753 a potrvala do roku 1771, kdy došlo k dalšímu odvolání některých svátků.

V církevním duchu ovlivňovaly život našich předků jednotlivé roční fáze: advent, Vánoce, masopust, postní doba, Velikonoce, čas povelikonoční a svatodušní. Adventní roráty, mikulášská nadílka, zvyky Štědrého večera, půlnoční mše, koleda, svěcení pokrmů o některých dnech, svěcení vody, soli a křídly v předvečer svátku Zjevení Páně, tříkrálové obyčeje, svěcení hromniček, sva-toblažejské požehnání, popelec, svěcení ratolestí na Květnou neděli, pobožnost křížové cesty, pašije, Boží hrob, slavnost vzkříšení, prosebné průvody do polí, průvod božítělový, místní pouti, výroční připomínka posvěcení chrámu (posvícení), dušičková pobožnost za zemřelé – to vše mělo své místo a vliv v životě českého lidu.^{95/} Na různé svátky a obřady navazovaly prstonárodní zvyky

a hry. Některé z nich byly pohanského původu (svatojánské ohně) a zaváněly pověrami (štědrovečerní hádání budoucnosti), ale jiné vhodně osvětlovaly náboženské pravdy a biblické události. Sem patří oblíbené lidové hry o sv. Mikuláši, o prvních lidech, o narození Páně, o třech králích, o sv. Dorotě, o Kristově utrpení, o cestě do Emauz a podobné. Tato prostonárodní dramata měla svůj vzor ve starších hrách, předváděných studenty církevních škol. Žáci a absolventi zejména jezuitských kolejí přenášeli školní představení na venkov, kde místní inteligence přetvářela takové kusy v lidové „komedie“, vracející se po letech v nové úpravě na jeviště našich měst (např. Komedie o hvězdě, nebo Komedie o přehořkém umučení a slavném vzkříšení Pána našeho Ježíše Krista).

Radostné osvěžení duchovního a společenského života přinášely mimořádné církevní slavnosti: misie, biřmování, svěcení křížů, soch, kapliček, kostelů a hřbitovů, kněžské primice, stříbrné, zlaté a diamantové svatby, domácí pouti, pouti do okolních a vzdálených poutních míst. Putovalo se do Prahy k hrobům českých patronů a k Pražskému Jezulátku, do mariánského hradu na Svaté Hoře, do kostelů Panny Marie a sv. Václava ve Staré Boleslavi, na moravský Velehrad a Svatý Hostýn. Regionální význam měly poutní svatyně Svaté Trojice na Křemešníku, čtrnácti pomocníků v Kadani, bl. Ivana ve Svatém Janě pod Skalou u Berouna, sv. Ludmily na Tetíně, sv. Prokopa na Sázavě, bl. Zdislavy v Jablonném, sv. Antonína Paduánského u Blatnice na jižní Moravě a četná místa mariánská: Bílá hora, Bezděz, Hájek, Sepekov, Klokoty, Lnáře, Dobrá Voda, Kájov, Chlumec u Luže, Bohosudov, Bozkov, Klatovy, Svatoňovice, Králíky, Mariánská Týnice, Vršíček u Rokycan, Ročov, Tuřany u Brna, Štípá za Zlínem atd. Někteří putovali do kladských Vambeřic, do polské Čenstochové a do rakouské Mariazell. Pouti nepomáhaly jen k prohloubení víry, ale též k poznání vlasti i ciziny, rozšiřovaly vědomosti o práci a životě jiných krajů, přinášely osvěžení a vzpruhu do příštích dnů, prohlubovaly znalost náboženských, historických a uměleckých památek, probouzely a utvrzovaly národní a vlastenecké uvědomění a cítění.^{96/} V tomto ohledu zaujímají přední místo pouti svato-

II jánské. Rok co rok na svátek sv. Jana Nepomuckého (16. května) se rozhlaholila Praha českou řečí a českou písní. Můžeme mluvit o samovolné národní manifestaci, kterou pozdější generace spojovaly záměrně s vlasteneckými podniky, jakým bylo např. svěcení základního kamene Národního divadla v Praze 16. května 1868. Řada kázání a různých jiných pobožností napomáhala duchovní obnově, skloubené s radostnými dojmy a zážitky, které vyvolávalo nevídané a neslýchané divadlo: ověnčené chrámy, domy a sochy, slavobrány, jehlance a sloupy na pražských ulicích, česká, moravská a slezská procesí, průvody družiček, studentů, vojáků, měšťanů, kněží a řeholí, národní kroje, vojenské uniformy, cechovní úbory a bohoslužebná roucha, korouhve, prapory spolků, cechů a měst, nejrůznější nářečí, směsice cizích jazyků, hřmění děl a hmoždířů, hlahol zvonů, stovky raket a tisíce světel, divadelní představení, koncerty a lidové veselice.⁹⁷ K okázalým církevním slavnostem musíme ještě přičíst královské korunovace v chrámu sv. Víta na Hradčanech, neboť český korunovační řád z doby Karla IV. představoval vlastně liturgické obřady zakončené původní českou státní hymnou „Hospodin pomiluj ny“. Za tohoto obřadu byli korunováni všichni Karlovi nástupci na českém královském trůně, kromě Josefa II. (1780–90), Františka Josefa (1848–1916) a Karla (1916–18).

Mimořádné a okázalé církevní slavnosti, intenzivní prožívání církevního roku, výtvarné umění, vědecké úsilí, literatura, hudba, zpěv, divadlo, katolické spolky, školy, charitativní činnost, misie, památné obřady, kláštery, patronátní systém, hmotné zabezpečení duchovenstva, pravidelná duchovní správa, církevní organizace – to vše byly prostředky i plody katolické reformace po Bílé hoře. Sledovali jsme je hlavně v Čechách, kde P. Antonín Koniáš působil ponejvíce. Na Moravě a ve Slezsku pracoval ojedinele.

Jako odvrácená část mince k těmto plodům i prostředkům katolické reformace patřila i náboženská intolerance.

Teologové všech křesťanských vyznání se odlišovali v četných přístupech k základním pravdám křesťanství. Ve výkladu 14. kapitoly v evangeliu sv. Lukáše, Ježíšově podobenství o veliké večeři, a v jeho společenské aplikaci byli však vzácně shodní: *„Jeden člověk vystrojil velikou večeři a pozval mnohé.“* Ti se však vymlouvali na pole, na koupi volů, na ženu... *„Hospodář se rozhněval a řekl svému služebníkovi: Jdi rychle na náměstí a na ulice města a přiveď sem chudé, zmrzačené, slepé a kulhavé! I řekl služebník: Pane, stalo se, jak jsi rozkázal a ještě je místo. Pán řekl služebníkovi: Jdi na cesty a přinuť vejíti, ať se naplní dům.“*

Na citované místo položil zvláštní důraz svatý Augustin. V listě zaslaném do Mutugeny knězi Donátovi vyložil podobenství o veliké večeři a především slova „přinuťte vejíti“ (cogite intrare) v tom smyslu, že je vhodné a nutné, aby se lidé mocí doháněli k hodům věčného spasení. Augustinovo mínění zevšeobecnělo a přetrvávalo celé věky. Čtenáře bude zajímat, co o tom praví náš M. Jan Hus: *„V té otázce jistá strana jest, že pánuom světským: králům, kniežatóm, šlechticom, rytieřóm, panošům i měšťanům služie řádem z lásky změtené (=chybující) lidi puditi, aby šli k té poslední večeři. Neb proto od Pána Boha mají moc a panstvie a meč, jakož dovodí S. Pavel k Římanům v 13. k. v 11–14 řka: Každá duše, (každý člověk) mocem vyšším poddána bud', neb nenie moc Boha; a kteréž věci od Boha jsú, zřiezené jsú. A tak ted' vidíš, že přísluší pánuom světským nutiti zlí, aby byli dobří, a kněžím přísluší, aby ne tak mocí, ale napomínáním dobrým vedli lidi k večeři (= ke spáse duše). A obojím dal Kristus ted' v evangeliu naučenie: kněží velí, aby volal, a pánů, aby nutil.“*^{98/} Ohrazuje se proti němu Komenský: *„Napsánoť jest sice v Písmě: Přinuť vjíti, ať se naplní dům můj (Lukáš 14,23). Ale to není povědino vrchnostem, nýbrž služebníkům církve, kteréž posílá Pán Bůh, aby hlásali evangelium svaté a zvali lidi na věčné hody, kteréž se*

v nebi strojí; těm poroučí Pán, aby nutili: totiž kázáními svými žehrali, peklem hrozili, nebo osladčovali a tak lidi řečmi i vábili i nutili ku pobožnosti. Necht' tedy kněží římsští, jestliže jsou věrní Boží poslové, sami to činí, což jim poručeno, nechaje namlouvání jiných, aby za ně povinnost konali a násilně jim do církve mečem, ohněm, vězením etc. naháněli; o jakémž nucení Pán Bůh nic v Písmě neporučil. ^{99/} Tento názor by byl bezpochyby velkým krokem vpřed – kdyby ovšem zůstal zformulován i nadále v této podobě a takto byl hájen. Komenský bohužel vzápětí volá na pomoc světskou vrchnost. Napomíná krále světa, knížata národů, urozené a slavné panstvo a všechny od Boha zvýšené a v moci postavené, aby pozorovali svět a co se děje v církvi a neopíjeli se Antikristovými truňky. Podle Komenského mají se vrchnosti ujímat slávy Boží proti Antikristu, „*podvodníka toho dolů strčíte*“. Mají hájit svou důstojnost, od Boha propůjčenou, proti všetečnosti římského duchovenstva. Dále prohlašuje Komenský důrazně, že světská vrchnost má právo rozhodovat o církevních záležitostech. Konečně ujišťuje, že světské vrchnosti mají právo na pozemské statky, které drží duchovníci, aby se naplnila Boží předpověď o obnažení nevěstky, jak nazývá v Retuňku katolickou církev. ^{100/}

Při takových zásadách nemohlo být náboženství soukromou věcí, nýbrž muselo být záležitostí veřejnou a politickou. V Čechách sice Rudolfův Majestát zakazoval vrchnostem vnucovat poddaným svou víru, ale praxe vypadala jinak a jinam směřovala. Přední mluvčí českého nekatolického tábora Jan Amos Komenský vyzýval nejjasnějšího sedmihradského knížete Jiříka Rakocziho, aby vyhubil modly, modloslužebníky a modloslužebné šílenství. Tak evangelíci všech odstínů označovali katolické náboženství a katolické křesťany pro uctívání svatých, andělů, ostatků, obrazů a soch a pro bohopoctu vzdávanou Oltářní svátosti. Komenský tedy nežádá nic jiného než vyhlazení katolické víry a jejích vyznačů, jako v Retuňku volal po násilném odstranění římského Antikrista. Ve spise Haggaeus redivivus nazývá katolickou církev „*macechou a zubřicí, dítek svých krev střebající*“, „*nevěstkou opilou krví svatých*“, vybízí nekatolické pány, „*aby chrámy od*

modlářství římského vyčistili“, „*oltáře zbořili, rytiny as modly ohněm spálili*“, aby „*vynesli Antikristské nevěstčí šperky z míst svatých obrazy, všechno aby zničili, do chrámů aby svoje kněze uvedli*“.¹⁰¹ Tchán Komenského Jan Cyrill psal o katolické církvi, že je to „*sběř Satanova*“, o katolických kněžích, že jsou „*zakli- nači, Antikrista živící a od něho vyživení mající*“, řeholníci že jsou „*Antikristovi otroci*“ (spis *Enchiridion Consolatorium*). Historik A. Gindely vytýkal Českým bratřím a Komenskému, že „*se nedo- vedli povznést k smírnějšímu pojmání katolictví, že nadržovali Wittenberku, ale byli nespravedliví k Římu*“. Nedělejme si proto žádné iluze o tom, že by byla u nás zavládla náboženská svoboda pro všechny bez rozdílu vyznání, kdyby to bylo na bělohorské pláni dopadlo jinak.

To vše bylo třeba uvést, abychom snáze pochopili – nikoli však omluvili – Antonína Koniáše. Nepřekvapí nás proto, že ve svých knihách hodnotí nekatolíky jako bludaře a kacíře. Nezarazí nás, když Koniáš shodně se svatým Augustinem a s Husem vykládá podobenství o veliké večeři a soudí, že světská vrchnost má dohá- nět lidi k pravé víře a k dobrým skutkům. Neudiví nás, že Koniáš schvaluje státní zákony proti nekatolictví, jsa skálopevně pře- svědčen, že „*kdo spasen býti chce, nevyhnutelně věřiti má všecko to, cokoli nás Bůh skrze všeobecnou církev vyučuje*“. Je ubezpe- čen, že „*falešná víra ani o jeden vlas lepší není nežli dokonce žádná*“ (Jediná choti Beránkova). Ty, kteří žádají náboženskou svobodu pro nekatolíky, nazývá pseudopolitiky čili falešnými svě- táčky, kteří „*své časné příležitosti více než pravdu, čest Boží a duší lidských spasení milují*“ (Postila). A proto vynakládá po celý život nadlidské úsilí, aby tajní nekatolíci upřímným přilnutím ke katolickému náboženství unikli zákonitým trestům i trestům – jak pevně věří – posmrtným. Ve škole, ve zpovědnici, na kaza- telně, v rozhovorech ani za psacím stolem nesleduje sobecké cíle. Vede ho touha, aby všichni mohli užívat v pokoji svého „sta- tečku“ a zajistit si nebeskou blaženost.

Ale nové protichůdné názory si přece jen klestily cestu a zvítě- zily za 20 let po Koniášově smrti. Císař Josef II. (1780–1790)

II a jeho rádcové těžce nesli zbíhání poddaných do sousedních protestantských zemí. Chtěli získat pro budování státu všechny občany bez rozdílu rasy, národnosti a náboženství. Nepřáli si, aby obyvatelstvo vidělo v pruském králi zastánce a nositele náboženské svobody. Nelibě nesli různost zákonů o náboženství v rozličných částech mocnářství a v dikci osvícenství sledovali jednotné zákonodárství i v oboru církevním. Nechtěli však, aby společnost rozleptávaly náboženské spory četných stran, a proto 13. října 1781 byl vydán toleranční patent, přinášející státní uznání církvím augsburské (luterské), reformované (kalvínské) a ortodoxní (pravoslavné), ovšem s jistými omezeními, jež ukazovala stále monopolní postavení katolické církve.

VE ZDECH
KLEMENTINA
ANEŽ
MLÁDÍ A STUDIA

[III]

Rodina

Je zajímavé, jak rozkolísaná je transkripce příjmení našeho misionáře. Většina autorů užívá formy Koniáš. U Vojtěcha Jaromíra Nováčka a u Jana Jakubce se vyskytuje tvar Koňas. Alois Vojtěch Šembera, Václav Flajšhans, Jaroslav Vlček, Arne Novák a jiní kladli opatrně Koniáš i Koňas. Jan Rulík, Stanislav Vydra a Jan Pravoslav Koubek užívali podobu Konyáš. Co je tedy vlastně správné?

Vyslovenou otázkou se zabýval již r. 1863 Ignác Jan Hanuš: „*Jelikož jméno Koniáš či Koňas nejevívá se hojně v Čechách, hojněji však jméno Konias či Konjas, povstala i důmínka, zdaž i náš missionarius nejmenoval se snad Koňas a nikoli Koniáš. U této věci podotýkám...Koniáš Antonín, nikoli Koňas, jelikož se v českých svých spisech vždy Konyáss píše a latinsky toliko jméno Konias neb Koniass se nalézá.*“^{102/} K tomu je nutno dodat, že náš misionář kromě dvou autografů, kde uvedl jako „Konyáss“, vydával své knihy anonymně.

Na počátku našeho století se zamýšlel nad misionářovým příjmením Jan Herain. Dovolává se listin, uložených v Archivu hl. města Prahy, dovozuje: „*Z těchto a jiných ještě listin seznati lze, že děd jezovity Koniáše jmenoval se podobně Koňas, syn jeho psal se již Konias, vnuk pak Koniass nebo i Koniasch.*“^{103/}

Josef Volf k tomu poznamenává: „*V nejstarší době setkáváme se s tvarem Koňas.*¹⁰⁴*Jde tu o dědečka známého jezuitu – misionáře Ant. Koniáše. Královský český rentovní a posílací úřad píše tohoto prvního Koňase Konias (rukopis IV–2592 k roku 1688, 11. prosince), farní úřad u sv. Martina Koniass (k roku 1685, 28. listopadu). Tvar Konias je nejvíce užíván. Po roce 1700 vystupuje stále více a více tvar Koniás, Koniáss, Konjas, Koniasch, Konyasch. Užívám běžného dnes tvaru Koniáš.*“

Co o tom říkají prameny tehdejšího správního práva? Misionářův dědeček Martin sloužil 36 let jako přísežný komorní posel u královského českého rentovního a posílacího úřadu v Praze a dostával až do své smrti v r. 1684 za své věrné služby plat, „*i také když již pro sešlost věku choditi nemohl*“. S manželkou Justinou měl několik dětí. Při křtu syna Václava 28. ledna 1656 zapsal farář u Sv. Havla v latinské matrice otce Martina jménem Konas. Protože latina nemá rozlišovací znaménka, Konas můžeme tedy číst Koňas i Konáš. Jak zápisu rozuměl matrikář, je patrné ze 75. strany téže matriční knihy, kde je týž otec Martin uveden tvarem Conass, tj. Konáš. Ke zmíněnému zápisu došlo 17. října 1657 při křtu dcery Ludmily. Poté se rodina přestěhovala do domu „U zlaté růže“ (blíže Perštejna) a další dítě, syn Vojtěch, byl pokřtěn 5. dubna 1660 v kostele sv. Martina ve zdi, kde psal farář matriky česky. V jeho podání se objevuje otec jako Martin Konias. Na 223. straně stejné matriky se dovídáme o křtu syna Jana, narozeného 6. června 1663. Otec Martin je uveden jako Konias, tj. Koňas. Na listině ze dne 28. listopadu 1685, vydané farním úřadem u Sv. Martina ve zdi, je jmenován Martin Koniass, tj. Koňáš nebo snad už Konjáš.

Martinův syn Vojtěch Jiří se vyučil knihtiskařem v akademické (univerzitní) tiskárně u jezuitů v Klementinu. Ve 28 letech získal od svého kmotra Jiřího Vojtěcha Straky, měštěnína Starého Města pražského, takovéto vysvědčení: „*I byv já od otce jeho (Martina) r. 1660 za kmotra témuž Vojtěchovi dožádán, a tak maje toho dobrou vědomost, proto dosvědčuji jeho poctivé zplození z otce Martina a manželky jeho Justiny. Aby pak poddaností někomu*

zavázán byl, o tom jsem nikdy neslyšel.“ To potvrdil i staroměstský měšťan Bartoloměj Dernaiko, jenž také svědčil, že „*jak rodičové, též i jejich syn se ctně a šlechtěně chovali*“. Na základě těchto dokladů mohl Vojtěch Jiří vykonat přísahu věrnosti, byl zapsán do knihy měšťanů a dostal právo k výkonu knihtiskařské činnosti. Došlo k tomu 20. prosince 1688. Pracoval v jezuitské tiskárně, kde se stal r. 1694 faktorem. Roku 1698 se osamostatnil. Vlastní živnost měl v Karlově ulici, kde je dnes domovní číslo 24.^{105/} Po jeho smrti r. 1711 vedla tiskárnu vdova Kateřina, zemřela však za moru, který zachvátil Čechy v letech 1713–14. Po její smrti bylo tiskárenské zařízení rozprodáno a výtěžek z prodeje připadl dílem jezuitskému a dílem dominikánskému řádu, protože syn Antonín vstoupil k jezuitům a dcera Marie Barbora k dominikánkám (do kláštera sv. Anny).

Coby faktor je Vojtěch Jiří uváděn na titulních listech jako Konias, Koniass, Konyáss; Konias jen v latinském kontextu, např. na latinském titulním listě Komenského Brány, vydané r. 1694. V českých větách je někdy jmenován faktor Koniass, např. na titulní stránce Příběhů Starého i Nového zákona od Mikuláše Fontaine, vytištěných v českém překladu r. 1697. Nejčastěji se objevuje v českém znění jako „faktor Vojtěch Jiří Konyáss“ (např. Postilla katolická od Šebestiána Berličky, vydaná skrze Vojtěcha Jiřího Konyásse, faktora, léta Páně 1695), nebo Jiskra slávy svatoprokopské z pera Fridricha Bridelia, vytištěná u Vojtěcha Jiřího Konyásse léta 1699. Písničky pobožné byly zase vytištěny u „Vojtěcha Jiřího Koniásse“ léta 1710. Tvar Konias nacházíme pouze v latinském rámci, jako na Janditově Gramatice nebo na Srncových Příslovích. Z tiskařského lisu paní Kateřiny pocházejí tisky z roku 1712: Písničky nové pobožné k svaté panně Barboře, Kuchařská kniha a kázání Sněm nebeský od Karla Račina. Na Písničkách je podepsána jako Koniassova, na Sněmu a na Kuchařské knize Konyássová.

Roku 1705 v latinsky psané gramatice od Václava Jandita se podepsal pod latinskou báseň Ant. Ign. Nepom. Konias. Na dědické smlouvě r. z. 1714 je podepsán Antonín Koniasch. Dne

III 19. února 1726 prosí hradeckého biskupa o peněžitý příspěvek na katolické knihy Antonius Koniass. Dne 20. ledna 1731 psal česky z Mezříče opočenskému regentovi Klannerovi ponížený služebník Antonius Konyass. Na začátku února 1741 ohlašuje svůj příjezd do Loun Antonín Konyas.

Při této příležitosti musíme odmítnout tvrzení, že Koniáš pocházel z rozvětveného knihtiskařského rodu, jak se o tom mluvilo od dob Jungmannových. Josef Jungmann jmenuje vedle Vojtěcha Jiřího Koniáše a Kateřiny Alžběty Koniášové další dva knihtiskaře téhož jména, J. Koniáše a Ign. Nep. Koniáše. J. Koniáš však není nikdo jiný než Jiří Koniáš, jehož první jméno při vypisování vypadlo. Ign. Nep. Koniáš je vlastně náš Ant. Ign. Nep. Koniáš, mladý básník, jehož prvotinu vytiskl otec Vojtěch Jiří Koniáš v Janditově Gramatice. Josef Jireček omylem spojil J. Koniáše a Ign. Nep. Koniáše v jednu osobu, v Jana Nepomuka Koniáše.^{106/}

Stejně tak musíme zavrhnout nepodloženou domněnku Antonína Sládečka, že „*pověstný horlivec Antonín Koňas, obyčejně Koniáš řečený*“, pocházel se starožitné vladycké rodiny Koňasů z Vydří a „*byl poslední toho rodu, ale k němu se neznal*“.^{107/} Sládeček tu má na mysli rod Koňasů z Kostelního Vydří na západní Moravě, který měl ve znaku dva stříbrné rohy na červeném štítu. Avšak náš jezuita už se nejmenoval Koňas a z rodu moravských Koňasů zcela evidentně nepocházel. Jeho děd Martin, ani jeho otec Vojtěch Jiří se nikde nepíše „z Vydří“ a nechlubí se vladyckým původem, ačkoli v jejich době měšťané platili za získané šlechtické přídomky horentní sumy. Sládeček sám doznává, že P. Antonín se ke Koňasům z Vydří nehlásil. Vladycké předky u Ant. Koniáše nepřipomíná žádný z jeho mladších souvěkoců, ač jsou mezi nimi literáti, kteří ho zahrnují chválou, např. buditel Stanislav Vydra, písmák František Jan Vavák, právě tak jako nejmenovaný původce nejstaršího Konyášova životopisu z roku 1760.

Tento životopis zde bude častěji citován. Nekrolog čili posmrtná chvalořeč, latinsky elogium, na Otce Koniáše byla dlouho neznámá. Koncem 18. století ji ještě viděl a citoval z ní František Martin Pelcl, ale poté záhadně zmizela. Marně se po ní pídil univerzitní knihovník Ignác Jan Hanuš. Roku 1876 ohlásil Josef Svoboda nález kopie v archivu jezuitského řádu v Římě. Originál objevil opět Antonín Podlaha v Lobkovické knihovně v Praze.

Elogium (uvádím český překlad) začíná slovy: *„Největší však smutek byl uložen nejen naší koleji, nýbrž celé provincii 27. října (1760), když zesnul Otec Antonín Koniáš, muž, jehož bez rozpaků dlužno přičíst k nejproslulejším apoštolům vlasti a k předním světlům země pro přeslavné zásluhy apoštolských prací po celých Čechách a na Moravě. – Rodištěm měl Prahu, hlavu Království, roku od znovudobytí spásy 1691 – 13. února. Když prožil co nejnevinnější dětství a byl jat nesmírnou touhou po našem Tovaryšstvu, nic nesvedl pekelný nepřítel, když plesajícího mládence odváděl od předsevzetí, někdy i nejhoršími zbraněmi podsvětí. Ano, právě, když již dokončil filozofické disciplíny, směřoval Malým náměstím Starého Města ke Klementinské koleji a přemýšlel o svém vstupu do Tovaryšstva, z nebe, jinak jasného, jedině nad Antonínovou hlavou byl spatřen čnějící černý mrak, odkud, jak potom sám rozeznal, sestupovaly k jeho sluchu a duchu tyto hlasy: Nechod' k těm černým! Nechod' k těm černým! Ty (hlasy) tehdy sice útloučkou, přestrašenou a bezradnou mysl mládencovu tak dlouho tížily, až vyprosiv si vroucně Boží pomoc, s návratem duševní pohody pevně obnovil úmysl řeholního života. A tak byl poslán do Brna k našim, kdež roku 1708 dne 15. října zapsal své jméno mezi nováčky Tovaryšstva. Ihned, jak přestál probaci, učil hochy čtyři roky mluvnickým pravidlům Alvarezovým a rok poetice. U studentů kázal tři roky. Jakmile absolvoval bohosloví, přijal svěcení. Tehdy se oddal trvale tělem duší posvátným pracem. Ranní promluvy k lidu konal pět let, k našim rok. Katechismus vysvětloval čtyři roky. Tehdy vzrůstaje denně a s velkými pokroky*

III *v lásce, zahořel svatou touhou zachraňovat duše, pokud by se mu neotevřely brány nejslavnějších měst...*“

Evropa konce 17. století, do které se náš misionář narodil, připomíná spíš běženecký tábor než místo duchovního rozmachu, díky němuž s odstupem času obdržela tato epocha s dávkou ironie název grand siecle – velké století. Kraji stále táhnou vojenské houfy pod různými praporce. Poutníci, kteří byli zbaveni domovů na základě panovnických dekretů, příkazujících, že poddaný musí být stejné víry jako jeho vladař. Nuzáci, protože k tomuto století patřila i třicetiletá válka. A lidé prchající před morem a jinými epidemiemi. Z dětí, které se tehdy rodily, se každé druhé nedožilo tří let a z těch každé třetí pět let.

Viděno z dálky, je to čas ideologické nesnášenlivosti, která zastírá velký ekonomický střet, zápas mocných o větší podíl na moci, zápas bohatých o větší podíl na bohatství. Bezmocné spojuje jedno – apokalyptický osud, který si dost těžko dokážeme představit. Neboť ten, kdo se narodil na počátku těch časů a měl to štěstí, že přežil válečná léta, na počátku míru už byl člověkem starým, bez iluzí, bez perspektiv.

Ovšem Evropa 17. století – a v tom je právě ona ironie – není vyplněna jen válkou. Patří k ní neobyčejná činnost ducha. Kepler a jeho zákony o pohybu planet, Galileo Galilei s Dialogem o dvou systémech světa, Torricelliho definice o tlaku vzduchu, vyvracející strach člověka z prázdnoty vesmíru, uhrančivé obrazy Rembrandtovy, Moliérovo dramatické dílo. Tato Evropa je ovšem i Evropou Jana Amose Komenského.

Antonín Koniáš, narozený tedy 1. února 1691, nabyl prvního vzdělání od svých rodičů v Karlově ulici a u Sv. Klementa, kde měli jezuité také malý farní úřad a základní farní školu. Rovněž u jezuitů v Klementinu začal r. 1699 ve věku osmi let svá středoškolská studia. Jsou důležitá pro pochopení Koniášova duchovního profilu.

Gymnázium, zvané collegium nebo kolej, mělo šest postupných tříd, jimž se říkalo parva (též rudimenta), principia, grammatica, syntax, poetica a rhetorica. Hlavním vyučovacím předmětem

byla latina, které se učilo podle knih španělského jezuita a jazykovědce Manuela Alvareze (1526–1582). Jeho učebnice, doplňované českým výkladem, se používaly u nás od r. 1598 do r. 1798. Knihopis českých a slovenských tisků vypočítává pod čísly 130–193 celkem 64 různých vydání Alvarezových učebnic. Vedle latiny se učilo náboženství, řečtině, dějepisu, zeměpisu, matematice a fyzice. Mnoho času zabírala umělecká výchova. V kolejích studenti nacvičovali zpěv, hudbu a divadelní představení. Vyučovacím jazykem v nižších třídách byla mateřština, ve vyšších třídách latina s potřebnými vysvětlivkami v rodné řeči. K lepšímu poznání českého jazyka sloužily *Grammatica Boemica* od jezuita Jana Drachovského (1577–1644), *Brus jazyka českého* od jezuita Jiřího Konstance (1607–1673), *Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti* od již zmíněného jezuita Matěje Šteyera (1630–1692), *Čechořečnost* od advokáta Václava Rosy (1620–1689), *Grammatica linguae boemicae* od učitele Václava Jandita (1607–1669) a různé slovníky.

Janditova *Mluvnice české řeči* se dočkala šesti vydání, a to v letech 1704, 1705, 1715, 1732, 1739 a 1753. Ve druhém vydání z Koniášovy tiskárny se zde objevila literární prvotina Antonína Koniáše: *Carmen Ad Praen. Wenceslaum Jandit, Serenissimi Principis Toscani in lingua crechica Instructorem Anticum: Wenceslainae regulas /Linguace dores Magister/Wenceslae, Principem/A flore in orbe clarum: /Gaude! tuo par Nomini/Wenceslae, munus/Argenteos Florentiae/Flores feret minerval./Cerimit Ant. Ign. Nepom. Konias.* – Ani ne patnáctiletý abiturient střední školy tu oslavuje krátkou latinskou básní českou řeč a jejího učitele. Českému jazyku vzdává chválu tím, že jej spojuje se jménem sv. Václava, nazývá jej jazykem václavským, jako to učinil před 32 roky Václav Jan Rosa v předmluvě ke své *Čechořečnosti*. Toskánského knížete Jana Gastora z Florencie, toužícího po poznání václavské řeči, velebí jako ve světě proslavený květ, narážející na stříbrné lilie v jeho erbě a na jméno Florencie, odvozené od substantiva *flos*, květ. Přímo oslovuje Gastonova domácího učitele, mistra Václava Jandyta, jemuž připomíná, že vyučování kníže-

III te mu zjedná podíl na slávě italské Florencie. Podobně vychvaluje mladý Koniáš výroky starých mudrců a plody české moudrosti jinou latinskou básní, vytištěnou r. 1705 v knížce *Přísloví české aneb Adagia Bohemica* od Jakuba Srnce z Varvažova: „*Poeta recentiorita canit: / Huc, huc, Boeme, Lumina, / Quancunque stirpe natus! / Hic erunditos Crechicae / Sensus vide Minervae! / Faceta dicta veritas, / Marumque disciplina: / Hic et sophorum dogmata, / Discuntur arte mira!*“ V překladu: „*Mladistvý básník takto pěje: Sem, sem, k světům, Čechu, z kteréhokoli rodu zrozený! Viz zde vyzkoušené myšlenky české Minervy! Vtipné výroky, pravda, mravní kázeň a zásady mudrců se tu vykládají s podivuhodným uměním.*“ Citované latinské veršičky jsou na 14. stránce *Přísloví českých*, vytištěných rovněž u Vojtěcha Jiřího Koniáše.

V letech 1705–08 navštěvoval Antonín Koniáš latinské přednášky jezuitských profesorů na filozofické fakultě, umístěné rovněž v Klementinu a připravující posluchače ke studiu na některé ze tří vyšších fakult. První rok se tu přednášela logika, osvětlující zákony správného myšlení a vyjadřování. Druhý ročník byl věnován vyšší matematice, fyzice a astronomii. V třetím roce se vykládala metafyzika, všímající si světa nehmotného, tj. Boha a lidské duše, „*pokud jsou poznatelné přirozeným světlem našeho rozumu*“. Úspěšně vykonanými zkouškami získal Koniáš r. 1707 hodnost bakaláře a r. 1708 dosáhl titulu magistra čili mistra filozofie.

15. října 1708 vstoupil do jezuitského noviciátu v Brně (byl zde založen r. 1573), kde prožil podle řádových pravidel dva roky, zasvěcené rozjímání, modlitbám, tělesné práci, studiu a obsluze nemocných nebo raněných v brněnských lazaretech a špitálech. Po dvou letech se definitivně rozhodl pro vstup do řádu a zavázal se doživotním slibem k osobní chudobě, k celibátu a k poslušnosti řádovým představeným.

Po skončení noviciátu učil Koniáš v jezuitských kolejích – 3 roky v Kutné Hoře, rok v Hradci Králové a rok ve slezském Opolí. V Kutné Hoře vyučoval postupně v prvním, druhém a třetím ročníku, v Hradci v čtvrtém a v Opolí v pátém ročníku, používaje schválených učebnic Alvarezových, z nichž kdysi sám

studoval V Kutné Hoře měl vedle učitelských povinností ještě III
sváteční exhorty, tj. promluvy ke studentům v Hradci a v Opolí
pravidelné nedělní promluvy. Čtení u promluv neexistovalo; kaza-
tel musel přednést každou promluvu zpaměti.

Na podzim r. 1715 se vrátil nyní již magister Koniáš do Kle-
mentina, aby studoval na bohoslovecké fakultě biblistiku, heb-
rejštinu, věrouku, mravouku, církevní právo, církevní dějiny
a kontroverzi, při níž se probíraly odpovědi na námitky jinověrců
a nevěřících. Ještě za bohosloveckých studií, v září 1718 přijal ve
svatovítském velechrámu vyšší svěcení: 18. září byl vysvěcen na
podjáhna, 21. září na jáhna a 24. září na kněze, takže poslední
ročník teologie absolvoval již jako kněz. Bohoslovecká studia
dokončil r. 1719.

Téhož roku a počátkem r. 1720 ho nacházíme mezi jezuitskými
kněžskými v Telči při jednorozhodní probaci, spočívající, podobně jako
noviciát, v rozjímáních, pobožnostech, obsluze nemocných a na-
víc ve výpomoci duchovní správě v Telči a okolí. Jezuitský klášter
v Telči, založený r. 1651 místní lidumilkou hraběnkou Františkou
Slavatovnou, býval domovem tzv. třetí probace (zkoušky). Dru-
hou probací se totiž rozuměl dvouroční noviciát, kdežto první
probace spočívala v přijímacím pohovoru se čtyřmi jezuitami a v ně-
kolikadenních duchovních cvičeních (exerciciích) před novici-
átem.

Rodinné prostředí a určité zkušenosti v otcovské tiskárně, ele-
mentární škola a šestitřídní škola střední, tři ročníky filozofického
studia, dvouroční noviciát a pět let učitelské praxe v několika
kolejích, čtyřleté teologické studium, nižší a vyšší svěcení, řeholní
sliby a třetí probace v Telči – to byla průprava, kterou prošel
mladý Koniáš, než jako zralý devětadvacetiletý muž zahájil svoji
misijní činnost, již po dvě století tak rozporuplně hodnocenou.

**SPASENÍ VŠECH DUŠÍ
ŽÁDOSTIVÝ
ANTONIUS KONIASS,
S. J. MISSIONARIUS
ANEB
REDITE AD UNITATEM!**

[IV

Počátky

Jedním z podstatných znaků pobělohorské katolické reformace, někdy také – jak už bylo zmíněno – nazývané historiky rekatolizací či protireformací, bylo obsazování opuštěných farářských a kaplanských míst. Po třicetileté válce docházelo ke zřizování většího počtu systemizovaných míst veřejné duchovní správy. Kromě toho roku 1654 byla uzákoněna instituce zvláštních nestálých duchovních správců, kteří byli podobně jako faráři a kaplani státními i církevními zmocněnci. Podle ustanovení obecného sněmu v Praze dostávali od státu ze solné pokladny na den po 30 míšeňských groších a cestné podle přiložených účtů. Říkalo se jim „královští vyslanci“. Slovo „královský“ zde bylo míněno ve smyslu státní, vyjadřujíc tak už v adjektivu úřední zájem na díle rekatolizace. Jinak se nazývali také jako misionáři arcibiskupští, případně biskupští, podle toho, jestli působili v pražské arcidiecézi nebo u diecéze litoměřické nebo královéhradecké, event. také misionáři krajští, poněvadž byli ustanovováni pro určitý kraj, který obcházeli nebo objížděli koňmo, buď sami, nebo za doprovodu fámula. V každém kraji pracovali jeden nebo dva, ale odděleně, každý na jiném úseku. O své činnosti podávali pravidelně zprávy arcibiskupovi nebo sídelním biskupům. Z rozboru zaslaných relací vyplývá, že královští misionáři vykládali v častých promluvách

Titulní list publikace o pronásledování evangelíků v Uhrách,
vydané v Amsterdamu r.1684

IV věroučné články a mravní zásady, vyhledávali, ale ještě častěji přijímali dobrovolně odevzdané bludné, pověrečné a nemravné knihy a nahrazovali je knihami katolickými. Vyhledávali dále tajné nekatolíky, poučovali je, připravovali je k vyznání katolické víry a ke smíru s církví, zpovídali a posluhovali svatým přijímáním. V nutných případech také křtili, zaopatřovali nemocné a odsouzené a pohřbívali zemřelé. Úřední bydliště měli v některé řádové koleji nebo rezidenci, odkud vycházeli a kam se ze svých cest vraceli. Do řádového domu se ovšem nevraceli denně; často nocovali na farách nebo u katolických rodin.

Koniášova misionářská činnost přicházela však do odlišnějších politických a právních podmínek, než tomu bylo u jeho předchůdců.

Za vlády Karla VI. (1711–1740) se poměry pro nekatolíky opět zhoršily. Císař se rozhodl provést katolickou reformaci ve svých dědičných zemích do důsledků a její provádění svěřil výhradně státním soudům. Církevní postup při rekatolizaci se mu zdál pomalým. Církevním soudům mělo zůstat jen zjišťování kacířství ve sporných případech (*haeresis declaranda*), kdežto každý zjištěný případ (*haeresis declarata*) měl být předán světským soudům a posuzován jako „*crimen contra statu*“. V důsledku toho nejvyšší instancí v náboženských věcech se stal pražský apelační soud. Pro porozumění činnosti protireformace za Karla VI. je poučný veliký spor mezi pražským arcibiskupem Ferdinandem Khuenburgem a císařem r. 1721 o způsob dalšího vedení rekatolizace. Arcibiskup panovníkovi neohroženě odporoval a poslal k císaři do Vídně svého zpovědníka jezuitu P. Větrovského. Kancléř, polní maršálek hrabě Šlik, jej odbyl a odkázal arcibiskupa na příklad francouzského krále Ludvíka XIV., který zrušením nantského ediktu r. 1685 vypudil z Francie na 50 000 kalvínských rodin (ale přivedl katolickou Francii na pokraj rozkolu). I v rakouských zemích byla papežská pravomoc omezována, a císař, na jedné straně nesmiřitelný k nekatolíkům, si pochvaloval protipapežský spis protestanta Arnošta Šalomouna Ciprianiho z Gothy *Naučení o původu a vzrůstu papežství*.

Je jistě nutno pozitivně hodnotit, když Leopold I. odňal církevním soudům útrpné právo, ale jako státní svévoli je nutno hodnotit konfiskaci provedenou r. 1704, kdy za bojů o španělské dědictví vláda zabrala klenoty a chrámové náradí na válečné účely. Sotva také mohlo prospět úrovni klášterů, když stát zapověděl cizozemským představeným prohlížet domácí kláštery bez vládního svolení. IV

Církev se marně ohrazovala proti takovému přesunu pravomoci ve věcech svrchovaně náboženských.

Od Karla VI. se kacířské procesy před státními soudy staly pravidlem. První přísný protireformační Karlův patent z. 1717 byl namířen proti tajným zahraničním poslům, kteří přicházeli do země jakoby za obchodem, ve skutečnosti však šířili zapověděné knihy. Mělo se po nich pátrat s největší rozhodností. Patent byl zostřen 15. března 1721 nařízením, aby se kupcům, roznášejším kacířské knihy, pobralo všechno zboží, z něhož třetina měla připadnout tomu, kdo podloudníky prozradí. Kdo by dopravoval do země jen knihy, měl být potrestán také tělesně. Apelační soud žádal větší přísnost, avšak císař nevyhověl.^{108/}

Tato Pragmatica Carolina, vyhrazující stíhání a trestání kacířů již apelačnímu soudu, byla každoročně obnovována až do r. 1746. Každý usvědčený kacíř měl být potrestán apelačním soudem jednoroční těžkou prací v obci. Stal-li se do roka katolíkem, byl propuštěn, jinak byl ponechán v práci druhý, i třetí rok. Kdyby ani potom nechtěl přijmout katolickou víru, měl být vypovězen ze země. Kdyby se tajně vrátil, měl ztratit hrdlo. Upadne-li konvertita znovu do bludu, měl být odsouzen na galeje, osoby slabé a ženy zmrskány a vypověděny se ztrátou majetku. Nekatolíkům mohly být odňaty i děti. V žalářích byli kacíři přikováváni, pokud tam zemřeli, byli i s okovy zahrabáni pod šibenicí. Vrchnostenští úředníci se museli zavázat přísahou, že nejen sebe a své rodiny povedou přísně katolicky, ale nebudou trpět na svých panstvích žádných bludů. Když se vysokomýtský děkan František Scherzer obrátil na arcibiskupa s žádostí, aby při obracení lidu na katolickou víru odpadly tyto zvrácenosti, aby se církev distancovala

otevřeně od těchto procesů, byl to stále ještě hlas volajícího na poušti... IV

Proti přechovávacům cizích emisarů a emigrantů bylo vydáno ještě zvláštní policejní nařízení. Byla zavedena kontrola hospod a cest až do Žitavy. Kdo měl v Sasku příbuzné, nemohl se stát rychtářem. Na predikanty byly vydávány zvláštní zatykače s podrobným popisem osob.^{109/} Tajní agenti pruského krále penězi a sliby lákali k vystěhovalectví a zejména v pomezích oblastech využívali napjaté situace k přípravě půdy k event. invazi Pruska do habsburských zemí. Pruská propaganda jim slibovala blahobyt a dávala jaksi najevo, že pruský král a jeho spojenci si chtějí rozdělit české země.

„Tehdy, vzrůstaje denně v lásce s velkými pokroky, zahořel otec Antonín svatou touhou zachraňovat duše, pokud by se mu neotevřely brány nejslavnějších měst. Proto podnikal po celém království, hemžícím se četnými pozůstatky bludu, celkem dvanáct let apoštolské výpravy, plné útrap a nebezpečí.“ Svou misijní činnost zahájil v Čáslavském kraji, sídle tehdy v Golčově Jeníkově. Jezuitský katalog za rok 1721 ho uvádí jako jeníkovského svátečního kazatele, katechetu a misionáře zároveň. Uchovaly se Koniášovy dopisy, které dosvědčují, že Koniáš pracoval na Čáslavsku už od jara 1720. V nich poznáváme Koniášovy snahy a situaci na svěřeném úseku. Je to zejména latinský dopis ze dne 13. května 1720, adresovaný arcibiskupovi Ferdinandu Khuenbergovi. V překladu zní: *„Nejjasnější nejdůstojnější, nevznešenější a slovutný pane, otče a ochránce ctinejhodnější. Z přísnějšího výslechu Tomáše Poláčka, nařízeného nejjasnějším a nejdůstojnějším pánem, pánem (arcibiskupem) vyplynulo takové množství husitských Večeří a bohaprázdných účastníků, že se musí počítat s mnohými nejen na jednom panství, ale ve více panstvích, ba krajích českých. Jest pak podle všeobecného úsudku příčinou všeho zla onen nešlechtný Poláček, an vyslal na svůj náklad posly pro trenčínského kazatele do Uher a potom převážel (téhož) kazatele podle přání po Čechách. Postup celého výslechu zašle později důstojný pan vikář; množství osob vyžaduje dlouhou dobu. – V Bousově u Zleb*

IV *jsem polapil jednoho posla, Jana Nováčka, falešným jménem Milušku, který už je zajištěn ve vězení u krajského úřadu v Janovicích. Je to týž, který byl okolnostmi donucen minulého roku (1719) v Pardubicích pro bludařství k vyznání víry. Avšak podle posledního hlášení důstojného pardubického pana vikáře po vyznání víry znovu odpadl a vychrlil četná rouhání na katolickou církev a Matku Boží. Jeho opětý odpad nelze lehce omluvit tím, že byl právě podruhem v Bousově u vesnického bludaře Volenze, účastníka mnohých husitských Večeří, u něhož byla též nalezena bludná kniha. Na druhé straně se očekává od výsledku tohoto vesničana (Volenze) důkladnější poznání opětného odpadu zmíněného muže (Nováčka). Dělal naposledy zde neznámému kazateli průvodce na cestě, při Večeři ministranta, při kázání tlumočnicka a pomocníka. Mnohé lidi k Večeřím a k husitské víře vábil, nadchl, sám účastník Večeří přemnohých. Podával kalich. Má podrobnou znalost celých Čech a zvláště míst a osob, u nichž byly slaveny takové Večeře, což všecko byl přinucen přiznat při konfrontaci (se svědky). Pročež, když už vyjevil některá místa, kdyby byl vehnán do úzkých, vysvitla by četná prospěšná opatření k vykořenění mnohého bludného zla v Čechách. Proto jsem dnes snažně požádal dopisem nejjasnějšího pana hraběte Türheimba, krajského hejtmana, který by byl málem propustil jmenovaného Nováčka, protože odpadlictví zatrvale popírá, aby zadržel obviněného do té doby, dokud by nepřišla o něm další informace od nejdůstojnějšího (arcibiskupského) úřadu. Jmenovaný Nováček je člověk úskočný; jako mnozí předstírá nevědomost, kterou zkušení mohou snadno prohlédnout; já sám jsem tuto špatnost plně odhalil. Prosím nejponíženiěji o zprávu, co se s ním má dále udělat. – Při té příležitosti vzniká nová otázka: zda ti, kdož poskytli pohostinství husitské Večeři, mají být vězněni, jakož i ti, kteří, vykonavše veřejné vyznání víry (a) jichž známe nemálo, znovu odpadli k husitským bludům. Předpokládaje toto všecko nejmoudřejšímu rozhodnutí nejjasnějšího a nejdůstojnějšího pána, pana (arcibiskupa) doporučím se nejoddaněji do ochrany otcovské*

*přízně a zůstávám nejjasnější, nejdůstojnější, slovné a nej- IV
vznešenější vlády nehodný sluha Antonín Koniáš, misionář čá-
slavský.* ^{110/}

Koniáš váhal rozhodovat sám. Přitom nezamlčoval své mínění; soudí, že Nováček-Miluška má být ponechán ve vězení a dále vyslýchán. Jiný názor měl na svedené. Z poznámky o jejich množství je patrné, že nepovažoval vězení za vhodný reformační prostředek. Husitskou Večeří rozuměl přijímání pod obojí způsobou a pobožnost s ním spojenou. „Husitskou vírou“ se nazývaly tehdy všechny protikatolické směry. Že nešlo o starohusitství, je patrné i z toho, že Miluška mluvil potupně o Matce Boží, kdežto Hus a husité ctili Marii jako Matku Boží i jako Pannu. Šlo patrně o protestantismus kalvínského ražení, neboť přizvaný kazatel pocházel z Trenčína a nebyl to Čech ani Slovák, nýbrž Němec nebo Maďar, který potřeboval tlumočnicka. Protože nekatolictví bylo do roku 1781 protistátním činem, předal arcibiskup Nováčkův případ královskému místodržitelství v Praze, jež rozhodlo 19. června 1720, aby byl Jan Nováček vsazen do vězení na Novém Městě pražském.

Katalog z r. 1722 uvádí Koniáše jako kazatele a ředitele mariánské družiny ve Staré Boleslavi. R. 1723 byl svátečním kazatelem v Jičíně, v r. 1725 byl svátečním kazatelem v kostele sv. Víta v Krumlově. Teprve koncem listopadu 1725 se objevuje jako královský misionář v kraji královéhradeckém, aby nahradil řádového spolubratra Matěje Třebického, který zase odešel na Koniášovo místo do Českého Krumlova.

Za svého pobytu v Jičíně, dne 12. srpna 1724, se stala v Koniášově životě důležitá epizoda. Šlo o obnovení dříve složených slibů chudoby, čistoty a poslušnosti, na které navazoval nový slib. V něm se jezuita zavazoval, že se vydá hlásat evangelium do Svaté země, kdyby mu to papež nařídil, i kdyby si musel na cestu vyžebrať. Těm, kdož tento slib vykonali, se poté říkalo profesové. Z jejich řad bývali voleni představení řádu.

Koniáš se tedy stává královským a biskupským misionářem v hradecké diecézi. Katalogy osob a míst české jezuitské provincie za léta 1726–33 jmenují Koniáše biskupským misionářem královéhradecké diecéze, formálně zapsaným napřed v rezidenci košumberské (1726–28) a potom v koleji hradecké (1729–33).

Z Koniášových zpráv se uchovalo latinské podání ze dne 6. ledna 1727, obsahující přehled jeho činnosti za rok 1726.^{110/} „*Ovoce královské a biskupské misie v kraji a diecézi královéhradecké za rok 1726: V uplynulém roce 1726 pracoval misionář podle své povinnosti v děkanátu královéhradeckém, hostinském, kopidlenském, ve farnostech dubenecké, nechanické, vejvanovické, katonožské, lamžické, lomnické, černilovské, jasenské, rychnovské, chotěbořské. Tyto obvody vzdělával výkladem katechismu: veřejně v kostelích stokrát, mimo kostel vykonal katechezi k shromážděnému lidu sedmadvacetkrát. Kromě toho vzdělával spásitelným poučováním při návštěvě jednotlivých domů šest měst, jedno městečko a 60 vesnic. Rozhřešil 3 788 kajícníků. Přijímajících (svátost oltářní) počítá 5 845. Poskytl duchovní útěchu před smrtí čtyřem odsouzeným osobám. Pokřtil 13 dětí. Uvedl do chrámu 14 rodiček. Pohřbil 6 lidí. Spálil 1 706 bludných a pověrečných knih. Z nich bylo přineseno a odevzdáno dobrovolně po katechezích 1 038. Nalezeno a odňato 668. Za ně byly podle možnosti poskytnuty (knihy) lepší. – Dále po zatvrzelém ukrývání bludných knih, když poskytli postačující známky opravdové lítosti, připuštění byli z pověření nejdůstojnějšího biskupského úřadu k veřejnému vyznání víry ve farním kostele sv. Mikuláše v Jaroměři 9. března (1726) Jan Konvička a Kateřina Kleisnerová; Jiří Hrubý ve farním kostele sv. Jiří v Libštátě 28. listopadu, Jiří Kocourek ve farním kostele sv. Mikuláše v Lomnici 17. prosince, Jan Ouzký, více než stoletý farník lomnický, ve svém bytě v Nové Vsi 13. prosince. Martin Dolenský pro nebezpečný styk s bludaři ve Slezsku, čině vážně pokání, vykonal rovněž vyznání víry ve farním kostele sv. Jiří v Libštátě 24. listopadu.“*

Dne 17. dubna 1727 referoval Koniáš královéhradecké konzistoři o svém působení v prvních třech měsících téhož roku: „*Ovoce tříměsíční misie roku 1727 od 1. ledna až do 31. března, vykonané od P. Antonína Koniáše S. J.: Od 1. ledna tohoto roku zdržoval jsem se nejvíce v okolí kopidlenském a ostruženském, kde jsem vykládal křesťanskou nauku lidu v kostelích třiadvacetkrát, mimo kostel osmnáctkrát. Navštěvuje domy, napojil jsem spasi-
telným povzbuzováním 29 vesnic. Bludných knih dobrovolně odevzdaných počítám 246, pověrečných 12, nemravné 2. Méně dobrovolně bylo vydáno 17 bludných knih. V náhradu za ně jsem rozdělil z knih od nejjasnějšího a nejdůstojnějšího pána, pana Vratislava, plným titulem, předešlého biskupa, 23 vybrané postily a 38 modlitebních knížek. Mimo ně jsem nahradil bludné knihy různými vhodnými knížkami v ceně 14 rýnských a 48 krejcarů ze svého platu. Podezřelé ve víře jsem sledoval zvláště v děkanátu kopidlenském, ve Václavi Jana Kučeru a ve Štidle Karla Zedníka, které připravím během roku k upřímně obnovenému vyznání víry. Kajícníků počítám 450, komunikantů 486. Deset nemocných jsem připravil (k přijetí svátosti). Deset rodiček jsem uvedl (k oltáři). Šesti jsem udělil poslední pomazání. Tři jsem pohřbil. Tři páry jsem oddal. Pokřtil jsem 7 dětí. Uklidnil jsem jednu k smrti odsouzenou osobu, u níž jsem musel docílit veřejným pokleknutím na popravišti a pokorným políbením nohou, aby odpustila (před smrtí) domnělým nepřátelům.*“¹¹²

Koniášovy referáty nás poučují o činnosti královských misio-
nářů a dosvědčují Koniášovu horlivost i praktičnost. Neomezoval se jen na kostely, ale katechizoval i mimo ně; v malých ka-
pličkách, na hřbitovech, v blízkosti křížů a posvátných soch, ve
školních učebnách, ba i v hostinci, což mu vyneslo nepochopení
světského duchovenstva a nelibost hradecké konzistoře. O smyslu
pro docela moderní způsob pastorační mluví návštěvy soukromých
domů a jednotlivých rodin. Pozornost zaslouží to, že se Koniáš
nespokojil s formalismem, ale kladl velký důraz na poučování,
než někoho připustil k vyznání katolické víry. Ocenitelná je snaha
pohnout odsouzence, aby odpustil před smrtí svým odpůrcům.

IV Začátek Koniášova pobytu na Hradecku je poznamenán bojem s hrabětem Františkem Antonínem Šporkem. Už 19. února 1726 zasílá Koniáš biskupu Košínovi tuto stížnost: *„Počítám mezi nepřátele nauku nejzhojnějších bludů knihami a příklady, a označil jsem bez jakéhokoli znepokojení svědomí za předního útočníka z nich, nejjasnějšího a nejvznešenějšího pána, pana hradištského hraběte ze Šporků. To vskutku veřejné mínění v sousedství jeho sídla, to knihy, to řeč a život jeho, to jeho dvořané dosvědčují. V Žirči 3. ledna (1726) správce kaple v Kuksu, vychvalující bludný luteránský překlad Písma, odpověděl mně odporujícímu, že před časy Lutherovými neexistoval žádný přesnější a původnější německý překlad, než je Lutherův. Hospodářský správce v Kukse tázal se mě 6. prosince, odkud pochází a kdo jest vlastně původcem učení o očištění. Nato prohlásil, že jeho pána je tento otevřený výrok: Věřím všemu, čemu věří římská církev; nicméně jsem nucen vyznat, že katolíci věří mnoho nadbytečného, jako očištění, ušní zpověď, pouti, které zakázal na svém panství napříště rozmnožovat. Považuji za vskutku odporující církevní autoritě výnos Šporkův, z nařízení téhož hraběte podepsaný hospodářským správcem a doručený hradištskému panu faráři asi v polovici prosince; v něm pánovitě určuje čas a taxu jednotlivým farním úkonům a zakazuje pro budoucnost zavádění nových poutí. Celkem, ačkoli ve skutečnosti nejeví se tak velké nebezpečí, že by se na jeho panství nakazil jedem bludu obecný lid, který je velice a upřímně oddán zbožnosti a katolické víře, přece, dvůr téhož nejjasnějšího pána nachází se ve větším nebezpečí a aspoň někteří zdají se kolísat ve víře, což pochází z téměř denních téhož nejvznešenějšího pána promluv a výkladů Písma, k jejichž vyslechnutí zve a nutí i cizí příchozí. Abych uvedl aspoň jeden věrohodný pramen jeho promluv, posílám nejdůstojnějšímu a nejjasnějšímu pánu, panu (biskupovi) knihu epištol, kterou jsem vymohl po tříměsíčních pokusech a vytrvalých námáhách konečně 11. února od jednoho královéhradeckého (měšťana). Ačkoli však tato kniha předkládá čtenáři neporušený text sv. Pavla, připojuje ve výkladech zvrácenou nauku Lutherovu a Janseniovu, odporující na-*

prosto jasně dekretům Tridentina, jak vysvítá z vyhledání třetí kapitoly k Římanům a ke Galatům dokonce téměř na všech místech, kde se Učitel národů zmiňuje o víře. “^{113/} IV

Stížnosti přicházely i odjinud, např. od misionáře Adama Poustky a od faráře z Jaroměři. Ani u domácí šlechty nebyl Špork, jehož rod pocházel z Westfálska, v oblibě. A tak se stalo, že po delším váhání došlo 29. června 1729 k zákroku proti Šporkovi. Té noci obsadil oddíl kyrysníků pod velením královéhradeckého hejtmana Kryštofa Norberta Voračického z Paběnic Šporkovo sídlo v Kuksu. Pět dní trvala prohlídka všech soch, obrazů, řezeb, nápisů a knihoven. Zabavené knihy, většinou německé a francouzské, odváželo dvanáct vozů, Následujícího roku začal proces, který se protáhl do r. 1733. Státní zástupce navrhoval pro Šporka odnětí statků, inkolátu a pokutu 100 000 zlatých, ale rozsudek se spokojil s pokutou 6 000 dukátů pro šíření hereze a necenzurovaných knih. Byla zde řada polehčujících okolností: založení a vydržování osmi kostelů, tří klášterů a deseti pousteven, pravidelná účast na bohoslužbách, přijímání svátostí, úcta k sv. Janu Nepomuckému, rozdávání posvěcených růženců a medailonků, katolická pravověrnost Šporkových poddaných a příbuzných, financování uměleckých výtvorů s náboženskou tematikou (např. mariánskou).

Hrabě Špork zanechal po sobě rozsáhlou korespondenci a vydal vlastním nákladem 124 tisků (knihy a letáky), většinou německých, přeložených z francouzštiny. Čtyři z nich jsou české a z těch vyniká foliový kancionál chrostovického faráře Jana Josefa Božana, vytištěný r. 1719 v Hradci Králové. Mezi Šporkovými tisky našel Koniáš 16 kacírských a 15 podezřelých. Šlo o díla protestantských autorů nebo autorů jansenistických, kteří se sice hlásili okázale ke katolické církvi, ale šířili odchylné učení o milosti Boží, o svobodě lidské vůle, o hříchu a dobrých skutcích. Nutno však zdůraznit, že Špork nebyl ani protestantem ani zásadním jansenistou. Nebyl ani eklektikem, který by si vybíral z jmenovaných směrů určité ideje a vytvářel si z nich vlastní ucelený názor. Spíše s nimi jen koketoval nebo dočasně sympatizoval. Lákaly ho, ale potom je zas odkládal, jsa povahou kverulant, stálý

*Franciscus Antonius S.R.I. Comes de Sporck,
D. in Lissa, Grallitz, et Kenzgedt, S.C. M. act. intimus
Consiliarius, Camerarius, et Regius Licententens?
Ætatis LVIII. 9. Mart. Anno 1720.*

František Antonín hrabě Špok
Anonymní rytina z r. 1720

nespokojenec, „homo turbulentus“. Tomu korespondoval popis IV dne „urozeného pána“, jak jej (s mírnou nadsázkou) charakterizoval v polovině 18. století kazatel Pavel Josef Axlar: *„Já hned ráno okolo osmý nebo devátý hodiny vstanu, pozdravím velebnou svátost. Procházím po domě aneb s domácím fraucimorem něco zašpásuji, aby se chvíle krátila. Dá-li mi kdo vizitu, dám se do učeného diškursu o rozličných stavích, jak se kdo chová, ... o koních, o psech, o zajících. Pak se posadím ke stolu, jím a piji s bázní Boží až do třech a čtyřech odpoledne, to tak střídě, že mi od stolu do postele nosívají. Když se prospím, mám nějaké obveselení, bud' v trapulech (kartách) nebo v kostkách, bud' v tanečku líbezným ... Mezitím se přiblíží večer, tu se po práci posilním až do půlnoci jídlem a pitím, až se pomalu uklinkám a usnu, tak že ráno nevím, jak jsem se v posteli octl.“*

Od procesu pro jeho kacířství musíme odlišit Šporkův soud s jezuitskou žíreckou rezidencí, jež nenáležela k české provincii, ale patřila stejně jako rezidence žacléřská k provincii vídeňské. Spory mezi Šporkem a žíreckými jezuity se týkaly hranic obou panství a zanechaly ohlasy v literatuře a ve výtvarném umění. Najatí umělci psali na Šporkovo přání pamflety proti jezuitům. Jiní dali vymodelovaným čertům ve Šporkově zahradě podoby žíreckých jezuitů. Tehdy také byl vytvořen Miles christianus, křesťanský rytíř hrozící mečem do oken žíreckého kláštera. Jeho postoj neplatil ovšem jen žíreckým páterům, ale též osnovateli domovní prohlídky, konfiskace knih a obžaloby z bludařství – P. Koniášovi. Avšak za déle trvajícího řízení pro herezi uznal Špork za lepší usmířit se se svými sousedy. V srpnu 1732 požádal vídeňského provinciála, aby zavítal do Kuksu a oslavil tam slavnými bohoslužbami císařovy narozeniny. Mezi Šporkem a žíreckými jezuity došlo k obnově přátelských sousedských styků. A byl to také žírecký jezuita Adam Wels, jenž pronesl po několika letech nad Šporkovou rakví také oslavný pohřební projev.

Je rozšířeno mínění, že jezuité s Koniášem v čele pomohli Šporkovi do vězení v Daliborce. Není to pravda. Špork nikdy v Daliborce vězněn nebyl, ale bydlel za trest 13 týdnů v pokoji

IV pražského purkrabského úřadu, kde stěny pokoje pokryl posměšnými verši. Přijímal návštěvy; mezi nimi i arcibiskupovu. Internaci zvolil raději sám, než aby zaplatil nevysokou směnku dr. Václavu Neumannovi z Puchholze (1670–1743). Neumann byl původně Šporkovým poddaným, neboť jeho otec pracoval jako sládek na Šporkově malešovském panství u Kutné Hory. Ve 23 letech dosáhl doktorátu práv a stal se záhy vyhledávaným pražským advokátem. Mimořádná byla i jeho univerzitní kariéra. Patnáctkrát zastával úřad děkana právnické fakulty, pětkrát byl zvolen rektorem. Měl tedy dost vlivu, aby nekapituloval před svou bývalou vrchností.

Od Josefa Svátka se přejímal velmi dlouho názor, že hrabě Špork byl svobodným zednářem, ba dokonce zakladatelem a prvním velmistrem zednářské lóže v Čechách. Od r. 1933 je známo, že první zednářská lóže v Čechách byla založena až r. 1741, tedy tři roky po Šporkově smrti. Založili ji francouzští důstojníci, kteří tu pobývali jako spojenci bavorského krále. Shromažďovala nejprve šlechtice, stojící na straně bavorského vetřelce proti Marii Terezii.

Heinrich Benedikt staví proti sobě oba Antoníny, Šporka a Koniáše, jako typy náboženské svobody a nesvobody.^{114/} Uznává však, že oba usilovali podle svého přesvědčení o čistší křesťanství. Tato dobrá vůle je nakonec svedla dohromady. Stalo se tak, když už P. Koniáš královským misionářem nebyl. V květnu 1735 navštívili putovní jezuitští kazatelé Ant. Koniáš, Frant. Derníček a Eliáš Pichler Šporkovu Lysou nad Labem a Šporka tam nalézáme mezi jejich posluchači. Zve je do Kuksu, kam zavítali v srpnu téhož roku. Žádá je, aby vyhlásili, že promíjí povinnou náhradu všem, kdož něco odcizili na jeho panství. Jednomu z kazatelů udělil řád sv. Huberta, založený podle bavorského vzoru. (Řád zřízený Šporkem se skládal ze zlatého rohu loveckého na zelené stužce a z kulatého štítku s obrázkem sv. Huberta.) Poněvadž vedoucím tříčlenné skupinky kazatelů byl tehdy Koniáš, je pravděpodobné, že on byl tím dekorovaným lovcem duší. Nasvědčuje tomu i to, že Špork poskytl Koniášovi peněžitou podporu na

rozdávané katolické knihy. V duchu kajícího setrval pak Špork až do své smrti, jež ho zastihla po jednogodinové zpovědi v Kuksu dne 30. března 1738. *„Masky opadaly a z pomníkově pózujícího Šporka jako lidumila a ryzího bojovníka za Pravdu a Spravedlnost nezůstala než holá kostra.“*¹¹⁵¹ IV

Koniášovy styky se Šporkem shrnuje Elogium těmito slovy: *„Doneslo se Otci Antonínovi, že vznešený muž, vynikající urozeností a ještě větší mocí, živí ve svém domě různé komentátory zvrácených dogmat, opisovače a tiskaře, a získává od nich nemalé množství podezřelých svazků. Pročež, neohlížeje se pranic na hněv bohatého člověka, tak dlouho strojí úklady této velké kořisti, dokud s veřejnou autoritou 12 vozů knihami naložených mu neodňal a Vulkánu je neobětoval. Tehdy sice tím nanejvýš rázným činem největší nenávist hraběte proti sobě popudil... Avšak později, když byl přítomen kázání Otce (Antonína) promlouvajícího o pokání, změnil nenávist v lásku, stal se štedrým mecenášem a věnoval velký obnos na spasitelné knihy.“*

K stížnostem na hraběte Šporka z 19. února 1726 Koniáš připojuje: *„Smutnému dopisu připojuji bohatší úrodu odškodnění. V katolické nauce až dosud jsem se snažil vzdělávat svou skromnou péčí a prací mimo hradištské panství děkanáty jaroměřský a královédvorský, kde jsem vyloudil přes 700 zakázaných a nekatholických knih beze všeho násilí a přispění světského ramene pouhou laskavou zmužilejší rozmluvou a slíbenou náhradou lepších knih. Tři z tohoto sousedství, Jan Konvička, Kateřina Kleisnerová a Mikuláš Michel se svými domy, nakažení naukou samého Lutera, Husa a Kalvína, uznávajíce svůj blud, touží po návratu do klína svaté matky církve, pročež z rozhodnutí a se souhlasem nejdůstojnějšího (biskupského) úřadu jsou připravováni ke složení vyznání (katolické) víry. To vše i sebe kladu jako stupínky ke karlováclavským oslavám, jsa neustále připraven (dát) život a prolít krev ve službách nejjasnějšího a nejdůstojnějšího pána, pana (biskupa), k jehož milostivému rozkazu neopomenu vzdělávat v křesťanské nauce okolí chrastské na začátku nebo během jara.“*

IV Že to Koniáš myslel doslovně, dokazují některé příhody, obsažené v Elogiu: „(Koniáš) se doslechl, že v jednom mlýně královéhradeckého kraje se ukrývají knihy svým způsobem nešťastného zuřivce. Bez prodlení se tam odebral. Dlouho prohlíží, nadarmo. Když přišel na skryš, mlynář mu zakazuje cokoli na tom místě prohledávat, leda by raději chtěl být okamžitě zabit. Nic nedbaje pohrůžek, dává se Otec do díla, vyzvedá knihy a chráněn Bohem, uniká bez úhony před ranou sekery, blížící se již k (jeho) hlavě.“ – „Při podobném posvátném zaměstnání na jiném místě byl dopaden od zlovolných nepřátel víry. Poroučí se mu, aby se neprodleně připravil na smrt. Nepoprávali mu příležitost k útěku ani sluchu (jeho) prosbám. A tak, padnuv na kolena, očekává každou chvíli osudovou ránu, tiskna k srdci za odpovídajících (tomu) pocitů znamení ukřižovaného Krista, které vždy nosil na krku. Tu znenadání tluče na dvěře a vchází rychtářův čeledín toparchae oeconomus, vidí Otce klečícího na zemi a s úžasem se ptá, co tím sleduje. On odpovídá, že vzdělává přítomné rozličnými cvičeními ve ctnostech. Tak odvrátil od vrahů každé podezření ...“ Událost vypovídá mimoděk i o Koniášově lidském profilu a praktické realizaci jeho názoru, že „kacířů slušněji litovali nežli na hrdle trestati“. (Vejtažní naučení).

Roku 1730 byla v Opatovicích na Hradecku Martinu Pitovi odebrána husitská bible. Pita si však opatřil jinou a šířil své náboženské názory veřejně mezi sousedy. Marně ho obraceli hradečtí a pražští jezuité; Pita byl r. 1748 odsouzen na smrt. Koniáš za ním do vězení přijel a po několika denních rozpravách se Pita za nesmírného jáсотu celého Hradce Králové obrátil, vyzpovídal a přijal od Koniáše rozhřešení.

Koniášovu činnost na Hradecku osvětlují také některé dopisy, adresované Maxmiliánu Klannerovi z Engelshofu, regentu opočenského panství. „Urozený, Statečný a Mnohovzáctný Pane Regent, Patrone Laskavý! Vinšoval bych celo-úprímně, aby všeliké kacířské nakažení dobrovolným obrácením bloudících beze všeho trestu aneb samým toliko domácím trestem napraveno bylo. Poně-

vadž ale povinnost má nic jiného není, než že od královských **IV**
místodržících a spolu od biskupské Milosti vyslaný sem, aby se
s těmi, kteří místo upřímného bludův svých vyznání jakousi za-
tvrzenost na sobě ukazují, podle patentů císařských pokračovalo;
nemohu než radu mých principálních v té příčině následovati.
Pročež resoluci J. P. officiála, strany našich podezřelých těmito
řádky oznamuji. K slavnému appellací královské tribunálu done-
seni býti mají: Samuel Schwartz z Bolehouště, Jan Horák se ženou
svou Verunou. Příčiny, pro které J. P. Officiál usoudil za dobré,
aby se s nimi takový proces učinil, postavil sem na obzvláštní
archy, které vejsadnímu Právu ad examen praeparatorium sloužiti
mohou. Václav Žalud z Mezříče, Mikuláš Schwartz z Rohenic,
Kovář z Králové Lhoty s přináležejícími, poněvadž znamená poká-
ní na sobě ukazují (:pokudž doma sou:) k svátostem a k vyznání
víry připuštění budou. Mervard i s ženou z Roztok (:až ona z 6 ne-
dělí vyjde:), pokudž na nich, jakž doufám, znamená pokání spa-
třím, taky bez dlouhého meškání v Jesenici k svátostem a k vyznání
víry připustím. S bejvalým Cantorem Mezříčským podle vůle
J. P. officiála má se dáleji čekati. Co se těch dotýče, kteří k Appe-
laci donešení býti mají, na zkušené opatrnosti uroz. a mnoho-
vzáctného pana regenta se zanechává, aby oni, pokudž suspecti de
fuga nejsou, na rukojmě bez arestu zůstali, hotovi souce dostaviti
se, kam povoláni budou. – Co se fůry do Prahy dotýče, mně
laskavě přislíbené, oznamuji, že sem všecko spakoval a do domu
pana Tybelly, impressora, za Svatým Duchem, vedle pana Cassi-
ra, složil, kdežto 29. Jannuarii k polednímu sám se najíti, abych
ne v Kolleji (:neb tam pro hosti přístup míti nebudu:), ale z domu
pana impressora na fůru nakládat a s ní se do Prahy vypravit.
Mimo mého nadání, poněvadž právě jedna kniha dohotovena jest,
bude toho mimo mé osoby dobrých 6 centnířů; zpátky ale, když 11.
neb 12. Februarii fůra mně odveze, mimo prázdných truhlic, nebu-
dou než 3 centníře. Za kteroužto prokázanou milost zajisté se
s potěšitelnými knihami odsloužím. – S uctivým pozdravením ke
všem domácím co nejposlušněji se poroučím a zůstávám v Mezříčí
20. Jannuarii 1731 Urozeného, Statečného a Mnohovzáctného

IV *Pana Regenta ponížený služebník Antonius Koniass S. J. Miss. Reg.* – Potud dopis.^{116/}

Všimněme si, že Koniáš nestaví všechny „bloudící“, postižené „kacířským nakažením“, do jedné řady. Napřed jmenuje tři, o nichž oficiál královéhradeckého biskupství rozhodl, že mají být předvoláni k apelačnímu soudu do Prahy, ale nenavrhuje jejich uvěznění, pokud nejsou podezřelí ze snahy uprchnout do ciziny. O tom, má-li být na ně uvalena vazba před líčením u apelačního soudu, ať rozhodne sám opočenský regent. Potom uvádí Koniáš několik osob, které pobloudily, ale ukázaly dobrou vůli a projevily známky pokání, takže je může připustit k vyznání víry a ke svátostem. „*S bývalým mezříčským kantorem*“ – podle rozhodnutí jemnostpána oficiála – „*má se dáleji čekati*“, než bude připuštěn ke katolickému vyznání víry. Že to bylo stanovisko prozíravé, ukázala nedaleká budoucnost, neboť týž kantor Matěj Tauc se postavil r. 1732 do čela opočenského povstání. O Koniášově citlivosti svědčí ohled na zdravotní stav šestinedělky Mervartové z Roztok na Opočensku, kterou hodlá misionář pozvat k vyznání víry, „*až ona z šestinedělí vyjde*“. Mluví o tom i ohled a smysl pro nepřetěžování koní. Zajímavé je Koniášovo prohlášení, že jako královský a biskupský misionář musí dbát císařských patentů, místodržitelských rezolucí a rad královéhradeckého biskupa a jeho oficiála, ale přeje si, aby všeliké kacířské nakažení bylo napraveno dobrovolným obrácením bloudících nebo mírným domácím trestem. Proto dává přednost poučování v soukromých rozhovorech, z kazatelny a šířením katolického tisku. S tím souvisí i závěr dopisu, kde prosí regenta o povoz, aby mohl odvézt některé knihy z Hradce do Prahy a jiné z Prahy do Hradce. Oznamuje adresátovi, že právě byla vytištěna jedna kniha a ujišťuje ho, že se odvděčí jinými knihami. Citovaný dopis svědčí o Koniášově myšlení a pracovním postupu.

Realizace patentu z r. 1726 vyvolala na Opočensku velké povstání. Zapustily zde kořeny luterské a bratrské tradice, kterým nepřestávala dávat život čilá ústní a knižní agitace ze Slezska,

z Pruska a Saska, odkud do Čech přicházely různé nekatolické proudy, zejména pietismus. Pojem pietismu pochází z latinského *pietas* ve významu zbožnosti spojené se svědomitým plněním mravních povinností. Jako takový je pietismus jakýmsi pokatolickým protestantismem na rozdíl od proslulé luterské zásady, že ke spasení stačí pouhá víra. Do dějin Opočenska v tomto směru nejvíc zasáhl pietista Johann Liberda (1701–1742), kazatel z Velkého Hennersdorfu, věroučným Pravidílkem Hennersdorfským, zpěvníkem *Harfa na hoře Sion* znějící a osudným dopisem z počátku září 1732. Zkrácený český překlad Liberdova dopisu, pořázený emisarem Jiřím Mojžíšem, přinesl na Opočensko do Šestajovic tamní sedlák Václav Javůrek. Český výtah z Liberdova dopisu, nalezený a zabavený u Jana Javůrka v Šestajovicích 24. října 1732, přeložil Ant. Koniáš do latiny a svůj překlad odeslal pražskému arcibiskupovi.¹¹⁷ Jeho zásluhou se dovídáme, že Liberdův dopis jednal o slyšení tříčlenné deputace u pruského krále Fridricha Viléma v Postupimi 30. srpna 1732. Při audienci se mluvilo o náboženských poměrech v Čechách. Liberda uvádí, že král zapověděl deputantům sdělovat obsah rozhovoru, ale závěr dopisu povzbuzoval k vytrvalosti a naději, že Bůh milému českému lidu bude pomáhat svou milostí. Tajemná záповěď a závěrečné povzbuzení byly chápány a vykládány jako příslib pruské pomoci a vojenského zákroku. Kromě přiloženého výtahu z Liberdova dopisu koloval na Opočensku list napsaný zlatým písmem. Ten vybízel tajné nekatolíky, aby trvali na žádosti o povolení svobodného vyznávání bratrské víry a ujišťoval je o vojenské pomoci. Kdyby se jim to však nepodařilo, byli konejšeni slibem, že jim bude poskytnuta možnost vystěhovat se do Pruska, kde je král opatří všemi časnými potřebami, jakých se dostalo před časem vystěhovalcům solnohradským. Dopis byl rafinovaně přičítán samotnému pruskému králi, ale ve skutečnosti byl podvržen buď kantorem Matějem Taucem nebo opočenským rodákem, emigrantem a lubáňským kazatelem Janem Morem, který často do Čech zacházel. Jiní zase slibovali zákrok krále švédského. Na situaci měl vliv i návrat množství českých exulantů ze Slezska a z okolí

IV Žitavy, kde se těžko živili a byli tam již nenáviděnými hosty. Už od června se shromažďovali v třeběchovických lesích. Nejoblíbenější myslivec opočenského hraběte dal jim tam zbudovat dřevěnou modlitebnu. Ale blížila se zima, chladné počasí je pudilo do příbytků a k vyřešení provizoria. Proto nabádali usedlé obyvatele, aby přistoupili k ráznějším činům. Opočenské panství se zdálo být příhodným místem, neboť opočenský hrabě Colloredo byl v náboženském ohledu umírněný a mezi úředníky nechyběli tajní nekatolíci. To všecko vedlo k náboženskému hnutí, označovanému jako opočenské povstání.

Úvodní fází celého hnutí byla agitace v soukromých rozhovorech, na týdenních trzích ve Skalici a v Dobrušce, na schůzkách v třeběchovických lesích, u Václava Glantze v Meziříčí, u Matěje Tauce v Rohenicích a u Mikuláše Jakla v Slavětíně. Sbíraly se podpisy, kterých získali agitátoři na 500. Jak se později ukázalo, jen část se podepsala z přesvědčení. Mnozí se podepsali ze strachu, neboť se jim vyhrožovalo, že záhy přijde Brandenburk a všichni, kdo s ním nedorozumí, budou porubáni a na věky zatraceni. Někteří později tvrdili, že ani nevěděli o zápisu svého jména do soupisových archů. Otevřený signál se ozval v neděli 14. září ve vesnici Meziříčí, kde osadníci odmítli návštěvu bohoslužeb. Kaplanu, který je přišel přemlouvát do jejich shromáždění v jedné chalupě, odpověděli, aby se klidil, je-li mu život drahý. Podobně odpověděli nemocnému faráři a dodali, že brzy budou mít jiného duchovního správce, který jim ukáže bezpečnější cestu k spasení. V následujících několika dnech přicházely deputace z Meziříčí, Rohenic, Šestajovic, Slavětína, Jílovic, Jeníkovic a dalších vesnic do zámku v Opočně a žádaly hraběte Rudolfa Colloredo o náboženskou svobodu pro vyznávání evangelické víry. Předkládané požadavky shrnul Matěj Tauc v písemném memoriálu, odevzdaném hraběti 16. září. Colloredo marně přesvědčoval deputanty, že není v jeho pravomoci povolovat nekatolickou víru. Rozrušení stoupalo. Lidé nepracovali, ale v řadě vesnic pořádali průvody, schůze a pobožnosti. Za této nálady se objevuje na scéně Koniáš: *„O mně roztrušovali, že dychtí mě na kousky roztrhat, jakmile mě*

dopadnou. Nicméně jsem neodsoudil ztracené ovečky, třebaže IV
jsem byl nařčen z hašteřivosti. Ač to byl marný pokus, vypravil
jsem se 16. a 17. září mezi shromážděné a otcovsky jsem je
napomínal. Až na potupu kněží a naší vrátil jsem se s boží pomocí
bez úrazu.“^{118/} Povstání bylo vojensky likvidováno čtyřmi setni-
nami vojska.

Po potlačení opočenského povstání se zúčastnil Koniáš vý-
slechů, aby kladl otázky náboženského charakteru. Věci, týkající
se Dobrušky a přífařených obcí, opsal do farní kroniky v osmdesátých letech 19. století dobušský děkan Josef Roštlapil. Jeho
nástupce děkan Alois Flesar je publikačně upravil pro Sborník
Historického kroužku, kde z nich r. 1897 uveřejnil M. Kovář
stručný výtah. V těchto pramenech se dovídáme, že v obvodu
dobrušského děkanství bylo 18 obžalovaných, mezi nimi soused
Jiří Lemfeld, radní Mikuláš Doubrava, jeho žena Johanna, šiftář
Lukáš Truneček, jeho manželka Alžběta atd. Lemfeld, Doubrava
a Truneček jsou totiž postavy, se kterými se setkáváme v Jirásko-
vě Temnu. Zde byli však uznáni za pravověrné katolíky, kromě
Doubravy, který přechovával 29 zakázaných knih, kdežto Trune-
ček jen jednu a Lemfeld žádnou. Byli tedy propuštěni, ale Doubra-
va si odseděl 3 měsíce v Jaroměři. Tyto podrobnosti Kovářův
výtah neobsahuje a u Lemfelda udává mylně stáří 87 let, ač mu
bylo při výslechu v roce 1733 63 roků. Při výslechu byl Koniáš
spíše nakloněn k mírnosti než k strohému postupu: „*Po výslechu
těchto obviněných navrhuje A. Koniáš, že by se mohli z vazby
propustiti ještě Bašek z Král. Lhoty, Kynský ze Šestajovic a tře-
bechovický sládek Mandelík.*“

Koniášovým úkolem byla rovněž prohlídka zabavených knih,
které pročítal ve vrchnostenském archivu v Opočně. Nezávadné
vracel, závadné zadržel a sepsal. Jeho seznam obsahuje 120 kusů.
Chybí v něm Praxis pietatis odevzdaná L. Trunečkem 8. dubna
1733 kaplanu Janu Boreckému a 4 nejmenované knihy dobušské-
ho souseda Jana Dvorského, který je zapůjčil Trunečkovi, jak
vyplynulo z výslechu 9. dubna 1733. V tomto množství jsou
3 knihy německé, 14 ručně psaných, 10 neúplných. Podle obsahu

IV to byly bible nebo její části, kancionály, modlitební knížky, rozjímání, proroctví a snáře. Přihlédneme-li k majitelům, patřilo 29 knih M. Doubravovi, 13 Václavu Matějovi z Kounova, 11 Mikuláši Firšovi z Valu u Dobrušky, 4 Martinu Vláškovu z Nového Města n. Metují, 4 Janu Dvorskému z Dobrušky, 2 jakémusi Ježkovi, po jedné knize měli L. Truneček, „neženatý“ Mervart, Jan Javůrek ze Šestajovic, Mezlecký ze Šestajovic. Mezleckého sice Koniáš nejmenuje, ale v Písni o bouřlivých sedlácích se zpívá „...u Mezleckeých Harfa leží“, čímž se míní Liberdův zpěvník Harfa nová. U ostatních knih nejsou majitelé uvedeni. Knihy byly dopravovány do Opočna postupně od září 1732 do dubna 1733. Co se s nimi později stalo, nevíme.

Odebrané a odevzdané knihy nahrazoval Koniáš knihami katolickými, které buď rozdával zdarma, nebo za symbolické ceny. – R. 1733 vytiskl Koniáš u Václava Tybély v Hradci knihu Jediná choť Beránkova o 559 osmerkových stránkách, na nichž odpovídá na požadavky a věroučné články opočenských pietistů. Ke konci připojil Krátký vejťah celé knihy v píseň uvedený a tento výťah vydal i samostatně. Zásluhou Koniášovou vyšel r. 1733 též Nový zákon podle vydání svatováclavské bible z r. 1677. Financoval jej pražský arcibiskup Daniel Josef Mayer na Koniášovo naléhání, jenž viděl naléhavost vydání v souvislosti s opočenským povstáním. Je to patrné z Koniášových latinských dopisů, zaslaných arcibiskupovi v červnu 1733, 11. října 1732 a 16. října roku 1732.

Dne 11. října 1732 píše Koniáš z Hradce Králové arcibiskupovi: „*Nejdůstojnější a nejjasnější Svaté říše římské kníže a arcibiskupe, pane nejmilostivější! Co jsem nejpokorněji přednesl ústně i písemně v červnu tohoto roku nejdůstojnější jasnosti v záležitosti Nového zákona s poznámkami, to za nového, pláče hodného stavu, milostivé paměti připomínám tím vřeleji, čím zřejměji se může spasitelně čelit současnému bludnému zlu vydáním Nového zákona. Vydaným totiž tímto spasitelným dílem vykoření se rozvážně náhradou „Nový zákon bludařský“, nově opět vydaný a hojně svůdci v Království rozšířený; připojenými poznámkami budou věcně vyvráceny bludy novodobých kacířů a naši svedení (lidé)*

nebudou si více naříkat, že byli zbaveni Božího slova a Evangelia. **IV**
Pročež znovu nejpokorněji přednáším nejdůstojnější jasnosti
prosbu o milostivou podporu tohoto díla, které zamýšlím vydat
nejinak než podle pražského vydání s věnováním a pod záštitou
Vaší nejdůstojnější jasnosti a zavazuji se zaopatřit tím (dilem)
hojně svědomitě arcidiecézi a diecéze, jako syn tiskaře, kterýž už
vydal více tisků za mírnou cenu. Konečný počet archů a tím
i náklad díla nelze předem snadno určit. Jestliže bude dílo obsa-
hovat 100 archů, více obsahovat nemůže, bude stát 2 000 exem-
plářů in 4° prostředním typem na elegantním kancelářském papí-
ru 1 200 rýnských, na solidním však papíru zvaném concept 960
rýnských. Kdyby však se tento obnos zdál přílišný milostivému
přispění, o něž nejposlušněji prosím, mohly by zatím na zálohu
vydatně sloužit četné české a německé, lidu velmi prospěšné, mnou
dosud vydané svazky jako náhrada mimořádného vydání. Na roz-
kaz Jeho jasnosti, uzná-li to za užitečné, jsem připraven dostavit
se do Prahy k projednání této záležitosti...“ A v závěru dalšího
dopisu, zasláného arcibiskupovi z Chvalkovic 16. října 1732, zno-
vu Koniáš nejnaléhavěji připomíná potřebu vydání českého Nové-
ho zákona.^{119/}

Dopis, datovaný v Chvalkovicích 16. října 1732, má 3 přílohy:

1. Latinské podání o příčinách opočenského povstání.
2. Zkrácený latinský překlad požadavků a článků víry, předlo-
žený deputanty opočenskému hraběti.
3. Latinský příklad Mojžíšova výtahu z Liberdova dopisu.

Třetí přílohu uveřejnil Fr. Fischer; první a druhá nebyly zve-
řejněny, ale jejich obsah je znám z českého Catechismu Václava
Klugara z r. 1746. Ani Koniášův chvalkovský dopis nebyl ještě
otištěn. Je však památný tím, že obsahuje Koniášův návrh a žádost
o zavedení nového druhu misií. Příslušný pasus zní: „Při této
příležitosti projevují s nejhlubší úctou svou mnohaletou touhu
(a přesvědčení), že k prospěchu katolické věci mnohem účinněji
by sloužilo, kdyby místo šestnácti misionářů, kteří každoročně jiní
a jiní jen v čas velikonoční jsou posíláni, aspoň čtyři stálí misio-
náři byli ustanoveni pro samotnou arcidiecézi, v níž přčetná

IV *panství jsou silně nakažena bludem. Tak by stálější působení týchž misionářů bylo zkušenější a účinnější bez větších výloh, protože plat čtyř čtvrtin roku, který dosud pobírali čtyři velikonoční misionáři, stačil by jednomu stálému misionáři na celý rok. Jestliže rozlehlá arcidiecéze se nepovažuje za schopnou zaopatřit se oněmi čtyřmi misionáři, mohla by se lehko čekat pomoc od (císařského) dvora, neboť veledůstojný otec Tönnemann je na druhé straně náchylný opatřit dva stálé misionáře jen pro statky a panství císaře, kdežto takhle by byla zaopatřena (celá) arcidiecéze čtyřmi stálými misionáři i s Otcem Fleischerem, který již několik let stále v arcidiecézi pracuje. Že pak stálé působení prospěšnější možno dovést i z tohoto:*

1. *Velikonoční misionáře většinou k sobě volají na obojí svátky veledůstojní páni vikáři, aby si nemuseli zvat s výlohami dva mnichy; a tak snadno prožije misionář u samotných vikářů čtyři týdny, takže četná místa nejsou navštívena po mnoho let; užívajíť páni faráři misionářů nejvíc ke slyšení velikonočních zpovědí, ač by to snadno mohli postačit, kdyby si dlouhý čas velikonoční vhodně rozdělili; mezitím ve velkých obvodech jen málo se pátrá po bludu, a s příchodem svátku Nejsvětější Trojice už se nemůže dopadnout.*

2. *Misionáři každý rok noví a noví nemají téměř žádnou znalost knih, a i když je těžce začínají získávat, aby zkušeností odhalovali v knihách lsti bludařů, končí se čas velikonoční, následujícího roku nastupují noví, vybavení rovněž pouhou spekulativní a ne praktickou znalostí. Naproti tomu u stálých misionářů znalost bludařského podvodu v prohlížených knihách stává se praktickou a trvalou.*

3. *Stejně znalost měst a nakažených osob, jakož i skrýše tajných svůdců za čtvrt roku sotva může vypátrat velikonoční misionář, když na druhé straně stálé působení přináší s sebou vyzkoušené poznání všech těchto okolností.*

4. *Konečně, když bludaři posílají k záhubě duší četné emisary – svůdce, a ti jsou vydržováni od skrytých bludařů, proč naproti tomu král a království nejsou milostivě nakloněni k vysílání*

a k vyživování čtenějších apoštolských mužů, sloužících věčné spáse duší?!" 120/ **IV**

Adresát tohoto přípisu, Daniel Josef Mayer, se narodil r. 1655 ve Eartenbergu u Mimoně z chudých rodičů. Po vysvěcení na kněze působil jako misionář ve Frühbusse (Příbuzy) u Kraslic, kde obrátil na katolickou víru asi 500 luteránů. Brzy se stal farářem v Hroznětíně na Karlovarsku a r. 1693 kanovníkem u sv. Víta v Praze. Od r. 1701 byl proboštem svatovítské kapituly a od r. 1712 světícím biskupem. V této funkci zastupoval často arcibiskupa Ferdinanda Khuenberga a po jeho smrti r. 1731 se stal sám pražským metropolitou. Jako bývalý misionář rozuměl Koniášovým požadavkům. Viděli jsme už, jak na Koniášovu žádost zařídil vydání českého Nového zákona. Stejně tak zahájil jednání o zřízení nové misijní instituce, ale nedovedl je ke konci, neboť umírá 10. dubna 1733. Teprve Mayerův nástupce Jan Mořic Gustav Manderscheid (arcibiskupem 1733–63) uskutečnil po dohodě se státními orgány Koniášův projekt. Ale věc v praxi dopadla nakonec jinak, než jak si ji Koniáš představoval.

Oproti Koniášově představě dochází ke změně programu nového druhu misie. Podle Koniášova původního plánu se měla nová misijní instituce hlavně zabývat bojem proti bludařství a proti bludným knihám. Tento úkol byl nadále ponechán královským (krajským) misionářům, kteří se rekrutovali z řeholního i světského kléru. Postupně se mezi nimi uplatňovali větším počtem světší kněží, kterých zatím oproti pobělohorské době přibylo. Tomuto druhu misionářů zůstal tedy ex offio čili z úřední povinnosti zápas s jinověrstvím. – Zřízení velikonočních misionářů bylo nahrazeno novou misijní institucí. Jejím údům se říkalo zprvu missionarii vagi, tj. misionáři putovní. Tento název byl záhy vystřídán označením missionarii de poenitentia, penitenciáři, kající vyslanci, protože byli vysíláni jako hlasatelé pokání a duchovní obrody. Boj proti nekatolictví a protikatolické knize vedli v rámci katolické mravouky na kazatelně a ve zpovědnicích. Příbytky navštěvovali jen na požádání jejich uživatelů, takže přijímali pouze knihy odevzdané dobrovolně. – Také po stránce organizační dochází k od-

IV chylce od Koniášova návrhu. Koniáš žádal čtyři stálé misionáře pro pražskou arcidiecézi. Místo toho byly zřízeny postupně tři čtyřčlenné skupiny, jedna česká, druhá moravská, třetí pro německé kraje. Počet čtyř misionářů v každé skupině nebyl však vždy dodržován. I kající vyslanci byli udržováni státem; každý dostával 300 zlatých ročně. Působili od roku 1734 a jejich činnost doznívala ještě několik let po zrušení jezuitského úřadu (1773). Byli totiž vybíráni pouze z nejpočetnějšího řádu, z Tovaryšstva Ježíšova. – Roku 1734 se objevuje mezi nimi i Antonín Koniáš.

**MNOHÝCH
SLZ ZÁSTUPŮ
VYLÉVÁNÍ
ANEŽ
HLASATEL POKÁNÍ**

[V

„Potom se osvědčil jako účastník posvátných kajících kázání po celých Čechách a na Moravě po 25 let, 14 (let) dokonce jako jejich náčelník“, praví o Koniášovi Elogium. Ve skutečnosti ještě o něco déle. Jezuitské katalogy z let 1734 a 1735 uvádějí Koniáše mezi putovními misionáři. Katalogy z let 1736–57 jmenují Koniáše v české skupině kajících vyslanců. V letech 1758–59 jej nacházíme ve skupině moravské. Tu poznáváme i Koniášovy spolupracovníky. Jejich vedoucí je vždy jmenován na prvním místě.

1734	1735	1736	1737
Malliardo	Koniáš	Pichler	Fleischer
Miller	Dermíšek	Koniáš	Koniáš
Koniáš	Pichler	Deboys	Sextetter
Pichler		Dermíšek	Dermíšek
Dermíšek		Sextetter	
Peletius			
1738	1739	1740	1741
Koniáš	Koniáš	Koniáš	Koniáš
Fleischer	Fleischer	Fleischer	Fleischer
Glietsch	Glietsch	Nochpar	Sextetter

IV Sextetter	Sextetter		Nochpar Gluth
1742	1743	1744	1745
Koniáš Fleischer Sextetter Glietsch Gluth	?	Sextetter Koniáš Skrochovský Glietsch Majer	Sextetter Koniáš Glietsch Skrochovský
1746	1747	1748	1749
Sextetter Koniáš Glietsch Skrochovský	Glietsch Koniáš Fellner Skrochovský	Glietsch Koniáš Morávek Fellner	Glietsch Koniáš Morávek Fellner
1750	1751	1752	1753
Glietsch Koniáš Fellner Kegler	Koniáš Fentzl Glietsch Kegler	Koniáš Fentzl Fellner Kegler	Koniáš Fentzl Kegler Krzal
1754	1755	1756	1757
Koniáš Kegler Krzal Kulka	Koniáš Kegler Krzal Kulka	Koniáš Kegler Krzal Kulka	Koniáš Kegler Krzal Kulka
1758	1759	–	–
Koniáš	Koniáš ^{x/}	^{x/} jen část roku	

Klouzal	Klouzal
Zinner	Jesenský
Morávek	Kulka
Lhotský	

Jako představený misie byl Koniáš nazván „superior missionis, interim Reginae Hradecii“.

Během těchto let navštívil Koniáš se svými druhy mnoho míst:

1735 – Hradec Králové, Lysou n. Labem, Kuks

1737 – Nový Bydžov, Dvůr Králové n. Labem, Beroun, Plzeň, Jičín

1738 – Kostelec n. Černými lesy, Chrudim, Přelouč

1739 – Vraný u Peruce

1740 – Votice, Třeboň

1741 – Panenský Týnec, Louny

1742 – Pelhřimov

1743 – Novou Paku

1744 – Opařany u Bechyně (“operarius ressidentiae Woparzen-
cis“)

1745 – Kasejovice, Sedlice

1746 – Chrudim, Košumberk, Vlašim, Pacov (“catecheta in pagis
vicinis“)

1755 – Poděbrady, Hostivice u Prahy

1756 – Panenský Týnec, Nymburk

Některé zachované zprávy jsou velmi stručné, jiné jsou obšírnější a poučují nás o náplni a průběhu kajících misí. Tak zpráva z Berouna uvádí: „... *Dříve již byl jim v obecních lesích vykácen a otesán dub na kříž obyčejný, neméně i dříví a prkna přichystány na lešení, kteréž si postavili na náměstí, mezi Božími mukami a sochou sv. Jana Nepomuckého, dle něho si tu i kříž s nápisem mosazných, pozlacených liter: Crux Missionis vyzdvihše, který pak dne 4. května na věčnou památku kněz Fr. Phillippi, administrátor tehdejší v Berouně posvětil. Zde veřejně pod širým ne-*

V *bem své misionářské pobožnosti drželi od 28. dubna, denně při tom kázíce až do 5. máje, kdy se jim misionářství skončilo, k němuž se sem na ten čas do Berouna z okolí nesčíslné množství lidu každodenně sbíhalo, tak, že když 14. máje kostelníci a zvoníci o nějakou odměnu za svou práci při té kající pobožnosti žádali, vyznali, že za ten čas tu 11 000 hostií přijímajícím vyšlo.* ^{121/}

Všichni misionáři bydleli tedy u soukromníků, a to nejen v Berouně, kde se opravovalo děkanství, ale všude tam, kam zavítali. To proto, aby mohli klidně přijímat návštěvy i těch farníků, kteří neměli důvěru k úřadu a k domácímu knězi. Stravu a ubytování si misionáři platili. Seidlovým zápisům musíme především vytknout, že si plete misionáře nového typu s misionáři krajskými. Nejlépe to poznáme z toho, že Koniáš nebyl určen pro berounský kraj, ale měl toho roku kající pobožnosti také v Novém Bydžově, ve Dvoře Králové n. Labem, v Plzni a jistě i jinde. Kající vyslanci nepátrali po bludařích a bludných knihách. Své návštěvy předem písemně ohlašovali. Kdo by byl tedy chtěl, mohl zakázané knihy ukrýt včas u známých třeba i v jiné farnosti. Jestliže penitenciáři někde knihy pálili, šlo o knihy dobrovolně odevzdané.

Podrobnější je též zpráva z Kasejovic: „*Leta Páně 1745 v neděli na den sv. Krescencie (25. června) okolo osmi hodin z rána začaly se duchovní kající kázání od velebných pánů páterů Jezuitův z tovaryšstva Pána Ježíše, totiž od dvojctihodného p. P. Antonína Koniáše, P. Matouše Sekšteta, P. Frant. Xav. Glitše a P. Josefa Skrochovského v městyse Kasejovicích následujícím způsobem: Dvojctihodný a vysoce učený velebný pán Adam Kohout, farář na ten čas Kasejovický, před 8. hodinou po znamení zvonův daným v náležitém pořádku nesa krucifix se zpěváky vyšel z chrámu Páně před krchov, kdežto patres missionarii v poutnickém oděvu klečící naň čekali. On s výbornou exhortací neb chvalořečí ty apoštolské muže s mnohým slz zástupu vylévání uctivě přivítal, po kteréžto dokonané řeči dvojctihodný velebný P. Josef Skrochovský přijmouce od vel. p. faráře krucifix náležité a horlivé poděkování učinil a na to v počestném pořádku mezi prozpěvováním zástupu processí vedena byla na lešení, po kteréžto vel.*

p. Ant. Koniáš kratičké napomenutí o užitku těch kajících kázání a o dobrém chování při nich etc. učinil, mezi kterým sloužena čtená mše sv. byla, po ní hlavní kázání od vel. p. P. M. Sekšteta držené bylo, na to mše sv. zpívaná při figurální musicae s požehnáním velebné svátosti Oltářní následovala, po které začali zpovídati až do 12 hodin; od první hodiny s poledne až do 2 hodin zpovíдали; po vyslyšení zpovědi dalo se znamení zvonkem na kázání, tu zase vedla se processí z chrámu Páně s krucifixem od jednoho pátera missionaria s pobožným prozpěvováním lidu na lešení, tam drženo naučení spasitelné pro všeobecný lid, na to následovalo hlavní kázání, po něm zpívané lauretánské litanie s požehnáním velebné svátosti Oltářní, pak zase zpovíдали do 7. hodiny večer; a tak ta kající pobožnost pořád 8 dní trvala, kterou s chvalozpěvem Ambrožovským a s papežským požehnáním dokonali. – Dej Pán Bůh všemohoucí, by to semeno sv. evangelium rozseté v srdcích lidských stý užitek přinášelo, jim pak duchovním rozséváčům svatou milost posilnění a pomoc svatého setrvání po vezdejší dokonané práci s námi tak, jak nás při té sv. pobožnosti spatřili, v nebi věčného odpočinutí uděliti ráčil. Amen. – Dne 6. Julii okolo půl deváté hodiny na noc bludem nakažené knihy od vel. p. P. Ant. Koniáše při společnosti mnohého lidu hanebně spáleny byly. Na to odsud dne 7. Julii do Sedlice odjeli. – Ti duchovní otcové své obývání měli: P. M. Sekšetr v novém domě p. Vác. Rybičky, P. Antonín Koniáš v chalupě Ant. Srcha, knihaře, nyní Václ. Jedličky, řezníka, P. Fr. Glitš u soukeníků či v domku Karla Blovského a P. Jos. Skrochovský ve škole, majíce pro sebe velkou světnici.^{122/}

Okázalé uvítání misionářů a slavnostní zahájení i průběh misie dokazují, že vše bylo předem řádně oznámeno. Je vidět, že misionáři nechtěli nikoho lstivě překvapit a zaskočit. Spálené knihy byly odevzdány zcela dobrovolně po kázáních a vyměněny za knihy katolické. Slova „mnohým slz zástupu vylévání“, „mezi prozpěvováním zástupu“, „při společnosti mnohého lidu“ a nával při zpovědi dokazují, že se misie těšily neobyčejné oblibě. Také kázání mimo kostel venku na lešení mluví o veliké účasti posluchačů.

V Se stejnými fakty se setkáváme ve Vlašimi: „Podle souvěké paměti přibyla slavná misse dne 16. září 1746 od Pacova sem do Vlašimi, to jest z tovaryšstva Ježíšova důstojně velební páni patres, superior P. F. Glitsch, P. Antonín Koniáš, P. Strakovský a P. Josef Fellner. Nejprve připravovalo se lešení proti děkanství, též kříž na rynku před domem Městeckovým (č. 249). Když se dne 25. t.m. kající pobožnosti započaly, shromáždilo se nevypravitelné množství lidu. Také zde byl jeden celý batallion vojska, čítající 700 mužů, z něhož tři muži luteráni katolickou víru vyznali. Vedena byla processí: první do polí panských za Šafránici; ta představovala přepodivně kříž. Druhá pak jméno Panny Marie M. Třetí processí vysocedůstojný pán prelát Sázavský, P. Anastazius Slančovský ve své prelátské ozdobě jest vyvedl, kdežto lid zase na rynku hada, jenž skrze kříž spatřen jest, vypoďobňoval. Pak ten kříž od něho posvěcen byl. Na to zase dne 1. října do kostela uvedena ta processí byla a tu požehnání dostala. Druhý den na to, jenž byla neděle, od téhož pana preláta slavná pontifikální mše držena byla a odpoledne veřejné přijímání nejsvětější Svátosti oltární bez zpovědi (tem, již smrtelného hříchu sobě povědomi nebyli, a to, aby od jedné každé osoby jedna dušička z očistce vysvobozena byla) se udělovalo. Ta mše se konala za milostivou vrchnost duchovní i světskou, přítomné pány oficíry, celou počestnou obec Vlašimskou, za přítomné vojsko a lid obecný. Na druhý den opět těch všech páňů duchovních mše svaté za všechny věrné dušičky zde i jinde odpočívajících se konaly. Kázání bylo drženo nejméně šestero každý den, mimo čtyři německé pro vojsko, po každé ne bez velkého pláče všeho množství lidu a na mnoha tisíc zástupů se konala, a k takovému pokání přivedeno jest, že jeden s druhým, s tím nejúhlavnějším nepřitelem, se veřejně rádi smířili; kradené věci duchovním k navrácení těm, jimž patřily, navracovány. Kněh bludných, velkých, malých, v počtu 130 kusů k spálení přinešeno. – Ta pobožnost trvala až do 6. října; potom při rozlučování těch páňů duchovních se s námi, jako v kostele, tak jinde pro lítost jich nás opuštěné náramný pláč byl. Komunikantů se při té pobožnosti počítalo dle počtu vyšlých hostií

1 160. Na památku této misie postaven byl u kostela veliký kříž. ^{123/} V

Slova „na mnoha tisíc zástupu“ jsou pochopitelně nadnesena, ale velkou účast a oblibu kajících pobožností dokazuje vlašimský zápis beze sporu. Proto uvedený počet komunikantů je buď chybný nebo se týká jen veřejného (opakovaného) nedělního přijímání. Pláč při kázáních a při loučení s misionáři, procesí znázorňující náboženské symboly, přítomnost opata staroslavného sázavského kláštera, obrácení tří luteránských vojáků, usmiřování nepřátel, vracení ukradených věcí, svobodné donášení bludných knih – kontrastují s paušálním románovým líčením misí, které v nich chtělo vidět jen nástroj proti nekatolické knize a strašáka harašícího pekelným řetězem. Smiřování rozvaděných sousedů a navrácení majetku přispívaly k pokojnému soužití a k povznesení morálky; pláč při loučení je dokladem toho, že se lidé misionářů nebáli a jen neradi viděli jejich odchod.

Ještě podrobnější líčení kajících pobožností máme z Nové Paky. Týká se misie z roku 1766, tedy z doby už po Koniášově smrti. Jsou to paměti souseda a punčocháře Františka Golla, zemřelého r. 1819 ve věku 76 let. Autor těchto Pamětí byl čtenářem a nevšedním písmákem. Mimo jiné obsahují Gollovy Paměti velmi podrobný popis jezuitské misie, uspořádané v Nové Pace v roce 1766. Tam čteme:

„V roku 1743 dne 2. juli po prve zde byli páni páteři missio- nálové a od nich kříž na rynku stojící vyzdvíženej jest. V roku 1766 opět po druhé od Její Cís. Milosti Marie Terezie vysláni byli a i do Prahy 4 přišli; od ní z císařských důchodů po 300 zl. ročně placeni byli. Ti pp. páteři mnoho dobrého skrze svůj nábožný život a kázání horliví, mezi lidmi působili a mnoho zatvrzelých hříšníků k pravému pokání přivedli. Pročež jak se ta pobožnost konala, tuto se vypisuje.

Předně vystavena byla kaple neb lešení z prken na rynku před rathauzem; obrácena byla (tak), by lidi na podsíních státi mohli. Na to první den, dyž se ta pobožnost začít měla, která 8 dní trvala, v neděli ráno lid se sešel do farního kostela a tu veleb. pan farář

V jim své svěřené ovčičky na 8 dní k vyučování křesťanského náboženství odvedl, a na to hned jeden z těch pp. páterův exhortací neb veliké poděkování veřejně v kostele jemu učinil. A tu se šlo z farního kostela k tej kapli s procesí a tu hned následovala veliká řeč k lidu neb k té pobožnosti příprava. Potom následovalo hlavní kázání a po něm veliká zpívaná mše svatá s požehnáním svátostí oltářní. Odpoledne ve 2 hodiny bylo dlouhé cvičení křesťanské; po něm následovalo hlavní kázání a nešpor s požehnáním veleb. svátostí oltářní. A ten způsob skrze celých 8 dní se zachovával, takže každý z těch 4 pp. páterův buď kázání nebo cvičení jeden den měl. Ty kázání nejvíc o pokání, o šterech posledních věcí člověka, totiž o smrti, o posledním soudu, o pekle, o království nebeském a o věčnosti drženy byly, s takovou horlivostí a důtklivostí, že lidé velice k pláči a lítosti nad svýma hříchy vzbuzené byli a veřejně pokání činili; a to v takovém množství, že ačkoliv tu dost cizích duchovních bylo a pp. pavláni (byl totiž toho času v Nové Pace klášter paulánský, jenž r. 1785 byl zrušen) i kaplani stále v spovědnicích seděli, předci ale radost lidem učiniti nemohli, takže od rána až do 10 hodin na noc spovídat museli. Ano mnozí lidé u spovědnic, které na rynku na podsíních byly, přes noc zůstali a celou noc se modlili neb prozpěvovali, aby jen časně ráno k sv. spovědi přijít mohli, a jeden duchovní stále ve farním kostele komunistroval. Mimo toho každý stav své obzvláštní kázání v klášteře měl, totiž: představení a přísažní lidé měli sami pro sebe kázání; muži sami pro sebe; ženy zas zvlášť samy pro sebe; mláďenci a panny zas každý zvlášť; tak že když jeden stav své kázání měl, druhý stav přítomný býti nesměl. Protož při každým tom soukromým kázání dvěře kostelní se zavřely, a tu dle jednoho každého stavu povinnosti jim z příma bez ohledu na jinší stav, poněvadž tu přítomen nebyl, kázáno bylo. Jedno hlavní kázání na rynku držáno bylo, jak máme svým nepřátelům odpouštěti, po kterémžto kázání veřejně mnozí nepřátelé, které mnohá léta proti sobě zlost v srdci drželi, se odprošovali a jeden druhému křivdy učiněné nahražoval. Též jedno kázání vdovy a sirotci sami pro sebe na rynku měli. Tu se bylo nač podívat, jak ti ubozí sirotci

a vdovy přenáramně plakali, který někdy za živobytí své rodiče rozhněvali, kterak toho litovali. V takovém pláči a kvílení s jedním duchovním od kaple z rynku na krchov šli a hlasitě svých umrlých rodičů odprošovali a za ně se horlivě modlili. Mimo toho mnozí kacíři svých bludů se odřekli a své kacířské knihy jim (misiónářům) dobrovolně přinášeli a odváděli, za které zas od nich dobré a spravedlivé katolické knihy dostávali. Slovem tak lidi k pobožnosti a k dobrým skutkům vzbuzeny byli, že na všecku světskou marnost i na své obchody zapomněli, tak že veřejně vyznávali, že se jim zdá, jakoby se zrovna na svět narodili a že si vinšovali v tom čase umřítí.

Mimo toho všeho štvěry procesí držáno v tom čase bylo a jeden každý stav pohromadě šel a svou korouhvičku nesl. Dvakrát do kláštera se šlo a dvakrát do kaple Matky bolestné. A tu na poli za tou kaplou ze všech lidí, kteří na tom procesí byli, udály ze slova Ježíš, Maria, Josef, na způsob jak ty nejsvětější slova obyčejně od malířů malujou, a tak v tom způsobu dlouhou chvíli ten lid v ty slova spořádaně stáli zůstat a stále horlivě písně prospěvovat. Z toho pak se šlo ke kapli na rynek a následovalo požehnání s velebnou svátostí oltářní.

Devátý den, to jest v pondělí se s lidma ty páni páteři na rynku v kapli rozloučili. Tu zas bylo velikýho pláče a nářku od lidí slyšeti. A šlo se od kaple z rynku do farního kostela a tam zas oni ty páni páteři na ten čas jim svěřené ovčičky veleb. panu faráři odvedli a on jim poděkování za jejich horlivou práci učinil. Na to následovalo od jednoho z nich kázání o mrtvých duších v očistci s velikým pláčem a kvílením poslouchajícího lidu. Po něm následovalo za duše v očistci zpívané requiem a na to se šlo po krchově s procesí.

Odpoledne se šlo v jednom houfu na různě – nespořádaný lid – na pole za kaplou Matky Bolestné ležící. Napřed šel jeden chlapec a nes vzhůru zdvižený od nístěje vidle. Za nim nesli v koších kacířské knihy, který ty páni páteři za ten čas od lidí dostali. A za nimi šel ten neuspořádaně na různě lid a spívala se písnička ku potupě všech odpůrců od víry a kacířů. Zadu zas šel jeden

V chlapec a nes vzhůru zdviženou lopatu od nístěje. Dyš se na to pole přišlo, udělal se oheň a ty všechny kacířské knihy spálené byly. Při kterémžto ohni s dovolením těch pánův páterův žáci školní a chasa kratochvíli a legraci měli. Rozličné věci ku potupě kacířů do toho ohně házeli, přes ten oheň skákali a křičeli: *Hoříš Janku Huso, Martine Lutere, Kalvíne a jinší sekty jmenujíce.*

Mezi jinšíma tu moc měli, jakejkoliv těžký hřích odpustili, jako je sodomský a jinší velicí hříchové, který sprostný kněz odpustiti moc nemá, nýbrž jedině biskup aneb sám papež; oni na něj roz-hřešení dáti mohli. Mimo toho měli moc, lidi, kteří při té po-božnosti skrz těch 8 dní trvající svatou spověď vykonali a těžkým hříchem obtíženy nebyli, druhou neděli, totiž osmej den, k veřejné-mu sv. přijímání bez zpovědi připustiti... Též měli moc, odpustky na růženec, křížky udělovati, s tou však vejmkou, který od nich posvěcené byly; pročez takové lidem světili. A tom způsobem: jeden každej na svém místě stojíce, růženec neb křížek neb agnus-ko v ruce držel, a tak na jednou všechny posvěcené byly. Též na rynku v kašně, by pro takové množství lidu postačiti mohla, vodu posvětili. A to svěcení se konalo již po těch osmi dnech pobožnosti, v outerej.

Na večír skrze těch osm dní, okolo hodiny sedmé, před křížem od prvních missionálů vyzdviženým, každý den s lidmi zpytování svědomí drželi. Na to ve středu starej kříž byl skasírovaný a od nich novej vyzdviženej a posvěcenej, který až posavad stojí a na něm obojí leta, jak prvních tak druhých missonátů vysazeny jsou. – Ty páni páteři byli všechny jesuité, to jest z tovaryšstva Ježíšova.

Když tehdy ta pobožnost u nás dokonali, od nás se do Losnice odebrali a z Losnice do jinších měst, kdežto všudy stejnou tu nadjmenovanou pobožnost konali a za nimi se množství lidu z roz-ličných měst a vesnic scházelo. “124/

Zajímavé je, že o konání pobožností a kázání venku musel Koniáš svádět boj s konzervativní hradeckou konzistoří. V zimě se ovšem velké misie pořádaly zřídka, a to v kostelích. Místo nich se konaly v zimním období krátké, obyčejně třídní rekolekce neboli duchovní obnovy. Tak tomu bylo např. v Lounech v únoru

1741, kam zavítal Koniáš sám bez doprovodu ostatních penitenciářů, aby vykonal rekolekci v tamním chrámu. V

Propagaci misí sloužila misijní oznámení, ručně psaná nebo doplňovaná na tištěném formuláři. Podpisoval a zasílal je vedoucí skupiny. Z Koniášových oznámení uveřejnila odborná literatura zatím tři: 5. března 1737 ohlašoval Koniáš z Nového Bydžova misii do Dvora Králové n. Labem, na 8. červen 1738 oznamoval začátek misie v Přelouči, dne 6. února psal v Panenské Týnici, že vykoná rekolekci v Lounech.

V Zápisnících Jana Jeníka z Bratřic (1756–1845), uložených v archivu Národního muzea, je na 508. straně vlepen tištěný formulář, jímž Koniáš oznamuje misii v Přelouči, začínající 8. června 1738. Své spolupracovníky na formuláři nejmenuje, ale Katalog jezuitů nás poučuje, že roku 1738 pod vedením Koniášovým misiónáři de poenitentia byli Jan Fleischer, Fr. Glietsch a Math. Sexstetter. Adresátem je hejtman kraje (distriktu) chrudimského, k němuž Přelouč patřila. Správně se také misijní oznámení dovolává arcibiskupské konzistoře, poněvadž Přelouč ve vikariátu chrudimském náležela k pražské arcidiecézi a teprve r. 1783 připadla k diecézi hradecké. Od koho Jan Jeník nalepený formulář získal, nevíme.

V přeloučském oznámení s žádostí, co mají místní obyvatelé před misími zařídit, je zajímavý detail: „*Žádný dokonce příbytek vápnem kvůli mně bíliti se nemá.*“ Podobně v ohlášce do Dvora Králové píše: „*Co se mne dotýče, já rád zůstávám v mizerném výměnku neb baráčku, kde se celou zimu topilo, sice má churavost náhlého topení nesnese; prosím za odpuštění upřímnosti mé.*“ Rovněž lounské měšťany prosí: „*Zdvořile žádám, aby se skromný pokojíček na mou outratu tři dni před tím náležitě vytopil. Rád bych pro sebe dřevěný pokojík měl, byťby trochu podál od kostela vzdálený byl.*“ Tyto prosby prozrazují, že Koniáš trpěl revmatismem a že byl alergický na náhlé zatopení a na pach čerstvého vápna, který mu působil žaludeční nebo nervové potíže.

Ostatní Koniášovy neduhy, životosprávu a dobrovolné odříkání popisuje Elogium takto: „*O pohodlí, zdraví a živobytí se vůbec*

V nestaral, do té míry, že se to zdá až příšerné. Otec Antonín trpěl neustálými obtížemi z dvojí průtrže, křečemi a nejprudší bolestí hlavy. Přece však vládl takovými tělesnými silami, že nezřídka pětkrát denně kázal nejohnivěji, jak německy tak otcovským jazykem na nejružnější téma k mnoha tisícům, vždy k slzám, nikdy k přesycením, kteroužto kazatelskou horlivostí a napětím často se stalo, že byl odnášen v bezvědomí, jako umírající z posvátné kazatelny. Avšak nazítrí opět se objevuje bez známky slabosti, s tím větší účinností slov hřímal proti zločinům, s čím větším podivením nad neočekávanou přítomností od lidu byl vítán. A vskutku po jeho posvátných bleších následovaly přebohaté slzy plačících kajících, vytrysknuvší z nejtvrděších skal vyprahlých srdcí, neboť je bezpečně známo, že zatvrzelci nekajícího ducha, pokud mu kázajícímu poskytnou sluchu, obdrževše odhodlanost, propukali v prudký pláč. Opustivšího posvátné řečnické přijala zpovědnice, v níž často sedm nebo osm hodin mnohdy za největší zimy dával mnohým rozhřešení, netoliko prostým lidem, nýbrž i osobám vynikajícím duchovní a světskou hodností, když k němu přicházely složité věčné účty. Těm všem přispíval tak vhodnými radami a prostředky, že získavše opět plně duševní klid, vzdávali mu zaslouženou měrou uznání... Byl vzdálen každé marné chvály, takže ze strachu před ní ukryval převzácné dary ducha a nejkrásnější květy ctností co nejpečlivěji. O sobě a svých záležitostech nikdy nemluvil, leč co nejvěcněji, a stejně tak i smýšlel. K jeho pokoře se družila nesmiřitelná sebenávist, kterou denně krotil dobrovolnými trýzněmi, tělo oslabené prací a nemocemi. Ve spánku za neustálých prací nejšetrnější; o druhé totiž noční vigilií z něho povstával a věnoval se rozjímání, četbě, práci a vylepšování knih od bludu, zatímco jeho druhové spali; pokrmů vždy nejprostších, žádného vína, nikdy žádného čerstvého ovoce nepožíval. Na veřejnost vycházel v opotřebovaném oděvu, s vlasem zanedbaným a v zablácené obuvi. Zaměstnán neustálým bojem se žádostmi přirozenosti, užíval k jejich zlomení prostředků náležejících jenom hrdinům. Náhodně přišel na hnijící mrtvolu psa, a uvědomiv si příliš odporný pocit z páchnoucí shnilotiny, lehl si na zem, a tak

dlouho vnímal otevřenými nozdrami nejodpornější zápach, dokud odpor v nitru neodpadl. Cestuje s hochem, průvodcem cesty, jezdil s ním na jednom zvířeti; pro toto spojení trpěl pošklebky, nadávky a kamenování od chátry. Jsou, kteří pamatují Otce Antonína, vezoucího se po nejživějších pražských křižovatkách a po proslaveném Mostě na voze, určeném jinak k odvozu odpadků. Aby obrátil zločince k řádnému životu, užíval na sobě celé zbrojnice trestů, neustáváje dříve od bdění, postů a krvavých bičování, dokud nezvítězil nad jejich zatvrzelostí.“ V

Scénu se psí zdechlinou popisuje i Jirásek v Temnu s dávkou ironie a nadhledu, která čtenáři právem vyvolá úsměv na rtech. Musíme se však vžít do myšlenkového světa našeho misionáře, do jeho duše, plné mystiky. Mohutný případ mystického zanícení představoval i samotný zakladatel jezuitského řádu. Exercitia spiritualia Ignáce z Loyoly nejsou vlastně nic jiného než návod, jak splynout co nejintenzivněji s Bohem. První pomůckou k tomuto má být modlitba. Nicméně povznést se až k nebeským výšinám může pouze boží pomoc, které modlitba spíše jen sekunduje. Boží přispění však předpokládá horoucí láska k Ježíši a plné odříkání, přinášející člověku za odměnu pocit nekonečného štěstí. A tak je nutné se nejen modlit, ale i přímo sžít se s Kristem, který žádá odřeknutí se tělesných požitků a umrtvení lásky k vlastnímu já a světským pocitům. U Koniáše vidíme toto doznívání proudu španělské mystiky, která tolik ovlivnila jako „pietas nova“ českou barokní katolicitu. Koniáš zřejmě ve své psychice vyhrotil do extrémů všechny protiklady duše barokního člověka. Na jedné straně byl ochoten se bičovat za hříchy bližních až do úplného sebeobětování se, nesmyslně a pro naše chápání komicky otupovat čichové smysly i zápachem hniloby psí zdechliny, na druhé straně byl patrně ochoten pod vidinou cíle – spásy bližního – využít pro získání duše i prostředky ryze světské. Vedle tváře fanatického askety vidíme i jeho druhou tvář laskavého a chápatelického člověka. Tento rozpor, možno-li jej tak nazvat, zazněl už ve sporu mezi jansenisty a jezuity... Jansenisté by byli nejraději zredukovali církev na malou enklávu svatosti, která by vydávala

V neproveditelné příkazy a neudržitelné univerzální normy. Tím by ji ovšem zničili. Jezuité zašli naproti tomu v přizpůsobení se okolním poměrům zase příliš daleko. Bossuet kdysi řekl vtipně, že ti první byli pro odpudivou ctnost, zatímco ti druzí pro příjemnou neřest.

Už ze zpráv o jeho životě a konečně i z Elogia, byť tendenčně zaměřeného, vidíme dost jasně, že Koniáš nebyl nijak duch odvrácený od vezdejšího života, jemu odcizený a jej negující. Bylo by těžko označit tak muže, se kterým bylo možno se setkávat na prašných cestách Čech a Moravy, kterého bylo možno zastihnout v nespočetných rozhovorech, kterého vidíme statečně bojovat s nepřízní nejrůznějších činitelů, začasť velmi mocných. I jeho slovní pohotovost svědčí rozhodně, že tento jezuita byl v živém denním styku s lidmi a že právě ve svých rozhovorech se tříbil myšlenkově i ve svém výrazu. Nesmí nás zmást jeho sebezrcadlení v mystických extázích, neboť chvíle osamění, rytmizující jeho život, byly ve skutečnosti jen nutnou protiváhou jeho živého smyslu pro vezdejší dění, umožňovaly mu odolávat a nepodlehnout jeho přívalu a soustředit se myšlenkově tak, aby neztratil pevnou orientaci ve vlnobití své těžké doby.

Svá tvrzení dokazuje Elogium konkrétními případy: *„Muže, jehož rodovou slávu zastíňovala špatná pověst zločinů, chtěl Otec (Antonín) přivést k zásadám čistého života. Když drzost sluhy mu bránila v přístupu, ještě naléhavěji žádal o připuštění. Sluha, ztrativ trpělivost, vrhl se na Otce a srazil ho na zem. Tu stařec (Koniáš), jakmile se sebral, oslovil bezbožníka laskavě těmito slovy: Můj dobrý (příteli), jestli hned neučiníš opravdové pokání za opovážlivý čin, přesvědčíš se, že neujdeš božímu trestu. Já odsud neodejdu, dokud se nesejdu s pánem. Tak budu vyprošovat tobě i tvému pánovi milosrdenství boží. To stačilo k přemožení sluhy; okamžitě přistupuje k Otci a prosí za prominutí činu a neodvažuje se zbraňovat dále jeho úmyslům. Tedy oba (sluha i jeho pán) pojali spasitelnější životní předsevzetí. – (Jeden) rolník tak se zatvrdil v hříších, že nechtěl ani slyšet kající kázání. Sotva však spatřil Antonína obtíženého řetězem na lešení, jak promlouvá*

o přísnosti posledního soudu, ihned, proklestiv si cestu velkým množstvím posluchačů, vrhá se k Otcovým nohám, vyjevuje veřejně přede všemi ubohý stav své duše a žádá s mnohými slzami (duchovní) lék. – Avšak není v (našem) plánu utkat a rozprostřít rozlehlou osnovu nejvyšších vrcholů jeho ctností a jeho chvály nejhodnějšího života.“

V rozporu s chválou Elogia napsal r. 1786 František Martin Pelcl o Koniášovi tato závažná slova: „*Er wusste die Höhle und das Fegfeuer so lebhaft und so schrecklich vorzustellen, dass verschiedene seiner Zuhörer, wie ich selbst einige Beispiele weiss, darüber im Kopfe verrückt, und auf immer des Verstandes beraubt worden sind.*“^{125/} Dle Pelcla uměl tedy Koniáš kázat o pekle a očistci tak živě a hrozně, že některé ze svých posluchačů pomátl a připravil navždy o rozum. Pelcl, spoluvůrce mýtu o Koniášovi, dokonce ujišťuje, že sám ví o takových případech.

F. M. Pelcl se narodil 11. listopadu 1734. V roce Koniášova skonu mu bylo 26 let. Mohl tedy ve svém dětství a mládí Koniáše slyšet. Ujišťuje, že sám slyšel o případech pomatenosti, zaviněné Koniášem, ale nezaznamenává konkrétně ani jeden, neuvádí ani rok ani místo ani jméno postižené osoby nebo osob.

Pelcl je při svém tvrzení osamocen. Žádný zápis o jezuitských misiích nic takového neví. Tyto zápisy, byť pocházejí i z per osob, které nemusely být řádu přímo zavázány a poslušny, dosvědčují opak: lidovou oblíbenost misií a misionářů. O pomatenosti nemluví žádný soudobý literát, ani Akvilín Hrdlička (1737–1811), ani František Vavák (1741–1816), ani Stanislav Vydra (1741–1804). Osvícenec Hrdlička píše o misii pořádané r. 1740 v Třeboni, žehrá na pálení knih, ale o poblázněných osobách neuvádí ani slovo; výslovně praví, že misie byly hojně navštěvované. Milčický rychtář Vavák, pamětník misií v Poděbradech (1755) a v Nymburce (1756), chválí Koniáše: „*Těch kajících vyslanců nejprvní superior aneb vrchní byl P. Antonín Koniáš z tovaryšstva Ježíšova, rodič pražský, muž nábožný a svatého života, kterýž taky některé české knihy vydal.*“ Národní buditel a vlastenecký kněz Vydra pronesl 17. září 1797 slavné poutní kázání v Pelclově rodném kraji, v čer-

Antonín Koniáš na kazatelně v Dobrušce,
jak jej viděl malíř Adolf Kašpar.
Ilustrace z Jiráskova Temna.

níkovickém kostele Povýšení sv. Kříže. Rozhovořil se tam také V o českých katolických postilách a dodal: „*Máte jich dosti, nábožní Čechové, ve svém jazyce napsaných, ku příklad: Postyllu Štayerovu, Scypionovu, Koniášovu, kteréhožto horlivého v tomto kraji Apoštolského vyslance; snad sami jste znali.*“^{126/} Těžko by tuto chválu v Černíkovcích Vydra pronesl, kdyby byla zůstala po Koniášovi na Rychnovsku smutná památka, totiž že připravoval lidi o rozum. Ani po kázání nikdo neupozornil Vydru, že měl raději o Koniášovi pomlčet. Poznáváme to z toho, že Vydra ponechal pochvalnou zmínku o Koniášovi i v tištěném Svazku kázání svátečních.

Pelcl sám zlehčuje svou věrohodnost. Co napsal o Koniášovi, tvrdí ve svých Pamětech o všech misionářích: „*Když odcházeli, zanechávali po sobě vždy tři nebo čtyři osoby, které se zbláznily.*“^{127/} Řetěz kolem krku misionářů, nezbytná rekvizita naturalistických popisů jezuitských kazatelů z per našich novelistů, byl předepsaným doplňkem oděvu „kajících vyslanců Kristových“. Nebyl Koniášovým výmyslem pro zvýraznění účinku jeho promluv.

ČESKÝCH KNÍŽEK
HUBITELÉ LÍTÍ
ANEŽ
KONIÁŠ V BOJI
PROTI KNIHÁM

[VI]

Rozsudky nad knihami

Historické vědomí o protireformačních misionářích v českých zemích a jmenovitě o Koniášovi je, že pálili české knihy a že je pálili proto, že to byly knihy české. Svědčí o tom i druhá část Havlíčkova epigramu o zhoubcích českých knih: plesnivina, moli, jezoviti. Tato obžaloba se objevila poprvé roku 1783, kdy Karel Hynek Thám napsal: „*Truchlost nicméně, a smutek nyní plesajícího obstupuje. Nebo nelze mně z mysli zahladiti, aniž mlčenlivostí pomínouti příhod v zemi České k zhoubě jazyka našeho se dálych. Pročez jsa láskou k vlasti hnut, lidu veškerému světle je před oči přestřu. Skryto nebude, že ještě před třemi lety jistý spolek lidí tak zvaných vyslanců nařízen byl, ježto po všech krajích země České jako vlci hltaví litící a řítící se tékali, každý koutek vysledivše, a kdekolivěk jakousi knihu Českou uzřeli, byť dobrá byla nebo zlá, kvapně uchvátili, a jedva vnitř nahledše násilím odcizili a zhola jim nic nerozumějíce, ó žel! zprznili, rozsápali, zopálali, zedrali, ano i v oheň vmetali, a tak v niveč obrátili. Tím se dalo, že počet kněh Českých i nejznamenitějších zmenšen, jazyk náš zprzněn, chtíč a tužba bludníků ještě nenapravených vždy více a více po kněhách svých rozpalována byla.*“^{128/} Podobná stížnost se ozývá u Václava Tháma a u Rafaela Ungara. Roku 1786 uvedl František Martin Pelcl patrně od J. Z. Šeršníka převzatou informa-

ci, že Koniáš spálil přes 60 000 knih. Jan Rulík přidal, že to byly knihy české: „*Koniáš asi šedesát tisíců knih českých ohni poručil a spálil.*“ Po Rulíkovi tvrzení převzali Josef Dobrovský a Josef Jungmann. Autorita Jungmannova pak způsobila, že údaj putoval od autora k autorovi. Přestože později byl tento výklad postupně vyvrácen Karlem Vinařickým, Ignácem Janem Hanušem, Josefem Svobodou, Antonínem Podlahou, Emanuelem Kubíčkem, Josefem Vraštillem a jinými, zůstal v povědomí národa a traduje se dodnes.^{129/} VI

V Koniášově opočenském seznamu zabavených knih jsou 3 knihy německé. Knihy zkonfiskované hraběti Šporkovi byly většinou německé a francouzské. U knih spálených ve Vlašimi, v Kasejovicích a v Nové Pace není zmínka o jejich jazykové stránce. Koniášův Klíč jmenuje knihy české a cizojazyčné. Českými knihami se zde rozumějí knihy původní i knihy do češtiny přeložené. Z cizojazyčných knih knihy německé, francouzské, latinské a ojedinelé i jiné.

Koniáš nikdy nepronásledoval knihy pro jejich český původ a jazyk. Listujeme-li v klíčích, shledáváme, že normou při hodnocení děl mu nebyla řeč, nýbrž náboženský obsah. Prozrazuje to ostatně i podtitul Klíče, který mluví o knihách „*bludných, pohoršlivých, podezřelých nebo zapovězených*“. V první řadě zahrnuje tedy knihy bludné. K těm řadí spisy, jež přímo útočí na katolickou nauku, např. „*Oboudvouch Antykristů Machometa a Papeže jednostejně učení*“. K bludným knihám patří také díla odporující katolické mravouce, např. „*Von Bossardo der Durchlaucht. Zingis aus Tartarien in Liebes-Geschichten*“. V Klíčích nechybí ani plody pověrčivosti, jakým je vedle četných snářů např. „*Vejpis listů, prstem Božím psaného*“. Úzkostlivě odsuzuje Koniáš knihy tak říkajíc pohoršlivé, které líčí skutečné nebo vymyšlené zločiny a chyby katolíků, třeba „*Der abgefertigte Jesuit sambt einer Apologie, Weissenfels 1714*“. Samozřejmě, že Koniáš přejímá i odsudky knih zapovězených papežskými indexy, např. Lutherovy spisy. Konečně radí, aby se věnovala pozornost knihám podezřelým, k nimž počítá všechny knihy sepsané nebo přeložené

VI nekatolickými autory. Tak podrobněji rozebírá Historii církevní od Eusebia Pamfilia, přeloženou a vydanou v Praze r. 1594 Janem Kocínem z Kocinétu. Stávalo se totiž, že někteří nekatoličtí překladatelé nepřekládali věrně, upravovali si překlady tak, aby sloužily propagaci jejich zásad. Dlužno však vyzdvihnout, že náboženská příslušnost nebyla Koniášovi absolutním kritériem. V Klíčích nechyběly ani práce katolíků, u nichž shledával Koniáš nepřesné formulace. Známý je v tom ohledu případ Šimona Lomnického z Budče, jehož Kupidovu střelu Koniáš opravil.

Tím se dotýkáme další pozoruhodné otázky: Koniáš nehází všechny závadné knihy do jednoho pytle, ale rozděluje je do čtyř skupin, jak o tom sám píše: „*V následujícím Registříku toto znamená 1. cl. (= 1. classis, 1. třídy) vyznamenává, že ta kniha od autora v prvním pořádku zapověděného pochází. * (hvězdička) vyznamenává, že taková kniha zachování a polepšení hodná není. Cor. (= corrigatur, budiž opravena) vyznamenává, že taková kniha polepšiti se může. Když pak před titulem některé knihy v následujícím Registříku ani to slovo 1. cl. ani *, ani Cor. postavení nebylo, znamená jest, že taková kniha k duchovním soudcům k rozeznání jakožto podezřelá neb pohoršlivá donésti se má, aby oni dáleji, zdaliž taková polepšiti se může, vyzkoumati a rozsouditi a napotom některé znamená z těch třech k ní připsati mohli.*“ Je to v distinkcích jeho názoru, že „*že kniha žádná není tak zlá, aby v ní něco dobrého nebylo*“. (Postila) Ke knihám 1. třídy náleží např. všechna díla Martina Luthera v kterékoli řeči. Hvězdička stojí např. u latinského historicko-teologického pojednání o nestorianismu od Paula Ernesta Jablonskyho, vydaného v Berlíně v r. 1724. Shovívavé Cor. spatřujeme např. u německého vydání Historie Josefa Flavia, vytištěného r. 1544 ve Štrasburku. Žádné znaménko není např. u Korunky aneb vínku panenského (1720) od Václava Kleicha. Podstatné jsou pro nás zejména knihy české. Na otázku, kolik jich Koniáš v obou Klíčích odsuzuje (1. cl. a *), opravuje (Cor.) nebo nechává bez znaménka, vypovídá tato tabulka:

ČESKÉ KNIHY V KLÍČÍCH
(1729, 1749)

VI

1. Klíč z r. 1729 z toho odsouzené (1.cl. + *) opravitelné (Cor.) nerozhodné (bez znam.)	720 333 72 315	2. Klíč z r. 1749 knihy odsouzené (1.cl. + *) nerozhodné (bez znaménka) opravitelné (Cor.)	911 650 151 110

Jakou část české literární produkce postihly Koniášovy Klíče, můžeme odhadovat jen přibližně. Podle Josefa Jungmanna vyšlo do r. 1750 celkem 3 614 českých knih. Srovnáme-li toto množství s nejvyšším možným dělitelem, s odsouzenými a podezřelými knihami, napočítanými Podlahou ve 2. vydání Klíče z roku 1749, t.j. 868 knih, dostaneme o něco méně než čtvrtinu. Vyšlý podíl se ještě zmenší, když uvážíme, že od dob Jungmannových známe další tituly, o nichž Jungmann nevěděl.

Zajímavá je otázka, jakým způsobem získával Koniáš od lidí odsuzované knihy. V době, kdy zastával funkci královského misionáře, odevzdávali mu lidé zapověděné knihy po kázáních většinou dobrovolně a výměnou za katolickou literaturu. Víme už, že přišel jako královský a biskupský misionář do hradecké diecéze koncem listopadu 1725. A již 19. února 1726 píše hradeckému biskupovi, že získal dobrovolně přes 700 knih. Dne 6. ledna 1727 hlásí, že za rok 1726 odebral lidem 668 knih, kdežto dobrovolně mu jich posluchači nanosili 1 038.

Z hlášení ze dne 17. dubna 1727 vysvítá, že v prvních třech měsících 1727 odňal 17 knih, ale bez nátlaku jich získal 278. Od 1. října 1730 do 31. března 1732 odevzdali věřící Koniášovi dobrovolně 2 950 heretických knih a 569 pověrečných a nemravných. Proti vůli majitele byly zkonfiskována Šporkova knihovna. Po potlačení opočenského povstání sepsal Koniáš knihy odňaté při

VI domovních prohlídkách. Jako hlasatel pokání v letech 1734–59 získával Koniáš průměrně 1 000 knih ročně, jak píše v žádosti o podporu na nové vydání své Postily. V téže žádosti, zaslané stavovskému sněmu v prosinci 1749, udává, že toho roku dostal 1 206 knížek, a podotýká, že je věřící přinášeli sponte, tj. dobrovolně.

„Kající vyslanci“ neměli povinnost ani právo prohledávat byty a pátrat po zakázaných knihách. Takové pravomoci užíval Koniáš jako královský misionář.

O dobrovolném odevzdávání knih mluví rovněž případ, který se odehrál 7. května 1728 v Chlumci nad Cidlinou: *„Tam vyslychali z nařízení krajského hejtmána poddaného hrabat Paarů, Jana Tichého. Obžalovaný otevřeně se prohlásil u soudu za katolíka s podotknutím, že ho svedl jistý Didakus Nobl. On prý zná všechna písma, půjčoval mu knihy, které však již odvedl misionáři. Tichého tchán, Matěj, se nějak nemohl dohodnouti s krajským hejtmánem, a proto na radu Noblovu prchl i se svým zetěm do Žitavy. Na otázku, jak dlouho byl Tichý v sektě, dal odpověď, kterou se všechno objasnilo. Obžalovaný prohlásil: Asi po čtvrt létu tchán mně psal, že jsme od Noble Dydaka svedeni. Že on to poznal a že byl u svaté zpovědi a se vyznal, abych já taky tak udělal, že s tím nic víc nechce míti a časem to pověděl Nobl Dydákovi. On mně pravil (tchán), abych blázna zmateného nechal, že je blázen. Skrze to jsme se asi dvě léta s tchánem hněvali, až teď asi před rokem, když mě pan Páter Koniáš dokonale vyvedl, že Nobl Dydaka víra byla falešná, dokázal. Já jsem tchánovi psal, jestliže ještě nějakou knihu má, aby ji poslal, že ji odvedu. On mně poslal knížku O ráně meče. Tu, že nedávno od Nobl Dydaka dostal. Tak jsem já ji odvedl.“^{130/}*

Poznali jsme, že Koniáš získával libri prohibiti zabavením, přesvědčováním, výměnou za knihy katolické a koupí. Můžeme tedy položit otázku: Jak s těmito knihami dále nakládal?

Méně závadné opravoval a vracel. Hned v 1. vydání Klíče nacházíme více knih opravitelných. Ve 2. vydání Klíče mají své zvláštní místo. V 1. části jsou zapovězené knihy různého, hlavně

náboženského obsahu. Ve 2. části jsou knihy odporující mravou- VI
ce. A 3. část obsahuje knihy, které mají být opraveny. Podle Ant.
Podlahy se jeví poměr jednotlivých druhů knih v Klíči z roku 1749
následovně:

Klíč 1749	KNIHY			všech
	náboženské	nemravné	opravitelné	
české	868	–	92	960
latinské	255	8	4	267
německé	441	449	80	970
francouzské	–	77	–	77
celkem	1 564	534	176	2 274

Koniášovy Klíče se nespokojují s vyjmenováním opravitelných knih, ale podávají i návod, kde, co a jak se má opravit. Někdy se jedná o nepatrné opravy, jinde o dost zásadní. Tak např.: Kupidova střela aneb knížka užitečná proti chlípnosti a smilstvu od Šimona Lomnického, Praha 1590, vytrhnouti se má list 95 a 193. – Sixta z Otterstorfu Život Pána našeho Ježíše Krista, na foliu E se přidá „bez milosti Boží“ a na konci knihy se vyjme výklad o Poslední večeři. – Knížka o manželstvu od kněze Jana Tadeáše z Hradiště, list B 8, stránka 2, má porušený text sv. Pavla takto: Poctivé jest u všech lidí manželstvo; má býti: Poctivé buď u všech manželstvo. – Správa a způsob života křesťanského; budiž odstraněno poslední folium „O odumrtí M. Jana Husa“. – Rozjímání o ráně meče od kněze Zikmunda Trybuleciusa, faráře petrovického, nutno opravit nebo vyjmout folia J 7 a 8 (numerus 7). – O náboženstvu moškvanském, odstranit folia 101 a 109.

V praxi Koniáš některé listy vytrhl, jinde určité místo začernil, někde závadná slova přeškrtl, tu a tam vepsal text, který považoval za správný. Kapitulní knihovna na Vyšehradě vlastnila bibli Koniášem vlastnoručně zkorigovanou. Jde o 2. vydání Severý-

VI novo z r. 1537. V tomto exempláři starém přes 400 let, chybí první dva listy, dva listy z předmluvy a posledních 15 listů (konec Zjevení sv. Jana a rejstřík). Na první zachované stránce dole je připsáno: „*Dovoluje se Urozenému pánu Janovi Zelinka, aby tuto Bibli zachovati a ji k spasení a potěšení duše své užívati mohl. V Jilemnici dne 1. Října 1726. Antonius Koniass S. J. Missionarius Reg. et Episc.*“ V celém výtisku jsem našel 7 oprav. Tři se týkají obrázků. Na vyobrazení prvních lidí jsou zabarvena genitalia. Na druhých obrazech je začerněna papežská trojkoruna na hlavě šelmy. Do tištěného textu zasáhl Koniáš čtyřikrát:

1. V 15. verši 3. kapitoly 1. Mojžíšovy knihy škrtl zájmeno „ono“ a napsal „ona“.

2. V 6. verši 6. kapitoly téže knihy přeškrtl slova „a budoucího se vystříhaje horšího“.

3. V 31. verši 11. kapitoly v 1. listu sv. Pavla ke Korintánům přeškrtl spojku „a“ a nahradil ji spojkou „neb“.

Část odsouzených knih byla „internována“ v archivech a v knihovnách vrchnostenských, kapitulních, konzistorních a klášterních. V klášterních knihovnách bývalo zvláštní oddělení, zvané „carcer librorum“ nebo označené tabulkou „libri prohibiti“. „Uvězněné“ knihy sloužily řeholníkům k hlubšímu studiu a poznání odlišných názorů, ovšem jenom těm, kteří o to měli hlubší zájem a vyžádali si dovolení řádových představených. Při zrušení jezuitského řádu r. 1773, při rušení klášterů za Josefa II. (1780–90) a při zrušení klášterů po r. 1948 přišlo mnoho knih nazmar, ale mnoho se jich také dodalo do státních knihoven. Proto mohl již (či lépe řečeno ještě) r. 1863 napsat vedoucí knihovník pražské univerzitní bibliotéky, Ignác Jan Hanuš: „*Z vážnějších kněh cenu trvalou majících, neschází nám téměř žádná.*“

Část zakazovaných knih byla spálena. Pálení se dalo většinou soukromě u vrchnostenských, vikariátních a konzistorních úřadů, někdy snad také v klášteřích. Veřejné pálení se provádělo zřídka, nikdy však jako liturgický obřad na hřbitově nebo v kostele. Často se pálení provádělo za svatojánských ohňů 24. června. Mělo ráz lidové a mládežnické veselice, jak jsme to poznali z líčení novo-

packého souseda Fr. Golla. Z pramenů se dovídáme o těchto VI
konkrétních případech veřejného pálení knih:

Rok	Město	Spáleniště	počet knih	příležitost
1717	Smiřice	před kostelem	?	svatoján. oheň
1720	Náchod	náměstí	?	?
1720?	Náchod	za městem	?	?
1723	Černilov	před kostelem	?	svatoján. ohně
1738	Chrudim	předměstí	?	kající misie
1740	Votice	popraviště	?	„
1740	Třeboň	?	2 koše	„
1745	Kasejovice	?	?	„
1746	Vlašim	?	130	„
1746	Chrudim	předměstí	?	„
1766	Nová Paka	za městem (pole)	koše(?)	„

Pálení, uvedená zde v letech 1738–46, se stala za Koniášovy přítomnosti, ale jistě páčil knihy i na jiných místech. F. M. Pelcl tvrdil, že Koniáš spálil přes 60 000 knih: „*Sein Biograph, ein Jesuit, versichert, dass Koniasch an dergleichen Bücherns über sechzig tausend Bände verbrannt habe (eorumque ultra 60 facile millia Vulcano in praedam dedit.)*“ Pelcl se zde dovolává Elogia. Není proto divu, že jeho údaj přejímala řada spisovatelů bez pochybností. Až r. 1876 Pelclovi oponoval Josef Svoboda, který prohlásil, že podle Elogia, uloženého v římském archivu jezuitského řádu, nespálil Koniáš 60 000, nýbrž 30 000 knih. Svobodovi dal za pravdu nález originálu Elogia v pražské univerzitní knihovně roku 1895: „*Ti, kteří s ním (tj. s Koniášem) prožili mnoho let stejných snah, počítají přes třicet tisíc otrávených svazků, vyhledaných samotnou péčí jediného Otce, a jeho rukou hozených plamenům. Za ně dával jiné, spasitelnější, mezitím sepsané vlastní dovedností, (vydané) velkým nákladem a přenechané dalšímu boji. Kolik tím prospěl křesťanské věci, jaká nebezpečí života podstoupil, nikdo snadno písmem nevstihne.*“

S w a n g e l i u m p o d t e l e p i s t u y L u k a s e.

S w a t ě L u k á s E w a n g e l i s t a r o d e m b y l z A n t i o c h y e S y r s k é † a w l é k a ř s t w j s n a ě n a u p r á c y w e d l / g a l ě h o y S. P a w e l l é k a ř e m n a z y w a l. (K o l. 4. d. 14.) A t e n b r z o p o K r y s t o w u w s t a u p e n j g s a k w j š e z p ě k á n, n a w e t š s j m d i š l e p ř i S. P a w l o w i b ý w a l / a s n i m y p o c e s t á c h p r a c o w a l. (2 K o r. 8. e. 18. 19.) a n o b r z ě w t ě ž k ě m g e h o p o k u s s e n j a w ě z e n j w R y m ě, s á m p ř i n ě m z ů s t a l. (2 T y m. 4. b. 11.)

M ů ž e t p a k E w a n g e l i u m g e h o n a t y t o d i w a d i š k y r o z d ě l e n o b ý t i G e d n o, N a č a s k t e r ý ě p ř e b ě ě l p r i w e n e ž l i P a n K r y s t u s p r á c e w ř a d u s w ě ě h o k o n a t i p o č á l. A t u s e w y p i s u g e J a n a K ř i t i t e l e y K r y s t o w o p o č e t j, n a r o z e n j, w y c h o w a n j / a w C h r á m ě w e d i w a n á c t i l e t e c h p o z ů s t á n j. C o ž w š s e c k o z a w j r á s e w e d i w a u k a p i t o l á c h p ř e d n j c h.

D r u h é n a č a s K r y s t o w ý c h p r á c y, w s i r n e n j, z i m r t w ý c h w s t á n j, y n a n e b e s a w s t a u p e n j. A t o s e o p ě t d ě l j n a t ř e. 1. N a w ě

M i i i j.

† Eusebius w E n t o 3 e 3. K a p. 4. G e r o n ý m w p ř e d m i s l u w ě n a t o h o t o E w a n g e l i s t u. I t e m w w ý s t a w k u, n a 6. K a p. I z a t á s s e p r o t o k a.

Číslo, uvedené Elogiem, souhlasí s Koniášovým přiznáním v žádosti podané Českému sněmu r. 1749 o příspěvek na vydání postily. V žádosti totiž píše, že ročně posbírání asi 1 000 bludných knih. Víme už, že působil jako misionář 37 let. Mohl tedy posbírat přibližně 37 000 bludných knih. Jestliže v průměru 7 000 knih předal různým knihovnám, spálil jich okolo 30 000. Nebyly to však samé české knihy. Víme, že stíhal též knihy latinské, německé, francouzské i jiné. Nepočítáme-li opravitelné knihy, je v Klíči z r. 1749 celkem 868 českých titulů a 1 230 cizojazyčných, tj. 41 % českých a 59 % cizích. Jednačtyřicet procent z 30 000 spálených knih je 12 411. Protože však české tisky se u nás vyskytovaly ve více vydáních a ve větším množství než knihy cizojazyčné, nemůžeme zůstat při 12 411, ale musíme předpokládat, že českých knih bylo mezi spálenými více. Snad asi 15 000, jak se domníval I. J. Hanuš. Druhá polovina spálených knih připadá při tomto odhadu na knihy cizojazyčné (německé, latinské, francouzské).

To uvádí na pravou míru stesky osvícenců z konce 18. století a z počátku 19. století a mnoha dalších autorů a řečníků, obviňujících Koniáše ze spálení 60 000 českých knih. Nemají pravdu, když všesky literární ztráty přičítají na vrub misionářů s Koniášem v čele. Příčinou těchto ztrát nebylo ovšem jen pronásledování z katolické strany. Zavinily je i jiné okolnosti, např. válečné události, požáry, povodně, časté užívání, špatný papír, špatná vazba, malý počet výtisků, někdy nezáměr potomků. V některých případech se nedochoval žádný výtisk katolického titulu, ale existují výtisky nekatolické knihy. Tak se nezachovaly Písně roční aneb kancionálek, který netoliko při všech slavnostech celého roku, ale i každodenně se užívati může, vydaný v Litomyšli u Václava Turečka roku 1748. Ale zachovaly se Písně duchovní evangelické, vytištěné tiskárnou českých bratří v Kralicích 1581. Z 12 děl evangelického faráře Jana Rosaria Hořovského (1581– + po roce 1637) se uchovala všechna kromě jednoho, kromě „modliteb

Pisni Duchow-

ny Ewangelisticki / opiernowu

prehlednaty / sprawene a shromazdt-

ne : X take mnohe whowe slozene / z gruntu a

zakladu Pisem swatych : Ke cti a k chwale

le sameho gedineho wecneho Boha w

Troicy blahoslavené. Take kypoc

mocy a k sluzbe y En pore steny w psa

nam dicitantem nabozenstwi wsech

wecnych, mislawych y Nás

coo y gajyt kresty.

M D LXXVI.

Wypowad a oflawowad by
drem more slawy owi panu.
24. 11.

Cardabimad y Pallemus
wintuce luas. Tab 20

J. J. 1877

nábožných za všelijaké obecné i obzvláštní věci“ z r. 1615. Naproti tomu z 22 vytištěných prací jezuity Jiřího Plachého-Fera (1594–1655) se ztratily všechny až na dvě: *Fama posthuma Joannis Nepomuceni* (1641) a *Mapa katolická* (1630), ačkoliv autor byl ředitelem jezuitské tiskárny, klementinským knihovníkem a mimořádně oblíbeným kazatelem u Salvátora, kde působil od r. 1620 a následně od r. 1622 (pro tvrdou kritiku sociálního útlaku, cílenou na konkrétní osoby, byl přeložen na stížnost jistého společensky postaveného činitele do Prachatic, kde obrátil velkou část obyvatel na katolickou víru. K žádostem Pražanů byl povolán po letech zpět do Prahy, kde zemřel v pověsti svatosti).

Pašeráci kacířských knih

Zákazy přinášení, prodeje a vlastnění kacířské literatury zákonitě budily opačnou reakci. Často spíše podněcovaly chuť ke koupi a čtení zakázaných knih a podporovaly činnost pašeráků. Často pašeráci nestačili nasytit čtenářskou hltavost tajných evangelíků, zvláště když řádily komise pro hledání zakázaných knih a mnohým je našly, pobraly a zničily. Pak bylo nutné rychle doplňovat vzniklé mezery a nahrazovat utrpěné škody. Z pašování evangelických knih si mnozí učinili životní povolání, někteří pro ně i položili život. Byli mezi nimi lidé prostí: tkalci, krejčí, zedníci, tesaři, pekaři, rolníci a zahradníci, ale také lidé studovaní: kazatelé, učitelé, studenti, knihkupci. Pod rouškou řemesla jako sekerníci, tesaři, krejčí, mlynářští pomocníci a knihaři, nebo pod záštitou obchodu jako plátýnkáři, krajkáři, olejkáři, kořenáři, prodavači modlitebních knížek, trhovci a jarmarečníci pronikala tato početná armáda do Čech a na Moravu, aby v tajných evangelíích udržovala živou „víru Beránkovu“ a dělala těžkou hlavu vrchnostenským a církevním úřadům.^{131/}

VI Králem pašeráků kacířských knih byl Václav Kleych. Prodej knih, vydaných vlastním nákladem v Žitavě, organizoval za pomoci českých formanů a celé sítě oddaných predikantů a laických kazatelů. Měl sklady v Žitavě, v Těšíně, kde volně prodával u zdi hřbitova „kostela milosti“, na Myjavě, v Trenčíně a dokonce i u svého bratra v rodných Lažanech u Růžového paloučku. Sám bez bázně podnikal četné cesty přes hranice do Čech, na Moravu a až na Slovensko. Unikal nástrahám, mátl pronásledovatele, a tak se okolo jeho postavy vytvořila legendární svatozář „nepřemožného a nepřemožitelného“. Alois Jirásek zvěčnil Kleychovu odvažnou činnost v Temnu (8. kapitola):

“...tu a tam se opět ukázal emissarius z „Lutrián“, ze Saska. To že se ani neví, co knížek evangelických přinášejí a tak nahražují těm beranům knihy, které jim patres jezovité pobrali. Na Oujezdské faře uslyšel (správce opočenského panství Čermák – J. B.) i jméno jednoho z těch svůdců, který je všech kápo, nejsmělejší a nejchytřejší ze všech, nějaký Kleych, ten že měl na litomyšlském panství statek, ale z gruntu že zběhl pro svou husitskou víru, před léty, tenkrát ještě mladý člověk, že utekl i s celou rodinou do Saska, a tam v Žitavě že teď tiskne a vydává knížky a odtud je roznáší a rozváží tady po Hradecku a jinde, i na Moravu, do Slezska, ano i do Uher přepadá, všude vleze, všude se odváží, pokaždé v jiném přestrojení a že si jména dává, a tak že roznáší ty knížky, takové malé jako špalíček, ty že schválně tak vydává, aby se daly snadno schovat i roznášet, to že je pravý čertův služebník. Kolikrát prý už byl v pasti a jako chycen, ale pokaždé že se šťastně vytrhl a upláchl, jistě s d'áblovou pomocí.“

Kleych zemřel r. 1737 na cestě po Slovensku v Necpalech u Turčanského Sv. Martina, zachvácen skvrnitým tyfem.

Roku 1734 našla komise pro generální prohlídku českých knih v Morašicích u Litomyšle u Václava Litochleba, krejčího, množství kacířských knih, zvláště Nových zákonů, které mu nosil ze Saska jeho bratr Kristián Litochleb, pašerák knih a emisar. Za jedenáct let byl Václav vyslýchán znovu, protože se zjistilo, že ve své činnosti nepřestal. Přiznal se, že prostřednictvím svého bratra

Kristiána dostal mnoho knih – komise jich vypočítává pětadvacet, ale kolik jich nepřiznal! – které rozprodal ve Sloupnici, Chotěšínách a Újezdě.^{132/} Byly mezi nimi bible tištěné v Halle, Nové zákony hallské, Nový zákon vydaný Kleychem, Komenského Manuálník, četné Kleychovy a Liberdovy špalíčky, tisky bratrské a Veleslavínovy. Kristián Litochleb pašoval bible a špalíčky ze Žitavy také na Jilemnicko a dále do kraje. Sklad měl u Václava Nykla, sedláka ve Valteřicích, kam za ním chodili lidé ze širého okolí. Vytrvalým pomocníkem mu při pašeráctví knih byl „zavrzely kacír“ Josef Janata, tkadlec z Hrabačova, který podle udání vrchního jilemnického panství měl za hlavní zaměstnání pašování kacírských knih z Lužice a jejich šíření po českých vesnicích.

„Znamenitym svůdником“ byl Matěj Coudil z Měřína u Velkého Meziříčí. Pašeráctví knih provozoval skoro 40 let. Jako šedesátiletý prohlásil ve Čtvrtni u Rakovníka: „*Kdyby to písmo (knihy) bylo pohromadě, co jsem já do Čech přinesl, ani by tato pastuška nepostačila.*“ Chodil ze Saska – knihy prý kupoval v Postupimi a hned za hranicemi je předával lidem z Velvarska, kteří na něj čekávali a knihy dále šířili. Nosil je v pytli, zakryté na vrchu tabákem. Ještě jako stařec sedmasedmdesátiletý přešel hranice s uzlíkem knih a došel na Roudnicko, kde byl zatčen a dodán do vazby v Rakovníku, později k soudu do Prahy. Byly u něj zabaveny: bible, Manuálník, Kleychovy špalíčky a Liberdův Klíč Davidův. Tušil, že se z vězení nedostane: „*Když mne dostanou, dají mne utlouci. Ponesu korunu se svatým Pavlem. Jen aby mne ne nechali dlouho sedět, raději ať mi život vezmou, jsem beztoho stár.*“^{133/} Zemřel asi ve vězení.

„Velkým a pověstným svůdcem“ byl Jakub Mikulecký, krejčí z Kornice u Litomyšle. Předstíral, že je z Čermné, nosil kožený pytel s plátýnky a stuhami, někdy též tabák, ale hlavním jeho zaměstnáním bylo pašeráctví knih. Dlouhá léta navštěvoval z Žitavy lanškrounské, litomyšlské a poličské panství, rozšířil mnoho kacírských knih a hodně lidí odvedl do Lužice.

Velký proud pašeráků šel z Uher přes Moravu až do Čech ku Praze. Tak Jan Pražan utekl do Uher a pašoval hallské bible

VI z Myjavy.^{134/} Měl sklad v rodné Pusté Kamenici u Poličky. Prodával je na Skutečsku a Poličsku, hlavně ve Svatce, ve Svatouchu a v Krouně. Nosíval je v mošně pod chlebem. V dalším prodeji mu pomáhali pekaři Josef Kostelecký ze Svatouchu a Václav Koudelka z Krouny a jeho bratr Jan Koudelka z Pusté Kamenice. Kostelecký měl kacírské knihy ukryté ve štrandlíku s dvojitým dnem, který jeho manželka zakopala v zahradě.

Originální způsob kolportáže si zařídila rodina Snítílů z Řetové u Ústí nad Orlicí. Mladší bratr Pavel pašoval knihy přes hranici z Vrbovců u Myjavy, kam se rodina vystěhovala – někdy je i sám nabízel – a starší Jakub byl kramářem s knihami. Prodával „dobré“, tj. katolické knížky, kalendáře, modlitby, hlavně Rajskou růži modlitbami vykvetlou, a tím kryl podloudný obchod knihami kacírskými. V práci mu pomáhala jeho žena Kateřina, která šila a prodávala zástěry a dětské čepičky z kartounu. Jakub Snítíl platil za „odvážného svůdce“, který mnohé odvedl do Uher. Zvláštní při něm bylo i to, že měl latinské školy, gymnázium v Litomyšli. Tvrdíval lidem, aby získal jejich důvěru a snáze se kryl, že je rektorem školy ve Věcově u Jimramova.^{135/}

Zvláštní kategorii mezi uherskými pašeráky knih tvořili plátýnkáři. Putovali podél řek a zapadali do osamělých mlýnů, kde byla možnost konat tajná shromáždění. Kryli se prodejem mlynářských plátýnek na prosévání mouky. Někteří z nich se podél toku řek dostali až do Prahy, kde se jejich pracovní pole stýkalo s pašeráky lužickými. V Praze sice kacíři nebyli, ti se vyskytovali jen v jejím okolí, ale v samém srdci hlavního města, „v Židech“, byly nekatolické knihy k dostání. Zachovalo se mnoho jmen a údajů pro poznání a stíhání plátýnkářů. Byli mezi nimi Matěj Kos z Chrudimska, Martin Cihlář z Chvaletic u Přelouče, bratří Vránové z Bělušic u Kolína, Matičkové a Kopistové ze Starkoče u Čáslavi, Plačkové z Hořátve u Nymburka a jiní.

Mezi pašeráky tvořily početnou skupinu ženy. Jako trhovkyně, prodavačky koření, pláten a různých trectek byly méně nápadné a snáze se dostaly do vesnic i do rodin. Tak Anna Sejková z březnického panství utekla r. 1729 do Vel. Hennersdorfu v Horní

Lužici, kde byl exulantský sbor, spravovaný zmíněným již kazatelem J. Liberdou. Po r. 1735 se potulovala po jarmarcích v Čechách, zdržovala se ve vsích a v okolí míst, kde měl být jarmark. Jiná žena, jménem Magdalena, pocházející ze Žitavy, prodávala tvaroh a sýry, ale na dně koše měla ukryté knihy. V soudních zápisech o potrestaných kacířích čteme, že Dorota Lajnerová-Petříková byla v Nymburku odsouzena pro donášení bludných knih z Žitavy a jejich prodávání na Nymbursku k jednorozhodní robotě v okovech. Anna Satrapová z Chrudimě dostala dva roky káznice a pololetně deset ran karabáčem pro donášení a prodej bludařských knih.^{136/}

Soupisy nekatolíků uprchlých z vlasti a církevní zpovědní seznamy tajných kacířů nám vypočítávají množství jmen mužů i žen, jinak nám svými životními osudy neznámých, kteří z lásky ke své víře se stali „svůdci a falešnými proroky“. Patřili mezi ně potulní knihaři Václav a Tadeáš z Žitavy, kteří opravovali potrhané knihy a přitom pašovali nové, Tomáš Batík z Kutné Hory, potulný sladovnický, „pověstný rozšiřovatel kacířských knih“, se svým přechovávačem a pomocníkem Jiřím Bohatým, hostinským ze Zbudovic u Čáslavi, Jiří Nový, sedlák z Chorušic u Nebužel, který svoji činnost kryl léčením dobytka, Jan Pecháček, propuštěný voják ze Skalska u Mladé Boleslavi, „nebezpečný kolportér“ Jakub Koudelka z Pusté Kamenice u Skutče, „výborný kumštýř ve všelikém díle ode dřeva“, Jiří Tůma z Jičína, odsouzený na dva roky do želez a k výprasku čtyřikrát do roka deseti ranami karabáčem „pro donášení a roztrušování zapovězených bludných knih“, Josef Čejka z Humeneckého mlýna u Skutče, Václav Slavík, krejčí z Dvakačovic u Chrudimě, František Truma z Brodců nad Jizerou, kterému říkali Čiháček, Matěj Procházka, kořenář z Kouřimska, Matěj Paďour, krejčí z Hrušové u Vysokého Mýta, potom zajímavé dvojice pašerácké: Matouš a Šimon, pláteníci ze Žitavy, kteří na fůře vozili špalíčky a „lutriánské kacířství“, Tomáš Krupka a Matěj Liška z Peruce, specialisté na pašování hallských biblí, Jakub Rampl a Jan Janáček z Přibyslavi, žitavští pašeráci, bratři Tomáš a Matěj Trinklové z Javorníka u Vysokého Mýta, taktéž ze Žitavy.

VI Byli však i řádní knihkupci, kteří se soustředili na prodej a do-
dávání českých zakázaných knih. Takovým byl po Václavu Kley-
chovi jeho zeť Martin Horák. Narodil se r. 1728 ve Žlebích u Čás-
lavi, kde jeho otec byl správcem auersperského zámku a on sám
od 18 let hospodářským písařem. Rodina byla tajně evangelická,
a proto se Horák objevuje r. 1752 v Žitavě, kde vstoupil do
manželství s nejmladší Kleychovou dcerou. Od r. 1768 začal ob-
chod s českými kacířskými knihami. Nakupoval je z cizího nákla-
du a sám je tiskl nejprve v Loubně, potom v Žitavě. Pomocníky
a poradci mu při nakládání byli Jiří Petrman, drážďanský exu-
lantský farář, a Jan Krištof Vodička, kazatel žitavský. Jako orga-
nizátora pašeráctví do Čech zaměstnával Horák Jana Houžvičku,
bývalého učitele, který se svého povolání vzdal pro špatné fi-
nanční poměry a raději se věnoval výnosnějšímu, byť nebezpeč-
nějšímu povolání obchodníka–pašeráka.

Je velmi zajímavé sledovat cesty, kterými se dostávaly české
náboženské knihy ze zahraničí do Čech a na Moravu. Prošly
častokrát několikerýma rukama, než konečně přišly do rukou taj-
ných evangelíků. Tak bible, tištěné v tiskárně hallského „sirotčího
domu“, prodělávaly přímo odysseu. Zákroky jezuitských pátra-
cích komisí často znesnadnily přímou cestu přes Norimberk, Cheb
nebo Karlovy Vary. bylo proto nutno posílat knihy do Vratislavi,
kde mělo hallské nakladatelství pobočný sklad. Odtud je formani
dopřáli do Těšína, kde je převzali buď pašeráci z moravské
strany, nebo šly dále do Uher, aby z Trenčína nebo Myjavy byly
přenášeny tajně na Moravu a odtud pašeráckými cestami až do
Čech. Heinrich Milde, sekretář hallského sirotčince a vůdčí duch
v nakladatelství, veliký přítel českých exulantů a vydavatel čes-
kých knih, zvláště biblí a Nových Zákonů – sám sebe často nazývá
*„všeho národu horlivý milovník Heinrich Milde, rozený Němec ze
Schlagenthinu“* – si poznamenal do svých zápisků: *„Velice rád
jsem vídal formany, přicházející z Čech a Žitavy do Halle, aby zde
naložili sůl, protože vždy přibráli bible a Nové zákony.“* Jindy
píše o norimberském kupci Erasmu Pintzovi, s kterým se setkal
r. 1722 na cestě z Halle do Magdeburku. Pintz se mu nabídl, že

vezme do Čech jistý počet biblí, protože norimberští kupci zůstávají v Čechách často až deset týdnů a umí česky. *„Mohla by to s pomocí Boží být cesta, aby se bible tímto způsobem rozšířila po království, kde katolíci dosud mají vládnoucí ruku, jen když člověk bude pozorný a opatrný. Dá se dobře jedna hromada biblí po druhé složit mezi jiné zboží.“*^{137/}

Jinou zajímavostí jsou ceny, za které byly pašované knihy prodávány. Senior Jan Th. Elsner píše ze Žitavy r. 1760: *„Evangelické knihy, přivezené do Čech, byly všechny napořád velmi dobře zaplacené a jejich dodavatel ještě k tomu velmi dobře pohoštěn.“*^{138/} Co se platilo za knihy, dovídáme se z výslechnů tajných evangelíků jezuitskými a vrchnostenskými komisemi.^{139/} Tak roku 1734 bylo vypověděno, že hallská bible byla na Litomyšlsku koupena za 3 zl. a 42 kr. Na Poličsku se r. 1735 tatáž bible pašovaná z Uher prodávala po 4 až 5 zlatých, Nový zákon hallský stál 1 zl. a 15 kr., Kleychův špalíček Modlitby byl za 27 kr. Při výslechu evangelíků v Dol. Sloupnici r. 1733 udali někteří, že koupili „zákoníček“ (asi Kleychův špalíčkový) za 14 grošů českých, jiný zákonek za půl zlatého, bibli „in folio“ (snad Kralická 1613) za 4 zl. a 15 kr., Kapitovu Postillu za 2 zl. a 30 kr., „kázáníčko jedno“ za 6 kr., „zpívací“ Žalmy za 13 grošů. V Dambořicích u Klobouk na Moravě se r. 1778 prodávaly hallské bible veřejně po 2 zl. a 21 kr., ale i laciněji. Někdy za několik listů vytržených z bible se platily veliké peníze. Často dal kupec celé své jmění v penězích a ještě se zadlužil, aby se stal majitelem Písma sv. nebo kacířské knihy. Jindy se knihy z nedostatku peněz půjčovaly či lépe řečeno najímaly na určitý čas od šťastnějších majitelů. Tak Komenského Manuálník byl pronajat na dobu jednoho roku za 28 grošů, spisek Pavla Žalanského O životě duše půjčen na půl roku za 30 krejcarů. Opět jindy se knihy vyměňovaly za naturálie. Tak Jiří Horák z Vinař u Žleb na Čáslavsku vyměnil Žalmy od Jiřího Černého ze Semtěše za korec hrušek václavek, Liberdův kancionál Harfa Nová na Hoře Sion znějící dostal od Jiřího Pavlíka z Lipovce u Žleb za košík jahel.

Jakou dojemnou láskou lnuli evangelíci k bibli a kacířské kni-

VI ze, ukazuje výslech šestadvacetiletého Václava Hlaváčka z Kozomína na Rakovnicku, který směle prohlásil soudci: „*Já Písma Božího se držím, a jak do Prahy pojedou, já si je koupím, já zrovna pravím, že bez něho nebudu.*“

Podle průzkumu M.-E. Ducreaux projednal apelační soud v l. 1704–1781 729 caus kacírství, kde byly tři čtvrtiny obviněných odsouzeny k nuceným pracím a 8 % delikventů bylo odsouzeno na smrt.^{140/} Inkvizitoři mnohdy „*chybující v pravé víře*“ státním orgánům raději vůbec nepředávali, neboť duchovní tmářství bylo u některých jedinců tak značné, že se nedalo rozpoznat co je úmyslná zarputilost a co pouhá nepoučenost.^{141/}

Úlohu hráli mezi rozšiřovateli nekatolických knih i Židé. Majíce na zřeteli zisk, obstarávali ochotně jejich tajný dovoz. Dělo se tak obzvláště za válek o tzv. dědictví rakouské. R. 1744 byli proto Židé z Prahy a celého království vypovězeni. Koniáš tehdy projevil opodstatněnou obavu, aby se urychleně nezbavovali před svým odchodem knih ze skladů, a proto bylo 19. dubna 1745 nařízeno majitelům takovýchto knih, aby Koniášovi předložili své knižní zásoby k prohlédnutí. Ty, které on uzná za závadné, mu měly být odprodány. U koho by se po uplynutí čtrnáctidenní lhůty takové knihy našly, měl být přísně potrestán.

Knihy v plamenech

Zamysleme se nyní nad kremací knih v širší souvislosti. Chceme-li pochopit, jak vznikla a co k ní vedlo, musíme otevřít Matoušovo evangelium (5,29–30): „*Jestliže tě tvé pravé oko svádí, vyrvi je a odhod' od sebe, neboť jest pro tebe lépe, aby jeden tvůj úd zahynul, než aby celé tvé tělo bylo uvrženo do pekla. A jestliže tě svádí pravá ruka, usekni ji a odhod' od sebe; neboť jest pro tebe lépe, aby jeden z tvých údů zahynul, než aby celé tvé tělo přišlo do pekla.*“ Tuto výzvu pochopili křesťané tak, že člověk se má zříci všeho, co ho svádí ke hříchu a ohrožuje jeho spásu, i kdyby mu to bylo tak drahé a užitečné jako oko nebo pravá ruka. Již první

křesťané aplikovali tato slova také na knihy. V 19. kapitole Skutků apoštolů (verš 19) nacházíme toto svědectví: *„Mnozí také z těch, kteříž se marnými uměními obírali, snesše knihy o těch věcech, spálili je přede všemi: a početše cenu jejich, shledali toho padesáte tisíců peněz.“* K této události došlo v maloasijském Efesu za 3. apoštolské cesty sv. Pavla od podzimu r. 54 do roku 58 nebo 59. Spálené pohanské knihy měly cenu 50 000 drachem. Přesto je křesťané nelitovali a spálili je v přesvědčení, že ony ohrožují spásu duší a vedou k věčnému zavržení. (Citát podle 6. dílu kralické Biblí české z roku 1601.) K novozákonním slovům „s marnými uměními“ připojuje Kralická bible poznámku: *„S marnými uměními, tj. s kouzly, hádáním z lín rukou, z tváří neb obličejů člověka ec. s planetářstvím, snů vykládáním a jinými pověrnými věcmi, což vše Pán Bůh přísně zapovídá v Deuteronomiu.“* Deuteronomiem je míněna 5. kniha Mojžíšova obsahující zákaz rozmanitých druhů pověr *„Nebudiž mezi vámi nikoho, kdo by kázal synu svému nebo dceři procházeti ohněm (aby se očistili), kdo by se tázal hádačů, kdo by zkoumal sny, pozoroval znamení; nebudiž (mezi námi) kouzelníka, zaklínače, nikoho, kdo by se radil duchů nebo věštců, kdo by se vyptával mrtvých na pravdu. Nebo všechny tyto věci má Hospodin v ošklivosti a pro tyto zločiny zahladí je při svém příchodu.“*

Na Skutky apoštolů navazuje Jan Amos Komenský, když doporučuje křesťanům, aby se zbavili knih pohanských mudrců, řeckých a římských: *„Neuposlechneme-li Boží rady o této bezpečnější cestě, budou státi proti nám na soudě oni Efesané, kteří jakmile jim vzešlo nebeské světlo moudrosti, spálili všechny všečetné knihy, ježto jim jakožto křesťanům, nemohly již býti k žádnému užítku (Skutky 19,19). A nová církev řecká, ačkoli má svým vlastním krásným jazykem sepsané filozofické a básnické knihy svých předků, kteří byli považováni za nejmoudřejší národ světa, přece zakázala je čísti sobě i svým pod trestem vyloučení z církve. A tím se stalo, že ačkoli vlivem barbarství klesli ve velkou nevědomost a pověru, přece je Bůh zachoval až dosud před kalem bludů Antikristových. V tom tedy zcela jsou hodni nápodobení,*

VI *aby (zavedeme-li však důkladnější studium svatých písem) snáze se daly vymýtiti temnoty zmatení, zbylé po pohanství.* ^{142/}

Komenský zde v podstatě chválí řecké křesťany za to, že spálili pohanské knihy a nečetli pod trestem vyloučení z církve spisy pohanských filozofů a básníků. Zároveň tušíme, že Komenský, který schvaloval pálení pověrečných knih efezskými novokřesťany, by se patrně nerozpakoval dát na hranici katolické knihy. Na Bílé hoře však nezvítězil „zimní král“, který by jistě katolické knihy nebyl šetřil, když se nezastavil ani před ničením náboženských, uměleckých a historických památek svatovítského dómu.

Leč i katolíci využívali 19. kapitoly Skutků apoštolů. Roku 1677 byl vydán Nový zákon, kde se v poznámce uvádí: „V 19. verši (19. kapitoly Skutků apoštolských) z těch, kteří všetečných věcí hleděli, s kouzly, s hádáním z linií na rukou, z tváří neb z obličeje člověka, snů vykládáním a jinými pověrnými a od Pána Boha zapověděnými věcmi se obírali, snesli knihy o těch věcech sepsané, kteréž svatý Pavel přede všemi spáliti dal, ačkoli velmi mnoho stály, totiž za padesáte tisíců peněz attyckých, to je za pět tisíc zlatých. Z čehož křesťané, mají se učiti, aby škodných kněh, jako jsou také kacířské, za sebou nechovali, ale je, byť pak ony byly drahé, do ohně házeli a pálili, protože škody, kteréž přináší, žádným stříbrem a zlatem nahraditi se nemohou. A proto netoliko svatí církevní sněmové, ale také císařové kacířské knihy chovati přísně zapovídají... Mnohem pak méně má je kdo bez povolení čísti... Nedejte se svoditi, dí svatý Pavel, porušují dobré mravy zlá rozmlouvání, růvněž tak i písmo. Kdo tedy nechce sveden býti, varuj se toho nebezpečství, sice, jak praví Sírach: Kdo miluje nebezpečství, zahynet' v něm...“

Je ke škodě věci, že duch doby spočíval v takovémto chápání biblické zvěsti. Jde o to, že celá řada společenských a lidských otázek byla vnímána spektrem dogmatického konfesního hlediska. Tento princip ani reformace neodstranila, naopak, ochotně jej akceptovala. Oficiální protestantská nauka sice nevylučovala rozumové konstruování přirozeného řádu, poukazovala však povšechně na nespolehlivost lidského poznání a na jeho zbytečnost

Postilla Svaté paměti

Mistra Jana Husy Mucedlnij
sa Bozjho / na Euangelia / kteraj se tau přes celý Kol
we Dni Nedelnij / giž po druhé wyliffčnā / y s Registrum /
kterchožto prwe nebylo / znomu lepe sprawenā / y bedliwě
gā delanā / neb Corygowanā.

K této Postille přidání gsau

Epistoly Nedelnij též s Byklady na celý Kol /

Mistra Jakobella Kněze a Kazatele Zátona Pá-

ně / Wěrneho a milého Thowaryffe

tehož Mistra Jana Husy / Beerel gsau
gestie nebyly Eistnue / ale gā

nyu repra na swiele
gsau wydaní

*Leto 1782. též gsau
wizno fruzgana.*

Také přidán gest y Žitwot téhož Mistra Jana Husy
a k tomu některé Epistoly / kteréž gest z Konstan-
cy gsau v Wězenij Čechám psal.

Leto Páně 1564.

M. D. LXIIII.

VI vzhledem k přímému poučení od Boha v Písmu. „*Co jiného,*“ volá Luther, „*může zplodit lidský rozum, než samé blbé a pitomé věci?*“ Podle Luthera moc, světská vrchnost, stát – to vše jsou nástroje pozemského světa, jež nutně musí být poznamenány hříšným, nemilosrdným rázem tohoto světa. Pocházejí od Boha (jako vše pozemské), nejsou však svou podstatou božské, není v nich vykoupení, jsou a musejí být hříšné. To nelze změnit, to je nutno jen uznat, strpět. Úplné vědění o světě a životě se ve středověku zdálo možným jen ve spojení s křesťanským náboženstvím a jeho hlavním pramenem, biblí. Vše, co je v životě platné, bylo uvedeno do perspektiv absolutna, hodnoceno především ve vztahu k pevným a jasným příkazům Písma.

Na 19. kapitolu Skutků apoštolských se odvolává též Koniáš: „*Mnohé až podnes zachvacuje marný strach a stud, pro kterýžto neb zapověděných kněh se zhostili, neb majíce o nich povědomost, takové vyjeviti, neb odevzdati zanedbávají... Ať takový se rozpomene, kterak na mnoho tisíc tisíců kněh bludných, jako někdy za časů prvních křesťanů (acta 19) se dalo, až posavad snáší k duchovním správcům věrní křesťané, žádného pak z nich nikdy žádný trest neb pohanění, nýbrž vznešená pochvala následuje. Ano, místo trestu hojná odplata se připovídá, když místo bludných dobré a spasitelné knihy se obětují...*“ (Pravá moudrost)

Koniáš žil tedy v přesvědčení, že bludné knihy ohrožují věčné štěstí duší. Viděl v nich také překážku církevní jednoty a příčinu válek, které sužovaly naši vlast od husitských dob do vestfálského míru. Toto své přesvědčení vyjádřil třemi lapidárními větami: „*O, zlořečené knihy, které tak ukrutného a hrozného skrze dvě stě let a víc v Čechách krveprolití příčinou byly! O, zlořečené knihy, které jako někdy, dle svědectví Kristového Arius roucho Pána Ježíše, to jest církev svatou trhají a jednotu pravé víry ruší! O, tisíckrát zlořečené knihy, skrze které tolik tisíc tisíců duší vlastencův našich do propasti pekelné k zahynutí věčnému přišlo a až podnes přichází!*“ (Postila)

Kromě ideologických motivů vedly k pálení knih již zde zmíněné praktické důvody obranného rázu. Nekatolické a protika-

tolické knihy, kolportované k nám v 18. století ze zahraničí, byly součástí široce založené propagandy, směřující k zalidnění Pruska a k rozparcelování Českého státu (Čech s Kladskem, Moravy a obojího Slezska) mezi germánské sousedy (Prusko, Bavorsko a Sasko). – Pálením knih se bránili misionáři proti pomluvám, šířeným mezi lidem, že zabavené knihy jsou prodávány na jiných místech. Konečně působily i obavy, že by se mohly zakázané knihy vrátit nějakým způsobem zpět do rukou původních vlastníků. Že tyto obavy nebyly liché, ukazuje událost zaznamenaná Stanislavem Vydrou: „*Neobyčejná po čítání hltavost, zvláště kněh náboženství se týkajících, zavedla mnoho prostých duší, když jim knihy od kacířův proti samospasitelnému katolickému náboženství do rukou přišly. Znamení toho důkaz mám na jisté vesnické obci, blíže Králové Hradu, k faře Probluzské patřící, ana na statku Přímském Královéhradecké Jezuvické Kolleji od rytíře Rudolfa z Vnoře někdy darovaném se vynachází. Sám dobré paměti Probluzký první farář Pan Rozvoda tento příběh mně zvěstoval: Při ohlášení tak zvané Tolerancí za panování Císaře Josefa druhého domníval se ten nábožný Duchovní, že by stěží koho na své osadě měl, anby k nějakému obnovenému náboženství hlásiti se osmělil, jsa o dokonalém vyplnění své pastýřské povinnosti sobě dobře povědom. Našlo se nicméně z oné vsi, kterou jmenovati netřebí, několik hospodářů s svými ženami, a s čeledí, kteří již k augšpurskému, již k helvetskému vyznání zapsani žádali. Tu ten horlivý kněz hořce slze tázal se jich. Zdaliby on jich zavedení příčinou byl? zdalížby jich v katolickém náboženství dostatečně byl nevyučoval, neb náležitým příkladem nepředcházal? Za odpověď dostal, žeby ničeho příčina nebyl, žeby oni již mnoho let před tolerancí tomu obnovenému náboženství uvyklí byli, naučivše se jemu z kněh od Jezuitského topiče v Hradecké kolleji jim darovaných, kteréž on v kolleji byl ukradl. Byly totižto knihy od velebného kněze kajícího vyslance Antonína Koniáše z tovaryšstva Ježíšova prostému lidu pobrané, a zatím v jistém pokojíku až k jejich zaslouženému spálení zachované; z těchto několik onen nešťastník odstranil, svým příbuzným daroval; a tak je od církve svaté odvrátil.*“^{143/}

První zmínka, podle které lze připustit pálení knih v pobělohorských Čechách, je obsažena ve výnosu arcibiskupa Harracha z r. 1652. Zda kacířské knihy spálit nebo uchovat v domovském klášteře je ponecháno na volném uvážení misionářů. Královéhradecký biskup Jan Adam hrabě Vratislav z Mitrovic r. 1717 vyzval misionáře své diecéze oběžníkem, aby přestali s veřejným pálením knih. Argumentoval poměrně ostře tím, že prý se tímto divadlem podněcuje lid. O rok později obdobným oběžníkem ve stejném duchu požádal litoměřický biskup Hugo František z Königsegg misionáře, aby zaujali stejný přístup k likvidaci kacířských knih. Jan Šlerka, poličský soused a pozdější exulant, ve svém historickém díle, silně protikatolicky zaujaté kronice Bratrů Českých kněze Spis spolu sebraný z rozličných Písem Starožitných předkův českých z r. 1772 (dosud tiskem nevydáno) se často zmiňuje o roztrhaných, spálených, pošlapaných, na hnůj hozených knihách. Píše však obecně, bez přesnější lokalizace. VI

**ZAPALTE
KACÍŘSKÉ BLUDY
ANEŽ
POPĚVKY A PÍSNĚ
PŘI PÁLENÍ
KNIH**

Hoříž, hoříž, Jene Huse...

Na začátku našeho století uveřejnil vedoucí archivář Národního muzea v Praze Josef Volf článek *Kdy povstala Píseň o bludných knihách?*.^{144/} Volf má na mysli dlouhou, patnáctislokovou píseň, otištěnou r. 1907.^{145/} Na danou otázku odpovídá Volf, že Píseň o bludných knihách napsal jezuita Matěj Třebický v letech 1708–14. První tištěnou zmínku o ní zapsal prý jezuita Kraus r. 1719 (bude o něm ještě řeč), ale tento tisk se nedochoval. Píseň sama vydána tiskem rovněž nebyla. Šířila prý se ústně a v opisech. Její zpívání je podle Volfa prokázáno v letech 1714–66 ve východních a v jižních Čechách.

Pražský Němec, jezuita Johann Kraus, žil na přelomu 17. a 18. století. Pro nás jsou zajímavé Krausovy *Curieze Nachrichten von Begebenheiten*, které vycházely v Praze v letech 1717–19. Tam na 54. stránce V. dílu při roce 1714 píše: „*V Čechách bylo spáleno něco husitských knih, při čemž mládež zpívala: Hoříš, hoříš, Jene Huse, ať nehoří naše duše!*“, přičemž v německy psaném textu cituje slova zpěvu česky. Určení místa „v Čechách“ je neurčité, ale z dalšího vysvítá, že šlo pravděpodobně o severovýchodní Čechy, o Hradecko.

Volfovi náleží zásluha, že první upozornil na Krausovu zprávu. Mýlil se však, když ve slovech dosvědčených Krausem spatřoval

celou píseň. Je jasné, že nešlo ještě o píseň, nýbrž o kratičký VII
popěvek, o dva osmislabičné verše.

Kdo je autorem popěvku o Husovi, těžko říci. Popěvek, jak jsme viděli, neobsahuje nic hrubého; vyjadřuje pouze hluboké přesvědčení o nebezpečí protikatolické četby. Mohl jej složit některý misionář nebo světský kněz, mohl to být některý misionářský famulus nebo venkovský kantor, student, nebo někdo jiný z mládeže, o níž píše Kraus. Stavba popěvku je tak jednoduchá, že nevylučuje ani nestudovaného původce.

K popěvku o Husovi přibyl záhy popěvek o Lutherovi. R. 1735 zaslali protestantští stavové z Německa do Vídně císaři Karlu VI. stížnost na hrubé zacházení se svými tajnými souvěrci v Čechách. Stížnost doprovodili přílohou, obsahující německý překlad výpovědí některých českých emigrantů, jmenovitě Jana Litochleba a Tobiáše Bernarda, kteří si písemně stěžovali u sboru Corpus Evangelicorum, zasedajícího v Řezně. V obžalobě protireformačního režimu v Čechách se vypisovaly ukrutnosti, kterých se údajně misionáři a orgány státní správy dopouštěli na nekatolících. Když se císař Karel VI. o stížnosti dozvěděl, poručil pražskému purkrabímu hraběti Schaffgotschovi, aby dal na příslušných místech, k nimž se vztahují, tyto záležitosti ihned vyšetřit. Bylo zjištěno, že žaloby byly oprávněny jen zčásti, že byly zveličeny, aby účinně zapůsobily na protestantské stavy. Nicméně historik T. Bílek údajů zde uvedených použil při koncipování svých známých spisů Reformace katolická neboli obnovení náboženství katolického v království českém po bitvě bělohorské (1892) a Tovařystvo Ježíšovo v zemích království českého vůbec a v kollegium pražském u sv. Klementa zvláště (1896) zcela nekriticky. A. Jirásek zpopularizoval poté některé Bílkovy závěry v Temnu. Do povědomí generací celého národa se tak dostala více či méně nespravedlivá hodnocení řady jezuitů, zejména P. Mateřovského a P. Firma. Dlouho se však nevědělo, odkud své popisy, které tak pobouřily katolické kruhy, Bílek vzal. Až r. 1923 E. Kubíček zjistil jeho pramen – žaloby ke Corpus Evangelicorum. Začíná svědectvím Jiřího Prokše ze vsi Černilova:

VII *„I. Jiří Prokeš, kolář, jednačtyřicet let starý, z Černilova na panství Smiřickém, náležejícím p. hraběti Spor, odešel před 3 léty pro evangelickou pravdu ze své vlasti a nemohl se dost navypravovat o ukrutném tyranství papistického kněžstva. Kněžour na tamním panství, Jindřich Engselius, dal prý velké množství evangelických knih před kostelem spálit, podivno, že právě večer před sv. Janem, jak to i na jiných místech v Čechách bývá obyčejem, při čemž školní děti obyčejně musejí zpívat:*

*Pálíme tě, Jene Huse,
aby nemusela hořet naše duše,
i tebe Martine Luthere,
žes proklel Knihy a Učení.*

Přitom je pozoruhodné, že skladatel a zaváděč tohoto zpěvu, Matěj Trepický, jezuita, roku 1731, právě na své jmeniny, hrozným způsobem skončil, když nějaký čas před tím úplně zešlel, takže ho museli uvázat na řetěz, a při tom stále křičel, že již hoří v pekle, a v úzkosti jazyk neustále hrozně vyplazoval.“

Nevíme, jak dalece ovládal Jiří Prokeš němčinu, vypovídal-li česky nebo německy. Nevíme, jestli německý zapisovatel Prokešových výpovědí dělal zároveň tlumočnicka. Vidíme však, že zkomolil všechna jména Prokšem uváděná. Jméno hraběte von Paar – z Paarů – zapsal Spor. „Kněžour“, o němž je řeč, se nejmenoval Engselius, nýbrž Henzelius, a byl farářem v Holohlavech, kam býval Černilov přifařen do roku 1718. Jméno jezuity Třebického je v žalobě zkomoleno na Trepitcky.

Prokeš sám nemělsmysl pro časové údaje. Jeho stížnost byla v Německu zapisována r. 1735 nebo snad již r. 1734, neboť odeslání stížného materiálu císaři bylo asi předmětem delší úvahy, než došlo k jeho definitivní stylizaci. Čtenář by si vypočítal, že Prokeš, odcházející do ciziny „před 3 roky“, uprchl r. 1733. O Třebickém víme, že nezemřel r. 1731, ale již roku 1726. Letopočet, kdy došlo k pálení knih na smiřickém panství, vůbec chybí. Když se z císařského příkazu vyšetřovaly údaje žalob, dosvědčil černilovský rychtář 21. dubna 1735, že pálení se událo ve Smi-

řicích r. 1717 a v Černilově r. 1723. Rychtář se však nepamatoval, VII
co se u ohňů zpívalo.^{146/}

České děti ve Smiřicích a Černilově určitě zpívaly česky. Němčině se tehdy na nižších českých školách vůbec neučilo. Prokeš také neudává, že by se bylo zpívalo německy. Zpívané veršičky jsou však v příloze uvedeny německy, protože jde o celoněmecký zápis, zasílaný německými stěžovateli císaři (na jehož dvoře se mluvilo německy a francouzsky). Zapisovatel chtěl, aby se verše rýmovaly i v německém přetlumočení. Pomohl si tím, že ve 3. verši ponechal český vokativ „Luthere“ místo německého. Kdyby se byl v českých osadách zpíval popěvek o Husovi německy, nebyl by jej Kraus v německých Nachrichten uváděl česky. Není však vyloučena německá verze u německých nebo smíšených obcí, ale doklad o ní chybí.

K popěvku o Husovi přistupuje popěvek o Lutherovi. Jeho veršované české znění neznáme. Z německého překladu vysvítá, že ani popěvek o Lutherovi nebyl hrubého zrna. Výrok, že Luther „*proklel Knihy a Učení*“, znamená, že Luther zavrhl některé knihy Písma svatého a učení církevních Otců, neuznáváje tradici za pramen víry. Autor popěvku o Lutherovi znal tedy dobře rozdíl mezi katolickým a protestantským výkladem o pramenech víry. To ovšem neznamená, že musel být akademicky školeným teologem, neboť v 1. polovici 18. století i někteří laikové mívali důkladné náboženské vědomosti, především o rozdílných a sporných otázkách, jež bývaly často předmětem polemik na kazatelkách i mimo ně.

Popěvky, dosvědčené Prokšem, složil a zaváděl podle jeho tvrzení jezuita Matěj Trepický, skutečným jménem Třebický. Tomu odporuje jeden argument. Nezdá se, že by oba popěvky, popěvek o Husovi a popěvek o Lutherovi, měly společného původce, neboť každý má zcela jiný ráz. Popěvek o Husovi je příliš všeobecný. Vyjadřuje jen obavy o spásu duše, ohrožované četbou různých směrů. Popěvek o Lutherovi je konkrétní. Vytyčuje jeden ze zásadních rozdílů mezi katolickým a protestantským vyznáním, všímá si Lutherova postoje k bibli a k církevní tradici. Dále –

VII o Třebickém se nezmiňuje Johann Kraus, ač k tomu měl příležitost; jako jezuita byl o něm dobře informován a jistě by se byl pochlubil, že autorem nového popěvku je jeho spolubratr.

Na pověsti o hrozném konci Třebického je pravdivý jen jeho úmrtní den a měsíc, svátek sv. apoštola Matěje 24. února. Toho dne 24. února 1726 (nikoli 1731) skončil Matěj Třebický přirozenou, klidnou smrtí v českokrumlovské koleji brzy po návratu z misijní cesty v Kájově.

Správný detail týkající se úmrtního dne nás přivádí na stopu, jak se hrůzná pověst mohla zrodit. Necht' to zní jakkoli podivně, mohl k jejímu vzniku přispět nechtěně sám Koniáš. Matěj Třebický se rozloučil s královéhradeckou diecézí písemnou zprávou, zaslanou biskupovi 24. listopadu 1725. Ve zprávě, kromě jiného, píše, že informoval o náboženské situaci svého nástupce Antonína Koniáše, jemuž zvlášť kladl na srdce šíření katolických knih. Můžeme si představit Koniášovo překvapení, když za tři měsíce přišla z Krumlova (přes pražskou kolej) informace o skonu Třebického. Protože Koniáš působil mezi lidem, který Třebického dobře znal, oznámil pravděpodobně kdesi z kazatelny jeho úmrtí; zmínil se asi, vyzýváje posluchače k modlitbám za jejich bývalého duchovního otce, že Třebický zemřel na svátek svého patrona. Tajní nekatolíci viděli v nenadálé smrti známého misionáře trest Boží. Nemohli Třebickému zapomenout, že jim bral knihy, ty veřejně páčil a nahrazoval knihami katolickými. Myšlenku o Božím trestu utvrzovala tajná četba. Kdo by si tu např. nevzpomněl na 106. kapitolu Komenského Historie o těžkých protivěnstvích církve české, věnovanou výhradně trestům, jež postihly zrádce bratrské víry. Starší a novější zkazky rozněcovaly fantazii, jež obestřela Třebického pověstí, jejíž některé prvky se ozývaly v napínavých příkladech kazatelů. Jistě i Koniáš kázal o manichejském knězi, který se za času císaře Konstantina v Cařihradě rouhal Kristovu člověčenství a byl v zápětí potrestán. Rouhavému kazateli, který prý před smrtí křičel: „Celý hořím!“, vycházel z úst ohnivý plamen.

Tento příklad, pojatý později Koniášem do Vejtažního naučení,

ukazuje, že v případě Třebického jde aspoň částečně o stěhovavou pověst. VII

Všimněme si dále Prokešova udání, že „školní děti obyčejně musí zpívat“. Je zřejmé, že nešlo o žádnou dlouhou a umělou píseň, kterou by byl musel ve škole s dětmi kantor nacvičovat. Máme před sebou kratičké popěvky nebo spíše jenom výkřiky nebo zvolání. Děti je jistě nevyvolávaly samy. Škole odrostlá mládež a dospělí nestáli nad plameny mlčky. Vzpomeňme, jak tomu bylo při pálení knih v Nové Pace. Je ovšem přirozené, že tajných nekatolíků se pálení knih a projevy při něm bolestně dotýkaly.

Cennější než zmínka o dětech je svědectví, že na smiřickém panství a „na jiných místech v Čechách“ se pálily knihy před svátkem sv. Jana Křtitele na oslavu letního slunovratu. V různých dobách dostávalo pálení ovšem různý smysl. Tak předbělohorským utrakvistům bylo příležitostí k Husově oslavě, jehož svátek následoval brzy potom. Katolíkům počátkem 18. století poskytuje příležitost k pálení protikatolických knih. Čí to byla myšlenka, nevíme, ani kde byla poprvé uskutečněna. Šlo o krátkodobou praxi, prováděnou na některých místech asi od r. 1714 do roku 1732, kdy arcibiskupská konzistoř v Praze veřejné pálení knih zakázala; to se potom praktikovalo jen při závěru kajících misíí. Toto výjimečné veřejné pálení knih, dobrovolně přinášených (kajícím vyslancům), však se nedálo po každé misii, ale jen v některých případech.

S Prokešovou výpovědí seznámil veřejnost archivář František Dvorský.^{147/} Učinil tak tendenčně a z hlediska profesionální cti historika nezodpovědně: „1731. Jiří Prokeš, kolář, muž 40letý, z Černilova (na panství Smiřickém) musel před třemi lety vlast svou opustiti, poněvadž k víře evangelické se přiznával. – Na témže panství spálil jezovita Jindřich Henselius již nesmírné množství českých evangelických knih a vyhledává a pálí je dosavad, a to vždy před kostelem v svato–Jánský večer (jakž se to i po celých Čechách děje); děti školní okolo těchto hořících knih tancovati a německé verše zpívati musejí:

VII *Wir brennen dich Johann Hus,
dass unsere Seel nicht brennen muss,
und dich Johann Luthere,
dass du hast verflucht Bücher und Lehre.*

Podivné jest, že jezovita Matěj Třepický, jenž tento zpěv zavedl, hrůzně skonal, neboť před smrtí se pominul, tak že řetězy přikován býti musel, jazyk hrozně vyplazoval a neustále křičel: Již v pekelném plamenu hořím!“

Čtenář už si jistě povšiml, že Dvorský značně změnil Prokešovu žalobu. Vynechav číslovku ein, ubral Prokešovi jeden rok věku. Z faráře Henselia udělal jezovitu. Zveličený údaj „velké“ (grosse) množství zveličil ještě více na „nesmírné množství“. Před slova „evangelických knih“ položil přívlastek „českých“, aby vzbudil dojem, že se pálily jen české knihy a pro jejich české znění. Prokeš mluvil jen o pálení, jež se mohlo týkat nejen knih vyhledaných, ale i dobrovolně knězi přinesených. Naproti tomu Dvorský hovoří jen o vyhledávání. Příloha ke stížnosti opatrně říká „dal prý spáliti“, ale Dvorský tvrdí „pálí se dosavad, a to vždy před kostelem v svato–Jánský večer“, jako by byl Henselius páčil knihy každoročně. Prokeš vypovídal, že se takové pálení o vigílii sv. Jana Křtitele děje „i na jiných místech v Čechách“. Dvorský jiná místa nahradil celými Čechami. Prokeš věděl o zpěvu, Dvorský přidal tanec. Podobně vpašoval do textu přidavné jméno „německé“, ačkoli žaloba netvrdí, že se zpívalo německy. Z Martina Luthera se stává u Dvorského Johann. Prokešova fantazie spoutala Třebického jedním železem, Dvorský „řetězy“.

Ad fontes

Zprávu o pálení kacířských knih zvěčnila taky pamětní kniha třeboňské fary – Liber memorabilium parochiae Trebonensis – na stránce 188: „Anno 1740 menze Julio patres missionarii Societatis Jesu seu Jesovitae Trebonam venerunt et per duodecim dies exer-

citia spiritualia more suo hic pertractarunt. Pegma seu Capellam ex asseribus aedificatam consentiente principissa Eleonora in arce posuerunt, ibique sua divina et concienes peregerunt. Vergente ad finem missione duos cophinos librorum haeticorum combusserunt, et sequentem cantilenam huic excutioni accomodam a populo decantari fecerunt:

Zapalte Kacziřské bludy, zkařte Pekelné obludy

Spalte Pohanskau newieru, y kařdau babskau powieru.

Horřiss horřiss Jene Huse, at' nehorřj nasse dusse,

Horřiss Martine Luthere, Čzert se o twau dussy dere,

Horřiss ty Jene Kalwine, at' nas ohen wieczny hine,

Horřiss Philipp, Jarolime, at' se stebau nekalime

Horřiss Girřj Podiebradsky, zaslauřils dwie masne faczky

Horřiss Horřiss Jene Žisska, gak w Smůle smařena ssisska“

(V překladu: „V měsíci červenci 1740 přišli do Třeboně otcové misionáři z Tovaryšstva Ježíšova čili jezovité a dvanáct dní zde konali svým způsobem duchovní cvičení. Se souhlasem kněžny Eleonory postavili v zámku lešení neboli kapli z prken a tam vykonávali své bohoslužby a kázání. Ke konci misie spálili dva koše bludařských knih a způsobili, že od lidu byla zpívavě odřikávána (recitována) následující písnička, tomuto úkonu odpovídající: *Zapalte kacířské bludy...*“)

Třeboňský kronikář Akvilin Hrdlička mnoho péče jejímu zápisu nevěnoval. Usvědčují ho chyby a nedůslednosti. Přihlížíme-li k obsahu, vidíme, že celý výtvar má 3 části. První vrstva je obecná. Nikoho nejmenuje. Vyzývá ke spálení kacířských bludů, pekelných oblud, pohanské nevěry a babských pověr. Pohanskou nevěrou se nemyslí jen ateismus, ale též pohanské mnohobožství, četnými autory na počátku novověku znovu a znovu oslavované. Co se rozumí pekelnými obludami, vysvětá z pohledu Koniášova Klíče, jenž neodsuzuje jen knihy bludařské (protikatolické), nevěrecké, pohanské a pověrečné, ale též knihy nemravné, nestoudné. Těmto se dostává v treboňské písničce nejostřejšího odsudku: „zkařte pekelné obludy!“

V druhé části vyšel skladatel ze starších popěvků o Husovi

VII a Lutherovi a připojil verš o Kalvínovi. O Lutherovi už tu neslyšíme, že zavrhl „knihy a učení“, ale že čert se o jeho duši dere, což je narážka na d'ábelská pokušení a vidění, jež Luther podle vlastního svědectví míval. Rýmy „Lethere – Lehre“ a „Luthere – dere“ nasvědčují tomu, že jedna verze se vyvolávala mezi Čechy, kdežto druhá verze v německém prostředí. A tuto německou verzi citovali Němci, když si stěžovali vídeňskému císaři Karlu VI. v roce 1735. – Jména Hus, Luther a Kalvín zastupují tři hlavní nekatolické směry v Čechách: kališnický, luterský a kalvínský, s nímž byl věroučně spřízněn směr českobratrský. Tři vlastní osobní jména zastupují zde veřejně pálená díla tří předních protikatolických proudů v naší zemi.

Zcela jiného rázu, obsahu a úrovně je část poslední. Jmenuje celkem čtyři osobnosti. Napřed blíže neurčeného Filipa. Mohl by to být Lutherův spolupracovník Filip Schwarzerd, známý u nás pod jménem Melanchton, který žil v letech 1497 až 1560. Vedle jeho Gramatiky, která vyšla u nás do konce 18. století osmnáctkrát, byly u nás vydány jiné dva Melanchtonovy spisy: r. 1546 Největší a nejpřednější rozdílové mezi čistým a neposkvrněným učením Evangelium svatého a mezi modlářským papežským učením a r. 1562 Rozmlouvání Boha s Evou. Jiným známým Filipem byl rovněž německý luterán Kegel (Kegelius), jehož modlitební knížka (Dvanáctero přemýšlování) se u nás dočkala v letech 1669–1783 dvanácti vydání. Po Filipovi následují Husův žák Jeroným Pražský, král a diplomat Jiří z Poděbrad, válečník Jan Žižka.

Vše nasvědčuje tomu, že třeboňská písnička vznikala postupně. Jezuita Johann Kraus znal roku 1714 pouze verš o Husovi. Jiří Prokeš, který emigroval na sklonku roku 1733, připomínal verše o Husovi a Lutherovi. Třeboňský zápis uvádí v souvislosti s rokem 1740 osm veršů. Soused František Goll slyšel r. 1766 v Nové Pace výkřiky „*Hoříš Janku Huso, Martine Lutere, Kalvíne a jinší sekty jmenujíce*“. Bylo by voluntarismem ztotožňovat ony výkřiky s třeboňským textem, který nebyl nikde jinde nalezen, ani mezi lidmi, ani v úředních záznamech. Stejně tak nebyl objeven žádný jeho tisk, ani samostatný, ani v kancionálech. Co z toho patrně

plyne? Recitování, k jakému došlo v Nové Pace, misionáři sice trpěli, ale pravděpodobně nepropagovali. „*Docházelo k tomu s dovolením těch pánův páterův*“, jak dosvědčuje novopacký Goll.

Autory recitativu Zapalte kacířské bludy neznáme. Do treboňské pamětní knihy zapsal jejich výtvor již zmíněný Akvilín Hrdlička, křestním jménem Jan, narozený r. 1737. R. 1761 byl vysvěcen v Praze na kněze jako člen řádu sv. Augustina. Více let prožil v augustiniánském klášteře v Třeboni. Po zrušení kláštera Josefem II. se stal farářem v Hlavatci, r. 1787 farářem v Třeboni. R. 1788 byl jako známý josefinista vnucen císařem za opata cisterciákům ve Vyšším Brodě. R. 1791 odešel na odpočinek do Českých Budějovic, kde zemřel r. 1811. Jako penzista psal v letech 1791–98 treboňskou Pamětnici. O starších událostech, jichž nebyl pamětníkem, psal podle ústního podání a podle zápisků z dřívějších dob. Sem patří i misie, vykonaná v Třeboni roku 1740, kdy byly Hrdličkovi teprve tři roky. Jmenovitě užil dostupných záznamů augustiniána Václava Manna (1682–1747). Do jaké míry cituje Manna věrně, nevíme. Zprávu o misii, o pálení knih a zpívání při něm doprovodil Hrdlička vlastní úvahou, která v českém překladu zní:

„Takové pálení knih prováděli na všech místech misií a nejvíce zuřili proti knihám českým, nedbajíce, zda jsou skutečně kacířské; ale protože byly vytištěny v dobách Janu Husových blízkých, již proto byly od otců misionářů odsuzovány. A z toho důvodu ukvapeného jednání je naše vlast zbavena poznamenání nejhodnějších památek, což je dodnes oplakáváno všemi dějepisci. V nynějších však dobách takové pálení knih, poněvadž horší se vydávají a nepálí, mnohem méně takový nejapný, přímo urážející zpěv veřejně by se nepřipustil. Misie, jinak hojně navštěvované, od císaře Josefa II. nyní byly zakázány.“

Hrdlička netvrdí, že se při každé misii zpívala písnička Zapalte kacířské bludy, ale ujišťuje, že se při všech misiích pálily knihy. Není to však pravda. Hrdlička pamatoval tzv. kající misie, které se staly jedinou příležitostí k veřejnému pálení knih. Avšak po každé kající misii se pálení knih nedálo. Nezmiňují se o něm jinak

VII velmi podrobné záznamy o misiích v Berouně (1737), v Plzni (1739), v Panenském Týnci (1741, 1756), v Lounech (1741), v Hostivicích u Prahy (1755), v Poděbradech (1755), v Nymburku (1756) aj.^{148/} Nebylo tedy pálení knih po kajících misiích pravidlem.

Podle Hrdličky zuřili misionáři nejvíce proti českým knihám, vytištěným v dobách chronologicky blízkých Husovi, nedbajíce, jsou-li skutečně kacířské. Ani toto tvrzení není podloženo fakty. Vzniklo překroucením Koniášova pravidla věnovat zvýšenou pozornost všem spisům, psaným nebo tištěným v českých zemích od počátku husitských bouří do Bílé hory. Koniáš však nedoporučuje zničení všech náboženských rukopisů a tisků z oné doby. Nenavádí k hromadnému ničení, ale nabádá k bedlivému rozvážení: *„České knihy, vydané od léta 1414 až do léta 1620, o náboženství jednající, větším dílem nebezpečné a podezřelé jsou. Protož pokudž se dostatečně a patrně poznati nemůže, zdaž author i překladáč jejich byl římský katolík, k bedlivému rozvážení vzíti se mají.“* Slůvko „vydané“ znamená zde „napsané“, nikoli jen „vytištěné“, neboť Koniáš samozřejmě věděl, kdy se začaly v Evropě tisknout knihy. Výslovně to uvádí v Jediné choti: *„Spůsob pak tištění kněh s rytými literami teprv ponejvíce v Mohuči před dvouma sty a osmdesíti léty od Jana Gudenbergera vynalezen jest, tj. po smrti Kristové léta 1450.“*

Hrdlička dále poznamenává, že všichni dějepisci oplakávají ztrátu vzácných literárních památek. Myslí tím osvícence ze sklonku 18. století, hlavně Josefa Dobrovského, Františka M. Pelcla a Rafaela Ungara, kteří vyslovili politování nad zkázou knih, spálených misionáři. Dáváme i my jim dnes plně zapravdu. V zájmu objektivity líčení dějinného procesu a pohledu naň však je nutno připomenout, že opomíjeli měřit stejným metrem ničení klášterů a rukopisů, spálených husity, ztrátu jedinečných památek zničených nebo ukradených švédskými „osvoboditeli“ za třicetileté války, maření knihoven při rušení klášterů za Josefa II., germanizaci školství po zrušení jezuitského řádu, likvidaci jedenácti gymnázií v Čechách a jiné smutné jevy. Rafael Ungar naříká na

nedostatek české literatury, ač sám nenapsal (na rozdíl od Koniáše) ani jednu českou knihu! Rovněž Hrdlička psal třeboňskou pamětní knihu latinsky.

Když Akvilin Hrdlička kritizoval písničku Zapalte kacířské bludy, netušil, že sám bude jednou označen za jejího původce. V anonymním článku uveřejněném 1. prosince 1908 v „Plamelech“ čteme, že při pálení knih „*zpívána byla misionářská píseň, sepsaná augustiniánským mnichem Akvilinem Hrdličkou v následujícím znění: Zapalte kacířské bludy...*“ Anonym, který nedovedl rozlišit kritika od autora, připomíná, že papežský Řím „*potřeboval k svým cílům zabedněných hlav a zatemnělých mozků*“. „Plameny“, které článek otiskly, se představují v záhlaví jako „list sloužící osvětě a vzdělání lidu“.

Recitativ Zapalte kacířské bludy poprvé uveřejnil historik Josef Kalousek.^{149/} Kalousek správně upozornil na chybu „hyne“ místo „mine“, ale důsledně klade imperativ „hoříž“, ačkoliv Hrdličkův zápis tak jednoznačný není.

Jistě všichni čtenáři bez rozdílu náboženského přesvědčení poctují nevoli nad písničkou Zapalte kacířské bludy, zvláště pak nad verši o Lutherovi, Žižkovi a Jiřím z Poděbrad. Posuzují však výtvar z 1. polovice 18. století očima dnešní doby. Musíme se vcítit do smýšlení 18. věku, který ani ke katolíkům se nestavěl vlídněji. Tehdejší protikatolické popěvky nebyly jemnější. S jednou takovou rýmovačkou nás seznámil Augustin Neumann: „*Svatý Jene Nepomucký, pojedem do hor na cucky; když jich nasbíráme krom božího dárečku, je tobě do prdele nastrkáme.*“^{150/} Píseň zaznamenaná Ant. Podlahou říká kromě jiného o katolických křesťanech: „*Běží k papeži do Římu, k svůdci světa největšímu, v tom duchovním Babylonu, nade všecky zvejšnému.*“^{151/} Jinou takovou píseň zaznamenal ve svých Pamětech Fr. Jan Vavák. V jejích 52 slokách je výzva: „*Zas nám čert poslal do Čech bosáky, přivítejte je vezma tesáky, palice a cepy, vyžeňte je mezi čerty. Kde jest Jan Žižka na ty jezevce, by jim připínal palcátem věnce? Vstane zas, již jde hlas, budou mít mniši nový kvas.*“

Nelze pochopitelně zjednodušeně považovat takové a podobné

VII rýmovačky a pamflety za doklad mravního a kulturního úpadku celé entity a za měřítko úrovně tehdejší doby. Byly naštěstí jen řídkými výjimkami z ohromného množství překrásných písní, které se nám dochovaly. Ztrácejí se takřka mezi vzácnými skvosty písní nábožných, milostných, svatebních, rodinných, pracovních, vojenských, žertovných, alegorických a obřadních. Samotný František Sušil nasbíral 2 357 národních písní, které zcela zastihují těch několik polemických popěveků a písniček, kterými se častovaly na smrt zneprátelené, vzájemně se nechápající a fanaticky se potírající strany.

Tím však historie celé písně neskončila. V polovině 19. století zaslal Václavu Hankovi, knihovníku Národního muzea v Praze, učitel – evangelík Josef Šollín z Jarošova u Litomyšle vykřičenou píseň ještě s dalšími slokami.

1. *Zapalte kacířské bludy
zkazte pekelné obludy,
spalte pohanskou nevěru
i každou babskou pověru.*
2. *Nechceš-li ty se škvařiti,
bludné knihy hled' spáliti,
dokavadž tobě čas slouží,
bys nepad v pekelnou louži.*
3. *Hoříž, hoříž, Jene Huse,
at' nehoří naše duše,
hoříž, Martine Lutere,
čert se o tvou duši dere.*
4. *Hoříž, Cvingle a Kalvíne,
at' nás oheň věčný mine;
hoříž Melanchton, Jarolíme,
at' se s tebou nekalíme.*

5. *Hoříž i ty Havle Žalanský,
zasloužilš dvě mastné facky,
hoříž, hoříž, Jene Žižka,
jako v smůle smažená šiška.*
6. *Hoříž, Klimente Bosáku,
máš v pekle viset na háku;
hoříž, Jiříku Tesáku,
dostaneš od čerta facku.*
7. *Ty Doroto Nokálová,
nažer se sejra volova,
a ty Václave Slováci,
roztrhají tě v pekle draci.*
8. *Jdi k čertu, z Šeredína Petře,
on ti dá tabáku z pepře,
vhodte tam Jiříka Strejce,
ať žere smradlavé vejce.*
9. *Hoř, Antoníne Korvíne,
hoř, Kubo Petrozeline,
hoříž, Kleichu, Motěšický,
máš se v pekle motat vždycky.*
10. *Hoř, Špangenbergu, Borovský,
ty duší lidských Petrovský;
hoříž, Matouši Konečný,
tobě patří oheň věčný.*
11. *Hoříž, Tomáši Řešátko,
zlá soběslavských památko,
i též Štěpáne Teplický,
jdi do čertovy kapličky.*

- VII 12. *Vhod'te do pekla Dykasta,
at' se tam ohně nachlastá,
svažte tam Jakeše Víta,
d'ábel ho s hřeblem uvítá.*
13. *Philadelpha Straněnského,
Achillisa Berounského,
spalte Matěje Korvína,
dejte mu smolného vína.*
14. *Ty pekelný luciáši,
s Michalem Zachariáši,
s Peškem, s Krinitem Bruncvíku,
nažer se pekelných fíků.*
15. *Hoříž Filipe Kegeli,
koštni kyselého zelí,
at' vás žere silný plamen,
s bludnými knihami, Amen.*

Zdá se, že už Václav Hanka měl o stáří písničky pochybnosti. Píseň sice přijal a připsal na ni Šollínovo sdělení „*Tuto píseň zpívali velební pp. misionáři, když pálili bludné knihy r. 1763, dne 4. juni*“ – ale neuveřejnil ji. Hankův nástupce Václav Bolemír Nebeský namítal, že se v ní naráží na díla jinak neznámá, jež předpokládají znalost obecně neznámých spisovatelů. Proto ani on píseň nepublikoval.^{152/} To učinil v časopise Naše Hradecko až roku 1907 Čeněk Zíbrt, ale s námitkou: „*Skladba tato nečiní dojem, co o ní poznamenáno rukou Hankovou... Spíše prozrazuje ráz celé písničky, přihrublá úsloví a zvláštní znalost neznámých jinak spisovatelů knih, skladbu novější.*“ Dále než sám Šollín zašel Josef Volf. Šollín hovořil o roce 1763, ale Volf tuto píseň předsunul do začátku 18. století, ztotožniv ji s písničkou zpívanou roku 1740 v Třeboni. Volfovo tvrzení je neudržitelné z následujících důvodů:

Šollín nezaslal Hankovi žádný starý rukopis, nýbrž vlastnoruční záznam celé písně. Měl tedy také vysvětlit, kdy, kde, jak a od koho znění písně dostal. Nic z toho však neuvedl.

Šollín uvádí sice datum 4. června 1763, kdy se měla píseň údajně zpívat, ale neoznámil místo produkce, ačkoli v ústním podání se vždy snáze udrží místo události než podezřele přesné datum.

Píseň zpívanou podle Šollína r. 1763 nezná žádný kronikář nebo písmák, který by mohl přijít v úvahu. Ani Akvilín Hrdlička, František Vavák, František Goll, Jan Jeník z Bratřic, Josef Dlask a vůbec žádný spisovatel starých, pro nás cenných pamětí.

Rafael Ungar, František M. Pelcl, Josef Dobrovský, Václav Thám, Karel Hynek Thám, Jan Rulík, Josef Jungmann a jiní spisovatelé vytýkali jezuitům pálení knih, ale o zpívání při něm nemluví. Píseň dodanou Šollínem neznají. Tím, že nepřipomínají třeboňskou písničku ani krátké popěvky o Husovi a Lutherovi, nepřímou dosvědčují, že zpívání při pálení knih bylo patrně velmi řídké.

Zpěv patnácti sloh, nabitých řadou jmen, by byl nemožný bez tisku nebo opisu celé písně, ale žádný takový tisk ani opis se nezachoval kromě toho, jež zaslal do Prahy Šollín. Vše tedy nasvědčuje tomu, že Šollín zaslal Hankovi padělek, jak už tušil Hanka a naznačil Nebeský se Zibrtem. Celá záležitost zapadá ostatně do doby, která dala národu rukopisy Královédvorský a Zelenohorský.

K vytvoření nového falza mohlo dojít asi tímto způsobem: Šollín vlastnil Index z r. 1770 a tak dobře věděl, které knihy byly stíhány. Osvícenskou literaturou byl také jednostranně informován o pálení knih. Z ústního podání, šířeného evangelickými souvěrci, mohl znát třeboňskou písničku, jejíž znění ho uráželo a pobuřovalo. Že se tímto úsekem českých náboženských dějin často a intenzivně obíral, je vidět z toho, že do vlastního Indexu vložil svůj úsudek o pálení knih a nakreslil obrázek, jak jezuité pálí knihy. Proti jezuitům ho popouzela také četba Zrcadla jezuitů, které nabízel Hankovi za 3 fl. stříbra. Živě si asi představoval, jak

VII jezuité tupili i jiné nekatolické autory, a jeho rozjitřená obrazotvornost přepracovala treboňský recitativ a vytvořila nové sloky o dalších spisovatelích. Když už naplnil svou skladbu 35 jmény, uvědomil si, že by si lid takový seznam nepamatoval, a proto přidal poznámku, že píseň zpívali misionáři. Nakonec, aby své práci dodal věrohodnosti, připojil přesné datum, ale opatrně se vyhnul udání místa a pramene.

V Šollínově výtvoru se tedy vyskytují tito autoři:

abecední seznam jmen	rok smrti	počet tisků v Knihopisu
1. Jan Achilles Berounský	po 1617	8
2. Blažej Borovský z Borovna	po 1616	6
3. Kliment Bosák	kolem 1550	2
4. Václav Bruncvík	po 1614	1
5. Zachariáš Bruncvík	1634	28
6. Jan Calvin	1564	3
7. Anton Corvin	1553	5
8. Matyáš Corvin	1490	–
9. Zykmund Crinitus	po 1613	8
10. Jiřík Dykastus	1630	22
11. Jan Hus	1415	13
12. Vít Jakeš	1648	18
13. Jeroným Pražský	1416	–
14. Filip Kegelius	po 1626	12
15. Václav Kleich	1737	10
16. Matouš Konečný	1622	8
17. Filip Melancton	1560	20
18. Martin Luther	1546	68
19. Michal ...	–	–
20. Kašpar Motěšický	1689	12
21. Krystian Pešek	1744	4
22. Petr ze Šeredína	–	–
23. Jakub Petrozelín st.	1633	8

24. Tomáš Řešátko Soběslavský	1602	6	VII
25. Václav Slovacius	1616	20	
26. Johann Spangenberg	1550	14	
27. Jan Straněnský	1585	18	
28. Jiřík Strejc Zábřežský	1599	1	
29. Václav Štefan Teplický	1621	28	
30. Jiří Tesák Mošovský	1717	40	
31. Dorota Vokálová	–	–	
32. Philatelpus Zámorský	1592	4	
33. Huldreich Zwingli	1531	–	
34. Havel Žalanský-Phaeton	po 1610	35	
35. Jan Žižka	1424	–	

Literární činnost postrádáme u Doroty Vokálové (nikoli Nokálové, jak chybně vytiskl Zíbrt), slovenské nakladatelky. Jeroným Pražský a Oldřich Zwingli patří sice mezi literáty, ale do konce 18. století nevyšlo z jejich tvorby česky nic. Kdo je míněn Michalem, se mi nepodařilo určit. Matyáš (Matěj) Korvin nebyl spisovatelem, ale uherským katolickým králem, Petr ze Šeredína patrně neexistoval.

Josef Volf se domníval, že se Šollínův objev zpíval po misii v Nové Pace r. 1766. My už víme, že lid v Nové Pace zpíval cestou za město písničku „*ku potupě všech odpadlců od víry a kacírů*“. U ohně vykřikovali školáci a chasa „*Hoříš, Janku Huso, Martine Lutere, Kalvine*“. A o zmíněné písničce ani o výkřicích u ohně však nelze tvrdit, že by to byla Šollínova píseň:

Opis, který by existoval v Nové Pace, by určitě autor novopackých zápisků Frant. Goll nevynechal. Něco tak zvláštního by si nedal určitě ujít, když podrobně uvádí i jaké vidle a lopaty se nesly. Gollovi byly tehdy 23 roky a je tedy skoro jisté, že byl mezi chasou, o níž mluví. Jako očitý a účinkující svědek musel vědět velmi dobře, co se tam dalo. Kdyby se byl opis dlouhé písně po roce 1766 v Pace ztratil, jistě by Goll uvedl aspoň její obsah nebo některé snáze zapamatovatelné verše. Vždyť jeho líčení je vůbec nejpodrobnější ze všech souvěkých zpráv o kajících misiích.

VII Stručný Gollův údaj, že se zpívala písnička ku potupě všech odpadlíků a kacírů, nasvědčuje tomu, že šlo o nějakou známou píseň, kterou nemusel ve svých zápiscích opakovat. Takovou byla např. kancionálová píseň o vykořenění kacířských knih Nakloň ucha, o křestane. Obsahuje dost silných výrazů, pro něž ji mohl Goll charakterizovat jako písničku k potupě odpadlíků a kacírů.

Šollínova píseň je dále koncipována tak, že by se mohla hodit k samotnému pálení, nikoli na cestu z místa do polí.

Volf také položil rovnítko mezi píseň Šollínovu a třeboňskou píseň. Avšak mezi oběma je nepřekonatelný rozdíl, který spočívá v délce, v možnosti zapamatování a v celkové kulturní úrovni.

Třeboňský nápěv má, přidržíme-li se Šollínova schématu, čtyři sloky; Šollínova verze má o 11 slok více.

V třeboňské písničce se objevují jména všeobecně známá. Naproti tomu Šollínův „objev“ se hemží více než třiceti jmény z velké části zapadlými, které by bylo nesnadné nebo nemožné si pamatovat v předepsaném pořadí.

Třeboňské verše jsou sice ostré, ale (odezíráme-li od útoku na krále Jiřího) přece mají určitý smysl. Šollínovy přídavky jsou hloupé karikatury pekelných trestů: dejte mu smolného vína, žere smradlavé vejce, nažer se pekelných fíků, ať se tam ohně nachlastá atd. Nakupení takových nehorázností ukazuje na zcela jiného autora, odlišného od autora nebo autorů veršů, přednášených r. 1740 v Třeboni. Výtvar zaslaný Hankovi prozrazuje také jiný záměr: zesměšnit více misionáře než kaceřované spisovatele.

Volf viděl Šollínovu píseň i v popěvcích o Husovi a Lutherovi z 1. čtvrtiny 18. století. Svě mínění odůvodňuje slovy: „*Kdyby píseň byla povstala později, např. po roce 1730, byla by jistě uváděla také Liberdu s jeho Harfou nebo jinými spisy, hojně misionáři pálenými. Opomenutí tohoto duchovního vůdce tajných nekatolíků v Čechách vysvětluje se jedině tím, že skladba povstala před jeho vystoupením.*“ Tato argumentace podle mého názoru neobstojí, poněvadž v písni nechybí jen Liberda, ale i jiní zakázaní autoři, kteří žili a působili před rokem 1730, např. Rokycana, Chelčický, Komenský, Blahoslav, Augusta aj. Proti stáří, před-

pokládanému Volfem, mluví nepřímo také výpověď emigranta Jiřího Prokeše, který udal jen dva popěvky, ač by byl jistě udal celou píseň, kdyby se byla zpívala, nebo by byl aspoň uvedl, že existuje delší potupná píseň. Nepochybuji, že by byl Prokeš pranýřoval píseň jako doklad duchovního tyranství papistického kněžstva. Ale neznal ji; věděl jen o dvou popěvcích.

Volf sice na jednom místě připustil, že píseň mohla prodělat časem některé změny a vývoj, ale nevyvodil z toho závěry. Smísil dohromady první kratičké popěvky o Husovi a Lutherovi, třeboňskou písničku, Šollínův elaborát a zpěv z Nové Paky.

Volfův článek nezapomněl ani na Matěje Třebického. Uvedl správně některá životopisná data; např. že Třebický zemřel v krumlovské koleji 24. února 1726. Zamítl pověst o jeho smutném konci: „*Podobné legendy o hrůzné smrti horlivých pronásledovatelů nekatolíků vyprávěly se o smrti faráře Říčanského Beránka, faráře v Jeníkovících u Opočna a o jiných.*“ Maje však na mysli Šollínovu píseň, zůstal při autorství Třebického. Na doklad se Volf dovolává Fr. Dvorského, T. Bílka a A. Rezka. Žádný z nich však nepíše o Šollínově písni. I kdyby měl Prokeš pravdu, že Třebický složil nejstarší popěvky o Husovi a Lutherovi, neplyne z toho, že složil též písničku zpívanou r. 1740 v Třeboni. Jejího autora (nebo autory) prostě neznáme. Lze však s velkou pravděpodobností ukázat na původce dlouhé písně zaslané Hankovi; je jím patrně sám odesílatel Josef Šollín.

**„UČENÝ
A NÁBOŽNÝ MUŽ“
ANEB
KONIÁŠ V BOJI
VEDENÉM
VLASTNÍMI
KNIHAMÍ**

[VIII]

Ruku v ruce s bojem proti zakazovaným knihám krácel boj vedený knihou. To je pozitivní stránka problému, na kterou se pamatovalo od počátku katolické reformace. Ve službách katolické víry se chápali pera vzdělaní laikové, světští kněží a řeholníci. F. M. Pelcl shrnul údaje o českých, moravských a slezských spisovatelích z jezuitského řádu od jeho založení do roku 1786. Podle jeho statistiky napsali 1 573 spisů. Z těch připadá na filologii 27, na geografii 19, na dějepis 195, na matematiku 74, na filozofii 73, na fyziku 79, na cestopisy 17, na bohosloví 164 spisů. Mezi nimi je 350 spisů německých a 145 spisů českých; několik je jich psáno italsky, španělsky a francouzsky; ostatní jsou latinské. František Eckert sestavil přehled jezuitských autorů do konce 18. století. Napočítal jich 62 a zjistil, že napsali 237 větších a menších spisů v české řeči. Knihopis českých a slovenských tisků do r. 1800 dospěl k těmto výsledkům: do roku 1800 vyšlo tiskem od domácích 67 jezuitů 171 původních knih ve 254 vydáních a od cizích 68 jezuitů 125 překladů ve 258 vydáních; dohromady je v Knihopisu od 135 jezuitů 296 knižních titulů v 512 vydáních. Mezi nimi jsou i následující spisy Koniášovy:

titul (zkráceně)	literární druh	původ	vydání
1. Cythara Nového zákona	zpěvník	sbírka písní	10x v l. 1727–1820
2. Zlatá denice	postila	rozšířený překlad	1728
3. Jediná choti...	rozbor pietismu	pův. dílo	1733 a 1755
4. Klíč	index knih	–"–	1729 a 1749
5. Vejtažní naučení	postila	–"–	1740, 1750, 1756
6. Pravá moudrost	misionární knížka	–"–	8x v l. 1735–56
7. Svaté upamatování	rozjímání	–"–	1753
8. Spasitelný týhden	rozjímání	–"–	1754
9. Písně na evangelia	zpěvník	–"–	1760, 1762
10. O víře	píseň	separát. otisk	1733

Misionáři, faráři, učitelé a písmáci šířili katolickou literaturu mezi lidem. Svědčí o tom seznam, uchovaný v archivu města Horažďovice, vyhotovený 21. února 1636. Misionář Vojtěch Chanovský obešel tehdy všech 54 horažďovických sousedů a našel u nich 204 knih, většinou katolických. O prohlídce na únětické farnosti, vykonané r. 1758, se zachovala podrobná zpráva ve farní pamětní knize. K osadě patřilo 6 obcí: Únětice, Vensov s Černým Volem, Ouholičky, Velké Přílepy, Horoměřice a Suchdol u Prahy. V jejich 91 domácnostech bylo zapsáno 393 knih, výhradně katolických a bezmála všechny náboženského obsahu. Je to bezděký důkaz o kulturní vyspělosti českého lidu, o tom, že kultivační úsilí katolické církve, byť jednostranně zaměřené a podle dnešního vkusu vedené „totalitními“ prostředky, nepřišlo nazmar. Každoroční domovní prohlídky nekonali však pokaždé misionáři. Častěji se na nich podíleli místní duchovní, někdy vrchnostenští úředníci nebo rychtáři. Milčický rychtář Vavák zaznamenal 55 zapověděných knih, které během let sám zadržel. Sám měl ve své

VIII knihovně 113 katolických knih, mezi nimi 4 Koniášovy, a Nový zákon, vydaný r. 1733 s Koniášovou finanční podporou. Ten se vyskytoval i na únětické farnosti vedle 12 Koniášových knih, které byly rozšířeny i na Moravě.

Koniášovo literární dílo není jedinou stránkou jeho knižního apoštolátu. Jestliže napsal a tiskem vydal několik prací, určitě také na kazatelně mluvíval o potřebě a důležitosti katolické náboženské četby. Je to ostatně patrné i z jeho postily, kde se o tomto předmětu rozepisuje na několika místech, z nichž cituji aspoň výklad na den sv. Martina (11. listopadu): *„Když s rostoucím podzimkem světlo častěji a častěji rozsvícujeme, církev svatá Kristovými slovy nám návěští dává, kterak světla duchovního užívati máme. Světlo duchovní je slovo Boží, neb žalmista Páně zpívá: Svíce nohám mým slovo tví a světlo stezkám mým (žalm 108, 105). Jestliže slovo Boží, spasitelné knihy světlo duše sou, do skryše ani pod kbelec nepatří... Jestliže slovo Boží, spasitelné čtení světlo duše jest, které nám svítiti a cestu do nebe ukázati má, pozorujme, aby se nám to světlo v temnost neproměnilo, abychom i při tom světle božském v temnostech hříšných nevězeli. Sou mnozí, kteří čtouce neb slyšíce slovo Boží zapomínají na sebe, a všeliká naučení z něho na své bližní obracují. V takových drahé světlo slova Božího v temnosti se proměňuje, neb po tolikerých čtených i slyšených vejkladech a příkladech nikdy se nelepší, vždy v hříšných temnostech daleko od cesty spasení bloudí... Lichevník, čte-li v knize něco proti smilstvu a cizoložstvu, chválí nanejvýš takové čtení; ať ale v té knize nalezne, že zákon Boží pro samé půjčování pod zatracením duše lichviti zapovídá, knihu zavře, víc do ní nenahlédne, aby mu prej svědomí nevzbouřila. Miluje pravdu jiným, ale ne sobě svítící... Ne tak kázání, ne tak spasitelného čtení užívejme, abychom se na jiné obraceli... Slyšená neb čtená naučení do srdce svého vložme, sobě je přivlastněme, řkouce: já na sebe pozor dám a za to Boha snažně prositi budu, abych se té vejstrahy, kterou sem ted' porozuměl, nikdy nespouštěl.“*

Koniášovi tedy nešlo jen o četbu jako takovou, ale o život podle dobré četby. Dne 19. února 1726 psal z Jasené hradeckému bisku-

povi Košínovi, že získal přes 700 zakázaných knih bez přispění světského ramene; stačily domluvy a příslib lepších knih. Dne 6. ledna 1727 referoval hradecké konzistoři, že v roce 1726 spálil 1 706 bludných knih, které nahradil podle možnosti „pro possibili“ knihami lepšími. Dne 17. dubna 1727 oznámil též konzistoři, že za první čtvrtinu běžícího roku rozdál 23 postil a 38 modlitebních knih z knihovny bývalého hradeckého biskupa Jana Vratislava z Mitrovic a jiné katolické knihy, za něž zaplatil ze svého platu přes 14 rýnských. Dne 20. ledna 1731 oznámil opočenskému regentovi Klannerovi některá rozhodnutí hradeckého biskupského oficiála a současně prosil o povoz, aby mohl odvézti několik beden s výtisky právě dohotovené knihy do Prahy a jiné knížky přivézt z Prahy do Hradce. V závěru sliboval, že se za povoz odslouží „*potěšitelnými knihami*“. V květnu 1732 informoval hradeckou konzistoř o tom, že od 1. října 1730 do 31. března 1732 dostal od lidí 2 950 svazků, které nahradil jinými v ceně 797 zlatých. Roku 1732 žádal třikrát pražského arcibiskupa Mayera o vydání Nového zákona a prohlašoval, že je ochoten na vydání přispět. Podobně v prosinci 1749 prosil český sněm o příspěvek na nové vydání své postily.^{153/}

Své knihy a knihy dalších autorů Koniáš levně prodával nebo rozdával zdarma. Zadarmo je dával především těm, kteří mu dobrovolně vydávali zakázané knihy. Proto musel hledat „sponzory“, kteří by mu pomohli uhradit vydání spojená s tiskem nebo s nákupem knih. O některých jeho příznivcích už jsme se zmínili. Královéhradecký biskup Jan Vratislav z Mitrovic, odcházející r. 1721 do Litoměřic, zanechal v Hradci část své knihovny, z níž mohl později Koniáš rozdávat lidem přístupnou četbu. Peněžitou podporu poskytl Koniášovi rovněž královéhradecký biskup Mořic Adolf Karel, vévoda saský. Nasvědčuje tomu věnování prvního vydání Jediné choti Beránkovy r. 1733. Téhož roku umožnil pražský arcibiskup Mayer na Koniášovo naléhání vydání Nového zákona. V letech 1735–38 podporoval Koniášovy snahy hrabě Ant. Špork. Roku 1740 vydal Koniáš postilu pod názvem Vejtažní naučení a v její předmluvě zdůrazňuje, že už 14 let dostává peníze

Przedmowa:

Książka tato Węsto welmi zawedene a zassle
cjały: potrzebna gest: A obredźala gest gmer
no: a neš Wytul Siet wiery: A teraź sepsan a
složena gest od Muje etnešo a Hlebeinešo:
a wnađegi Boży Swatešo: Kicemu dary pańe: a mi
drostij Ducha Swatešo: bohote naplnenešo: E menem
Petra; Hlečicz: Kterżyto Muż sile wiel se wnie dary
Bożimi: za cjasu Mistrza Kolyczana: Mistrza welmi
znamy: wcašte przietomnosti gey niewage: A terżyto
Petr mnošo ginych rozlicznych: a welmi potrzebne vji
tecznych kniž; Zakona pańe sepsal, a zmošta wil gest
Kierki Swate Kupros piechu, proti Antykrystu a za
wedenie gešo: A protek toż poli w knižach tiechto: cja
sto cžitati: a wñe se nahledati budese: Kziecy musy sa:
je wšsemahucy Buoš a pan: nadprzedky na sšimi nera
cził se zapomenući: Ale je gest raczil wniek Ducha sive
šo Swatešo složiti, a gim ge naplniti: Aby pi smoni
Swatym Zakona gešo, podle Ducha pana Bezisse
rozumtegie: Ginym take potomnim pamatky tiech da
ruow sobie swierzenych pozmošta wili: Neš kniehy tešo
Muže Petra z Hlečicz na swietle tak žhusta až do sa
wad nešly: To nezchazelo ginym: neš Kñe; stwem od
Antykrysta Papeže swedenym: Kterżyto knie;stwo sa
mi neprzekladne a wšflechetne mnozju žiwi gsucz, ne
pejestawali gsu, a y podnes neprzeštawagij: mnozju
Antykrystowi Kniezju: Knie tešo; Muže wyborniešo, a
dary Bożiemia: aplnenešo: h y diti lidu obecnemu blu
dnymi a kacierzskymi ge naziewati: A to pronicz gine =

na knihy od hraběcích manželů Josefa a Josefy Šlikových, majících statky v severovýchodních Čechách. Druhé vydání téhož díla, pod titulem Postila, financoval r. 1750 český sněm. Zcela určitě využíval Koniáš výhod, které poskytovalo Dědictví sv. Václava. Koniášovi přispívali jistě i jiní, jejichž jména neznáme, ale určitě k nim můžeme připočítat některé tiskaře. Prohlížíme-li titulní listy, shledáváme, že nejčastěji se obracel na dvě tiskárny: Ignáce Pruši v Praze a Tybelových v Hradci Králové. Vycházely mu vstříc nižšími cenami a povolováním splátek. Bezpochyby mu otvíral dveře i původ z knihtiskařské rodiny. Koniáš neměl žádné nároky na autorské honoráře a neměl velké požadavky na papír, tisk a úpravu. Šlo mu hlavně o to, aby mohl podělit co největší počet zájemců. Byly to asi také finanční důvody, jež nutily Koniáše, aby mlčel k četným tiskovým chybám a nenaléhal na korektury.

Všimněme si výslovně autorů Husa, Chelčického a Komenského. Podle Knihopisu vydali čeští nekatolíci v letech 1510–73 tiskem jedenáct spisů Husových ve 13 vydáních. To však bylo vše jak doma až do toleranční doby, tak i v cizině. Něco podobného spatřujeme při spisech Chelčického. Bratří vydali v letech 1521 a 1523 tiskem tři práce z Chelčického literární pozůstalosti a pak už do konce 18. století nic. To znamená, že za 98 let před Bílou horou nevyšlo žádné dílo Chelčického. Z toho plyne, že Husovy a Chelčického knihy byly už v 18. století málo známy a vyskytovaly se jen pořídku. Nemohl jich tedy Koniáš mnoho zničit nebo uvěznit. Jinak je to s Komenským. Z let 1619–1779 máme 57 tisků Komenského, vydaných většinou v cizině. Na území habsburské monarchie vyšly pouze tyto:

titul	místo	rok	tiskárna
1. Brána jazyků otevřená)	Praha	1667	arcibiskupská
2. —"	—"	1667	—"
3. —"	—"	1694	jezuitská (faktor V. J. Koniáš)

VIII	4.	–"–	–"–	1716	jezuitská (faktor Jiří Keberle)
	5.	Svět v obrazech	Levoča	1685	Samuel Brewer (evangelík)
	6.	–"–	–"–	1728	Samuel Brewer (evangelík)
	7.	–"–	Vídeň	1778	Jan Tomáš z Trauttnerů
	8.	–"–	–"–	1779	–"–
	9.	Předbrání	Levoča	1670	Samuel Brewer
	10.	–"–	–"–	1687	–"–
	11.	–"–	–"–	1699	–"–
	12.	–"–	–"–	1702	–"–
	13.	–"–	–"–	1714	–"–
	14.	–"–	–"–	1715	Brewerovi dědicové
	15.	–"–	Košice	1753	jezuitská tiskárna
	16.	–"–	–"–	1769	–"–
	17.	Truchlivý	Praha	1624	Juditka Bilinová

Zajímavé je, že evangelická tiskárna v Levoči nevydávala Komenského náboženské spisy. Ty vycházely v cizině a Koniáš je stíhal. Nepronásledoval však Komenského jazyková díla, jež se tiskla i v arcibiskupské tiskárně a v jezuitských tiskárnách (bez uvedení autora).

Cytara Nového zákona

„Cytara Nového zákona, pravého Boha v předrahych Kristové víry tajemstvích a v svatých jeho libozpěvně oslavující. Aneb písně celoroční, s nimiž věrná duše v každý čas Boha chváliti, při vejrůčních slavnostech milostné Syna Božího vtělení a předivné světa vykoupení sobě potěšitelně připomínati ve všech potřebách a případnostech zkormoucenou mysl obveseliti může. Všem pobožným veršovníkům představené. Milým vlastencům místo nekatolických,

Alonius Labyrinth Sweta
Augusti
Lusthaus Srdce.

to gest,

Světlé Wymalo-

wán/šterak w tom Swete. a wěcech
geho wšechněch, nic není než Matens a Mo-
tans, Kolotans a Lopotowans, Mámens a Šal-
ba, Bida a Tešnost/ a naposledy Omrzení wšeho
a zauffaný: Ale kdož doma w srdcy swém sedě, s ges-
diným pánem Bohem se wzawjá / ten sám k
pravému a plnému myšli wpořo-
gený a radosti ze přis-
chází.

I Liber in lucem rigidi secure Catonis,
I Labyrinthæis currere docte viis.
Cumq; ibis curreſq; viis, dic: Optime
EX ME SUPREMUM non niſi diſce BONUM
M. G. C.

Ex libris Joannis Ecclef. 1. 14 Fridrici Puffendorffii
Widěl sem wšechy ſturky kcerž se děgá pod ſluncem/ a ag-
wšech o geſi Matnoſt a tráp-ná ducha.

Leto Kryſtowa M. D C. XXXI.

VIII *bludy kacířskými porušených písní za dar obětované. S dovolením duchovní vrchnosti vytištěné v Hradci Králové u Václava Jana Tybély léta Páně 1727.*“ Tak zní titulní list prvního Koniášova velkého díla. Další vydání se uskutečnila v letech 1738, 1750, a to v Hradci Králové, Praze v Consignatio librorum Šteyerova Svatováclavského dědictví r. 1752, 1762 a znovu v Hradci u Tybély r. 1799 (Knihopis 4288–4295).

Jednotlivá vydání vycházela průměrně v 10 000 exemplářích, takže mezi lidem bylo rozšířeno za 100 let asi 100 000 výtisků Cytary, což je více než šestinásobek českých knih spálených Koniášem. Toto množství samo o sobě vyvrací Šemberův výrok, že Koniáš byl „*největší ze všech škůdců literatury staročeské*“.

Koniáš se netajil tím, že stylizací titulu a věnování vychází ze středověkých autorů. Nicméně titul Cytara Nového zákona reaguje též na název evangelického kancionálu Cytara sanctorum, vydaného r. 1635 Jiřím Třanovským v Levoči. A zase naopak nelze popřít jisté analogie mezi Koniášovou Cytarou a Liberdovou Harfou z roku 1732.

Za věnováním následuje „*spasitelné napomenutí k pobožné duši*“, aby zpívala nábožně, důvěrně, s odevzdaností do Boží vůle a vytrvale. Jsou tu písně adventní, vánoční, novoroční, tříkrálové, postní, velikonoční, písně při procesí, v čase sucha, v čase dlouhotrvajících dešťů, v čase studeného povětří, za vyjasnění, za zemskou úrodu, v čase drahoty a hladu, v čase válek, v čase rozličných nemocí a moru, v čase hromobití, v den nanebevstoupení Pána Krista, na den seslání Ducha svatého, písně ranní, před jídlem, po jídle, o mariánských procesích a poutích, o svatých, písně večerní, o čtyřech posledních věcech člověka atd.

Podrobný obsah Cytary by zabral mnoho místa. Málokteré z písní shromážděných v Cytare Koniáš sám složil nebo upravil. Některé našel mezi lidmi, většinu převzal ze starších kancionálů: Šimona Lomnického (1595), Jana Rozempluta ze Schwarzenbachu (1601), Šebestiána Berličky (1611), Jiříka Hlohovského (1622), Pavla Sessia (1631), Jiřího Šípaře (1642), Adama Michny z Otradovic (1661), Václava Karla Holana Rovenského (1693),

Jana Josefa Božana (1719), ale nejvíce z Kancionálu českého od **VIII** Matěje Václava Šteyera (poprvé r. 1683).

Protože v Cytaře nejde o původní písně a nejsou v ní noty, prohlásil ji Jan Němeček za zcela zbytečné vydání. Je to nespravedlivý odsudek. Dobře situovaní milovníci zpěvu měli k dispozici velké, notované kancionály, např. Šteyerův nebo Božanův. Koniáš se postaral o zpěvník chudých. Nedostatek notace nepůsobil obtíže, neboť nápěvům se učil lid prakticky častým opakováním při účasti na bohoslužbách za doprovodu varhan nebo kapele. Kantoři nacvičovali kostelní písně s dětmi ve škole, členové literátských bratrstev konali pravidelně zkoušky v kostelích, na farách, ve školách nebo v soukromých bytech. Osvědčení zpěváci nejenom že písně předříkávali, ale také předzpěvovali. Vedle poměrně malého formátu a nízké ceny měla Cytara další praktické výhody: velký výběr textů, abecední rejstřík všech písní, druhý rejstřík obsažených písní podle titulů a svátků. Cytara prozrazuje, že ji skládal syn drobného živnostníka a knihtiskaře a zároveň muž se smyslem pro praktický apoštolát i pro potřeby nejširších lidových vrstev.

Některé písně obsažené v Cytaře se zpívají dosud: Vesele zpívejme – Jakož o tom proroci – Z nebe posel vychází – Hle, přijde Pán – Narodil se Kristus Pán – Veselé vánoční hody – Chtíc, aby spal – Vstalť jest této chvíle – Třetího dne vstal Stvořitel – Vesel se nebes Královno – Chval, Sione, Spasitele – Otče náš, milý Pane – Maria, Maria nad slunce jasnější – Hospodine, pomiluj ny – Svatý Václave – a mnohé jiné.

Z písní, které Koniáš zahrnul do své Cytary a již odvál čas, způsobila největší rozruch píseň o pekelných mukách, začínající veršem: Rozškleb se tlamo pekelná. Tato píseň o 31 slokách spadá do cyklu písní o čtyřech posledních věcech člověka – o smrti, o soudném dni, o pekle a o nebeské slávě. Jejich soubor se nachází ve všech vydáních Koniášovy Cytary kromě dvou posledních, náležejících už 19. století (1808, 1820). To dalo podnět k domněnce, že píseň Rozškleb se tlamo pekelná složil sám Koniáš. Nelze říci, kdo tento názor první vyslovil. Roku 1883 přinesl píseň

VIII o pekle „Šotek – satirická příloha k Palečku“. Pořadatel časopisu spisovatel Jakub Arbes poznamenal, že „*rýmovačka tato, složená prý roku 1732, připisuje se známému jezovitovi Koniášovi*“. Názor reprodukováný Arbesem přijal bez kontroly Jaroslav Vlček v Dějinách české literatury, jejichž 1. část II. dílu vyšla roku 1898. Vedle Písně o mukách pekelných přiřkl Vlček Koniášovi též písně o smrti, o soudném dni a o slávě nebeské. Pokud se týká Koniášova autorství, uvěřil Vlčkovi kromě jiných i Antonín Podlaha, ačkoli se jinak stavěl k Vlčkovi kriticky.

Obrat přinesl rok 1910. Tehdy zjistil J. M. Pomucký, že píseň o pekelných mukách zařadil již Jan Josef Božan do svého foliového kancionálu Slavíček rajský, vytištěného v Hradci Králové r. 1719. Ale ani to není její první výskyt. Josef Vašica našel skladby o posledních věcech člověka ve 3. vydání Kancionálu českého od Matěje Václava Šteyera z r. 1697. A o 75 let dříve, r. 1622 objevují se tytéž skladby v Písních katolických, vydaných v Olomouci knězem Jiříkem Hlohovským. Úryvky z písní o pekle a o smrti citoval už r. 1676 Jan Heinšmidberský, farář ve Smidarech, ve svém Naučení víry křesťanské katolické. V žádném případě nejde o původní české písně, nýbrž o přetvořené překlady z latiny a z němčiny. Jméno českého překladatele a upravovatele s jistotou neznáme. Známe však tvůrce německých a latinských originálů. Byli to bavorští jezuité Petr Franck, Matouš Rader, Rudolf Mattmann, Jeremiáš Drechsel, Jakub Bidermann, Sigmund Bacchamer, Johann Niess, Kryštof Engelberger a Johann Schiffler. To však nebránilo, aby písně o posledních věcech člověka zařadili němečtí evangelíci do svého reprezentačního kancionálu Citara sanctorum, vytištěného v Lipsku r. 1737. Tato skutečnost jistě svědčí o velké oblibě eschatologických písní, jež byly překládány i do jiných jazyků, např. roku 1648 do polštiny.

Jaroslav Vlček mínil, že píseň o pekle měla prozaickou předlohu ve Věčném pekelném žaláři, napsaném a vydaném roku 1666 v Benátkách vlašským jezuitou Janem Mannim. Vilém Bitnar naproti tomu upozornil, že píseň o pekelných mukách je básnické provedení receptu k rozjímání o pekle v 5. duchovním cvičení

1. týdne, jak je navrhuje Duchovní cvičení sv. Ignáce z Loyoly. Studujeme-li pozorně Koniášovu postilu, přesvědčíme se, že smyslové líčení pekla se nachází už v díle sv. Augustina (+ 430), a to v jeho 69. řeči k poustevníkům (ad fratres in eremitate sermo LXIX). Koniáš se nespokojil s upozorněním na příslušné místo, ale uvádí i překlad dlouhého citátu o ohnivém jezeře, pekelném draku a trestech zavržených: *„Chopil se tedy té duše d'ábel a k ostatním pekelníkům řekl: Nemeškejte, vražte jí vidle do očí, neboť na nečisté a nestydaté věci ráda hleděla; nač pohlédla, toho požádala. Bodněte její ústa, nebo je k lakotě, k obžerství a bezbožným řečem vždy otevřená měla. Bodněte falešné srdce její, nebo v něm ani pobožnost ani slitování ani žádná láska, žádná dobrota nebyla. Vražte ty pekelné tříhranné vidle do jejích rukou, nebo je k cizímu zboží i k nečistotě ochotně vztahovala: k štědrotě pak a k posloužení bližnímu jich otevřítí nechtěla. Bodněte ohnivými vidlemi ty nešlechtné nohy, které k tanci, k tovaryšstvu zlému, k toulání a k pokoutním schůzkám a ke vší cestě zlé byly velmi rychlé. – Vtom tu duši tak zbodanou, na svá ohyzdná černá, ošklivě roztažená křídla uvrženou, d'áblové do pekla vlékli ... k branám pekelným, které se ihned otevřely a rozšířily. Vyskočil z nich ohyzdný, k sežrání vždy hotový pekelný drak, tlamu svou smradlavou otevřev, tu duši pozřel; pak ji do ohnivého jezera vyvrhl, kdežto nesčíslný počet podobných bezbožných duší na soud Páně očekává.“*

Neváhal-li církevní učitel Aurelius Augustinus načrtnout tak drastický obraz, musel k tomu mít závažný důvod: snahu postihnout věčnost hříšníků smyslovými představami. Je v tom mnoho mystiky ovlivněné antikou platónsko-plotínovského rázu, jež baroko přejalo navíc s proudy renesanční éry, s rozmanitými obrazy, alegoriemi, jinotaji. Tak je nutno chápat i eschatologické písně, tj. písně o posledních věcech člověka Koniášovy doby.

Sotva se rozletěly do světa první výtisky Cytary, žádal Koniáš o církevní „non licet“ pro nové dílo. 8. prosince 1727 obdržel žádanou aprobaci a následujícího roku vydal knihu s nezvykle dlouhým názvem: *„Zlatá neomylné římskokatolické pravdy denice, na veřejné slavnosti svatých a světic Božích v epištolních řečích, které i k nedělním epištolám dle prvního rejstříku přivlastniti se mohou, světlymi Písma Svatého důvody jednosvorných Svatých Otcův svědectvím se vyjasňující, zavedené v temnostech bludu duše světlem samospasitelné víry osvícující. Někdy od dvojctihodného kněze Kryštoffa Pflaumera z Tovaryšstva Pána Ježíše v přátelském rozmlouvání představená. Nyní pak od jednoho téhož Tovaryšstva kněze v epištolní vysvětlení rozšířená. Milým vlastencům místo bludných kněh obětovaná. S dovolením duchovní vrchnosti vytištěná v Praze u Joachyma Kamenického l. 1728.“*

Je zde patrné, že nejde o zcela původní práci, ale o pozměněný a rozšířený překlad z němčiny. Autor díla Christoph Pflaumer (1596–1655) vydal na sklonku života spis *Dialogi catholici de una, sera, bona fide, di. katholische Glaubensgespräch*, Amberg 1653. Téhož roku se dostal jeden výtisk do rukou českého hraběte Bernarda Ignáce z Martinic, který jej půjčil místodržitelskému sekretáři Janu Benediktu Smolíkovi a nabádal ho k přeložení do češtiny. Smolík byl zasvěcen do všech akcí, podnikaných ve prospěch katolické reformace. Jeho rukama totiž procházela reformační akta, z nichž mnohá sám koncipoval. Na sněmu např. čítával sněmovní propozice. Smolík Martinicův návrh uvítal a s Martinicovou finanční podporou dal vytisknout v pražské akademické tiskárně r. 1654 český překlad *Dialogi catholici R. P. Christophori Pflaumer, Societ. Jesu. To jest: Katolická rozmlouvání o jedné, pravé, dobré víře.*

Koniáš se však nespokojil s pouhým překladem. Pořídil dílo značně rozšířené a jinak uspořádané. Smolíkův překlad, vydaný v malé osmerce, má 611 stran; Koniášova práce vyšla ve velké osmerce a čítá 967 stránek. Na přidaných listech přihlížel Koniáš

k českomoravským poměrům a zejména dějinám. K oživení připojil také dva obrázky a spojil rozhovory s výkladem svátečních epištol. Nejde tedy jen o polemické rozhovory, ale zároveň o nový druh postily, vysvětlující sváteční a nedělní epištoly formou rozhovorů. A proto se Zlatá denice může řadit mezi díla polemická i mezi postily.

Smolík věnoval svůj překlad mecenáši Bernardu Ignáci Martinicovi. Koniáš připisuje Zlatou denici „*Vysoce urozenému Pánu, panu Františkovi Josefovi Šlikovi, svaté římské říše hraběti z Bazánu a Lokte, dědičnému Pánu na Starejch Hradech, v Kopidlně, Vokšicích, Bartoušově, Jičínovsi, Bilsku, Vysokým Oujezdě, Čakovicích, Velkých Horkách, Drštikrajích a v Novejch Zámkách, Jeho císařské a královské Milosti skutečně tajné radě a komorníkovi, Pánu, panu nejmilostivějšímu. Vysoce urozené Paní, paní Anně Josefě Šlikové, svaté říše římské hraběnce z Basánu a Lokte, rozené hraběnce Krakovské z Kollovrat, Paní, paní mně velice příznivé.*“ Jim je také adresována dvanáctistránková epištola dedicatoria, v níž vysvětluje, že hraběcí manželé mu „*štědrý náklad k vydání spasitedlných kněh poskytují*“. Věnovací list pobouřil Hynka Hrubého jako doklad „*otrockého pochlebování a lichotného vynášení hraběcích milostí*“.^{154/} Spíše však vycitujeme z Koniášových slov hlubokou vděčnost za každou novou českou katolickou knížku, na niž mu manželé přispěli, vděčnost za peněžité dary na kupování knih, které pak mohl rozdávat zadarmo. Roku 1740 dosvědčil Koniáš písemně, že manželé Šlikovi už 14 let štědře podporují jeho knižní apoštolát. Je nutno také přihlédnout k dobovým zvyklostem. Koniášovy lichotky budeme posuzovat shovívavěji, když si přečteme například vzletné provolání Komenského k sedmihradskému knížeti: „*Koho však z tohoto národa určují osudy k spáse svých lidí, to je, tuším zřejmá věc... Ale kdo to bude, ne-li ty, Jiří Rakoczi, nejjasnější kníže sedmihradský? Ty jediný, ty sám, ty poslední naděje svých! Ty, pravím, jeden jediný jako svatá kotva svého domu, své země, svého národa... Bud' mi dovoleno oslovit tebe, vyvolenče boží, těmi slovy, jimiž prorok Samuel, jako čteme v Písmu, oslovil Saula, kterého mu označil*

VIII *Bůh jako budoucího krále svého lidu... Bud' spíše, ty vyvolený a milovaný svému Bohu a svému lidu jako Mojžíš... Osvoj si tedy, srdce davidovské, milovaný Davide!* ^{155/} (Paradoxem ovšem bylo, když 10 000 žoldnéřů Rakocziho ve spojení s 18 000 Švédy loupilo a vraždilo na Moravě v létě 1645.)

Vzdav hold „oběmu staročeskému a velice vzácnému rodu“ Šliků a Kolovratů, kterým „vroucnost byla vždycky domácí a starodávná“, obrací se Koniáš ve čtyřicetšestistránkové předmluvě k čtenářům. V ní kromě jiného praví: „*Sem, rozmilí Čechové! Sem, bludným učením, podvodným čtením, nakaženým rodem zavedení vlastencové! Sem, v pravé víře vrtkavé, v samospasitelné římsko-katolické církvi chybějící duše! Sem oči! Sem srdce! Sem smysl a rozum se vši snážností obraťte! Zvu vás uctivě k bedlivému neb čtení neb slyšení knihy této slovy sv. Augustina (Epistola 171 ad Donatistas) ... Probudte se jedenkrát a rozpomeňte se na vaše spasení... Napomínám a prosím všechny vlastence mé s týmž učitelů církevních knížetem, sv. Augustinem tak, jak jest on tvrdošijné donatisty napomínal v epistoletě 166... Srovnajte se, upokojte se s námi, bratří nejmilejší! ... Nařká bolestně týž učitel (Epistola 162 ad Donatistas) a já s ním, když pod váhou čistého slova Božího bludnému učením husitskému, kalvínskému, luteriánskému věříte a dle něho hlavní katolické víry články o mši svaté, o očistci, o počtě svatých obrazů, o vzývání svatých, o přijímání pod jednou, o soukromní zpovědi, o dobrých skutcích atd. zavrhuje, jim pokoutně se rouháte, když bludné, zmíchané kacírským učením špikované knihy kryjete, zachováváte, zadržujete... Rušíte a trháte jednotu Kristovu! Rouháte se dědictví Kristovému! Krev Kristovu v katolické církvi, s kterou ona dobyta jest, zlehčujete a potupujete.*

Navraťte se, pro lásku spasitele našeho, pro spasení duše vaší žádám! Navraťte se k jednotě pravé víry! Kdo jednotu víry ruší, kdo jednu víru v ústech i v srdci, vnitř i zevnitř nevyznává, k jednomu Bohu nedostane se na věky!“

Ve Smolíkově překladu nacházíme 32 rozmluv. Ve Zlaté denici je jich na 870 stranách 46.

Zlatá denice bojuje proti husitství, českobratrství a kalvínství

a podává populárně eklesiologii, jak k ní dospěl tridentský koncil (1545–63) a Katechismus sv. Petra Kanisia (+ 1597), vydaný do roku 1773 česky osmadvacetkrát. Pro své teze uvádí autor doklady z bible, z tradice, z historie a z vlastní životní zkušenosti. Pokud cituje bibli latinsky, drží se Vulgáty, tj. latinského překladu sv. Jeronýma (+ 420). České biblické citáty uvádí podle znění Bible svatováclavské. Z biblických knih se dovolává nejčastěji evangelií a epištol sv. Pavla, kterých se rádi dovolávali též evangelíci. Tradiční důkazy čerpá ponejvíce ze spisů sv. Augustina, záměrně reaguje na to, že Luther byl původně členem augustiniánského řádu a evangelíci i jansenisté operovali často svým výkladem Augustinových myšlenek. K argumentům ze všeobecných a domácích dějin církevních připojuje Koniáš na některých místech vlastní zážitky, např. o řezbáři, jemuž přineslo odevzdání Spannenbergerovy postily úspěch v podniku, nebo o rytíři, jenž ochotně spálil bludné knihy.

Teologické citáty ze sv. Augustina, sv. Jeronýma a jiných církevních otců a spisovatelů pokaždé vzápětí překládá a vykládá. Cizích slov a termínů Koniáš užívá minimálně, a tomu, kdo má pochybnost o jejich významu, připojuje vysvětlení, např. „atheismus, totiž neznabožství“.

Projednávané otázky hýbaly myslí tehdejších katolíků i nekatolíků. Prameny a pravidla víry, Písmo a tradice, uctívání svatých, očistec, přítomnost Kristova v oltářní svátosti, přijímání pod jednou nebo pod obojí způsobou, „bohoslužebná“ řeč a mnohé další otázky dnes běžně nejsou aktuální, ale doba Koniášova je citlivě prožívala.

„Učení neb náboženství v Čechách onde i onde roztroušené není-li cizí? Není-li cizozemské učení husitské, které z Englické země do Čech připlulo? Není-li cizí učení luteránské, které z Němec do vlasti naší se vloudilo?“, píše rozohněně Koniáš.

Výtku z nenávisti odmítá Zlatá denice slovy: *„My vás nepotupujeme, než vyhledáváme z upřímné bratrské lásky toho, abyste se obrátili, dobře věřili, pobožni (byli) a potom skrze Krista Pána a Spasitele našeho věčně spaseni byli.“*

VIII Požadavek volného výkladu bible Koniáš ironizuje takto: *„Hus, Luther, Kalvín ec. též lidé byli a blouditi mohli, ale krčmář z Pecínova, kožešník z Onhoště, Čubka mlynář, Káča Pařízková a Markýta, dcera její, ti nejsou lidé; sulicet, nemohou blouditi, mohou Písmo vykládati, takže všichni anjelé k tomu ano musí říkati.“* – A proti požadavku náboženské tolerance píše: *„Pročež patrně se poznává, že takové učení a mínění toliko od některých pseudopolitiků, to jest falešných světáčkův, kteří své časné příležitosti více než pravdu, čest Boží a duší lidských spasení milují, pomalu se uvádí a do uší i srdcí lidu obecného vkládá, aby tudy rovná a široká cesta k tomu pěknému atheismu, totiž neznabožství, kdež se v žádného Boha nevěří, připravována byla.“*

Na uvedení katolické víry do Čech i rozkolu vzpomíná Koniáš v pondělí velikonoční: *„V naší České zemi samospasitelná víra všeobecná římská byla ponejprv vštípena skrze Bořivoje, děda svatého Václava; následovně skrze Vratislava, sv. Václava a jiná knížata, obzvláště skrze Karla Čtvrtého, císaře, velice rozšířena, takže Čechové odřeknouce se pohanské bezbožnosti, jedním srdcem víru katolickou římskou vždy vyznávali, o žádném kacířství nevěděli. Nyní rozvažte: Kdo jest následující čas vlastence naše od poslušenství římského biskupa odvedl? Kdo Bohu a pravé církvi věrné duše podvedl? Kdo tuto vinici Kristovu zlořečeného kacířstva pekelným kmenem a plemenem naplnil? Odvedly, uvedly, podvedly a naplnily kacířské bludné knihy. Okolo léta 1400 dva mládenci z cizích krajin, z Englické země přinesli do Čech některé viklifitským bludem nakažené knihy; takové po Praze semotam roznášeli, s nimi se chlubili, Janovi Husovi, muži v ten čas bohobožnému, k přečtení je obětovali. On, obávaje se skrytého nakažení, a to moudře, takové knihy opovrhl, v nich čísti nechtěl; když ale podruhý, potřetí pekelní vyslancové Husa nabádali, aby aspoň do nich nahlédl, Jan Hus všetečností, jako někdy Eva hada oulisností a jablka sličností, přemožený, do cizozemských kněh*

Titulní list Koniášova Klíče kacířské bludy k rozeznání otevírající ►
k vykořenění zamykající z r. 1729

CLAVIS

Hæresim claudens & aperiens.

K L J Ě

Kacýřské Bludy

K rozeznání otviragich /
K wykořenění zamřagich.

Aneb

Registříř

Některých bludných / po-
horšlivých / podezřelých / neb zapo-
vědých Kueh / s předcházejícími aučinitv-
mi prostředky / s kterými pohoršlivé / a škodli-
vé Kujhy vyřaditi / a wykořeniti se
mohau. Na světlo vydaný

S Dovolení Duchovní Vrchnosti.

Wyřistěný w Hradec Královce / v Bělavě
Jana Tybelský / Léta 1729.

VIII *nahlédl, s nimi se obíral tak dlouho, až jest sobě jedem Viklefovým hlavu zmotal...*“

K otázce bludných knih vrací se Koniáš na více místech. Tak „v outerý svatodušní“ rozptyluje obavy z dobrovolného odevzdávání zakázaných knih: „*Co se světské vrchnosti dotýče, můžete, pokudž toho žádostivi jste, ve vsí tajnosti mně neb jinému otci duchovnímu, ke kterému obzvláštní důvěrnost máte, všeliké škodné knihy odvésti a tak přísnosti světské vrchnosti ujíti. Já sice vás na všechen způsob ubezpečuji a poctivostí jména svého tvrdím, byt' byste nejjedovatější kacířské knihy mně odvedl, že vás u duchovní i světské (kdyby se to k ní donésti mělo) vrchnosti všemožně zastávati a vaši dobrovolnou upřímnost, hrdinskou udatnost, katolickou věrnost nanejvyšší vychvalovati budu, jakož i přislibuji, že pokuty a trestu všeho zproštěn býti máte.*“

Koniáš věřil, že jeho prosby budou vyslyšeny: „*Nepochybujem, že by naše milá vlast brzo zase ve víře jednomyslná byla.*“ Vidí v tom její dobro, máje před očima svůj úkol přinést spásu lidu, v němž se zrodil. Tuto touhu vložil i do veršů, jež uvedl jako dedikaci do své Zlaté denice:

*„neb své vlasti dobře chtíti
jest dokonalou ctnost míti,
rovnou cestou k nebi jíti.“*

Klíče a Index

Na jaře roku 1728 předložil P. Koniáš královéhradecké konzistoři dotaz, má-li sestavit katalog bludných knih. Na zasedání 22. dubna 1728 konzistoř usoudila, že je užitečné, aby byl takový seznam vytištěn. Sotva asi generální vikář Vojtěch Jiří Drbohlav tušil, že už 29. prosince téhož roku bude moci udělit imprimatur katalogu, vytištěnému hned následujícího roku pod titulem: „*Clavis haeresium claudens aperiens. Klíč kacířské bludy k rozeznání otvírající, k vykořenění zamykající. Aneb rejstřík některých blud-*

ných, pohoršlivých, podezřelých neb zapovězených kněh s předcházejícími oučinnými prostředky, s kterými pohoršlivé a škodlivé knihy vyzkoumati a vykořeniti se mohou. Na světlo vydaný s dovolením duchovní vrchnosti. Vytisknutý v Hradci Králové u Václava Jana Tybély léta 1729.“

Koniáš užívá titulu Klíč ve smyslu poznání, jako evangelista Lukáš (kap. 11, verš 52).

Není bez zajímavosti, že téhož roku vydal Johann Liberda v Laubně spis Alfa kai Omega – Klíč Davidův k otevření pokladův království Božího, vydaný podruhé r. 1742 v Berlíně. Oba Klíče, katolický Koniášův a protestantský Liberdův, vyhlásily v intencích svých konfesí tvrdý a nelítostný boj.

Po věnování v úvodě Klíče přichází latinská čtrnáctistránková předmluva, která se dovolávala církevních zákazů bludných a pohoršlivých knih. K tomuto předmětu se potom vrací Koniáš na 94. stránce a zabýval se jím už ve Zlaté denici. Dovídáme se, že bludné knihy zakazovala řada papežů, počínající Lvem I. (440–461). Ztratila je bula Coena Domini v 14. století, podrobně se jimi zabýval tridentský koncil (1545–63). Od roku 1559 vycházely v Římě indexy zakázaných knih, přetiskované i jinde, např. v Praze r. 1726. Ale již předtím, r. 1605, nařídila pražská synoda, aby byl vypracován index se zřetelem k českým poměrům. Tohoto úkolu se konečně ujal autor přítomného Klíče. Dílo mělo být doplňkem Seznamu zapovězených knih, vydaného z nařízení papeže Inocence XI., doplňovaného pak pro místní poměry podle výslovného příkazu Klementa VIII., nařizujícího, aby neitalští biskupové „*registřík takových knih spraviti a vyhlásiti, neb vůbec vydati se snažili, které v jejich královstvích a krajinách bud' kacířstvem porušené, bud' dobrým mravům odporné se roztrušují, byť vlastním té krajiny nebo cizozemským jazykem nebo řečí vydané byly*“. Seznamy podezřelých knih vznikaly poté v jednotlivých diecézích, v nekatolických církvích na úrovni zemských církví. Papež Pius V. založil r. 1571 zvláštní kongregaci pro záležitosti spojené se Seznamy zakázaných knih, jež se stala jakýmsi cenzurním a tiskovým odborem katolické církve. Kongregace měla rozsáhlé

VIII pravomoci, soudní funkce, mohla autorům ukládat i církevní tresty. Od 17. století byla kongregace Seznamu pod správou jezuitů.

Koniášův Klíč bývá nazýván seznamem knih českých, zakázaných, odsouzených, nekatolických, evangelických. Žádný z těchto výměrů nevyčerpává plně skutečnost. Koniášův seznam neobsahuje jen knihy české, ale též cizojazyčné. Neuvádí pouze knihy zakázané, ale též opravitelné. Nepojal jenom knihy odsouzené, ale i podezřelé, jejichž povaha není jasná. Nepostihuje pouze knihy kacírské, ale rovněž knihy nemravné. Necituje jen samé knihy nekatolické, ale také knihy katolických autorů, pokud v nich Koniáš našel nějaké závady, nepřesnosti nebo projevy překladatelské libovůle. Nevšímá si výhradně knih evangelických, ale též knih např. jansenistů.

Při knihách opravitelných poučuje, co, kde a jak nutno opravit. Této otázce je věnován také celý čtvrtý paragraf Klíče. Je to paragraf poslední a přináší „*snadný způsob k vyčištění a napravení některých bludných neb podezřelých kněh*“. Je to dílo pozoruhodně pragmatické. Na třiceti stránkách tu nacházíme návod, jak možno vylepšit 16 českých a 6 německých knih. Výklad končí slibem: Kde a kterak Historie Česká Martina Kuthena polepšiti se může, jiným časem následovati bude. Svému slibu dostal Koniáš po 20 letech, když v Hradci Králové 1749 vyšlo 2. vydání Klíče.

Druhé vydání má sice stejný titul, ale je značně rozšířené a pozměněné. První mělo celkem 314 stran a uvádělo přes 1 300 knižních titulů. Druhé má při stejném dvanáctkovém formátu 540 stránek a zaznamenává 2 274 knih, které Antonín Podlaha takto roztřídil:^{156/}

knihy	náboženské	nemravné	opravitelné	úhrnem
české	868	–	92	960
latinské	255	8	4	267
německé	441	449	80	970
francouzské	–	77	–	77
celkem	1 564	534	176	2 274

Oba Koniášovy Klíče posloužily jako základ při pořizování Indexu arcibiskupa Antonína Příchovského, jenž vydal r. 1770 „*Index Bohemicorum librorum et corrigendorum ordine alphabeti digestus, reverendissimi, celsissimi S. R. J. Principis Domini Antonii Petri Dei Gratia et Sedis Apostolirae Archi-Episcopi Pragensis Jussu collectus atque editus. Vetero-Pragae typis Joannis Caroli Hraba, incliti Bohemiae Regni D. D. statuum typographi 1770*“.

F. M. Pelcl přiřkl Index Koniášovi. Jeho tvrzení opakovali mnozí další. Také Knihopis českých a slovenských tisků zařadil Index mezi Koniášovy spisy. Avšak Koniášův podíl na Indexu je pouze částečný. Do 1. části přešli pořadatelé Indexu z Koniášových Klíčů „*vysvětlení, jak přísně kacířské a pohoršlivé knihy zapověděné jsou v církvi svaté katolické*“ a pravidla „*k snadnějšímu rozeznání knih*“. Při vypracování 2. části použili Koniášových rukopisných poznámek, které doplnili vlastním studiem literatury. V žádném případě není Index třetím vydáním Klíče. Jsou mezi nimi rozdíly v titulu, uspořádání a obsahu. Zatímco Klíče zahrnují různojazyčnou literaturu, Index obsahuje, až na řídké výjimky, jen původní a přeložené knihy české. Klíče vydával Koniáš sám, třeba s církevním schválením, Index vyšel z příkazu pražského arcibiskupa. V Klíčích je mnohem méně jazykových a stylistických chyb než v Indexu, který už nese v sobě známky osvícenské jazykové nemotornosti, především v 1. části. První paragrafy Klíče jsou věnovány převážně poučování a přesvědčování, kdežto 1. část Indexu je vyplněna ponejvíce nařízeními církevní a světské vrchnosti. V tomto ohledu je nejhlubší diference mezi Klíčem a Koniášem na jedné straně a mezi Indexem a jeho autory na straně druhé. Ale kritika smísila obojí a shrnula všecky výtky na Koniášovu hlavu.

Císařským a královským nařízením z 19. dubna a z 9. listopadu 1781 byl Index stažen z užívání. O dva roky později se stal předmětem prvního literárního odsouzení perem Karla Hynka Tháma: „*Věděti sluší, že se oni svrchu řečení vyslancové vedle ukázadla (index) knih zakázaných a opravitelných z rozkazu Arci-*

VIII *biskupa Pražského léta 1767 vydaného řídili, v němž dosti knih nejvzášnějších a nikoli bludných, neb pohoršlivých z pouhé nevědomosti a neopatrnosti položeno jest. Ačkolivěk mnohé knihy dle ukázdla opravené toliko býti měly, předce však mnohdykráté ne zunáhlení alebrž z umysla lidí odňaté bývše, v ohni strávené, ó žel, zhynouti musily.* ^{157/}

Thámovi nelze dát za pravdu. Mýlí se, když tvrdí, že Index byl vydán už r. 1767. Datum 1. července 1767 nese sice úvodní arcibiskupův list, ale k vytištění Indexu došlo až r. 1770. To je však vcelku nepodstatná věc. Podstatnější závada spočívá však ve slovech obviňujících Index, že obsahuje dosti knih nikoli bludných neb pohoršlivých. Platí to jen o některých opravovaných knihách s malými závadami, jako např. Kronika česká z r. 1541 Václava Hájka z Libočan. Thám pro svá tvrzení neuvádí žádný konkrétní případ. Podobně píše o pálení opravitelných knih, aniž by to mohl dokázat faktickými příklady s udáním knih, osob, míst a dat. Všeobecný údaj bez důkazů je pro historika bezcenný.

Ještě ostřeji napadl Index Václav Thám: „*Nahlédněmež jen do poznamenání knih zapovězených (Index bohemicorum librorum prohibitorum et corrigendorum, jussu Antonii Petri Archiepiscopi Pragensis editus Anno 1767), kněžská stvůra v našem osvíceném století! – kteréžto knihlovcům jako ukazatel na znamení sloužovalo, a tuť uzřeme nemalou částku jmen našich znamenitých zpěvomlvců: Václava Dobřenského, Grylla z Grylova, Jiřího Hanuše Landškrounského, Matěje Kollina z Choterýna, Jana Amosa Komenského, Davia Krynýta z Hlaváčova, Šimona Lomnického z Budče, Jana Rozácia Sušického, Tomáše Soběslavského, Syxta z Ottersdorfu, Jana Táborského, Jiřího Tesáka, Daniele Adama z Veleslavína a mnoho jiných ještě, jichžto spisové pro dost malou důtku tehdejších neřádů kněžských k hranici odsouzení bývali.*“ ^{158/}

V latinské poznámce cituje V. Thám správně Index bohemicorum librorum prohibitorum et corrigendorum, ale v českém textu mluví pouze o „*poznamenání knih zapovězených*“. Jmenované autory klade do stejné řady, jako by Index odsuzoval všechna jejich díla. Tak se čtenáři nedověděli, že u Šimona Lomnického

z Budče jde o nepatrné opravy v deseti knížkách, že pod jménem Daniela Adama z Veleslavína jsou 4 knihy s hvězdičkou, 7 opravitelných a 1 bez znaménka, že Index odsoudil pouze 7 náboženských knih Komenského a nedotkl se vůbec jeho spisů jazykových. Ani u ostatních spisovatelů nerozlišuje Thám knihy odsouzené, opravované a nerozhodné (revidendi). Ale největším Thámovým přehmatem je žaloba, že mnozí „*spisové pro dost malou důtku tehdejších neřádů kněžských k hranici odsouzení bývali*“. Zní to, jako by Index odsuzoval knihy jen proto, že pranýřovaly církevní zlořády. Ve skutečnosti zavrhoval knihy jen pověrečné a z hlediska katolického bludné. Historické knihy opravuje, jako např. Daniela Adama z Veleslavína Kalendář historický z roku 1590.

Karel Hynek Thám ani Václav Thám se nezmiňují o Koniášových Klíčích z let 1729 a 1749. O těch píše o něco později F. M. Pelcl, který mezi Koniášovy spisy zařadil také Index. I on klade, jako oba Thámové, vydání Indexu mylně do roku 1767. Podle něho je Index pouze první částí velkého čtyřdílného Indexu, jehož druhá část obsahovala knihy německé, třetí část knihy latinské a čtvrtá část knihy francouzské, italské, anglické, řecké a jiné. Tisky ani rukopisy oněch cizojazyčných děl nebyly ani za dvě stě let objeveny. Zdá se, že Pelcl zaznamenal jen nezaručenou pověst, která se zrodila z faktu, že Klíče registrovaly knihy české, německé, latinské, francouzské a ojedinele i jiné.

Knihovník Karel Rafael Ungar charakterizoval pálení knih, vytrhávání listů, začernování tuší, Koniášovy Klíče a Index jako literární tyranství, fanatismus a snahu zničit českých knih raději víc než méně. Na důkaz se dovolává 21. indexového pravidla o podezřelosti nebo špatnosti české náboženské literatury z let 1414–1635. Dále Ungar zdůrazňoval, že do Indexu byly pojaty i knihy věroučné zcela nezávadné, jako jsou Dalimilova Kronika, Hájkova Kronika, Aesopovy bajky, Ferova Postila atd. Po Pelclovi opakuje, že jediný Koniáš spálil 60 000 knih. O tomto výmyslu už zde byla řeč. 21. pravidlo Indexu a přítomnost katolických autorů v Indexu je však nutno objasnit.

VIII *„K snadnějšímu rozeznání kněh“* nabízel Koniáš v Klíči dvanáct pravidel. Největší rozruch vyvolalo pravidlo druhé: *„České knihy vydané od léta 1414 do léta 1620, o náboženství jednající, větším dílem nebezpečné a podezřelé jsou. Protož, pokudž se dostatečně a patrně poznati nemůže, zdaž autor i překladač jejich byl římský katolík, k bedlivému rozvážení vzíti se mají.“* Toto pravidlo opakuje 2. vydání Klíče. V Indexu z roku 1770 dostalo však jinou podobu: *„Knihy české od roku 1414, kdy v naší vlasti kacírstva řádití počala, až do roku 1635, kdy konečně od Ferdinanda II., císaře a krále českého, s volencem českým a Švédou mír šťastně uzavřen byl, a všecko pozůstalé až dosud kacírstvo z království bylo vypovězeno, v Čechách vytištěné, o náboženství a věcech víry pojednávající, většinou bludy kacírskými nakaženy jsou, jednak od samých spisovatelů kacírských, jednak od překladatelů na jazyk český, kacírstvu oddaných.“*

Druhé pravidlo Koniášovo a 21. pravidlo Indexu z r. 1770 se týkají většiny českých náboženských knih z „nakaženého věku“, který obě pravidla nevymezují stejně. Oběma začíná rokem 1414, kdy se začalo šířit rozměrné Husovo dílo *De ecclesia*, dokončené r. 1413, v němž se Hus rozešel s katolickou eklesiologií. Konečný termín uvádí Koniáš vhodněji, maje na mysli bělohorskou bitvu r. 1620. Roku 1635 uzavřel sice Ferdinand II. takzvaný Pražský mír se saským kurfiřtem, nikoli však se Švédy, takže třicetiletá válka pokračovala do r. 1648. Avšak už od Bílé hory neměli čeští nekatolíci mnoho možností vydávat v Čechách a na Moravě své náboženské knihy a vítězní katolíci nezháleli a nečekali s literární produkcí až do Pražského míru. Nelze tedy říci, že většina českých náboženských knih, vydaných v Čechách mezi léty 1620–35, byla nekatolická. Jedenadvacáté pravidlo Indexu je sice špatně koncipováno, ale je příliš silný výraz říci, že je barbarské, jak mínil Ungar. Jen konstatovalo skutečnost, že většina české náboženské předbělohorské literatury byla nekatolická a protikatolic-

Kronyka Gzelská

Cum gratia et Privilegio Regie Maiestatis.

VIII ká, což je všeobecně známo, neboť v Čechách bylo tehdy pouze kolem deseti procent katolíků, na Moravě o něco více.

Ungar má pravdu, když uvádí, že v Indexu je Dalimilova Kronika, Hájkova Kronika a Bajky Aesopovy a Ferova Postila. Avšak to není pravda celá. První tři jmenovaná díla nejsou mezi zavrženými, ale mezi opravitelnými. Například Postila mohučského františkána Johanna Fera (+ 1554) je Indexem odsouzena podle návodu obsaženého už v Klíči z roku 1749: „*Postilla tato latinskou řečí vydaná polepsiti se může; avšak na českou řeč přeložena od kacíře, který ji všelijak bludem poskvrnil, tak že polepšení hodna není.*“ Poukazuje na to, že první blud se nachází hned v předmluvě, kde překladatel ujišťuje čtenáře, „*že všecken svět těchto posledních časuov k svému skonání se schyluje*“. Dle oné liché domněnky měl nastat konec světa už v 16. století. Jiné Ferovy práce (Kázání a Modlitby) označil Koniáš za opravitelné. Vidíme, že si dával práci, aby nezmařil bezdůvodně žádnou knihu.

Podobné stanovisko jako Ungar zaujal Josef Dobrovský. Podle něho 21. pravidlo indexové větrilo kacířství ve všech českých knihách (in allen böhmischen Büchern), vydaných v letech 1414–1635, Na doklad uvádí Dobrovský Ferovu Postilu a „*das Werk eines römischen Pabstes (die böhmische Chronik des Aeneas Sylvius)*“.^{159/} K tomu je nutno dodat: 1. Zmíněné pravidlo nemluví o všech českých knihách, ale o většině českých knih, jež se dotýkají náboženství. 2. Sylviova Kronika se v Indexu pouze opravuje. 3. Eneáš Sylvius ji napsal dříve, než se stal papežem. 4. Výtku Dobrovského opakoval Jan Jakubec a znásobil Václav Flajšhans: „*Byly v něm (v Indexu) i knihy od papežů sepsané.*“ Tedy už ne jednoho (eines) papeže, ale papežů.

Současně s Dobrovským narazil na Index a Klíče Jan Rulík. Vyslovil politování nad tím, že „*Koniáš asi šedesát tisíců knih českých ohni poručil a spálil*“, a pokračuje: „*Ale ještě nebylo tomu konce. Opět roku 1729, 1749 a posledně 1767 přišli vyslanci, kteříž v zemi všecky kraje prolezli, každý koutek vyslídili, a dle rejstříků zapověděných knih všecky knihy bezevšeho zvažení ano s násilím brali, na oheň metali, a tak vniveč obraceli.*“ Jak už

víme, zdvojnásobil Pelcl počet knih Koniášem spálených, mluvil však o knihách obecně. Rulík je všecky prohlásil za české. I. J. Hanuš zmenšil počet českých knih, jež Koniáš spálil, na 15 000 a A. V. Šembera usoudil, že Koniáš „na 16 000 knih českých popálil“. Zdá se vůbec, že Rulík o Koniášovi málo věděl, neboť klade jeho činnost před rok 1729. Neví nic o královských a kajících misionářích. Domnívá se, že vystoupili jen v letech 1729, 1749 a 1767 výhradně pro to, aby slídili po českých knihách. Doklady o hromadném pálení českých knih pro uvedená léta neměl.

Zajímavá je Hanušova úvaha: *„Pohlédneme-li však zevrubněji k indexu Koniášově, nelze abychom nezaznamenali, že se za prve index jeho značně liší od indexů obyčejných, za jeho časů vyšlých (zde Hanuš jmenuje více indexů zahraničních z let 1596–1776). Neb tyto jsou holá jména kněh, ba někdy jen autorův, kdežto Koniášův index mnohdy zevrubně bibliograficky knihy popisuje a proto byl již Dobrovskému i Jungmannovi hojným zdrojem literatury české ježto obyčejní církevní indexové jeho málo kdy knihy české mají na zřeteli... Index Koniášův nepřestane býti i budoucně předobrou rukověť bibliografickou k literatuře české, jelikož pomocí jeho možno posouditi, je-li některá kniha staročeská celá, nechybí-li v ní nižádný obrázek a jak se mají doplniti zamazaná místa. V tom ohledu byl Koniáš, ač proti své vůli, jednak až i ochráncem literatury české.“*¹⁶⁰

Nejen Dobrovský a Jungmann, nýbrž i autoři moderního Knihopisu českých a slovenských tisků využili Klíčů a Indexu a dali tak za pravdu Hanušovu výkladu o jejich bibliografickém významu. Nerozhodné knihy, knihy opravitelné a navrhované opravy jsou důkazem, že Koniášovi nešlo o ničení literatury, ale o její pokatoličtění. Hleděl zachránit, co se dalo nějak sloučit s tehdejší stavem katolické věrouky, mravouky a církevní historie. Na důkaz si můžeme uvést několik příkladů.

V 8. kapitole 1. paragrafu Klíče cituje Koniáš ustanovení papeže Inocence XI. zapovídající všecky knihy autorů 1. třídy, ať jednají o čemkoli. Tedy všecky knihy spisovatelů odsouzených

VIII některou vyšší církevní autoritou (papežem, koncilem, biskupem, synodou). Nicméně Koniáš některé jejich knihy pouze poopravuje. Takovým autorem primae classis je např. Johann Ireneus Freder (+ 1562), jehož *Čest a nevina pohlaví ženského* vyšla česky r. 1584. Koniáš v ní našel závady na čtrnácti stránkách. Jejich výčet zabírá v Klíči celou stránku, ale jinak se Frederova kniha povoluje. Je to až překvapující, když na 193. stránce dole spařujeme „*Cor. 1. cl. Jana Ireneia Čest a nevina pohlaví ženského...*“. Tím spíše opravuje Koniáš knihy domácích jinověrců. V pojednání *O svornosti manželské* od M. Jana Rozária Sušického (1583) mají být na 193. stránce vyhlazena pouze slova „nade všechny anjely“. Evangelický farář Jiřík Dykast (+ 1630) vydal podle Knihopisu do Bílé hory 22 náboženských tisků, Klíč z nich zná 15; dvě jsou nezávadné, 3 opravitelné a 10 nerozhodných. Cyprián Pešín vydal do Bílé hory 15 tisků. Klíč ho jmenuje Pešina a přičítá mu 5 knížek: 1 s hvězdičkou (t.j. nezávadnou), 2 opravitelné a 2 neurčené. Hanuš Phaeton Žalanský (+ 1621) má v Knihopisu 34 tisků, v Klíči 38, z toho 9 s hvězdičkou, 1 opravitelný a 28 sine. O Koniášově přístupu svědčí také tento odstavec: „*Jiříka Strejce Žalmičky. Čti při konci Katechismus kacírský. Kdyby nebyl k těm žalmům připojený Katechismus, modlitby neb písně, samy žalmy mohou se takto polepsiti: v žalmu 74. neb 73. místo těch slov Jak v nebi krom tě samého ať se postaví Já Boha krom tě samého. Item vytrhnouti se má po žalmích list první Píseň na přikázání Boží. Jakož taky obšírný registřík druhý článkův.*“ Celých 15 stránek vyplňují v Klíči opravy Kocínova překladu Eusebiovy Historie! A tak bychom mohli pokračovat dále.

Skutečný nedostatek Indexu (1770) vytkl A. Podlaha: „*Index není prost omylův, z nichž některé vysvětlují se tím, že nebylo sestavovateli možno o některých knihách zjednati sobě známost z autopsie. Tak považoval např. některé spisy Samuele z Dražova za české, jež toliko v latině sepsány byly. I jiných nedopatření nalézáme hojnost: některé z knih (např. Dikastových, Haleciových aj.) byly v Indexu dvakrát pod různými, ovšem chybnými tituly pojaty, čímž se stal počet zaznamenaných knih zdánlivě větším,*

nežli jest ve skutečnosti. Ve vlastních jménech mnohokrát jest pochybeno; tak čteme Elhner místo Elsner, Javorovský místo Bavorovský, Tauter místo Moller, Hroznic Beneš, rytíř Zámorský, m. z Hořovic Beneš, rytíř Zámorský, Volnický m. Mělnický. Někdy nebývá dokonce ani soud o téže knize na různých místech stejný; tak Kabátníkova cesta na s. 113 (Indexu) celá označena jest jako zavržení hodná, dle str. 226 však má býti toliko na třech místech opravena.^{161/} Na jiné omyly v Klíčích a v Indexu upozornil koncem 19. století Jaroslav Vlček.

Vlček vstřebal do svých Dějin všecko, co bylo před ním napsáno proti Koniášovi. Proto je tím nápadnější místo, které se zdá být vyznívající v Koniášův prospěch: „Při takové pronikavé censuře je podivuhodno, a zjev ten se opakuje také v censurovaných literaturách jiných, že právě při knihách od první do poslední stránky s protireformací naprosto neslučitelných, jako je např. Komenského Labyrint nebo Chelčického Postilla a Sít' víry, uvádí se několik málo míst závadných: v prvním vydání Labyrintu listy tři, ve druhém dva, v Chelčického Postille jeden a v Síti víry (Klíč ji zná jako Štít víry), od konce do konce proniklé nesmiřitelným odporem proti všemu ústroji církve římské, zamítá se dokonce toliko předmluva.“

Tento výrok s oblibou opakovali katoličtí spisovatelé, ale nutno podotknout, že jde o omyl. Vlček sám připomíná, že „stránky vytčené neznamenaají, že pouze tam je blud, nýbrž mají být jen důkazem“. Koniáš to říká výslovně: „Místo podezřelé nebo nakažené ne proto sme poznamenali, jako by ta kniha na žádném jiném místě nakažená nebo podezřelá nebyla. Nýbrž proto toliko, aby se dokázati mohlo, že zapovězená jest. Aníž tím oumyslem list, blud nebo pohoršení obsahující poznamenáný jest, jako by dosti na tom bylo, aby se takový list bludný vytrhl a ostatní kniha zachovati mohla.“ Jinak tomu bylo u knih označených zkratkou „Cor.“

Na začátku našeho století obíral se římskými a českými indexy František Loskot. Ke konci svého pojednání zdůrazňuje, že mezi zakázanými knihy byly právě nejvýznamnější české knihy a dovozuje: „I kdybychom prominuli církvi zákaz několika set málo cen-

VIII *ných knih, nelze zapomenouti na ničení knih Husových, Chelčického, Komenského atd. Odnětím jich ztrácel český duch duševní potravu a zakrsával. Proto plody jeho pozdější doby byly tak nedokonalé.*¹⁶²(Pod zkratkou „atd.“ tanula Loskotovi na mysli asi Kralická bible, o níž vydal své pojednání v „Knihovně Volné myšlenky“, ve které byla bible předmětem častých útoků.) To jsou závažná slova.

Zamysleme se nejprve nad Husem. Pro Koniáše bylo směrodatné rozhodnutí kostnického koncilu z r. 1415, který Husa odsoudil jako bludaře. Musíme vzít v úvahu, že mu bývaly přičítány některé spisy, jichž nebyl autorem. Je to vidět z toho, že Koniáš odsuzuje v Klíči více Husových spisů, než jich do 18. století bylo vydáno. Poučuje nás o tom tato tabulka:

HUSOVY KNIHY	
podle Knihopisu	podle Klíčů
Kázání o těle Božím, 1545	Postila 1563, 1564
Kázání o antikristu, 1554	7 epištol
Zrcadlo, 1547, 1573	Kázání o vysvětlení víry o Pánu Bohu
Knížky proti knězi kuchmistrovi, 1509	Výklad na články víry obecné
Čtyři epištoly, 1525	Výklad na desatero
O manželství, 1528	O 7 smrtelných hříších
Postila, 1563, 1564	O poznání a milování Pána Boha
Provázek třípramenný, 1545	Odpověď na otázku, co jest to věřiti
	O církvi svaté
	Vejklad na žalm 118
	O šesti bludích
	O pravé povinnosti křesťanské
	O zkáze, pocházející z ustanovení lidských

Knihopis tedy spojuje s Husovým jménem deset vydání, týkajících se osm titulů, které vyšly v rozpětí 64 let v letech 1509–73. Když Koniáš vydal poprvé svůj Klíč (1729), uplynulo již 156 let od posledního vydání Husova spisu. Husových děl tehdy už nemohlo být mezi čtenáři mnoho. Koniáš nemohl tedy ničením Husových spisů zabrzdit ani jazykový ani myšlenkový vývoj národa. Od Husovy smrti do 1. vydání Klíče uplynulo 314 let. Čeřtina za tu dlouhou dobu prodělala hluboké změny. Husova mluva z počátku 15. století nemohla být vzorem Čechům 18. století. Husovo učení Čeři koneckonců opustili, když se přiklonili k protestantismu. Na to upozorňoval sám Koniáš, nejnápadněji v Jediné choti, když připomíná, že protestanté nevěří v přítomnost Kristovu ve svátosti oltářní: „*Divím se, že někteří Čechové k vůli Martina Lutera v té příčině Jana Husa se spustí, jehož sice následovníci býti chtějí, který v písni o velebné svátosti takto zpíval: Není chlebem, ale Bohem i člověkem, mým Vykupitelem.*“ Hus věřil, že duše zemřelých přicházejí do očiřtce, že je náležité modlit se za ně. Stál ohledně své osoby o přímlyvy svatých. Stejně tak věřili utrakvisté za Rokycany a na počátku 16. století Koniáš na toto upozorňuje a vybízí pro srovnání k přečtení XXII. článku České konfese z r. 1575: „*Vzývati svatých nemáme ani k nim se utíkati.*“

Mnohem dále zašel Petr Chelčický (1390–1460), který vedle přepodstatnění zavrhoval vzývání svatých, očiřtec, svátostné kněžství, papežský primát a jiné články katolické víry. Jeho životopisci právem vyzdvihují odsuzování válek, násilí a společenské nerovnosti, ale nemohou nevidět, jak se týž Chelčický stavěl proti státnímu zřízení, obchodu, vyššímu vzdělání, umění a jiným kul-

VIII turním potřebám a vymoženostem. Své názory uložil Chelčický v jedenácti rukopisech, z nichž tři byly vytištěny:

Chelčického rukopisy	tištěné do 1800	zakazované
Postila (Kniha výkladů)	1522 a 1532	1729–81
Síť víry pravé	1521	1729–81
O šelmě a obrazu jejím	1584	–
O boji duchovním		
O církvi svaté		
O trojím lidu řeč		
Replika proti Mikuláši		
Biskupovi		
Replika proti Rokycanovi		
O Tělu Božím		
O očištění		
O základu zákonů lidských		

Tabulka ukazuje, že spisy Chelčického nepřitahovaly ani nekatolíky předbělohorské a potoleranční. Většinou zůstaly v rukopisech. Koniáš znal Postilu a Síť víry. Asi proto, že měl v ruce neúplný výtisk bez titulního listu, který majitel knihy nahradil mylným titulem Štít víry, Index (1770) má pod jménem Petra Chelčického vedle Postily Síť víry a Štít víry. Pořadatelé Indexu znali tedy správný titul Síť víry, ale autorita Koniášova je utvrdila v názoru, že kromě Sítě víry existoval Štít víry. Ani Koniáš ani Index neznají traktát O šelmě a obrazu jejím. Patrně proto, že vyšel v malém nákladu a vyskytoval se málokde. Zbytečně tedy Loskot přehání: „*Co škody způsobeno v Čechách např. zákazem a odnímáním spisů Chelčického!*“

Další osobností, u níž stojí za to se zastavit, je Jan Amos Komenský. Sledujme výčet jeho spisů vydaných do konce 18. století:

knihy vydané	v letech	vydání	pozn.
1. Moraviae delineatio	1627–64	4	E
2. Gramatika latinská	1631	1	E
3. Vestibulum latinae linguae	17. století	1	E
4. Dveře jazyků (Brána)	1633–1716	6	EK
5. Orbis pictus (Svět v obrazech)	1685–1779	4	EK
6. Januae vestibulum	1670–1769	10	EK
7. Hlubina bezpečnosti	1633, 1663	2	*
8. Kázání XXI	1663	1	*
9. O vymítání d'ábelství	1649	1	*
10. Kšaft ... Jednoty bratrské	1650–1757	2	*
11. Labyrint světa a ráj srdce	1631,1663,1663	3	*
12. Manuálník (Jádro ... biblí svaté)	1658	1	*
13. Boj s Bohem modlitbami	1655	1	*
14. Překlad L. Baylyho Praxis Pietatis	1630–1786	9	*
15. Antidokum apostasiae	1622	1	O
16. Boj s drakem a anjely jeho	1622	1	O
17. Enoch	1656	1	O
18. Nedobytedlný hrad	1622	1	O
19. Historia o umučení Ježíše Krista	1631, 1663, 1757	3	O
20. Kázání pohřební	1649	1	O
21. Listové do nebe	1619	1	O
22. Metuzalem	1656	1	O
23. Srdečné napomenutí	1748	1	O
24. Navržení o ... sjednocení	1656	1	O
25. Na spis proti Jednotě ... ohlášení	1635	1	O
26. Pres Boží	1624	1	O

VIII 27.	Přemyšlování o dokonalosti křesťanské	1622	1	O
28.	Dvojí spis vzdělavatelný	1675	1	O
29.	Přemyšlování o radosti ... křesťanů	1622	1	O
30.	O sirobě	1634	1	O
31.	Truchlivý	1624	1	O
32.	Zpráva kratičká	1632	1	O
32.		1619–1786	66	4

V čele seznamu jsou 3 odborné spisy vydané evangelíky (poznámka E). Následují 3 odborné knihy světského obsahu vydané evangelíky i katolíky (pozn. EK). Pak přichází 8 náboženských děl, označených v Klíčích, v Indexu i zde hvězdičkou (*). Ke konci je 18 prací, rovněž náboženského obsahu, ale v Klíčích a v Indexu nezaznamenaných. Byly to práce vydané většinou jen jednou v cizině hned v 17. století. Jen Historia o umučení Ježíše Krista vyšla třikrát, naposled roku 1757. V 18. století vyšlo ještě číslo 23. Za povšimnutí také stojí, že po zveřejnění tolerančního patentu do konce 18. století nevydali evangelíci žádný náboženský spis Komenského kromě překladu knihy Lewise Baylyho Praxis Pietatis (Cvičení se v pobožnosti pravé).

Dalším ožehavým tématem jsou české bible před tolerančním patentem. Bible se dělily podle katolických kritiků na tři skupiny:

bible doporučované	opravované	zavrhované
1. Svatováclavská z let 1677–1715	Pražská 1488	
2. Svatováclavská z let 1769–71	Kutnohorská 1498	1. Kralická 1596
Katolická	Benátská 1506	2. Kralická 1613
z let 1778–80	1. Severýnova 1529	3. Hallská 1722
	2. Severýnova 1537	4. Hallská 1745
	Norimberská 1540	5. Hallská 1766
	1. Melantrichova 1549	

2. -“- 1556-57
  3. -“- 1560-61
  4. -“- 1570
  5. -“- 1577
- Veleslavínova 1613
-

Vedle celých biblí vycházely občas některé části Starého i Nového zákona.

Koniášovi a jeho kolegům v misiích vadil v evangelických biblích (Kralické a Hallské) překlad odlišný od katolického, částečně jiný kánon čili seznam biblických knih a nekatolické i protikatolické předmluvy a výklady. Tyto bible byly vyhledávány a páleny. Některé výtisky předávali misionáři klášterním knihovnám ke studijním účelům. Husitské bible byly opravovány. Jako příklad možno uvést 2. vydání Severýnovy bible. V tomto exempláři opravil Koniáš jen čtyři místa a provedl škrty na třech ilustracích, např. přeškrtl papežskou trojkorunu na hlavě draka.

Stejný byl Koniášův poměr k tiskům jednotlivých biblických knih nebo části bible, jako byl Sirach, Žalmy, Nový zákon a perikopy čili výňatky čtení o nedělích a svátcích při bohoslužbách. Jinak evangelické výtisky páčil nebo odvážel do knihoven. Kalíšnické opravoval. Katolické doporučoval nebo šířil. Neznámá je dosud Koniášova zásluha o vydání Nového zákona r. 1733. Toto vydání pořídil pražský arcibiskup Daniel Mayer po třech naléhavých Koniášových dopisech a s jeho finanční podporou.

Tím ovšem není vztah Koniášův k bibli vyčerpán. Na sváteční epištoly navazují výklady ve Zlaté denici z r. 1728. K nedělním a svátečním epištolám a evangeliím se pojí naučení a výklady v Koniášově Postile, vydané v letech 1740, 1750 a 1756. Její myšlenky zveršoval v Písních na evangelia nedělní celého roku, které zveřejnil líbeznický farář Jiří Paroubek r. 1760 a 1762. O bibli nepojednává Koniáš jenom ve 2. paragrafu Klíče (1729, 1749), ale též ve 14. kapitole Jediné choti Beránkově, vytištěné r. 1733 a 1755.

Podobným způsobem, jakým jsme pojednali o bibli, o Komen-ském, Chelčickém a Husovi, by bylo možno se věnovat ostatním

VIII autorům a dílům, s jejichž jmény se setkáváme v Indexu z r. 1770, který byl zbaven platnosti r. 1781. A tak jenom sumárně lze uvést, jakou část české literatury Index postihoval. Knihopis zaregistroval 17 622 tisků, vydaných do r. 1800. Tedy nejenom tisky odsouzené (1 505), ale i nerozhodné (82) a opravitelné (168), dohromady 1 755 vydaných tisků. Dělíme-li 17 622 tisků (podchycených Knihopisem), 1755 tisků (z Indexu), dostaneme zhruba jednu desetinu vydané české literární produkce.

Jediná choti Beránkova

Za opočenského nevolnického povstání dne 16. září 1732 předložili zástupci vzbouřenců zákonité vrchnosti memoriál, v němž žádali mimo jiné náboženskou svobodu pro své vyznání. Jejich přípis ukazoval, že vůdcové povstání nenásledovali Husa a starokališníky. Stáli pevně na protestantských pozicích. Odmítali starokřesťanskou tradici, učitelský úřad církve a církevní příkázání. Prohlašovali Písmo svaté za jediný pramen a jediné pravidlo víry. Uctívání svatých, jejich ostatků, obrazů a soch nazývali modlářstvím. Zavrhovali přijímání pod jednou způsobou, mši, ušní zpověď, záslušnost dobrých skutků, očistec a jiné články katolické víry.

Opočenská vrchnost odpověděla, že není v její pravomoci měnit státní zákony. P. Koniáš odpověděl celým spisem: *Jediná choti Beránkova, od prvního zasnoubení a založení svého až na věky v učení Kristovém neporušená, bezpečnou za Beránkem k životu věčnému cestu ukazující: všeobecná římská církev. Z pravého a dokonalého Zákona Božího, v ukřižovaném Pánu Ježíši, všem tichého Beránka Krista následovníkům, po pravé poddanosti a svobodě Pána Ježíše toužícím křesťanům a bratřím bloudícím k vejstraze, věrným k potěšení představená. A konečně z nesmírné lásky a prozřetelnosti božské gruntovně dokázaná od jednoho kněze z Tovaryšstva P. Ježíše. S dovolením duchovní vrchnosti vytištěná v Hradci Králové u Václava Tybély 1733.*

Spis svědčí o Koniášově píli a probdělých nocích nad ruko-

pisem, neboť má celkem 559 osmerkových stran a byl napsán za necelý rok při terenní misionářské činnosti. Trochu si Koniáš vypomohl tím, že pojal do Jediné choti některé pasáže ze Zlaté denice a pravděpodobně některé části svých kázání. Dne 1. září 1733 byl rukopis opatřen aprobací jezuitského provinciála Norberta Streera a téhož roku vytištěn. Druhé vydání o 597 stranách téhož formátu vytiskl 1755 v Praze knihtiskař Ignác Průša.

První vydání věnoval „*nejposlušnější missionarius Antonius Konias S. J.*“ „*Mauriciusovi Adolfo Karlovi, z Boží a s. apoštolské stolice milosti arcibiskupovi pharsalienskému, biskupovi králohradeckému a (právě) jmenovanému biskupovi litoměřickému*“, patrně proto, že od něho očekával nebo skutečně obdržel finanční výpomoc k vydání knihy. Titulní list, obšírné věnování a provinciálův souhlas (facultas) zabírají prvních sedm neočíslovaných stran.

Jak Koniáš argumentoval a přesvědčoval, o tom nás poučí některé výňatky. Na požadavek náboženské svobody reagoval Koniáš slovy: „*Pročež velice bloudí a v tom, že chatrnou božského, světského a duchovního práva povědomost mají, dokazují všichni ti, jenž za to mají, že se každý při své svobodě zanechati má, aby věřil, co se jemu pravdivé býti zdá. Bloudí všickni, kteří smejšlí, že římskokatolická vrchnost dobrým svědomím do své země kacírstvo uváděti aneb již prve uvedení potvrditi, fedrovati, jeho se v příčině kacírstva ujímati, jemu pomáhati může. Jiná věc je z důležité příčiny dopouštěti, trpěti v své zemi u svých poddaných kacírství neb jiné zlé; a jiná věc jest kacírstvo neb jiné nepravosti do své země uváděti neb již uvedené potvrzovati a jim nápomocni býti.*“

V této souvislosti klade si Koniáš otázku: „*Může-li kníže aneb jiná všeliká vrchnost pro jejich samotné kacírství hrdelní pokutou, to jest ztracením hrdla kacíře pokutovati? Potvrzují toho kalvíni, popírají luteriáni. My pak při tom činíme tento rozdíl: Nebo dvou věcí sluší pilně pošetríti při kacírství.*

1. *Že ono jest hříchem a ten hřích jest jemu společný se všemi jinými veřejnými hříchy.*

2. *Druhé, že ruší pokoj a utišení obce, a ten hřích nepojímá se*

VIII *mezi obecné jiné hříchy, ale toliko k některým obzvláštním hříchům jako k vraždě, krádeži, loupeži, cizoložstvu, pozdvižení proti vlastní vrchnosti, se připojuje. V nejprvnějším rozdílu takový hřích kacířství netresce se od vrchnosti pokutou hrdelní. Ale v rozdílu poslednějším, a jistě spravedlivě... Nebo tu jest patrné hlav a smyslův rozdvojení, jistotně obecní pokoj stálý a trvanlivý býti nemůže, což sám Kristus dosvědčuje: Každé království rozdělené proti sobě zhyne. (Lukáš 11. v. 17).“*

Pravá moudrost

F. M. Pelcl zařadil mezi Koniášovy spisy také knížku *Vera patrum et filiorum familias Sapientia sen doctrina singularis parentibus aequae ac prolibus observanda* a tvrdí o ní, že vyšla ve dvanáctce česky a německy v Praze r. 1756. Naproti tomu I. J. Hanuš píše: „*R. 1753 vyšla po deváté, snad jen přepracovaná od něho (Koniáše) a od jiného sestavená Pravá katolických rodičů – moudrost.*“ Knihopis klade Pravou moudrost jako anonymní dílo pod heslo *Moudrost pravá* (čísla 5423–5427) a popisuje zachovaná vydání z let 1735, 1737 a 1740. Nezmiňuje se o Koniášově podílu na přepracování a vydání.

Prvé vydání *Pravé moudrosti* mělo vyjít již roku 1631, neboť zachovaný tisk z r. 1735 praví, že knížka vyšla „před sto a čtyřma léty“. Druhé vydání spatřilo světlo světa r. 1636. Třetí, čtvrté, páté a šesté vydání jsou z let 1735, 1737, 1738 a 1740. Na titulním listu vydání z r. 1740 je uvedeno, že jde o vydání páté, ale ve skutečnosti je to vydání šesté. Mezi léty 1740–1753 vyšla vydání sedmé a osmé, neboť na zachovaném vydání r. 1753 se uvádí, že už je deváté. Pelcl viděl ještě tisk z r. 1756, který je nyní neznámý.

Všimněme si nejprve *Pravé moudrosti* z roku 1636. Na titulním listě čteme: „*Pravá katolické mládeže moudrost. Z katechismu i z jiného křesťanského učení na každý den od rána až do večera v skutečné cvičení uvedená a s dovolením vrchnosti J. M. knížetci*

arcibiskupa pražského v nově vydaná. V Praze v Staré koleji. Zikmund Léva, impresor a měšťán staroměstský 1636.“ Na následujících pěti neočíslovaných stránkách je předmluva s věnováním „*knězi Jakubovi de Santo, faráři touškovskému*“. Napsal ji impresor Léva „*na den sv. Doroty, panny a mučednice, léta po panenském porodu 1637*“. Pak přichází v jednom svazku dvě knížečky: 1. Sprostnost katolická, to jest pohádky křesťanské rodičův s dětmi, učitelův s mládeží, hospodářův s čeledí ec. 2. Křesťanské dítek učencův zvedení. Vejtah křesťanského učení Roberta Bellarmina, římské církve kardinála a učitele. Má 102 stránek. Obě tyto práce podávají katolickou věrouku a mravouku ve formě krátkých a jasných otázek a odpovědí. Některé odpovědi jsou pro snadnější zapamatování neuměle zveršovány. Základní pravdy katolického náboženství, Apoštolské vyznání víry, Otče náš, Zdravas a jiné modlitby, Desatero, církevní příkázání, svátosti, svátostiny, pravidla křesťanské dokonalosti, učení o posledních věcech člověka a světa – to vše se tu probírá ve dvou cyklech. V prvním krátce a jednoduše pro nejútlejší děti, ve druhém obsírněji a podrobněji pro odrostlejší mládež. Ke konci jsou připojeny čtyři neočíslované stránky s tímto obsahem: 1. „Dvanáctero proctví o těch věcech, kteréž se mají před skončením světa státi“; 2. „Dvanáctero nemocí těla lidského“; 3. „Dvanáctero odplacení světa, vybrané z kněh Taulera“; 4. „Dovolení vrchnosti, jeho milosti knížetcí, Pána, pana kardinála z Harrachu, arcibiskupa pražského. V Praze ve Staré koleji léta Páně MDCXXXVII.“

Na Pravé moudrosti z r. 1636/37 pracovalo několik autorů. Věnování a předmluvu napsal tiskař a staroměstský měšťán Zikmund Léva z Brozáněk. Je to týž typograf, který vytiskl r. 1619 přivítání Bedřicha Falckého. Po Bílé hoře se stal katolíkem a od r. 1629 řídil akademickou tiskárnu, kde pracoval do r. 1645. Tabulky na posledních neočíslovaných stránkách „*jsou vybrané z kněh Taulera*“, to jest z knih Johanna Taulera, dominikána, mystika a kazatele, který žil ve Štrasburku v l. 1300–61.

Jádro svazku tvoří přeložené výňatky z katechismu Roberta Bellarmina, italského spisovatele, jezuitu, profesora, arcibiskupa

VIII a kardinála, jehož život spadá do let 1542–1621. Jeho malý katechismus vyšel v Římě r. 1597 pod názvem *Doctrina christiana breve*, velký katechismus *Dichirazione pin copiosa della doctrina christiana* rovněž v Římě 1598. Kdo určité otázky a odpovědi z Bellarminových katechismů vybral, přeložil a upravil v českou publikaci, nelze určit.

V úvahu přicházejí kromě Koniáše tři osobnosti: – 1. Plzeňský rodák, jezuita a český překladatel Jakub Kolens (1566–1623), který navštěvoval v Římě Bellarminovy přednášky a přeložil do češtiny jiné dva Bellarminovy spisy: *De ascensione ventis in Deum per scalas rerum creatorum* (Roma 1615), vydané česky v Praze 1630 jako *Nebeský žebřík*, a pak dílo *De arte bene moriendi* (Roma a Antverpy, 1620), vytištěné rovněž v Praze 1630 pod titulem *Umění křesťanské aneb příprava k dobré smrti*. – 2. Jezuita a český spisovatel Jiří Ferus (1585–1659), který vydal v Praze r. 1636 český překlad většího Bellarminova katechismu. – 3. Světský kněz Jakub de Santo, jenž působil jako farář v Touškově u Plzně od roku 1631 a ještě v únoru 1637, kdy mu Z. Léva věnoval *Pravou moudrost*. Věnování by mohlo být svědectvím finanční výpomoci nebo dokonce spolupráce na překladu a uspořádání knížky. Připojené označení „de Sancto“ nemusí být dokladem cizího původu. Může být, že farář Jakub pocházel z obce Svatá mezi Berounem a Křivoklátem, která se nazývala někdy (1553, 1576) také Svatý. Odtud „de Santo“ – „ze Svatého“. Ale i kdyby byl cizinec, musel se naučit česky natolik, že mohl překládat jednoduché katechismové poučky. Jinak by nemohl v Touškově několik let učit a kázat, když zde převládal v 17. století český živel, jak o tom svědčí nejstarší touškovské, česky psané matriky z té doby.

Vydání *Pravé moudrosti* z 18. století (1735, 1737, 1738, 1740, 1753) se dovolávají vydání ze sedmnáctého století (1631, 1636), s nimiž mají podobný titul a formu otázek a odpovědí o pravdách katolického náboženství. Na první pohled je však zřejmo, že nejde o mechanické nebo o nepatrně přepracované vydání téhož spisku. *Pravá moudrost* ze 17. století je katechismus pro děti a mládež. Její jmenovkyně z 18. století představuje misionární knížku, shr-

nující hlavní myšlenky misijních kázání společných (o víře, hříchu, pokání, svátosti oltářní) i stavovských (o povinnostech dětí, rodičů, manželů, zaměstnavatelů, zaměstnanců), aby ovoce misí zapustilo trvalejší kořeny. Jde o zvláštní slovesný druh a domnívám se, že jej u nás zavedl P. Koniáš. Pro jeho autorství mluví několik důvodů.

1. Svědectví Pelclovo (1786) získané patrně od bývalých jezuitů, kteří po zrušení řádu působili jako profesori, učitelé nebo světští kněží v duchovní správě. – 2. Pravá moudrost z let 1735–56 spadá do doby, kdy Koniáš působil jako kající vyslanec a stál po mnoho let v čele české skupiny tohoto druhu misionářů. Není proto divu, že mohl vypracovat misionářní knížku, jakou Pravá moudrost 18. století skutečně je. – 3. Za povšimnutí stojí podniky, u nichž se Pravá moudrost 18. století tiskla. R. 1735 a 1737 u Tybély v Hradci Králové, r. 1738 a 1740 u Rozenmüllera v Praze a r. 1753 u pražského Průši. A tu je nápadné, že u Tybély a u Průši vznikla za Koniášových života většina jeho tisků, jak ukazuje přehled:

tisky do r. 1760	Tybéla	Průša	Hladký	Hraba	Kamenický
Cytara	5	1	–	–	–
Denice	–	–	–	–	1
Klíče	2	–	–	–	–
Jediná choti separát	1	1	–	–	–
Přijdiž světlo	1	–	–	–	–
Postila	1	1	1	–	–
Týhoden	–	–	–	1	–
Upamatování	–	1	–	–	–
Písně evangelijní	–	1	–	–	–
Celkem	10	5	1	1	1
		15		3	

VIII 4. O Koniášově mentalitě svědčí mimo jiné některé výroky, zvláště tento: „Zvíš-li, že někdo kacírstvem zapáchá neb kacírské pověrečné pohoršlivé knihy má, máš-li to vyjeviti? – Jsem povinen duchovnímu pověděti, byť by vlastní rodičové byli takoví, sice bych za takovou duši odpovídati musil.“ – 5. Na rubu titulního listu Pravé moudrosti je jeden citát z bible a tři citáty ze spisů církevních spisovatelů. A to je způsob známý z ostatních Koniášových knih. Koniáš tak vždy vyplňoval stránky, které by jinak zůstaly prázdné, např. mezi jednotlivými částmi nebo kapitolami knihy, aby využil každé místo k nějakému poučení. – 6. Zachovaná vydání Pravé moudrosti z let 1735, 1737, 1738, 1740, 1753 nenesou podpis autora. I to je ve shodě s jinými Koniášovými tisky, většinou vydanými anonymně. Podepsal se pouze na Postile a na Jediné choti. V Postile na titulním listu, v Jediné choti až za věnováním.

Abychom si přiblížili obsah a ducha Pravé moudrosti, uveďme si odpověď na otázku „*Jak se mají manželové vespolek chovati?*“. Odpověď zní: „*Jako jeden každý člověk stvořen jest od Pána Boha k tomu cíli a konci, aby Pána Boha svého chválil a ctil a jemu sloužil a konečně věčně spasen byl, tak manželové proto nejprředněji v stavu manželském živi jsou, aby spolu Boha chválili, a sloužíce jemu, aby spolu věčného spasení došli. Nejvíce se tedy o to starati mají, aby sebe vespolek slovem i dobrým příkladem k službě Boží, k zachování přikázání Božího, k pokojnému obcování, ke vší ctnosti a spravedlnosti vzbuzovali.*“

„*Manžel má s manželkou nakládati jako se svou pomocnicí a ne jako s děvkou. Jest sice hlava její, ale jako hlava nikdy ostatnímu tělu neubližuje, tak i on své manželce ubližovati, ji práti a mlátiti nemá, neb by se skrze vzteklost svou ne mužem, ale hovadem býti prokázal. Muž zajisté a žena jedno tělo jsou, žádný zajisté nikdy těla svého neměl v nenávisti. Ať pamatuje, že v manželstvu osobu Krista Pána, tichého Beránka zastává. Pročež povinen jest podle Písma manželku svou milovati, tak jako Syn Boží miloval církev; víme pak, jaké práce a těžkosti, křivdy a bolesti pro svou milou choť Syn Boží až do smrti snášel.*“

„Manželka jako prve rodičům svým, tak v manželstvu podle Písma má ve všem dobrém poddána, ochotně poslušná býti manželovi jako Kristu Pánu, neb muž jest hlava ženy jako Kristus jest hlava církve. Jako církev mnohá soužení až do hojného krve vylití pro svého ženicha Krista vždy snášela a snáší, tak manželka až do smrti odporné věci pro svého a od svého milého manžela snášeti má.“

„Oba společně mají se upřímnou láskou milovati, dobře o sobě vespolek mluvíti i smejšleti, jeden druhého činy přílišně nezkoumati, alebrž dobře vykládati, marného podezření ani na mysl nepřipouštěti, klevety a toho, kdo jednoho proti druhému podpaluje, jako hada z domu svého vypuditi. Chtějí-li se laskavě v čem napomenouti, děj se to dle možnosti tenkrát, když u obouch stran mysl utišena jest a ne v bouři a rozmaru, když se patrně znamená, že vejstraha víc zlého než dobrého způsobí. Hanlivá pak a ušti-pačná slova nemají mezi nimi slyšána býti. Všechno v dobrotě a v tiché mírnosti ať se děje. Neb člověk hněvivý, ač by velké divy činil, Bohu se nelíbí, dí opat Ipericius. Muž zlou ženu spíše smíchem než kyjem a klením napraví. Manželka zlého muže spíše mlčením a trpělivostí než zlolajícím křikem přemůže. Poněvadž na společné svornosti a pokoji dědictví Kristově a požehnání Boží záleží, aby ho oučastni byli, mají pro pokoj a svornost rádi jeden druhému ustoupiti, jeden druhé bídy a křehkosti mile snášeti, s křesťanskou stálostí až do smrti v manželstvu setrvati a v čas ouzkosti pomysli Bůh vidí nepořádný život mého manžela (mé manželky), Bůh to trpí, já nejsem víc než Bůh. Bůh také mne hříšného (mne hříšnou) tolik let snáší.“

„Pokudž jim Bůh rodiny nedá neb dítky časně ze světa povolá, ať se příliš nermoutí, ať se s vůlí Boží srovnávají, věříce, že Bůh se vším, co na nás dopouští k našemu vlastnímu prospěchu. Lépe jest dítky nemíti, které by ne k potěšení, ale k zármutku rodičům dorostly.“

„Konečně ať svobody manželské žádnému k pohoršení neužívají, ať jest u nich dle Písma poctivé manželstvo, lože neposkvrněné (k Židům 13,4). Ať jeden druhému v příčině manželstva dle

VIII *slušnosti poslušen jest. At' stavu svýho nejináč, než jak Bůh zřídil k rozmnožení pokolení lidského užívají. At' jedenkrát před Bohem zaslíbenou věrnost nezrušeně až do smrti zachovávají. Nebo jako Kristus nemá než jednu choti, církev, ona pak jen jednoho ženicha Krista, tak v manželstvu k jiné osobě samým srdcem neb okem žádost svou obrátiti – cizoložstvo jest. Smilníky pak a cizoložníky souditi bude Bůh (k Židům 13,4).*“ Jak aktuálně Koniáš hovoří k dnešku! Misionáři jeho typu, věčně putující od města k městu, od vesnice k vesnici, žili v neustálém a živém styku se všemi vrstvami národa. Proto dobře rozuměli tepu jeho srdce. Již na začátku jsme hovořili o civilizačním náboji obsaženém v proti-reformačním procesu. Pro misionáře byla rodina doslova kolébkou občanských a lidských ctností, bez nichž, jak víme i dnes, nemůže žádná společnost prospívat. Schopnost odpovědně pracovat a dodržovat závazky, vůle ke vzdělání, umění dobrých mezilidských vztahů a ochota odříkat si bezprostřední uspokojení ve prospěch vyšších, dlouhodobějších cílů – to všechno byly v Koniášově době a jsou dodnes předpoklady odpovědného lidství a občanství, které lidé získávají v rodinách. Díky jim tyto vpravdě civilizační hodnoty v naší zemi přežily. Koniášova tvrzení jsou tak moderní a aktuální, že jako soudobý učitel etické a rodinné výchovy by se ctí obstál na našich pedagogických fakultách. Pro „vyslance Kristovy“, jak je nazýval P. Stanislav Vydra, neplatily v zásadě strohé předpisy úřadů. Byli originální ve svém životě stejně jako v metodách své pastorače. Viděli dál než strohý rámeček suchého administrativního a právního předpisu. I pro toto je nutné najít pro barokní misionáře spravedlivé ocenění.

Vejtažní naučení

Na titulním listu 1. vydání této knihy stojí: „*Vejtažní naučení a vejkladové na všecky nedělní i sváteční epištoly, též evangelia celého roku, mnohými Písma svatého důvody, svědectvím svatých Otcův a výbornými příklady potvrzená, s vroucnou na každé evan-*

gelium modlitbou okrášlený, na tři díly rozdělený. K potěšení křesťanského lidu sepsaný a na světlo vydaný od kněze Antonína Konyáše z Tovaryšstva Ježíšova... Cum licentia Ordinarii. Vytisknuto v Hradci Králové u Václava Tybély 1740.“ Druhé vydání je z r. 1750, třetí z r. 1756 (Knihopis 4300–4302).

Na rubu titulního listu je souhlas (facultas) provinciála Jana Rollera, datovaný v Brně 12. srpna 1739. Třetí stranu vyplňuje věnování hraběti Františkovi Josefovi Šlikovi a jeho choti hraběnce Anně Josefě Šlikové, rozené hraběnce Krakovské z Kolovrat. Manželům Šlikovým je též adresován otevřený list, zabírající 7 stránek.

V pětistránkové předmluvě k čtenáři vysvětluje, proč novou knihu napsal: „*Tyto celoroční epištoly a evangelia s užitečnými vejklady proto na světlo vydaná sou, abychom s nimi zvlášt' v neděli a ve svátek, jakožto s duchovním pokrmem, duše své pásti a občerstviti mohli.*“ Na poslední z úvodních stran cituje latinsky a překládá do mateřštiny dvě místa ze spisů sv. Augustina. Druhým z těchto citátů vystihl, jak chápal své celoživotní úsilí: „*Všickni sme hříšní; přísluší nicméně, abych pravdu mluvil, neboť ne mé zdání, ale pravdu svatého evangelia miluji. Nesluší mně mlčeti, nebo ačkoliv hříšník jsem, již sem ale duši mou za vaše spasení položiti ustanovil.*“

Své výklady a naučení buduje Koniáš hlavě na evangeliích, na Pavlových epištolách, na sv. Augustinovi, na sv. Jeronýmovi, na Římském breviáři a na Acta sanctorum, vydávaných bollandisty. Mimo ně cituje přes sto jiných autorů od křesťanského starověku až do své současnosti. Z českých spisovatelů cituje Balbína, Lomnického, Chanovského, Beckovského, Hájka, Šteyera, Krištofa Vratislava a nejmenovaného autora Knihy o povětrí z r. 1613. Z ostatních slovanských literatur vybírá pouze polského jezuitu Kazimíra Kojalowicze. Sahá vesměs po knihách tištěných. Jen na 466. stránce se dovolává Rukopisů duchcovských (Manuscripta Duxoviensia), z nichž čerpal zprávu o posledních okamžicích pražského arcibiskupa Jana Fridricha z Valdštejna.

Na začátku 20. století pojednal o Koniášově postile obšírněji

VIII již zde několikrát zmíněný Hynek Hrubý. Podává popis knihy, vyzdvihuje Koniášovy přednosti: „*Sloh jeho je místy živý a ozdobný. S citem a nadšením líčí např. narození Krista Pána... Pěkně uvažuje o bohatství... Na některých místech nalézáme vhodná přirovnání, např. o šíření pomluvy... S případným kontrastem vykládá větší zbožnost lidu venkovského než městského... V 2. díle Spasitelného rozjímání o umučení Páně jest líčení dosti zajímavé, místy i dramaticky účinné... Jako Bílovský i Koniáš vkládá do postilly různé příklady ze života svatých a jiných lidí... Pěkně vypravuje Koniáš mnohé věci o českých svatých... ovšem na základech již známých životopisů a legendových příběhů.*“ Svě chvály však protkává Hrubý několika výtkami.

Podle Hrubého se jeví v Koniášově postile „*hrdé sebevědomí děsného fanatika, jemuž vše nekatolické jest hříšným bludařstvím... O církvi katolické praví, že ji vede a spravuje Duch sv... Pekelným žalářem a ohněm zatracenců hrozí kacířům a odpadlíkům... Pro nekatolíky, kacíře má jen slova nenávisti a odsouzení... Koniáš nezapřel v této postille vydavatele Klíče kacířské bludy otvírajícího, úhlavního nepřítele knih bludných.*“ Koniáš samozřejmě prohlašuje nekatolická náboženství za bludařská a hříšná. Zásady náboženské rovnosti a snášenlivosti mu byly cizí. – Že by měl Koniáš pro nekatolíky a kacíře jen slova nenávisti a odsouzení, není pravda. Má pro ně slova modlitby a touhy po jejich věčné blaženosti. „*Věčný učiteli pravdy, Pane Ježíši, jež sebe samy z lůna matky své církve vyvrhli a odloučili, v jednotu pravé víry shromážditi rač, abychom tebe všichni jedním srdcem, jedněmi ústy a jednosvorným učením vyznávali, chválili a velebili časně, abychom hlas chvály své s vyvolenými Božími spojití mohli věčně.*“ Nebo: „*Žádáme tebe spolu vroucně Pane Ježíši, smiluj se nad tolika tisíci bloudících duší, které skrz falešné učitele, skrz bludné písmo, skrz jizlivé Slova tvého vejklady zavedené jsou. Pošli k nim horlivé učitele, aby je s předrahou krví zejskati a zasloužití ráčil.*“ Komenský volal po cizích žoldnářích, Koniáš po horlivých učitelích katolické víry. Než nesudme: Každý z nich žil v jiných konstelacích moci, v jiných mocenských uskupeních ma-

jících k dispozici zcela odlišné prostředky k propagaci svých myšlenek. Jiná také byla mentalita doby.

Hrubý poukazuje též na Koniášovy příklady. *„Příklady zá- zračné ze životů svatých neurážejí čtenáře, mnohé jiné příklady však jsou hrůzné, hnusné anekdoty. Tak např. v Horažďovicích prý jistá žena těhotná v čas dnešní processí (t. o Božím Těle) bezbožně skřikla: Zavřete dveře domu našeho, ať nám sem toho beznohého Boha nenesou! V krátkém čase pomsta Boží byla ve dveřích, neb syna beznohého zplodila, kterého až do věku dospě- lého těžce vychovati musela; muž její sám se zabil, ona též bídně zahynula.“* – Hrůzná, hnusná anekdota, nebo skutečnost? Koniáš sám nebyl jejím svědkem. Dovolává se muže svatého a apoš- tolského života, P. Albrechta Chanovského (1581–1643), lépe řečeno jeho životopisu, sepsaného latinsky (1660) a česky (1680) Janem Tannerem (1623–1694). Srovnejme pro větší objektivitu 25. kapitulu Komenského Historie těžkých protivenství církve české. Obsahuje příklady „Božích proti nepřátelům soudů“ a ve 106. kapitole jsou „příkladové některých zázraků a Božích pokut, jimiž nepřátelé několikrát přestrašeni byli“. Tam čteme, že „léta 1624 na podzim spatřín byl po vsi České a Slezské zemi létající a hrozně jiskřící drak“, který „v tak rozdílných a od sebe vzdá- lených místech vidín byl, že by sotva věriti bylo, kdyby se na tisíce svědků, a to v rozdílných těch místech nenacházelo“. „Téhož roku vyprýštila se u Poděbrad blízko obecné cesty studnička, z níž ze celý měsíc krev tekla, jíž někteří místo černidla užívajíce, tím tu historii pro budoucí pamět zapsali.“ „Následujícího roku 1625 blízko Benešova (na panství tehdáž Pavla Michny) celý rybník v krev se obrátil po tři dni, jaké též jiných časů jinde.“ „Tobiáš König, trutnovský purkmistr, odpadlec nevěrný a stálých při nábo- ženství trapič ukrutný, upadl léta 1629 v nějakou nemoc, od níž jako uhel zčernal, a mluvití chtěje, jen jako pes štěkal. V jakémž způsobu za celé tři dni divadlo byv, v krutých bolestech zemřel.“ Řadu trestů uzavírá zpráva, že „vzbudil Bůh od půlnoci vichr, který až posavad zdi bezbožného Babylona (rozuměj papežského Říma) vikle, klátí, podvrací“.

VIII Barokní autoři, vzrušení zájmem o nadpozemské hodnoty, si vytvořili osobitý sloh. Hleděli na svět jako na místo protiv a stálého neklidu, z něhož není uniknutí až v nebesích. Příklady musely být dovedně rozváděny, aby byl čtenář a posluchač udržen v napětí. Psané i mluvené texty byly budovány se smělou volností a rozmachem, plny vzrušených antitezí dvojpolevosti kontrastních představ.

Téměř současně s Hrubým obíral se Koniášovou postilou Ant. Podlaha. Prostudovav 1. vydání z r. 1740 a 3. vydání z r. 1756, dovozuje: „*Tvrzení Slovníku Naučného (IV. 261), že Koniáš kázal o pekle a o očistci tak důkladně, až se někteří posluchači trvale v hlavě zmátli, anebo jak ještě názorněji na jiném místě v témž díle (str. 786) se povídá, že prý hřímaje Koniáš hlavně horoucím peklem nad srdcem hříšníků, uměl malovati muky zatracení a pekelníků tak živými barvami, že mnozí potřeštěni vycházeli z kázání jeho, hlavně pak ženské hlasitým a usedavým pláčem zkoušenost a pokání zjevovaly, není dokázané. V Koniášových spisech pověstná líčení pekelných muk, ani v jeho Postille, která obsahuje patrně jeho kázání, není po nich ani stopy.*“^{163/} Podlaha tím reagoval na Hanušův článek v Riegrově Slovníku naučném a podle postily z r. 1756 citoval doslovně Koniášův výklad o soudném dni. Obširný citát uzavírá Podlaha řečnickými otázkami: „*Nuže, tážeme se: vane snad z kázání toho hrůza nebo spíše hluboké přesvědčení duše pevné, věřící? Není-liž to řeč úchvatná, za níž by se věru žádný z kazatelů současných styděti nemusil?*“ Konečně nutno podotknout, že Koniášova výmluvnost dosahuje vrcholu tam, kde mluví o milosrdenství a lásce Boží. Nevolá zásadně s oblibou po starozákonním Bohu pomsty, ale po Kristu, mučedníku pokory a lásky.

Láska se má podle Koniáše projevovat laskavým chováním: „*Konečně, chceme-li, aby Bůh naše prosby vyslyšel, my žádného dle možnosti neoslyšíme; chceme-li, aby Bůh nám požehnání své dal, my žádnému nezlořečme, ale každému dobře přejme; chceme-li, aby Bůh k nám laskavý a štědrý byl, my ke každému budme*

laskaví, štědrí, přívětiví, neboť praví Syn Boží: Jakou měrou měřiti budete, takovou bude vám zase odměřeno (Matouš 7,2).“ Koniáš se dotýká vztahu k chudině: „My věříme, že je Pán Ježíš přítomný pod způsobem Chleba, ale nerozvažujeme, že je taky přítomný pod způsobem otrhaného žebráka, který od nás almužnu žádá.“ „Vychovával, svou těžkou prací živil sv. Josef Pána Ježíše v osobě vlastní... Vychovávejme my a obživne Pána Ježíše v osobě vlastní. Vychovávejme my a obživne Pána Ježíše v osobě chudých... Jako, že Bůh Bohem jest, tak jistá pravda jest, že almužnu od nás žádá v osobě chudých... Cokoli nejmírnějšímu člověku prokážeme, to Syn Boží od nás přijme, jako bychom to jemu osobně prokázali a slibuje, že nám se za to v poslední den soudný odslouží, že nás za požehnané a vyvolené své přede vším stvořením vyhlásí.“ Proto „nejvíc šetrme, abychom žádného chudého, nuzného, nás prosícího neoslyšeli“.

Často se vrací Koniášova postila k sirotkům a k chudým vdovám: *„Neprotivíme se Duchu svatému, když nás jeho vnuknutí k tomu vede, abychom vdovy, sirotky, chudé lidi těšili, zastávali a jim všemožně pomáhali, jestliže je zarmucujeme, odháníme neb je dokonce utiskujeme?“ „Učme se všichni každého zarmouceného, zvláště siré vdovy těšiti, co můžeme, příkladem Krista Pána k pomoci a k potěšení jim učiniti; to neopouštějme, nebo toho odplatu hojnou u Boha nalezneme. Varujme se pak, abychom jim žádné příkoří nečinili, což Bůh přísně zapovídá řka: Sirotka i vdovu nechtějte zarmoutiti.“ „Když my téhož Syna Božího, jenž sama láska jest, v svátosti velebné do srdce svého přijímáme, odevdejme se k prokázání všeliké lásky bližním svým... A poněvadž sám Bůh duši naši navštívil, navštívme nemocné, vězně, potěšme siré vdovy a sirotky, ještě v ten den nuzným a potřebným ku pomoci přispěti hledme, když samého Krista Pána v oudech jeho potěšíme a občerstvíme.“*

Z jeho myšlenek o zaměstnavatelích a zaměstnancích: *„Kdo krvavou mzdu dělníkovi z ruky vydře, těžce hřeší, velice srdce jeho*

*Prospectus Templorum primo Cruciferorum cum Stella rubra et
PP. Iguitarum ad S. Clementem proxime apud Pontem.*

F. B. Warner del.

C. P. S. C. del.

*Prospect deren Kirchen Erstl. der Heil. Herrn mit dem Rothem Stern
und der PP. Iesuiten zu S. Clements nachst der Brücken in der Alt-
Stadt Prag.*

J. G. Ringle fecit.

Marc. Engelbrecht sculpsit. A. V.

VIII zarmucuje.“ „Slušně jazyk svůj napraviti mají ti čeled' těm pekelným holomkům zlolajčnosti svou poroučí.“ „Dále hospodyně má čeládce ochotně a štědře pokrmy poskytnouti, nebo kdo odjímá chléb v potu pracujícím (je) jako (ten), který zabíjí bližního svého (Sirach 34,26).“ „Zde sobě vejstrahu vzítí mají všichni hospodářové, kterak když oni, jsouc buď nemocní buď jinou příčinou zaměstknání, z příbytku svého odejítí nemohou, čeled', děti a domácí své k službám Božím, k poslušání slova Božího a vyučování křesťanského vyslati a vypořádati mají.“

Za tehdejšího rozdělení společnosti na „trojí lid“ připomíná Koniáš poddaným: „Jestliže dle vejstrahy sv. Petra všecky lidi ctíti máme, mnohem více všelikou náležitě představenou vrchnost se vši uctivostí předcházeti, ji ve všem dobrém pokorně poslouchat povinni jsme, byť by i mnohým hříchům podrobena byla... Cokoli nám slušného poroučí, to ochotně vyplniti máme, ale podle zlých skutků jejich živi býti nemáme; ano, kdyby nás ke zlému doháněti chtěli, žádným způsobem jich uposlechnouti nesluší, neb my všeliké vrchnosti poddaní sme toliko pro Boha, když ona podle Boha dobré věci nám přikazuje; jestliže ale zlé věci nám velí, v té případnosti víc Boha se báti a poslouchati máme než kteroukoli vrchnost, neb vše štěstí a spasení na Bohu tisíckrát víc záleží než na všeliké vrchnosti.“

A vrchnosti upozorňuje: „Do království nebeského nepřivádí nás sláva světská, ne množství bohatství, ne urozenost, ne marné umění, ale samá milost Kristova, svaté ctnosti a dobří skutkové.“ „Učme se, jak svědčí sv. Jarolím, že v našem náboženství křesťanském žádného přijímání osob není. Ne tak pozoruje Bůh, jakého kdo rodu nebo stavu jest, ale jaké svědomí kdo má, zkoumá. Tak dobře krále, vzácného pána jako dělníka a služebníka podle mravů a obcování jeho souditi bude, neboť u Boha jediná svoboda jest: nesloužiti hříchům... Necht' se tehdy kdo chce urozenosti krve a rodu svého honosí, my se sv. Ambrožem vyznáváme, že i každého voráře a řemeslníka, každé prosté děvky duše milostnější a vzácnější učiněna bývá bleskem svatých ctností a krásou dobrého křesťanského obcování.“

Vrchnosti se týká i další napomenutí: „Svatý Jindřich Suzo jakživ žádnému přístupu k sobě neodepřel, žádného neoslyšel, žádného bez potěšení od sebe nepustil. Pěkná jest ta všem, obzvláště vrchnostem potřebná povaha. Rozpomeňme se taky-li se s Jobem honositi můžeme: Oko byl sem slepému a noha kulhavému, otec byl sem chudých, smutných potěšitel (Job 29,15; 16,25). Taky-li sme Tobiášovo napomenutí ostríhali: Neodvracuj, dí on, tváři tvé od žádného chudého; tak se stane, aby ani od tebe nebyla odvrácena tvář Páně. Chléb svůj s lačnými a chudými jez a z oděvů svých nahé přikrývej (Tobiáš 4,7,17). Taky-li zasloužíme slyšeti onen přezádoucí Kristový hlas: Pojdte požehnání, lačněl sem a dali ste mně jísti (Matouš 25,34).“

O spravedlnosti píše: „Dokládá pak zřetelně Andělský učitel, sv. Tomáš: Poněvadž zachovati spravedlnost jest věc k spasení nevyhnutelně potřebná, z toho následuje, že i navrátiti všecko, co nespravedlivého jest, jest nápodobně věc nevyhnutelně k spasení potřebná.“ „Jiný almužnu rozdává, na chrám Boží náklad vede; a soukromě lichvami, partykami, kde koho může oškrabává. Takový před tváří Boží tak obstojí jako sedlka před kuchařkou, pokudž jí vejce bílé a jasné, ale staré a smradlavé, za nové a čerstvé prodá.“ „Bůh přijímač osob není, s jednostejnou přísností boháče i voráče, pána i podruha, hospodáře i čeledína souditi bude. Nepřijme žádnou vejmluvu, žádnou přímluvu, žádnou prosbu; žádným darem, jako někdy při soudu vezdejším se děje, se upokojiti nedá.“ „Slova: Co jest platno člověku ... nejvíc sobě k srdci vzítí mají všickni ... vladaři, kteří z ohledu darů a halafanců neb z ohledu přátelstva spravedlivě povinnosti své nezastávají.“ „Bojte se, kteří křivě osočiti a zahladiti míníte, neboť Bůh vyvolené své, které od života povolal, za služebníky své sobě způsobil.“ „Dále každý má: ouřad povolání svého šetrně zastávat; kdo je pod správou jiného živ, má pokorně poslouchati a ochotnou službu prokazovati; kdo pak jiným představen jest, má je laskavě napomínati a stálou starost o ně míti, aby někdy počet z vladařství svého nejvyššímu nebeskému hospodáři dáti mohl.“ „Rozdílnost stavu a ouřadu nikdy nemá svazek lásky zrušiti.“

VIII Tím přicházíme k myšlenkám zasahujícím nejvyšší místa: „Vidím, že všeliká čest a důstojnost, koruny a berle královské, vládařství a panování, bohatství a rozkoše jiného konce nemají, jediné smrt, přísný a hrozný soud Boží a při něm těžké odpovídání.“ „Od Albrechta císaře tázán byl jeho kazatel, zda-li taky knížata přicházejí k spasení. Odpověděl mu: Ovšem, jen když po křtu svatém v kolíbce umírají. Řekl císař: A což je příčinou, že dospělí spasení nebývají? Odpověděl kazatel: Nedbalost v poslušání slova Božího.“ „Tiberius císař, Pilát, Herodes a jiní jim podobní korunovaní lotrové, šarlatem přikrytí břichopáskové, leniví žrouťové na trůnu důstojném, před celým světem vznešení, seděli ... zde všelikými rozkošemi oplývali, zaháleli ... krmili se pro peklo ... byli na vrcholu slávy světské postavení... Kde jsou knížata národův, táže se prorok Baruch, kde jsou, kteří stříbro na poklad skládají a zlato... Kde jsou všelikou rozkoší nadívaná břicha, bohatstvím špikovaní králové, zahálčiví světákové? Vyhlazeni jsou a do pekel sstoupili a jiní místo nich povstali (Baruch 3,36; 18,19). Kde jsou se poděli se svou pejchou až do nebe se vypínající vrchové? Hory jako vosk rozplynuly se od tváří Páně, odpovídá korunovaný prorok (Žalm 96,5).“

Bylo by jistě omylem chtít měřit tyto Koniášovy představy hledisky dnešní sociální politiky. Je to bezesporu i náš moderní sociální instinkt, který podtrhuje tyto představy. Ale jedno nové Koniáš do řešení svého problému přece jen vnáší: hluboké morální cítění, se kterým chce obě společenská hlediska – pánů a poddaných – smířit a překlenout propast, která se mezi sousedy na českém venkově prohloubila. A proto není podstatné, odkud vzal Koniáš vzor pro – nám dnes asi poněkud neladnou – formu výrazu svých děl. Důležité je, že je napsal, že vznikly z jeho vnitřní potřeby jako otázka svědomí. Drama, které se v jeho nitru odehrávalo, bylo především drama nábožensko-národní, které se krystalizovalo do zájmu o osud národa poníženého, který byl tíhou doby učiněn z národa bohatého a slavného rázem národem chudým a opovrhovaným. V tomto ohledu nehledal, jak už bylo mnohokrát řečeno, pohodlí ani osobní prospěch.

Útisk poddaných v českých zemích byl v 17. a 18. století do nebe volající. R. 1658 jezuita Jakub de Hayes podal pamětní spis o poměrech českých sedláků, kde teologicky dovozoval zřůdnost státního režimu. Už r. 1679 správce pražské klimentské koleje Krištof Fischer v hospodářské příručce *Oculum Domini* postavil na pranýř mechanismy vykořisťování lidu a zastává se čeledínů a služebnického personálu. R. 1712 uveřejnil Johann Kraus v Praze knížku *Scrupuli non scrupuli*. Zde mj. Kraus rozhorleně říká: „*Někteří si vydržují tolik honicích psů, dávají jim dokonce nohy ve víně koupat, takové pokrmy jim strojí a chleba, že by tím celé vesnice mohly být živeny, zatímco touž dobou poddaní těchto pánů často musí ukojit svůj zoufalý hlad stromovou kůrou. A kvůli tomu si neděláš scrupule? Co, nešťastníku, budeš dělat, až uslyšíš u Posledního soudu hlas: Hladověl jsem a nenasytili jste mě?*“

Sociální cítění Koniášových řádových kolegů nebylo, jak vidíme, nic výjimečného. Prostý středověký člověk ve své odevzdanosti do boží vůle přijímal věci jako dané a neměnné. Božská všemohoucnost a vůle mu zaručovaly, že řád, který jej objímá a do něhož jako trpný objekt sociálního dění byl vsazen, odpovídá nevyzpytatelnému účelu světa a neodhalitelnému tajemství života. Ale jakkoli křesťanský životní názor podpíral takto jsoucnost stavovského řádu, přece jen měl v sobě i myšlenkové složky, které odporovaly této soustavě a rozvracely ji v základech. Byla to sama nejvlastnější idea křesťanství, zásada křesťanské lásky, bratrství a rovnosti všech dítek Božích před nebeským trůnem, která nesusouhlasila se stavovskou poddaností. Vedle trpělivosti a pokory, které velely křesťanu neodpírat zlu, byla stejně mocná představa, že Bůh je na straně chudých a trpících, že oni jediní dojdou království božího. V Koniášových uvahách vidíme živé obě složky.

Křesťanské vlastenectví se zračí na mnoha místech Koniášovy postily, tak např. v prosbě: „*Svatý Víte, vztáhni z Hradu pražského tvé mocné rameno a přímlovou tvou obrať od České země, v kteréž tvé svaté tělo odpočívá, hlad, vojnu, drahotu, mor a jiné božské spravedlivé tresty. Zachovej vlastence naše v pravém náboženství*

VIII *a v stálé bázni Boží. Vyjednej nám časné a věčné požehnání, abychom ... s Tebou někdy v nebi slávy Kristové oučastní býti mohli.*“

Je možno obvinít A. Koniáše, prožívajícího svůj lidský úděl ve stoletích, smrtelně nemocných válkou, že toužil po násilí, krvi a válečných zmatcích? Vidíme, že jako snad každý z jeho vzdělaných intelektuálních současníků vnímal běžecký úděl. Toužil po nastolení stálosti v rozvrácením světě, aby krátký čas lidského života mohl být využit účelněji a snad i šťastněji. Aby osudové poutnictví, vnucené statisícům, bylo nahrazeno putováním za poznáním, aby světoobčanství nebylo důsledkem násilné ztráty domova. Je třeba si však uvědomit, že jsme stále ještě v Koniášově případě v duchovním zajetí středověku. Vlastenectví bylo tehdy procitňované více v odporu k cizozemcům než účinnou láskou ke svým a ustupovalo a ochabovalo v těch případech, kdy se křížilo s cítěním náboženským. Náboženství znamenalo obyčejně víc než národnost a stejná víra se zdála důležitější než stejný jazyk. Koncem středověku a počátkem novověku naplňoval nábožensko-církevní fanatismus lidská srdce takovým plápoem, že nejen majetek, ale často i sám život ztrácel všechnu cenu ve srovnání s hodnotou, jakou člověk přikládal příslušnosti k tomu či onomu vyznání. Náboženské nadšení obdobné tomu, které v 11. a 12. století vedlo křížové výpravy proti Arabům nebo pohanským Slovanům a Prusům, znovu oživilo a víra zase hnala křesťany do válek. Tentokrát však křesťané neválčili proti muslimům či pohanům, ale proti křesťanům.

V těchto válkách sledovali jednotliví panovníci také cíle výlučně mocenské a politické, ale lidé, kteří nesli na svých bedrech válečné útrapy, ti obyčejně o takových cílech ani nevěděli a byli přesvědčeni, že pouze náboženské ohledy jsou příčinou války. Zdálo se lehčí kvůli víře opustit vlast a národ než kvůli národu se víry zříci. Věřoučné zájmy byly tehdy tak mocné, že nejednou v zájmu konfesnosti věrouky byla zanedbávána a porušována i praktická, mravní část evangelií. Slova víry měla převahu nad skutky a činy, důležitější se zdálo to, v co člověk věřil, než to,

podle čeho žil. Národní uvědomění se ozývalo v Koniášově nitru a tento cit nebyl, jak vidíme, u jeho řádových kolegů nijak ojedinělý. Je ovšem třeba si upřesnit, že barokní vlastenectví bylo všeobecně chápáno především zemsky, přesněji řečeno státoprávně. Národ se chápal nanejvýš jako společnost lidí spjatých biologickým poutem, krácejících prostorem a časem a prožívajících jedny dějiny. Nicméně právě v Čechách balbínovská generace jezuitů rozšířila pojem národa navíc o jazyk. Přiznání se k mateřskému jazyku se stalo pro další generace českých jezuitů přímo mravním povellem zavazujícím každého člena národa. Tento veskrze již moderní patriotismus vyznávaný Koniášem a jeho generací českých vlastenců je přínosem českých jezuitů do pozdějšího procesu národního obrození, který zužitkovala Jungmannova generace. Proto vidíme tak velký zájem o jazyk u Konstancia (Brus jazyka českého z r. 1667), Šteyera (Záček z r. 1668), Jandyta (Gramatika z r. 1704), Rosy (Čechořečnost z r. 1672 a Slovník), Drachovského (Gramatika z r. 1660). Avšak i u nich bylo nejednou přehlušováno bouřlivým náboženským cítěním. Evropané těch dob neuměli procítit odlišnost příslušnosti národní a církevní, event. konfesní.

Písně na evangelia

V Koniášově úmrtním roce vyšel v Praze anonymní zpěvník *Písně na evangelia nedělní celého roku, spolu na evangelia v pondělí a v outerý velikonoční a svatodušní, jakož i na evangelium na den slavný, nanebevstoupení Pána Krista a při slavnosti Božího Těla. S dovolením duchovní vrchnosti vytištěné v Praze u Ignacia Průši léta Páně 1760.*

Kromě písní vyjmenovaných na titulním listě nacházíme v ní písně na svátek Nejsvětější Trojice, v den posvěcení chrámu, písně o víře, o třech božských ctnostech, v obecných potřebách, o svátosti oltářní, o sv. Františku Xaverském – dohromady 109 písní. Východiskem velké většiny písní byla mešní evangelia, až

VIII do 2. vatikánského koncilu vždy stejná na stejné neděle a svátky. Obsažené písně mají různý počet slok. Sloky a verše nejsou odděleny, jsou psány per extensum, po celých řádkách jako próza. V každé chybí noty, ale před každou písní je uvedeno, jak se má zpívat, podle kterého nápěvu známé kostelní písně. Tak například před písní na třetí posvatodušní neděli čteme, že se zpívá jako „Když pak přijde můj Pán Pán Ježíš“.

Písně na evangelia nedělní vyšly záhy podruhé, ne jako samostatný tisk, nýbrž v rámci sedmého vydání Koniášovy Cytary z roku 1762. Josef Jireček získal z neznámého pramenu zprávu, že obojí vydání z let 1760 a 1762 „opatrčil farář líbeznický Jiří Václav Paroubek (1704–17), značně je novými písněmi ... rozšířiv, ... ačkoli, ničím zjištěno není, pro kterou míru Koniáš při skládání byl činný, aniž co Paroubek sám ze svého přičinil“. Jirečka nepochopil Novák, prohlašující prostě Paroubka za autora Písní na evangelia nedělní celého roku. Pelcl, Jungmann, Hanuš, Šembera, Knihopis a další kladou Píseň na evangelia bez rozpaků mezi Koniášova díla. Když uvážíme, že Písně na evangelia vyšly v roce Koniášova skonu a dva roky po jeho smrti, můžeme dát za pravdu Jirečkovi. Můžeme označit Paroubka za vydavatele a za autora některých písní, které vložil mezi Koniášovy.

Líbezničtí farníci vzpomínali mnoho let s láskou a s vděčností na Paroubkovu činnost. Jejich vyprávění zachytil r. 1831 kaplan Jan Emanuel Fibiger, který mimo jiného zdůrazňuje, že Paroubek byl „pravý Čech, jenž málo v němčině proto zběhlý byl, poněvadž tehdy ještě v Čechách v německé řeči ve školách se necvičilo“. A na jiném místě charakterizuje Fibiger faráře a vikáře Paroubka jako „opravdového Čecha, srdce dobrého a upřímného“. Fibigerovy zápisy pojal do 1. dílu Posvátných míst Antonín Podlaha. Koniáš i Paroubek mohli také znát starší předlohu k Písním na evangelia.

Tou předlohou byly *Písně nové na evangelia svatá nedělní přes celý rok od Šimona Lomnického, správce školního v Řečici Kardašově. Vytištěno v Starém Městě Pražském u Jiřího Melantrycha z Aventýnu léta Páně MDLXXX*. První část obsahuje 63 písní

evangelia, druhá část 46 různých písní příležitostných, dohromady 109 písní. Písně nové vyšly tiskem pouze jedenkrát. Knihopis je uvádí pod číslem 4968. Nebyly však jediným dílem Lomnického. Z jeho pera vyšlo celkem 41 prací, z nichž některé byly vytištěny vícekrát, takže Knihopis řadí pod jméno Lomnického 50 tisků (č. 4934–4984).

Pilný autor se narodil v jihočeské Lomnici nad Lužnicí r. 1552. Vystudoval jako stipendista Viléma z Rožmberka v Českém Krumlově a u augustiniánů v Třeboni. Po dokončení středoškolských studií měnil vícekrát bydliště a zaměstnání. Roku 1580 byl učitelem v Kardašově Řečici. Brzy nato se stal rožmberským úředníkem a správcem panského pivovaru ve svém rodišti. Roku 1585 se připomíná jako majitel rychty a hospody v Ševětíně a hospodařil tam do roku 1618, kdy byl Ševětín za povstání vypálen. Potom se Lomnický potuloval krajem a na podzim téhož roku se objevuje v Praze, kde se doprošoval milodarů u svých přátel. V Praze také zemřel koncem r. 1622 nebo počátkem roku 1623 ve věku 70 let.

Jeho Písně nové na evangelia svatá nedělní podnítily Koniáše k vytvoření podobného díla, v němž se drží, někde méně, jinde více, myšlenek obsažených ve výkladech vlastní postily. Na ukázkou nám může posloužit úryvek, který se vztahoval k 18. neděli po sv. Duchu. Koniáš v něm uvedl 9. kapitolu z evangelia sv. Matouše. Pro věřícího křesťana jsou aktuální i dnes:

„Rádi se ptáme, jak stojí boží obilíčko, jak vína, jak štěpnice? Rádi zvidáme, jak obilí, jak žito, jak ječmen platí? Ale kdo vzpomene, jak platí před Bohem, jak obstojí duše, bude-li dnes neb zejtra z toho světa povolána? Ještě bychom ji snadno opatřiti a k věčnému spasení bezpečně uvésti mohli, kdybychom aspoň každý ráno a u večer s dokonalou zkroušeností řekli: O Bože, srdečně lituji, že sem kdy tvou božskou dobrotu urazil... Padne mizerná chalupa, bídný chlív, vystavíme ho zas. Padá duše do těžkého hříchu; kdo náležitě o napravení její pečuje? Pracujeme ve dne v noci, abychom hříšné tělo obživili; kolik hodin, kolik dní, kolik nocí sme strávili k obstarání duše?“

Dvě knížky meditací

Platilo odevždy, že od svého vstupu do noviciátu až do smrti věnoval každý řeholník denně kratší nebo delší dobu meditaci. Mnohý svá rozjímání zachytil perem a vydal tiskem pro poučení druhých. Ani Koniáš rozjímání nezanedbával a některá z nich uložil do dvou knížek, jež použil, když dával na sklonku svého života punkta (body, náměty) k rozjímání jezuitským bratřím v pražském Klementinu.

Jednou z těchto knížek je *Svaté upamatování na každý den v měsíci k pobožnému povážení; sobě a bližním ku potěšení a vejstraze sepsané od jednoho kněze Tovaryšstva Ježíšova. S dovolením duchovní vrchnosti vytištěno v Královském Starém Městě Pražském u Ignácia Průši*. Rok vydání na titulním listu chybí, ale Knihopis uvádí s otazníkem rok 1753, dovolává se Jungmanna, který se v tom přidržuje Fr. M. Pelcla. Pelcl, Jungmann i Knihopis přičítají Svate upamatování Koniášovi, jehož autorství nikdo nikdy nepopíral.

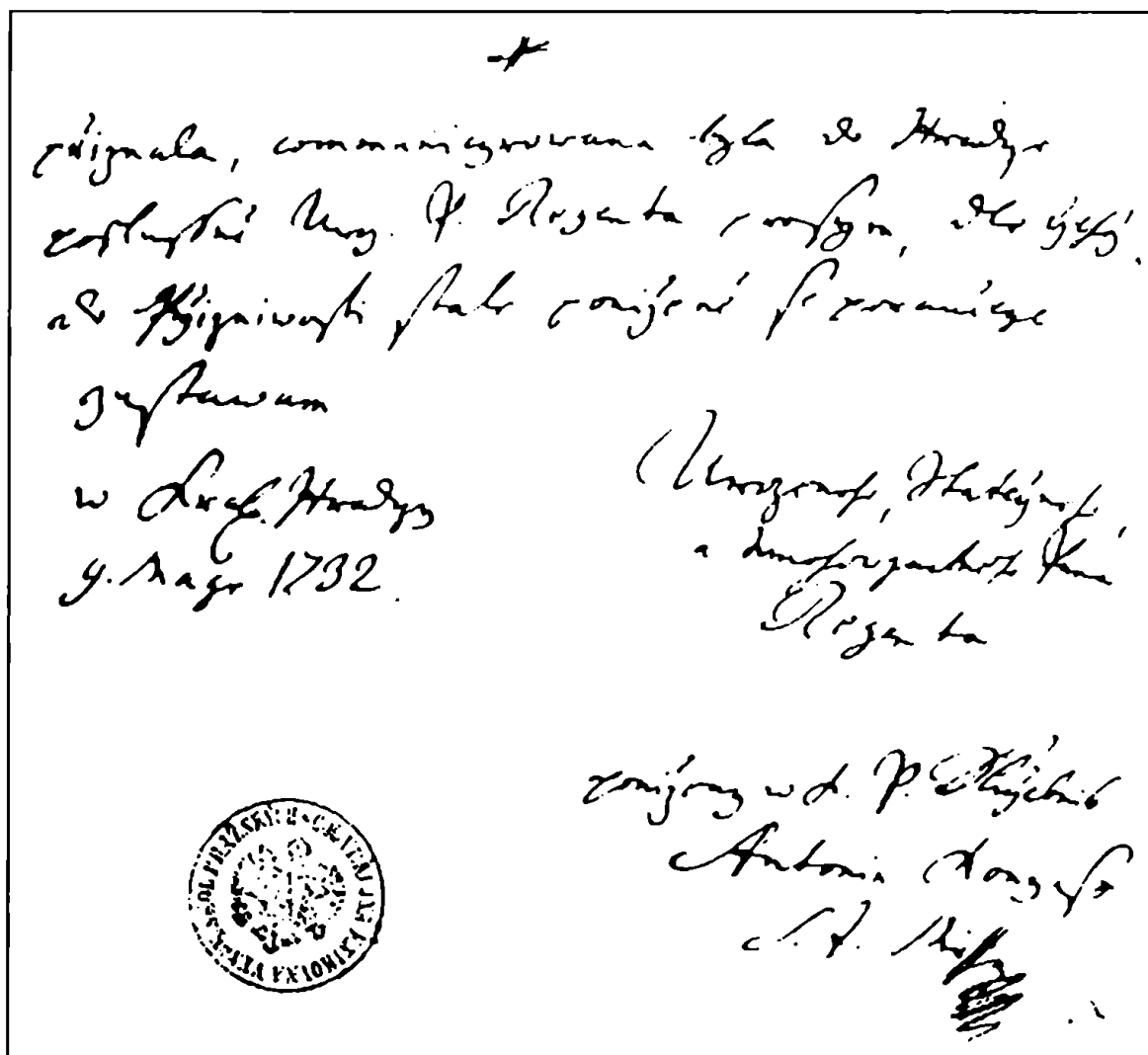
Svaté upamatování má 240 stránček. Rub titulního listu vyplňují dvě myšlenky sv. Augustina, třetí a čtvrtou stránku „*Modlitba, která se každodenně před spasitedlnému pamatování říkáti může*“. Jádro knížky tvoří jednatřicet meditací (str. 5–225). Ke konci najdeme „*Přípravu k šťastné hodině smrti, která se každoměsíčně spasitedlně činívá*“ (str. 226–231) a „*Hojnější cvičení víry, naděje, lásky a dokonalé zkroušenosti. Každoměsíčně neb i častěji k spasitedlnému užívání*“ (str. 232–240). Jednotlivé meditace pojednávají:

1. O slabé víře ve světě
2. O jediné cestě do nebe
3. O pravé pobožnosti
4. O obrácení vlažných
5. O dobrém duchu
6. O trpělivosti v čas protivenství
7. O srovnání vůle lidské s božskou

8. O užitku a potřebě modlitby
9. O hlasu božském
10. O dobrém užívání kříže
11. O tichosti a poníženosti
12. O snášení nedostatku...bližních
13. O jediné potřebné věci
14. O přípravě k smrti
15. O naději věčných věcí
16. O každodenním chlebu našem
17. O pokoji duše
18. O marné radosti
19. O svatých slzích
20. O opatrnosti světa
21. O důvěrnosti k Bohu
22. O hlubokosti milosrdenství božského
23. O sladkém jhu Kristově
24. O odevzdání se Bohu
25. O falešné svobodě
26. O nešlechtné smlouvě s Bohem
27. O dobrém užívání času
28. O přítomnosti Boží
29. O lásce Boží k lidem
30. O naší lásce k Bohu
31. O užitku ... pravého pokání

Čteme-li si meditace o Boží lásce k lidem a zvažíme-li hloubku citu v ní obsaženého, slyšíme, jako by se k nám blížily tóny vánoční hudby Adama Michny z Otradovic: „*Vidím posledně pod širým nebem, uprostřed dvouch lotrů v největších bolestech Boha-člověka nevinného, umírajícího, aby mne od věčné smrti vytrhl a k nesmrtedlnému životu dovedl! A ještě nebudu milovati? Ještě umírající Lásku mou k srdci nepřitisknu? Ještě srdce mé za věčnou obět' lásky mému štědrému Vykupiteli obětovati nebudu? Ó, jak bych já sobě vážil člověka, který by jiného kohokoli člověka tak miloval, jako mě miluje Bůh. Když otec v domě umírá, osiřelé*

Závěr dopisu Antonína Koniáše

děti s pláčem, kvílením a hořekováním dům naplňují, k mrtvému
 běžejí, na něho padají, k němu volají, a jak mohou, svou lítost
 dosvědčují. A co já dělám? Byl bych nezdárný syn, kdybych mého
 božského Otce umírajícího neobjal, kdybych hořce nad ním ne-
 zplakal, k němu nemluvil, který taky mrtvý mne vzdychajícího
 slyší, nezdárný syn byl bych, kdybych s ním outrpnost neměl a nad
 jeho mukami se nehrozil. On v největších ouzkostech umírá, a ne-
 mám já mé tělo s hříchy a s žádostmi ukřižovati? On, jak dlouho
 živ byl, své nevinné tělo trápil, já mému hříšnému tělu lahoditi,
 smyslům a vlastní lásce všechno povolovati budu? On s křivdami
 a bolestmi obtížený mlčí, já který jsem peklo zasloužil, pro špat-

nou škodu neb křivdu se zlobiti a uši jiných s naříkáním obtěžovati budu? Ne tak, ne tak, o Lásko má! Tebe, z lásky ke mně umírající Vykupiteli, objímám! Já, já ty bolesti, ouzkosti, rány, trápení a smrt, kterou pro mě snášíš, tisíckrát jsem zasloužil. Ó, s jakou láskou tvé tak veliké lásce se odměním? Ó, kdož mi dá, abych spolu s tebou neb místo tebe zemřel? Abych pro velikou outrpnost a lásku mou duši do tvého mrtvého Srdce vypustil? Ó můj Spasiteli! Miláčku nejmilejší! Přijmi mé srdce a celý život můj, který nežádám jináče dokonati než v tvém milování. Již umíráš na kříži a umíráš nevinně z lásky ke mně, Otče nejsladší! Prosím tě se vsí silou srdce mého, nezapomínej na dědictví a požehnání, které já, syn tvůj, ačkoli nehodný, od tebe doufám a očekávám. Ach, nespustím se tebe, neodstoupím od tebe, až mně požehnání udělíš.“

Koniášův pravopis a jazyk

Koniáš v podstatě používal pravopisu Jana Blahoslava (1523–1571) a jednoty bratrské. Jeho nedůslednost spočívala především v zachovávání některých spřežek.

Velkých písmen se tehdy užívalo v hojnější míře než nyní. Jmenovitě v nadpisech (Spasytedlné Napomenutí K Pobožné Dusy), na začátku vlastních jmen (Ržehoře, do Czech, Žaltář), na začátku přídavných jmen odvozených od vlastních (Luteryánské, Englické), k vyjádření náboženské úcty (O Sladkost nesmrtdlné Slávy Božské), ke zdůraznění určitých pojmů (ani poslední Smrti Hodina). Tímto způsobem podtrhává Koniáš příliš mnoho a jeví se i při psaní jako ohnivý řečník. Ale ještě k tomu také přispělo psaní podstatných jmen a zpodstatnělých jmen v němčině a častější psaní velkých písmen ve francouzštině, kterou Koniáš ovládal, přinejmenším pasivně, jak vidno z jeho Klíčů.

Tak pilného čtenáře mnoha set českých katolických i nekatolických knih, jakým Koniáš bezesporu byl, musel ovlivňovat jazyk studovaných autorů. Tak, ovlivněn četbou, končí všechny infinitivy slabikou „ti“ (přečjisti) a první osobu množného čísla

VIII přítomného času v oznamovacím způsobu slabikou „me“ (nepotupujeme) kromě míst, kde počet slabik v písni žádal něco jiného (dojdem). Užívá zhusta přechodníků přítomných (řka) i minulých (smilowaw se), ale místy je tvoří chybně (wywracugjc místo wywracege). Hojně používá přídavných jmen slovesných (pronáleżegjech), ale v délce jejich samohlásek kolísá (sloużycj i sloużicj). Ze starší literatury přejímá archaismy: spasitedlné, hřjchům, ewangelitského, wždy, třidceti, dwadcet, šlápěge, tehdy ve významu tedy, než ve smyslu ale, pogde s významem wszegde, nebo jakožto neboť, spolu znamenající zároveň, přjsstj místo přjchod aj. Nevyhýbá se zájmenu genž, nedbá však pokaždé rodové příslušnosti (např. sláwa, genž).

Druhým pramenem Koniášovy mluvy je živá, hovorová řeč. Z ní často přebíral délku samohlásek (knjha, poskytũg, ust, upřimnou, líbě), nesprávné koncovky (mnohýmu, psanýho, svy děti), lidové ej místo ý (begwagj, wegstrahu, pregsstjcj), přídavná jména určitá tvrdá namísto přivlastňovacích (Krystowého, choti Beránková). Vedle spisovných tvarů slovesa býti klade nejednou sem, si, sme, ste, sou. Ale jestliže výjimečně tvoří instrumentál typu „hřjchami“, musíme v tom spatřovat snahu o rozlišení 7. pádu od akuzativu a nominativu a vliv slovenštiny (hodami, barbarmi), kterou znal Koniáš z tisků trnavských a košických.

Latinské a německé texty zavinily, že mnozí spisovatelé, a Koniáš mezi nimi, zanedbávali přivlastňovací zájmeno svůj ve prospěch zájmen můj, tvůj, náš, váš ve všech rodech a pádech (kdybych nemilowal tebe, dobrodince mého). Cizí vlivy se projevují též v užívání předložek „skrze“ a „s“ tam, kde stačí v češtině prostý pád bez předložky, nebo tam, kde by se hodila předložka jiná (gestliže s jazykem pohybovati budess, skrze pokánj, skrz celou věčnost). Ale k jeho cti slouží, že málo užívá cizích slov řeckých (authorům), latinských (zcilicet) a německých (treffj). A pokud nejde o slova vžitá a všeobecně známá (např. ssanugj), hned je překládá a vykládá (např. výraz atheismus).

Stejně potěšitelné je, že Koniáš nepodlehł módnímu, neústrojnému tvoření slov. Výrazy „ljbo-spěwně“ nebo „ostrowtipný“

jsou jenom slabou ozvěnou jazykového novotaření 18. století. Koniáš se k němu uchýlovat nemusel. Ovládal dokonale výrazové bohatství minulých věků a byl v terénu v neustálém styku s českým lidem. Na kazatelně, ve zpovědnici a v mimoliturgických rozhovorech si ověřoval denně srozumitelnost svého slova.

Proto i jeho sloh je jasný a srozumitelný. Názornosti mu dodávají četná přirovnání a podobenství, např. srovnání bible s pestrou loukou, zanechaných bludařských knih s tureckou šavlí neb čapkou a mnohá jiná. Pokud pro věrohodnost uvádí místy latinské citáty, vzápětí je srozumitelně překládá. Nutno však vytknout, že namnoze klade sloveso na konec věty a přivlastňovací zájmena a přídavná jména za substantiva. I v tom se zračí vliv latiny a našich humanistických spisovatelů.

Hynek Hrubý označil Koniášovu češtinu za hanebnou. Josef Vraštil pochválil Koniášův sloh jako názorný a přístupný. Básník Sigismund Bouška tvrdil, že Koniášovy spisy svědčí o veliké básnické vloze svého autora. Co k tomu říci? Přes všechny námitky není třeba Koniášův jazyk třeba omlouvat. Teprve Josef Dobrovský prostudoval systém češtiny, určil slovní druhy, deklinační typy u jmen, slovesné třídy podle kmene minulého, analogický pravopis podle deklinačních typů a etymologické psaní i a y ve vyňatých slovech. Pravidla ustálil Jan Gebauer (+ 1907). Nemůžeme je tedy předpokládat v době Koniášově a je zbytečné to vytýkat. Koniášův jazyk není pokleslý, naopak poměrně čistý. Užívá málo německých slov, vlastně ještě méně než Komenský. A že Komenský dbal o náš jazyk, jako čeští bratři vůbec, je známo.

Četné chyby v Koniášových knihách nezavinila nedbalost a neznalost autora, ale nedostatek finančních prostředků, který mu nedovoloval klást větší nároky na práci tiskáren a trvat na korekturách tiskových chyb, zaviněných částečně Koniášovým křečovitým písmem, souvisejícím s jeho zdravotním stavem a nedostatkem času. Bohemista Alexandr Stich poukazuje při rozboru Koniášovy postily na autorův živý jazyk: *„Ještě jedna věc překvapí – jsme ze školy vyučeni, že polovina 18. věku je doba úpadku,*

VIII *rozkladu, ba agónie spisovného jazyka u nás. Předvedený text svědčí i stavu zcela opačném – autor udržuje v podstatě jazykovou normu předbělohorskou, veleslavínskou.* ^{164/}

Na závěr

Koniášově osobnosti nelze dostatečně porozumět, aniž pochopíme jeho katolické stanovisko a jeho jezuitství. Tito lidé byli od mládí vychováni po katolicku a v jezuitských školách si zamilovali jezuitský způsob duchovního života. Provádějící u nás katolickou reformaci, objevovali a stavěli tendenčně na odiv českou katolickou minulost, ať poutěmi na starobylá poutní místa, ať kultem národních světců a národních dějin. Byla to jedna z cest k české duši, aby se k ní vlévala dávná sláva katolické vlasti a aby byli čeští lidé dovedeni k přesvědčení o tom, že návrat k starým řádům v katolickém smyslu by znamenal také příslib lepší budoucnosti pro celý národ. Svým příkladným heroismem života, budovatelskými povahami v nejkrásnějším slova smyslu tito lidé imponují. Jsou to ctnosti, o kterých víme, že nám v naší současnosti tak chybějí. Stejně jako Komenský se svou ideou a programem optimistické budoucnosti lidstva podrobovali i oni krutou životní zkušenost svému ideálu se stejnou optimistickou vizí a láskou k národu, byť v jiných politických a světónázorových souvislostech. Právě nedostatek pochopení pro tyto souvislosti na obou stranách, žel, přinesl trpkosti a bolesti, na které nelze stále zapomenout.

Rekatolizace prováděná Koniášem a jeho druhy však naprosto neznamenalá politické podrobení země a národa nebo schvalování všech pobělohorských nespravedlností, jak se velmi často těmto mužům podkládá. I Koniáš chápal svoje misionářské působení jako bezvýhradnou službu Bohu a bližnímu. Objektivně se ovšem jeho působení začlenilo do prosazování jediné ideologie v zemi.

Staleté boje, kterými se neustále otrásá náš rozporuplný svět, lze charakterizovat jako boj rozumu a touhy po pravdě proti tradi-

ci. „Moderní“ bylo velmi často to, co bylo řečeno proti tradici reprezentované převážně bojovným katolicismem. I Masarykova republika chápala právě takto sama sebe: v protikladu k Vídni, úzce spjaté s katolickou církví. Podle toho si - v distinkcích tradice národního obrození - zidealizovala i vlastní národní minulost. Tak husitství bylo prohlášeno za jednoznačně nejdůležitější národní hnutí, neboť i v něm se prezentoval boj rozumu proti papežské tradici, k níž se jaksi nenápadně od dob Palackého přisouvala i státoprávní tradice habsburská. Po Bílé hoře pak v duchu tohoto výkladu národ přežíval jako pronásledovaná menšina nekatolíků, sužovaných koniášovskými jezuity, aby se na počátku 19. století znovu obrodil díky husitským ideálům a konečně r. 1918 svrhl třísetleté habsburské jařmo. Předmnichovská republika se tímto neustále vedeným zápasem, zjednodušeně viděným, otrásala po celou dobu své existence a když r. 1938 padla, uvítaly to tzv. konzervativní síly s úlevným kvitováním: „Vidíte, pravdu jsme měli my, a ne Masaryk.“ Pravda však nebyla monopolem ani jedné ze zúčastněných stran bitevního pole. V tomto boji totiž nebylo ani vítězů, ani poražených. Po shromáždění a objektivní interpretaci faktů, nezátížených ideologiemi, přicházíme více či méně o iluze všichni. Nebyla to výhradně a ani ne v první řadě komunistická ideologie, co způsobilo tak velký úpadek důvěry v křesťanské hodnoty v českém národě. Byly to zejména náboženské války a vnitřní sváry uvnitř církví, jež se staly terčem velmi často nezodpovědné kritiky. Neustálé zesměšňování a hanobení katolické a pak křesťanské církve vůbec připravilo velký počet lidí o víru vůbec a vehnalo je do náruče ateistických ideologií, které tak krvavě poznamenaly náš věk. Vyplynulo i z předchozích stránek a řádků, že byl velký počet církevních činitelů, kteří ve shodě s oficiální teologií vystupovali proti tmářským výstřelkům zpozdilosti všeho druhu, jejichž mravní povaha byla a je vzdor plynutí času vždy stejná. Přesto však si dovoluji tvrdit, že zásadní vliv na jejich vymýcení mělo spíš prosazování např. nových výrobních postupů, zakládání pojišťoven, znalosti počtu pravděpodobnosti apod. než společenské postoje církví jako insti-

VIII tucí, katolické i nekatolických. Řadu hodnot, uznávaných vysoce i křesťany, prosadili dokonce lidé a skupiny lidí, kteří mnohdy vystupovali proti církvím a náboženstvím. Vidíme, jak řešení hlubokých sociálních problémů vynesli na zřetel společnosti a také provedli socialisté a marxisté. Papež Pius XI., jak známo, toto nazval skandálem devatenáctého století. Církev, jako již mnohokrát předtím a ještě potom v dějinách, přišla takříkajíc s křížkem po funuse. Proto činnost jednotlivců a celých skupin laděná společensky angažovaným duchem zaslouží přirozeně nejvyšší ocenění a ovšem i její spravedlivé zhodnocení.

Zanedlouho se rozloučíme s krvavým 20. stoletím, které obdařilo lidstvo tak drastickými životními zkušenostmi, že v jejich prizmatu došlo k rozpadu celých systémů dosavadních hodnot. Mimo jiné i důvěry a autority k církvím. Zajímavý je v tomto smyslu laický názor příslušníka střední generace, populárního písničkáře Jaroslava Hutky, který v řadě problémů a pocitů dokázal promluvit za celou generaci:

„Nevěřím církvím. Příliš snadno podléhají pokušení moci. Ale moje výhrady vůči katolíkům nejsou větší než vůči protestantům. Žil jsem dost dlouho v Holandsku, takže vím, co to znamená, když jsou protestanti v přesile. Katolíkům přiznávám, že na svých územích uměli zachovat folklór, dobré jídlo, a vůbec lidské prostředí. Až do konce baroka si také podrželi identitu v umění. Pak se jim umění vysmeklo, vylezlo z kostela a šlo za svobodou. Protestanty opustilo umění daleko dřív, už v renesanci, ale nešlo samo od sebe – vykopli ho. Katolíci si dodnes udržují cosi z pradávného rituálu. Pohanství nikdy úplně neodvrhli, navazují na ně, takže s sebou přece jen jaksi nesou ducha dějin. A jsou stále přístupni tajemnému a nevysvětlitelnému. V tomhle jsou protestanti krutí materialisti a ze hřbitova jsou schopni udělat zábavní park.

Jsem rád, že žiju zase v Čechách, v zemi, kde církve svůj mocenský boj prohrály a přesto tu smí svobodně žít. Málokdo si to zatím uvědomuje a málokdo to umí docenit. To v Evropě není vůbec běžné. A musím k tomu dodat ještě cosi, co bude znít velmi kacírsky vůči našemu národnímu mýtu. Jsem rád, že na Bílé hoře

Strahovský klášter; pohled do sálu knihovny

vyhráli katolíci.“ (Z knihy *Pravděpodobné vzdálenosti*, Academia 1994)

Vidíme tedy, že to, co vzrušovalo naše dědy, už nevzrušuje vnuky. Husova země, kolébka světové reformace, je dnes zemí po baltských republikách s nejnižší religiozitou v Evropě. Nelze však nevracet se k celým dějinným údobím a přestat o nich přemýšlet a psát. Starší česká historiografie se spokojovala s citovým rozehvěním, bez kterého nedokázala líčit všechny pohromy a bědy, které přišly po Bílé hoře na naši vlast. Je však třeba nechat promluvit střízlivě řeč faktů bez postranních ideologických motivů. Staletý vývoj od Koniášových dob sice přinesl znamenité vynálezy, ale příliš nezměnil představy mnohých lidí, které jim dodnes dovolují vidět a vnímat svět jako pečlivě utříděný, rozsouzený. Díky neustálé dialektice dobra a zla se vytvářejí optimistické perspektivy pro život národa, ale stejně i možnosti perspektiv velmi pesimistických. Žilo by se lidstvu lépe, kdyby dovedlo rozpoznávat hned, co je dobré a co je zlé. I na Koniášově případu

VIII jsme viděli, že tomu tak zdaleka nebývalo a není ani dnes. Proto bychom se měli častěji ohlížet do minulosti, abychom se přesvědčili, kde a proč se staly chyby. Historii studujeme proto, abychom v ní objevili hodnoty pro nás cenné. Posláním historika je tyto hodnoty aktualizovat, přivádět je ze zapomenutí na světlo. Tvrzení, že ta či ona hodnota pro nás cenu nemá, nemusí historikovi vždy autoritativně příslušet. To je možno přenechat publicistovi, který tento nezájem současné veřejnosti vyjádří. Měřítko a hodnoty věčně platné najít nemůžeme, protože sami nejsme věční. Ale všelidská ano, neboť jsme všichni lidé. Je-li objektivní pravda hodnotou a ctností, je v okamžicích krize povinností. Zlo se nevyhýbá žádné lidské komunitě, církev nevyjímaje. Už s Ježíšem si sedal k jednomu stolu Jidáš. Nelze však tyto viny zamlčovat ani nepravdivě zveličovat. Svým soudem nad vlastní minulostí vypoovídáme současně sami o sobě, o realitě a reálnosti svého myšlení, o vědomí vlastní hodnoty a důstojnosti a hlubokosti našeho chápání slov „pravda vás vysvobodí“.

POZNÁMKY

- 1) S. Vydra: Kázánj na den sw. Ignácyusa, Praha 1794
- 2) F. J. Vavák: Paměti, Praha 1907
- 3) F. M. Pelcl: Böhmische, Mährische und Schlesische Schriftsteller aus dem Orden der Jesuiten, Prag 1786. Tento údaj patrně převzal od L. Šeršníka
- 4) J. Rulík: Sláva a výbornost gazyka českého, Praha 1792
- 5) J. Jungmann: Historie literatury české, Praha 1847
- 6) F. A. Slavík: Pohled na osvětu národa československého, Praha 1870
- 7) K. Tiefrunk: Historie literatury české, Praha 1874
- 8) K. Adámek: Doba poroby a vzkříšení, Roudnice 1878
idem: Z osmnáctého věku, Praha 1919
- 9) F. Bayer: Stručné dějiny literatury české, Olomouc 1878
- 10) H. Hrubý: České postily, Praha 1901
- 11) J. Jakubec: Dějiny literatury české, Praha 1929
- 12) Z. Nejedlý: O smyslu českých dějin, Praha 1914
- 13) F. Hrubý: K osudům českých nekatolických knih na Moravě, ČMM 1926
- 14) F. Menčík: Cenzura v Čechách a na Moravě (Věstník král. společnosti nauk), Praha 1899
- 15) I. J. Hanuš: O působení jezuity Antonína Koniáše v literatuře české, ČČM 1863
- 16) A. Novák: Přehledné dějiny literatury české, Olomouc 1936
- 17) J. Vlček: Dějiny literatury české II,-1, Praha 1897
- 18) J. Kotrč-Kotalík: Stručné dějiny čsl. literatury pro vyšší třídy škol středních, Praha 1946
- 19) J. Pekař: Československé dějiny, Praha 1936

- 20) A. Habrych: Mužové katolické reformace v českých zemích, Praha 1925
- 21) E. Rádl: Náboženství a politika, Praha 1921
- 22) K. Vinařický: Jezuité. Odpověď Národním listům, Praha 1866
- 23) J. Svoboda: Co jsou jezuité, Praha 1873
- 24) A. Podlaha: Život a působení A. Koniáše, SHK 1893
- 25) J. Vraštil: Začátky Svatováclavského semináře za rektora P. A. Vojta, S. J., Praha 1929
- 26) T. Blatenský: Bílá hora, České Budějovice 1919
- 27) B. Ráček: Československé dějiny, Praha 1948
- 28) A. Neumann: Ožehavé kapitoly českých církevních dějin, Praha 1937
- 29) Č. Tomáško: Dvě stě let od narození P. Stanislava Vydry, T. J., Hradec Králové 1941
- 30) J. Vaihal: Byl Koniáš nepřítelem českého jazyka?, Brno 1928
- 31) Š. Páral: Reformace katolická, Praha 1910
- 32) A. Hlavinka: Bludy a lži v dějinách, Brno 1908
Srovn. též B. Benetka: Koniáš, Exerciční dům ve Frýdku 1941
- 33) R. Malý: Koniáš – patron cenzorů? Akord č. 3–92–93
- 34) A. Kánský: Pater Antonín Koniáš – Několik pohledů na působení jezuitů v pobělohorských Čechách, Praha 1991
- 35) P. Voit: Pražské Klementinum, Praha 1990
- 36) P. Kosatík: Obraz Koniáše, Magazín Dnes z 11. 8. 1994
- 37) dopis z 13.8. uložen v soukromém archívu rodiny Zimových v kanadském Torontu
- 38) Dopis Františka Retze, generála jezuitského řádu, psaný 21. 4. 1749 českému provinciálovi
- 39) H. Oswood: The political ideas of humans, New York 1949
- 40) J. Procházka in Protestant 94–2
- 41) Srovn. Zapovu Českomoravskou kroniku, Praha 1899, díl VI., str. 931 a díl VII., str. 218, dále Č. Zírta Jak se v Čechách tancovalo, Praha 1905, str. 251, 261
- 42) Někteří zchudlí šlechtici se stávali po sekularizaci církevní půdy mocnými pány (např. Jakoubek z Vřesovic ovládl Bílinu, Ústí n. L., Chomutov, Žlutice, Kyšperk atd., někteří z nich pak úplně zapomněli na svou husitskou minulost. Bedřich ze Strážnice nejenže obsadil rozsáhlý majetek, nýbrž dokonce později přestoupil ke katolické církvi.
- 43) Jeho oblíbeným životním heslem bylo „Dej, Bože, vprostřed uhodit!“
- 44) Protestantská legendistika traduje pozdější Lutherův souboj s ďáblem na Wartburce.

- 45) Závěr článku IX.
- 46) J. Bílý: K filosofickému pojetí svobody svědomí v dějinách křesťanství, *Teologické texty* 1, 2/1992
- 47) F. Hrubý: Švýcarský svědek Bílé hory, *ČČH* 1931
- 48) J. Truhlář: Listář Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic, Praha 1893, dále jen Listář Lobkovicův
- 49) A. Gindely: *Geschichte der böhmische Brüder I.*, Prag 1857, str. 260
- 50) in J. Truhlář Listář Lobkovicův, str 139,
Z. Winter: *Život církevní v Čechách I.*, str. 293, Praha 1895
- 51) A. Podlaha: Sbíрка pramenů církevních dějin českých stol. 16–18, Praha 1908
- 52) *Regesta Bohemiae et Moraviae* (vyd. Erben-Emler), sv. I.
- 53) J. Klik: Národnostní poměry v Čechách před Bílou horou, str. 64, Praha 1922, dále jen *Národnostní poměry*
- 54) P. Kolář: První jezuité v Praze. Studie, *Řím* č. 73/1981
- 55) Srovn. F. Berchholtz: *Geschichte der Regierung Ferdinands I.*, 9 sv., Wien 1831–38
- 56) Z. Winter: *Život církevní v Čechách I.*, str. 145
- 57) Tamtéž, str. 97
- 58) A. Kroess: *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu, I.*, Wien 1910
- 59) J. Klik: *Národnostní poměry...* Cituje z T. Bílka: *Tovaryšstvo Ježíšovo a působení jeho vůbec a v zemích království Českého zvláště*, str. 357, Praha 1896
- 60) E. Kubíček: *Jezuité a národní kultura*, Praha 1925,
Srovn. dále Ch. Pfrogner: *Einleitung in die christliche Religions- u. Kirchengeschichte Böhmens, II. Ausg.*, Prag 1804
- 61) Blíže viz v románě J. Svátka *Praha a Řím*, kde je J. P. pokládán za příslušníka rodiny byzantských císařů. Podle R. Dostálové (*Byzantská vzdělanost*, Praha 1990) se však jedná o dlouho tradovaný omyl.
- 62) *Tabulae clericorum Societatis Jesu Bohemicae et Moraviae*,
- 63) T. Lindner: *Weltgeschichte*, bd. 7, Stuttgart 1926
- 64) J. Pekař: *Bílá hora*, Praha 1921, str. 26–28, dále jen *Bílá hora*
- 65) F. Hrubý: K některým proudům v českém stavovském povstání, *ČMM* 1922
- 66) J. Kalousek: *O českém státním právu*, Praha 1900, str. 199
- 67) J. Pekař: *Bílá hora*, str. 9, srovn. dále V. S. Mamatey: *The Battle of the White Mountain as Myth in Czech History*, *East European Quartley* 15–1981

- 68) Řím, Archivum Romanum Societatis Iesu, ASI 01–18
- 69) J. Pekař: Omyly a nebezpečí pozemkové reformy, Praha 1923
- 70) Srovn. J. Bílý: K pozdněstředověkým státoprávním názorům, Teologická revue HTF č. 3/93
- 71) W. E. Leeden: Die Entstehung der Konfessionen, Münster 1965
- 72) J. Schwind-Dopsch: Ausgewählte Urkunden zur Verfassungsgeschichte der deutsch-österreichischen Erblande, Innsbruck
- 73) J. Šotola: Tovaryšstvo Ježíšovo, Praha 1969
- 74) Srovn. S. Sousedík: Valerián Magni. Kapitola z kulturních dějin Čech 17. století. Praha 1983
- 75) Srovn. H. Opočenský: Protireformace v Čechách po bitvě na Bílé hoře, Praha 1914
- 76) Archivum Romanum Societatis Iesu, ASI 02/18
- 77) A. Denis: Čechy po Bílé hoře I., str. 350, Praha
- 78) J. Bílý: Zastavení v proudu času, Jihlava 1984
- 79) Věstník Královské české společnosti nauk z r. 1911
- 80) J. Vašica v knize Baroko, Praha 1934, str. 192
- 81) Akord 1931/4
- 82) Citováno ze spisu Dr. Krásla o Harrachovi, Praha 1886, str. 175–176
- 83) Srovn. T. Kalina: Z dějin katolické reformace, ČČH 1901
J. Vávra: Počátky reformace katolické v Čechách. Praha 1893
- 84) B. Bretholtz: Geschichte Böhmens und Mährens III., Liberec 1922
- 85) H. Opočenský v Protireformaci v Čechách (viz výše)
- 86) Č. Říha: Český národ v době temna, Řím 1967
- 87) V. Medek: Cesta české a moravské církve dějinami, Praha 1971
- 88) Ze státních prostředků byla postavena např. karlínská Invalidovna (1731–37), kde bylo umístěno 4 000 válečných invalidů
- 89) A. Podlaha: Z dějin katolické reformace v Čechách 17.–18. stol., SHK 1901–1907
- 90) Z. Winter: Život církevní v Čechách I., str. 165
- 91) Řím, Archivum Romanorum Societatis Iesu, ASI 05/8
- 92) Srovn. J. Vašica v Akordu III. z r. 1933, str. 387–388, dále J. Vašica v revui Na hlubinu VI. z r. 1929, str. 41, monografie S. Součka Rakovnická vánoční hra, Brno 1929, B. Ryba v Literární činnosti K. Kolčavy v ČMM 1926, V. Bittnar v Arše XII. r. 1924, F. X. Šalda v Zápisníku 1936 ve stati O literárním baroku cizím i domácím, A. Novák v Naší vědě, roč. XVI., 1935, J. Fiala v Historii vzniku Kořínkových Pamětí, v Kutnohorských příspěvcích, řada II., 1925
- 93) Srovn. J. Sousedík: Filosofické myšlení v Čechách v době pobě-

- Iohorské, *Studia Comeniana et historica* II., č. 3, 1972, idem: Rodrigo de Arriaga, současník J. A. Komenského, *Studia Comeniana et historica* XIII., č. 26, 1983
- V. Černý: Generační periodizace českého baroka, in: *Česká literatura doby barokní*, Praha 1994
- 94) Srovn. Z. Kalista, *Tvář baroka*, Londýn 1989, idem: *České baroko*, Praha 1941
- 95) Č. Zíbrt: *Z doby úpadku*, Praha 1905
- 96) Srovn. J. Košnař: *Poutnická místa v Čechách*, Praha 1903, J. Royt: *Barokní pouť a poutní místa*, *Dějiny a současnost* 3/91
- 97) A. Novotný: *Praha doby temna*, Praha 1946
- 98) Ve spise Postila, vyloženie svatých čtení nedělních. Podle Erbenova vydání s úvodem F. M. Bartoše k tisku připravil B. Jeschke, Praha KEBF 1952, str. 283
- 99) Ve spise *Velká didaktika*, in *Vybrané spisy J. A. Komenského*, sv. 1, SPN, Praha 1958, str. 221
- 100) *Retuňk proti Antikristu a svodům jeho z r. 1617 se zachoval ve dvorní vídeňské knihovně. Spis byl vydán r. 1924 pod názvem O papežství*
- 101) *Haggaeus redivivus z r. 1632. Od bělohorské bitvy uplynulo podle předmluvy „sotva dvakrát sedmdesát měsíců“.* Rukopis je uložen v žitavské městské knihovně. Spis vznikl patrně v prvních měsících r. 1632, než byli Sasové v květnu vypuzeni Valdštejnem z Čech. Autor personifikován prorokem Haggaeem předstupuje před svůj národ a napomíná stavy, aby s návratem do vlasti obnovili zřízení evangelické církve.
- 102) J. Hanuš: *O působení jezuity A. Koniáše v literatuře české*, ČČM 1863
- 103) J. Herain: *Z dějin českých knihkupců a nakladatelů*, Praha 1906
- 104) *Rukopis Archivu města Prahy 1084, list 70*
- 105) Viz dále K. Beránek: *Z mládí pražského tiskaře Vojtěcha Koniáše*, *Strahovská knihovna* 2, 1967
- 106) In J. Jireček: *Rukojeť k dějinám literatury české do konce 18. věku*, Praha 1875
- 107) In A. Sládeček: *K rodišti Koniášově*, Praha 1902
- 108) Srovn. A. Huber: *Geschichte Oesterreiches*, Gotha 1985
- 109) *Historische Achenstücke über das Ständewesen in Oesterreich*, Leipzig 1848
- 110) *Řím, Archivum Romanum Societatis Iesu*, ASI 06/18
- 111) Uveřejnil je A. Neumann, mezi přílohami *Prostonárodního nábo-*

ženského hnutí dle dokladů konsistoře královohradecké, Hradec Králové, 1931, str. 252

- 112) A. Neumann: Prostonárodní hnutí české, Praha 1931
- 113) Řím, Archivum Romanum Societatis Iesu ASI 04/1
- 114) H. Benedikt: Kultur der Barockzeit in Böhmen, Wien 1923
- 115) Viz podrobněji P. Preiss: Boje s dvojhlavou saní, Praha 1981
- 116) Státní oblastní archiv v Zámrsku, fond B 308
- 117) Řím, Archivum Romanum Societatis Iesu ASI 05/11
- 118) tamtéž, ASJ 06/12
- 119) Srovn. J. Truhlář: Katalog českých rukopisů c.k. veřejné a univ. knihovny, Praha 1906
- 120) Řím, Archivum Romanum Societatis Iesu, ASI 04/2
- 121) J. A. Seidl: Děje král. města Berouna, Praha 1862
- 122) Pamětní knihovna farnosti kasejovické
- 123) Koblihova kronika Vlašimi z l. 1742–58, srovn. též Dějiny města Vlašimě a jeho statku, Vlašim 1994
- 124) Zápisky Fr. Golla, souseda a punčocháře Novopackého o misiích jezuitských r. 1766. Zveřejnil A. Kotík v čas. Český lid roč. 19, r. 1900, str. 50–54
- 125) F. M. Pelcl: Böhmische, mährische a schlesische Gelehrte aus dem Orden der Jesuiten, Praha 1876
- 126) S. Vydra: Swazek kázanj swatečnjch, Praha 1799
- 127) F. M. Pelcl: Paměti, Praha 1954
- 128) K. H. Thám: Obrana jazyka českého, Praha 1918
- 129) J. Bílý: Byl P. Koniáš ničitelem české kultury? Lidová demokracie 1993/198
- 130) Státní oblastní archiv v Zámrsku
- 131) Viz J. Bílý: Pašeráci a dodavatelé kacířských knih, Jihlava 1984. Srovn. dále Evangelický kalendář, Praha 1947, B. Zlámal: Příručka českých církevních dějin, Olomouc 1970,
J. V. Šimák: Listář k dějinám náboženských blouznivců českých v stolecích 18. a 19., sv. 1., Praha 1934
M. Machovec: Utopie blouznivců a sektářů, Praha 1960,
J. Kučera: Příspěvek k problémům lidového náboženství v 17. a 18. století, in: Sborník historický 23, 1976,
F. Hrejsa: Kacíři v Čechách dvacet let před tolerancí, in: Reformační sborník, Praha 1921,
E. Winter: Die tschechische und slowakische Emigration, in: Deutschland im 17. und 18. Jahrhundert, Berlin 1955

- 132) SÚA, APA F 28/1c 3932. Pražský arcibiskup v oběžníku z r. 1733 uvedl návod k výslechu kacířů. Téma bylo psychologicky velmi dobře zpracováno: „Utrum aliquos libros haereticos suspectos retinerit, legerit, legi audiverit, aut aliis legendo communicaverit: numve, et unde notitiam habuerit esse Haereticos, et ejusmodi librorum retentionem, aut lectionem sub poena excommunicationis esse prohibitam? Quales libri fuerint, de qua materia, et in speciem etiam de Coena Laicorum sub utraque specie, aut contra cultum, invocationem Sanctorum, vel purgatorium et, quidpiam tractaverint, et unde aut quomodo illos adquisiverit?“
- 133) SÚA, APA H 5/2–3 4313–19
- 134) H. Fuhrmann: Deutsche Geschichte in hohem Mittelalter, str. 1877–9, Göttingen 1978
- 135) E. Brunner: Deutsche Geschichte, str. 98–117, München 1959
- 136) Vídeň, Rakouská národní knihovna B 13, folio 8
- 137) Rukopis uložen v městském archivu v Halle pod signaturou C 8/2
- 138) Rukopis uložen ve Státní vědecké knihovně v Žitavě pod signaturou 18 M
- 139) Zanikly již r. 1780
- 140) M. E. Ducreaux: Způsob čtení a vztah ke knihám u podezřelých z kacířství v Čechách 18. století, AUC – Historia Universitatis Carolinae Pragensis 32/1–2, Praha 1992
- 141) Srovn. Č. Tomáško: Jezuité v Čechách, Praha 1935, I. Čornejová: Tovarýšstvo Ježíšovo, Praha 1995, kap. XII.
- 142) Velká didaktika, in Vybrané spisy J. A. Komenského, sv. 1, SPN Praha 1958, str. 221
- 143) S. Vydra: Swazek kázanj swatečnjch, Praha 1799
- 144) In Časopis Muzea Království českého z r. 1910, roč. LXXXIV, str. 151–155
- 145) In tamtéž z r. 1907, roč. LXXXI, str. 256
- 146) Vídeň, Rakouská národní knihovna
- 147) Učinil tak v rozsáhlé přednášce, pronesené r. 1873 v pražské Umělecké besedě a vydané téhož roku jako brožura
- 148) Řím, Archivum Romanum Societatis Iesu, ASI 12/8
- 149) Ve Věstníku Královské české společnosti nauk r. 1894
- 150) A. Neumann: Prostonárodní náboženské hnutí dle dokladů konsistoře královéhradecké, Hradec Králové 1931
- 151) A. Podlaha: Z dějin zápasu katolického náboženství s jinověřectvím v Čechách v letech 1700–1756, SHK Praha 1906

- 152) Srovn. J. Bílý: Pravda a mýtus o tzv. jezuitské písni, Lidová demokracie 30/1994
- 153) SÚA 57/01
- 154) H. Hrubý: České postily, Praha 1901
- 155) J. A. Komenský: Haggaeus redivivus, Tábor 1921
- 156) A. Podlaha: Sbíрка pramenů církevních dějin českých, Praha 1908
- 157) K. H. Thám: Obrana jazyka českého, Praha 1918
- 158) V. Thám: D. Giřjho Frydrycha Seilera náboženstw, Praha 1785
- 159) J. Dobrovský: Geschichte der Böhmischen Sprache und Litteratur, Prag 1792
- 160) I. J. Hanuš: O působení jezuity A. Koniáše v literatuře české, ČČM 1863
- 161) A. Podlaha: Život a působení A. Koniáše, SHK, Praha 1893
- 162) F. Loskot: O indexech zakázaných knih, Praha 1911, srovn. B. Wižd'álková: Konkordance Koniášových Klíčů, Jungmanna a Knihopisu, Praha SNTL 1987–88
- 163) A. Podlaha: Z dějin katolické reformace v Čechách, XVII–XVIII. stol., SHK, Praha 1901–1907
- 164) A. Stich: Následující velikonoční text, Literární noviny 8. dubna 1993

OBSAH

- I / „ENFANT TERRIBLE“ ANEB DRUHÝ ŽIVOT
VE DVOU STOLETÍCH / 5
- II / VĚŘÍM V JEDNOHO BOHA ANEB CESTA REFORMACE
A PROTIREFORMACE K ČESKÉ DUŠI / 18
Církev podobojích / 18
Luther a podobojí / 21
Luther a Jednota bratrská / 27
Kalvín a česká reformace / 29
Vnitřní církevní poměry před rekatolizací / 31
Jezuité v českých zemích / 37
Potlačení reformace / 49
Sebevědomí rekatolizace / 78
Slabosti rekatolizace / 97
- III / VE ZDECH KLEMENTINA ANEB MLÁDÍ
A STUDIA / 101
Rodina / 101
Škola / 105
- IV / SPASENÍ VŠECH DUŠÍ ŽÁDOSTIVÝ
ANTONINUS KONIASS, S. J. MISSIONARIUS
ANEB REDITE AD UNITATEM! / 110
Počátky / 110
Na Královéhradecku / 118

V /	MNOHÝCH SLZ ZÁSTUPŮ VYLÉVÁNÍ ANEH HLASATEL POKÁNÍ	/ 137
VI /	ČESKÝCH KNÍŽEK HUBITELÉ LÍTÍ ANEB KONIAŠ V BOJI PROTI KNIHÁM	/ 154
	Rozsudky nad knihami	/ 154
	Pašeráci kacířských knih	/ 165
	Knihy v plamenech	/ 172
VII /	ZAPALTE KACÍŘSKÉ BLUDY ANEB POPĚVKY A PÍSNĚ PŘI PÁLENÍ KNIH	/ 180
	Hoříž, hoříž, Jene Huse...	/ 180
	Ad fontes	/ 186
VIII /	„UČENÝ A NÁBOŽNÝ MUŽ“ ANEB KONIAŠ V BOJI VEDENÉM VLASTNÍMI KNIHAMI	/ 200
	Cytara Nového zákona	/ 206
	Zlatá denice	/ 212
	Klíče a Index	/ 218
	Jediná choti Beránkova	/ 236
	Pravá moudrost	/ 238
	Vejtažní naučení	/ 244
	Písně na evangelia	/ 257
	Dvě knihy meditací	/ 260
	Koniášův pravopis a jazyk	263
	Na závěr	/ 266
	POZNÁMKY	/ 271